

74
B-53

ВІСНИК ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Педагогіка
Випуск XXII-XXIII

Івано-Франківськ
2008

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

**ВІСНИК
ПРИКАРПАТСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Педагогіка

ВИПУСК XXII–XXIII

Івано-Франківськ
2008

733645

**ВІСНИК ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ.
ПЕДАГОГІКА. 2008. ВИПУСК XXII–XXIII.**

У віснику вміщено науковий доробок відомих українських учених з проблем формування родинної культури особистості, культури родинного виховання. Матеріали обговорено і схвалено резолюцією Всеукраїнської науково-практичної конференції "Формування культури родинного виховання: проблеми і перспективи" (10–12 жовтня 2008 р., м. Івано-Франківськ).

Представлені результати наукових досліджень актуальних проблем педагогічної науки можуть бути використані науковцями, аспірантами, педагогами і студентами. Вісник розраховано також на всіх тих, хто цікавиться означеними проблемами.

In the bulletin a scientific reserve of the known Ukrainian scientists is contained from the problems of forming of domestic culture of personality, culture of domestic education. Materials are discussed and approved by the resolution of the Allukrainian scientific practical conference "Forming of culture of domestic education: problems and prospects" (October, 10–12, 2008, Ivano-Francovsk).

The presented results of scientific researches of the up-to-date issues of Pedagogical science can be used by research workers, graduate students, teachers and students. The bulletin is also intended for everyone, who is interested in the noted problems.

Друкується за ухвалою Вченої ради Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Редакційна рада: д-р філол. наук, проф. В.В.Грещук (*голова ради*); д-р філос. наук, проф. С.М.Возняк; д-р філол. наук, проф. В.І.Кононенко; д-р істор. наук, проф. М.В.Кугутяк; д-р юрид. наук, проф. В.В.Луць; д-р філол. наук, проф. В.І.Матвійшин; д-р фіз.-мат. наук, проф. Б.К.Остафійчук; д-р пед. наук, проф. Н.В.Лисенко; д-р хім. наук, проф. Д.М.Фреїк.

Редакційна колегія: д-р пед. наук, проф. Н.В.Лисенко (*голова редколегії*); д-р пед. наук, проф. Т.К.Завгородня; д-р пед. наук, проф. А.В.Вихруш; д-р пед. наук, проф. В.В.Кемін; д-р пед. наук, проф. І.С.Курляк; д-р пед. наук, проф. В.К.Майборода; канд. пед. наук Л.О.Мацук (*відповідальний секретар*); д-р пед. наук, проф. А.С.Нісінчук; д-р пед. наук, проф. В.А.Поліщук.

Видається з 1995 р.

Адреса редакційної колегії:

76000, Івано-Франківськ, вул. Мазепи, 10,

Педagogічний інститут

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Сайт: www.pnu.edu.ua

Відділ наукової роботи національного університету, 2008.

Тел.: 71-56-22.

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ, ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ
ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ РОДИННОЇ КУЛЬТУРИ ЛЮДИНИ І
СУСПІЛЬСТВА**

УДК 37.013.41

ББК 74.93(4Укр)

Алла Богуш

**РОДИННА ПЕДАГОГІКА ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО:
ВІД МАТЕРИНСЬКОГО ПОРОГА ДО ЛЮДИНИ**

У статті розкриваються принципи батьківської педагогіки В. Сухомлинського, дається визначення феномена "батьківська педагогіка", представлена пам'ятка для батьків, складена автором на матеріалах педагогічної спадщини ученого.

Ключові слова. В. Сухомлинський, батьківська педагогіка, принципи батьківської педагогіки

Сім'я, родина, батьки, рідна оселя, домівка... Які близькі для кожного з нас ці прості слова? Саме з ними пов'язана доля людини, її майбутнє.

Сім'я – це первинний природний виховний осередок формування найглибших людських почуттів: тут народжується і поглиблюється любов до матері і батька, бабусі й дідуся, роду і народу, пошана до рідної мови, історії, культури.

Народ здавна визнав очевидну істину: батьки – головні природні вихователі, а батьківська педагогіка є серцевиною народної виховної практики [1].

"Виховує, звичайно, сім'я в цілому, – зазначав В. Сухомлинський, – її загальний дух, культура людських стосунків. Але хто творив цей дух, цю культуру? Звичайно ж, батьки. Без батьківської мудрості нема виховуючої сили в сім'ї... ця сила йде від батьків, у них – її коріння і джерело" [2, с. 412].

Саме тому чільне місце у педагогічній діяльності Василя Сухомлинського посідає виховання і навчання батьків, задля чого в Павлиші було створено Батьківську школу, а відтак, народилась і батьківська педагогіка, стрижневим завданням якої є творення Людини з великої літери.

Є у світі десятки, сотні професій, спеціальностей, робіт, – зауважує вчений, – один будує залізницю, другий зводить житловий будинок, третій вирощує хліб, четвертий лікує людей, п'ятий шие одяг... Та є у світі "найуніверсальніша – найскладніша й найбагатродішча робота, сдина для всіх і водночас своєрідна і неповторна в кожній сім'ї – творення людини" [2, с. 411].

Коли ж започатковується творення людини? Відповідь на це риторичне запитання знаходимо в батьківській педагогіці В. Сухомлинського: від материнської посмішки, від материнської колискової пісні, від материнського порога, від батьківської ласки і любові.

Як образно, емоційно і просто звучать слова В. Сухомлинського: "Перед дитиною відкривається світ. Вона пізнає багато речей, усе для неї нове, все її

хвилює: і сонячний зайчик у кімнаті, і казка про Івасика-Телесика, і барвистий метелик, і далекий ліс на обрії, і біла хмарина в небі і сива голова дідуся. Але відкривається перед дитиною й інше – людина”. Вчений з сумом розмірковує, якби світ увесь час дивився в душу дитини ласкавими очима матері, якби все, що пізніше зустріне вона на своєму життєвому шляху, було таким добрим і лагідним, як добра мати. – у світі не було б ні горя, ні злочинів, ні трагедій [3, с. 417].

Отже, дитина починає пізнавати світ людини з матері і батька.

Що ж батькам потрібно зробити, щоб у сім'ї виросла справжня людина, справжній громадянин своєї країни? Як виховувати дітей? Як знайти гармонію батьківської любові і вимогливості? Як дати дітям щастя?

Відповіді на всі споконвічні запитання батьків знаходимо, я б так означила, в катехизисі батьківської педагогіки В. Сухомлинського, зміст якого складають принципи виховання дітей у сім'ї, та пам'ятка для батьків.

Спробуємо їх згрупувати та охарактеризувати. Щодо принципів, то їх, на мою думку, можна класифікувати таким чином. А саме: принципи гуманізації, єдності вимог і поваги до особистості, взаємозв'язку виховання з працею, принципи опори на позитивні взаємовідносини у сім'ї, відповідальність батьків за виховання дитини. Як же розумів ці принципи вчений?

Провідним принципом батьківської педагогіки В. Сухомлинського є принцип гуманізації, який сфокусований у його словах: “Все для людини, все в ім'я щастя людини”. Це принцип, за словами педагога, глибоко особистого, найпоташнішого наших взаємовідносин з тими, кого звела з нами доля, щоб продовжувати рід людський, з батьками і рідними” [3, с. 415]. Добро тільки тоді добро, продовжує вчений, коли воно для людей. Це кредо батька і матері, які влаштовують своє родинне гніздо.

Розкриваючи принципи опори на позитивні взаємовідносини в сім'ї, В. Сухомлинський започатковує статтю “Моральні цінності сім'ї” словами І. Котляревського: “Де згода в сімействі, де мир і тишина, щасливі там люди, блаженна сторона...” Підґрунтям позитивних взаємовідносин, на яких мусить будуватись батьківська педагогіка, за переконанням ученого, є “злагода і любов у сімействі, відносини широкосердності, відвертості, прямоти, людяності як між батьками, так і між батьками і дітьми, відносини сердечної чутливості людини до людини” [4, с. 436]. Як домогтися того, щоб слово виховувало, щоб на скрипці дитячої душі були струни а не мотузки? – запитус вдумливий педагог і відповідає: “В ранньому дитинстві людина повинна пройти велику школу тонких, сердечних, людяних взаємовідносин. Ці відносини найголовніше моральне багатство сім'ї” [4, с. 440]. Одну зі своїх статей “Мікроклімат вашого дому” В. Сухомлинський закінчує словами: “Зміти творити велике, безцінне багатство подружнього життя – взаємну любов – означає мати в домі найсприятливіший для виховання дітей мікроклімат” [3, с. 418].

Червоною ниткою через усі педагогічні твори В. Сухомлинського проходить принцип єдності вимогливості і водночас поваги до особистості, адже від того, чи поважають батьки особистість дитини, залежатиме, чи будуть поважати діти батьків. Найголовнішим моральним багатством, що має величезну ви-

ховну силу, переконаний В. Сухомлинський, є “взаємовідносини вимогливості, турботи, взаємовідносини поваги”. Водночас вимогливість батьків до дітей повинна бути розумною. В. Сухомлинський застерігає, що ставити перед дитиною все нові і нові, непосильні для неї вимоги, це все одно, що “намагатися пливти, загрибаючи веслами в піщаних хвилях” [6, с. 425].

Вимогливість несумісна з покараннями дитини. “Ремінь не тільки принижує гідність дитини, – застерігає вчений. – Але й розбещує її душу, пробуджуючи в ній найтемніші, найпідліші риси: боягузтво, людиноненависництво і лицемірство. Найстійкішими, найнепримиреннішими до зла стають ті, хто не знав у дитинстві ні шльопанців, ні запотиличників” [6, с. 424].

У сім'ї діти вчатьсь дивитись на світ очима батька чи матері. У батька вчиться поважати, шанувати матір, бабусю, жінку, Людину, тобто вчиться на людей дивитись людськими очима, поважати людину. У сім'ї вчиться шанувати й поважати пам'ять покійних, яку В. Сухомлинський назвав “великим капіталом, відсотки з якого йдуть живим”.

Квінтесенція означеного принципу, на нашу думку, міститься у таких словах В. Сухомлинського: “Вся мудрість батьківської педагогіки полягає в тому, щоб діти наші були тверді й суворі у вимогах до самих себе, щоб, відраджаю чи сина на весілля, де всі гості – гіркі п'яниці, мати могла бути впевнена, що син її прийде додому тверезий... вимогливість до самого себе. Моральний закон у власному серці, чесність і правдивість наодинці з собою – для батьків це висока мрія, ідеал. І досягається він тоді, коли любов, доброта, ласка поєднуються із суворістю вимогливості, з обов'язком, з непримиренністю до зла, неправди, обману” [4, с. 439].

Непорушним принципом сімейного виховання є виховання дітей у праці. Це має стати законом кожної сім'ї: Як тільки дитя стало на ноги – працею! І не тільки для себе, а й для людей! “І алаю, – пише Василь Олександрович, – ідеалом тут повинна бути заповідь народної педагогіки: дитині треба працювати з того моменту, коли вона навчилася тримати ложку в праці й нести їжу з тарілки до рота” [8, с. 345]. У такій сім'ї, де дитину вчать з малих років працювати, виростає, за словами В. Сухомлинського, “справжня, щаслива Людина”, адже щастя людини неможливо передати в спадок і неможливо дістати як спадщину. У тих сім'ях, де діти позбавлені праці, де батьки намагаються передати дітям разом із прізвищем, у спадок і своє щастя, за словами педагога, “виростають підлотники, негідники, ледарі, що як п'явки ссуть кров і працю батьків” [5, с. 441].

За глибоким переконанням В. Сухомлинського, виховання у сім'ї було б однобоким, якби маленька людина, що прожила на світі 11-12 років, озирнувшись на дитинство, не побачила перших результатів свого трудового життя, не сказала б собі із задоволенням: цей зелений гай для відпочинку людей виростив я; цей виноградник посадив я – для всіх [8, с. 346].

Не обминув Василь Олександрович і принцип суспільного виховання дітей. У сім'ї, за його словами, пишеться наймудріша, найскладніша і водночас найпростіша сторінка книги, яку ми всі називаємо суспільним вихованням. Якщо у вас немає дитини, зауважує вчений, ви просто людина. А якщо у вас є

дитина – ви три, чотири, тисячу разів людина. Даючи життя новій людині, ви ніби вписуєте своє ім'я в літопис свого народу [7, с. 532].

І насамкінець, останній принцип – відповідальність батьків за виховання дітей. Відповідальність за творення Людини з великої літери насамперед покладена на батьків. Досить ёмко зміст означеного принципу Василь Сухомлинський передав, звертаючись до батьків, у таких рядках: “Якщо ти хочеш стати неповторною особистістю, якщо ти мрієш залишити після себе глибокий слід на землі – не обов'язково бути видатним письменником чи вченим, творцем космічного корабля чи відкривачем нового елемента періодичної системи. Ти можеш утвердити себе в суспільстві, засяяти преданою зіркою неповторної людської індивідуальності, виховавши хороших дітей” [2, с. 411]. Отже, добре виховати своїх дітей – не тільки найголовніший моральний, а й конституційний обов'язок кожного батька і кожної матері. За виховання своїх дітей вони відповідають перед суспільством.

Виокремлені нами з педагогічної спадщини Василя Сухомлинського принципи батьківської педагогіки знайшли своє втілення у гаслах зверненнях педагога до батьків, які, на нашу думку, можна згрупувати в своєрідний катехізис – “Пам'ятку для батьків”. Дозволимо собі зупинитись, бодай, на деяких із них.

– Пам'ятай, що дітей треба вчити дивитись на людей людськими очима.

– Пам'ятай, що справжня мудрість вихователя – батька, матері – в умінні дати дитині щастя. Щастя дитинства це і спокійне домашнє вогнище, що дає тепло і їжу. Але вогонь цей від того, як ви керуєте ним, дорогі батьки. У мудрості бути кочегаром біля цього вогнища, по суті, вся мудрість батьківського виховання [5, с. 442].

– Пам'ятай, що з маленьких, немов би невинних корінців перобства беруть початок такі суспільні біди, як пияцтво, хуліганство, злочинність.

– Не бійтеся дитячої праці, дорогі батьки. Не оберігайте від неї своїх малюків! Пам'ятайте, дитина, досягаючи незрівнянне щастя праці, пізнає саму себе, стає другом, одностудцем, помічником матері і батька у вихованні.

– Знайте, що міра синівського підкорення, слухняності, дисципліни визначається мірою батьківської відповідальності. Батько найвідповідальніший, найдорожчий для дитини чоловік, в образі якого виявляється людська відповідальність за їхній прихід у світ, за кожний її крок і вчинок у житті.

– Пам'ятайте, батьківський корінь, батьківські заслуги, батьківська честь не повинні стати для дітей капіталом, на який можна жити, здобуваючи на нього блага і привілеї. На батьківському корені, якщо в сина не буде кореня власного, може вирости чортополох [9, с. 501].

Пам'ятайте осереддя педагогічної мудрості: розуміти життя, цінувати життя, дорожити життям, берегти життя від мерзот і приниження людської гідності, ненавидіти що мерзоту.

Знайте і пам'ятайте – діти переживають ваше падіння, як своє особисте горе, сприймають вашу радість, як свою. Бережіть же дитячу любов до людини, зміцнюйте віру в людину.

– Пам'ятайте, що той, хто не зумів продовжити себе у своїх дітях, забуває, що в старості його чекає самотність. У споконвічному прагненні до батьківства

і материнства виявляється духовний, моральний порив, досягнутий людиною, як вище щастя. Це порив до того, щоб залишити себе у своїх дітях, продовжити своє буття, утвердити моральні цінності, досягнуті, знайдені, здобуті попередніми поколіннями, помножені крихтами власного досвіду, власного творіння і творчості [7, с. 578].

Гасла пам'ятки можна продовжувати і писати, і читати ще довго, оскільки вони відбивають всі сторони батьківської педагогіки Василя Сухомлинського, яку ми спробували визначити таким чином.

Батьківська педагогіка – це полікомпонентний утвір, заснований на традиціях, звичаях, обрядах народної педагогіки, які підтримуються батьками; вона обіймає принципи, норми, правила, методи і прийоми, а також перевірений віками досвід національного виховання дітей в умовах родини.

Завершити я б хотіла крилатими словами А. Макаренка про те, що ми всі батьки, а наші діти – це майбутні громадяни нашої країни і громадяни світу. Вони творитимуть історію. Наші діти – це майбутні батько й матір, вони теж будуть вихователями своїх дітей. Наші діти повинні вирости прекрасними громадянами. Хорошими батьками і матерями. Але й це ще не все: наші діти це наша старість. Правильне виховання – це наша щаслива старість, погане виховання – це наше майбутнє горе, це наші сльози, це наша провина перед іншими людьми, перед усією країною [10, с. 77].

1. Родино-сімейна енциклопедія / За ред. Ф. Арвата, П. Щербаня, Є. Коваленко. К.: Богдана, 1996.
2. Сухомлинський В. Батьківська педагогіка // Вибр. тв.: У 5-ти т. – К.: Рад. шк., 1997. Т. 5. – С. 410-414.
3. Сухомлинський В. Мікроклімат вашого дому // Там само. – С. 414-418.
4. Сухомлинський В. Моральні цінності сім'ї // Там само. – С. 436-440.
5. Сухомлинський В. Лист молодому батькові // Там само. – С. 440-446.
6. Сухомлинський В. Обережно дитина // Там само. – С. 422-426.
7. Сухомлинський В. Ми продовжуємо себе в дітях // Там само. – С. 578-584.
8. Сухомлинський В. Виховання без покарань // Там само. – С. 343-347.
9. Сухомлинський В. Слово до батьків // Там само. – С. 499-504.
10. Макаренко А. Книга для батьків. – К.: Рад. шк., 1987. – С. 77.

In the article principles of paternal pedagogics open up V. Sukhomlinskogo, determination of the phenomenon is given “paternal pedagogics”, presented sight for parents, made an author on materials of pedagogical inheritance of scientist

Key words. *V. Sukhomlinskii, paternal pedagogics, principles of paternal pedagogics.*

УДК 37.064
ББК 74.900.3

Мар'яна Варварук

КОЛЕКТИВІСТСЬКІ ВІДНОСИНИ СІМ'Ї В ТЛУМАЧЕННІ РАДЯНСЬКОЇ ТА СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ

У статті з'ясовано сутність поняття “колектив” на основі аналізу радянської та сучасної психолого-педагогічної науки. охарактеризовано основні його ознаки, висвітлено специфічність колективістських відносин у сім'ї.

Ключові слова: колектив, ознаки колективістських відносин у групі, специфіка сімейного колективу.

Зміни в політичних, соціальних, економічних умовах, у суспільній свідомості громадян України загострили протиріччя родинних відносин і сімейного виховання. Нуклеаризація сімей, послаблення родинних зв'язків, зменшення можливостей батьків взаємодіяти з дітьми, зміна стандартів поведінки, сімейних цінностей протягом життя одного покоління; переоцінка досвіду сімейного життя, зменшення кількості людей у сім'ї, зниження можливостей батьківського впливу на дітей в умовах сім'ї, недооцінка ролі сім'ї в житті суспільства і кожної людини зокрема, – ці та інші недоліки родинних стосунків призводять до руйнування колективістських взаємодієвідносин, до відчуття самотності, незахищеності у сім'ї. Аналіз родинних взаємодієвідносин показав, що не всі сім'ї розуміють значущість згуртованості сімейної групи як колективу, її роль у позитивному впливові на дитину. Все це негативно впливає на взаємини членів сімейної групи і, насамперед, на розвиток і виховання дітей.

Проблема формування колективістських відносин у сім'ї знайшла своє відображення у філософській, педагогічній і психологічній літературі. Біля джерел вирішення цієї проблеми були видатні педагоги: Г. Вашенко, А. Макаренко, С. Русова, В. Сухомлинський, М. Стельмахович. Вагомий вклад у її вирішення внесли філософи й соціологи (О. Іванов, В. Титаренко, С. Яблокова, ін.), психологи (В. Абраменкова, Л. Божович, М. Зеленова, А. Киричук, С. Ковальов, А. Петровський, ін.), педагоги (Т. Волікова, І. Гребенніков та ін.). Соціологи характеризують в своїх дослідженнях сім'ю як колектив з різноманітними внутрігруповими взаєминами; психологи висвітлюють проблеми формування психологічного клімату сім'ї, вплив взаємин членів сім'ї на розвиток сімейного колективу. Педагоги вбачають в сім'ї осередок суспільства, основна функція якого полягає у формуванні гармонійної і всебічно розвиненої особистості.

У руслі нашого дослідження особливий інтерес становлять праці, в яких висвітлюється значення сім'ї у формуванні особистості, здійснюється аналіз виховної функції сім'ї як провідної (Е. Васильєва, А. Харчев, Н. Юркевич); розкривається вплив окремих умов сімейного середовища на становлення особистості дитини в різних аспектах – світоглядному, моральному, психо-

логічному (Г. Бучківська, І. Комановський, С. Лаптенко, А. Співаковська, ін.); аналізується виховний потенціал сім'ї, його структурності й цілісності (Є. Бондаревська, І. Гребенніков, В. Костів, А. Студенте та ін.); деталізується вплив внутрісімейних відносин на формування суспільної активності особистості в різних вікових періодах (Л. Загик, А. Конончук, В. Лапик та ін.).

Однак ми не знайшли спеціальних праць, присвячених дослідженням колективістських сімейних відносин, їх впливу на розвиток особистості. В аналізованій літературі слабо висвітлено виховне значення колективістських родинних взаємин для розвитку й виховання дітей, не вивчені механізми формування сімейних колективістських стосунків, немає спеціальних досліджень удосконалення процесу колективістських відносин у сім'ї.

Тому метою цієї статті є аналіз сутності колективістських відносин у теорії і практиці сучасної психолого-педагогічної науки.

Перш ніж аналізувати сімейний колектив, необхідно визначити, що вкладається в поняття “колектив”.

Уперше поняття колективу ввів у соціологічну літературу російський вчений В. Бехтерев, характеризуючи його як “сворідну, збірну особистість”. Автор “Колективної рефлексології” називав колективами будь-які людські спільноти, аж до суспільства в цілому [1, с. 9].

За часів панування соціалістичної (комуністичної) ідеології незаперечною подала теза А. Макаренка про те, що колектив – це “контактна сукупність, заснована на соціалістичному принципі об'єднання”. Ця теза ґрунтувалася на відомому положенні К. Маркса, за яким у капіталістичному суспільстві можуть існувати лише “сурогати колективності”.

А. Макаренко зазначав: “...Тільки соціальна єдність, збудована за соціальним принципом, може бути названа колективом. Ми говорили і пишемо: “Колектив ХТЗ повинен дати країні сто тракторів”. Але ми ніколи не використали вираження “Колектив заводів Форда”... І якщо радянська сім'я, збудована на рівній участі її членів у суспільній праці і принципово утверджує свободу і рівність своїх членів, може бути названа колективом, то ні в якому випадку не буде колективом купецька сім'я на чолі з батьком-самодуром або сільська сім'я, припустимо, яка утверджує навіть рівність членів, але відносно всього суспільства перебуває в споживачькій груповій позиції” [Макаренко А., 1984, 61].

Радянська соціологічна, психологічна і педагогічна наука розглядала колективізм як один із головних принципів комуністичної моралі, що виражає відносини співпраці, солідарності, взаємодопомоги людей. У марксистській етиці (загальна редакція А. Титаренка) поняття “колективізм” розглядалося через його конкретно-історичну природу, тобто його зміст був постійно змінним: “Суспільство завжди практикувало ту форму колективізму, в якій воно було захищене, яка відповідала вигоді, користі утворюючих її індивідів” [8, с. 196-197].

Радянська наука характеризувала суспільство як взаємопов'язану діяльність різних великих і малих колективів, єдиною основою яких є суспільна власність на засоби виробництва і зумовлена спільність корінної мети

суспільства й інтересів людей. У Програмі КПРС зазначалося, що соціалізм – це суспільство, в якому склався оснований на соціальній справедливості, колективізму і товариської взаємодопомоги соціалістичний спосіб життя. Згідно комуністичної ідеології, принцип “людина людині друг, товариш і брат”, як основний принцип життя і діяльності людей, повною мірою може здійснюватися тільки при соціалізмі, ставши нормою комуністичної моралі. Колективізм передбачає такі відносини між особистістю і суспільством, при яких розвиток суспільства загалом створює сприятливі можливості для росту кожної окремої особистості, а розвиток особистості є умовою прогресу всього суспільства. Колективізм покладає певні вимоги, на яких повинні будуватися відносини між людьми.

Комуністична ідеологія постійно нав’язувала реальність колективістських принципів та практичних відносин як основу соціалістичного і майбутнього комуністичного суспільства, незважаючи на відсутність забезпечення відповідних умов для такого утвердження. Причому відкрито ігнорувалося, а часто й критикувалися положення зарубіжних авторів, які намагалися довести, що принцип колективізму суперечить індивідуальності особистості, що колективізм нівелиє людей, робить неможливим розвиток особистості. На відміну їм, партійні ідеологи підкреслювали позиції класиків марксизму-ленінізму, які, за їх твердим переконанням, всебічно обґрунтували думку про те, що індивідуальність може розвиватися тільки в колективі: сила колективу – в багатстві особистостей, із яких він складається.

Грунтовні розробки радянських науковців щодо колективізму та умов і шляхів його формування спонукали й зарубіжну філософську, психологічну і педагогічну науку звертатися до цього явища і колективістської термінології. Особливо активно проблема колективістських відносин розроблялася в японській теорії і практиці суспільних відносин [М. Хондзьо, Т. Сісідо, М. Ісікава та ін.]. Зокрема, навіть сьогодні в Японії колективним вихованням охоплено близько 1 млн. 800 тис. малюків у яслах-садах і 2 млн. дітей у дитячих садках. Правда, японці не вживають терміну “колектив”, у них поширена назва “автономний колектив” [1991, 8].

Викликана життям сьогоднішня зміна суспільно-політичних і соціально-економічних відносин в колишньому Союзі і, зокрема, в Україні, показала: матеріальне і духовне багатство суспільства багато в чому залежить від сили колективістських відносин, що складаються у певних мікросередках суспільства – сім’ї, класі (школі), підприємстві, установі. Хоча й усвідомлюємо, що справжні колективістські стосунки залежать від багатьох суспільних умов, які, можливо, дійсно можуть скластися у такому ідеальному, читай – нереальному, теоретично постульованому комуністичному суспільстві. Як за радянських часів, так особливо й тепер, ми стали з незвичайною легкістю використовувати слово “колектив”, звертаючись до будь-яких груп, навіть не задумуючись над його точним змістом і неподібністю до близьких до нього за значенням слів, наприклад, “група людей”, “об’єднання індивідів” та ін.

Яка ж справжня природа колективу, колективістських суспільних відносин? Чи існують вони? Які їх реальні ознаки і прояви?

Якщо проаналізувати сутність цього поняття в психолого-педагогічній літературі, то різнобічними й досить узагальненими, часто зовсім неправильними подаються визначення у різних найвідоміших джерелах. Так, у “Словаре русского языка” С. Ожегова є таке пояснення цього слова: “Колектив – група осіб, об’єднаних спільною працею і спільними інтересами” [1988, с. 230]. Таке визначення є дуже загальним і не повністю точним. Йому відповідає, наприклад, група гангстерів, які викрадають гроші у банку.

У сучасній науковій термінології (в тому числі й психологічній літературі, на кажучи вже про педагогічну чи публіцистичну) зберігається це “радянське” тлумачення “колективу”. Колективами називають будь-які формальні групи, наприклад шкільно утворений “педагогічний колектив” нової школи, “шкільний колектив”, “колектив університету”, “колектив заводу” тощо. Це поняття стало вживатися не тільки стосовно малих соціальних груп, але й великих суспільних об’єднань, майже щодо спільноти країни в цілому: “Колектив нашого двадцятигтисячного університету у цьому році...”, “Колективом нашого заводу виготовлено...” [з побутових висловлювань]; “У згуртованих етноколективах...” [22, с. 53] тощо.

Не будемо вдаватися до аналізу всіх дефініцій колективу (це може бути предметом окремого дослідження), а наведемо найбільш вдалі, на наш погляд, визначення, які розкривають його сутність і реальні відносини в різних групах.

Колектив (справжній) у соціальній психології визначається таким чином: “організована група, в якій члени послідовно спільними цінностями, цілями і завданнями діяльності, значущими для групи в цілому і для кожного її члена зокрема, де міжособистісні стосунки опосередковуються суспільно цінним і особистісно значущим змістом спільної діяльності” [1, с. 69].

На думку інших авторів, групою-колективом можна назвати тільки таку групу, яка відрізняється суспільно значущою спрямованістю справ, високим рівнем підготовленості й багатством досвіду спільної групової діяльності, організаційною і психологічною (інтелектуальною, емоційною, вольовою) єдністю, тобто всіма основними ознаками соціальної зрілості групових відносин [21, с. 86-91]. Ці психологи запропонували систему критеріїв, яка має не тільки педагогічний, але й соціально-психологічний характер.

Такими ознаками, показниками колективістських відносин у групі Л. Уманський та А. Лутошкін вважають:

- організаційна єдність (конкретні показники: наявність у групі авторитетного й повноцінного центру – активу; тісна ділова й особистісна взаємодія членів групи, окремих угруповань, прагнення до співпраці; здатність групи до погодження дій; ступінь її самостійності в прийнятті рішень; прагнення до збереження групи як цілого тощо);

- психологічна єдність (єдність інтелектуальна – єдність поглядів, спільної інформованості щодо можливостей групи; взаєморозуміння в процесі спільної діяльності, прагнення знайти спільну мову; емоційна єдність – загальна сприятлива й комфортна для кожного члена емоційна атмосфера, мікроклімат групи; переважання мажорного настрою, прагнення до співпереживання

групових та особистісних подій; вольова єдність – здатність групи долати перешкоди, труднощі; наполегливість, цілеспрямованість у доведенні справи до кінця; розумний і виправданий ризик заради значущих цілей; стримування емоцій в інтересах справи, виявлення рішучості, відкидання настрою “якось буде” тощо);

- підготовленість групи (значущий досвід спільної діяльності; достатньо високий рівень знань, умінь і навичок у різних видах спільної діяльності);
- спрямованість групи (соціально значущі цілі діяльності, допомога іншим групам, пожертва своїми інтересами заради інтересів ширшого значення тощо).

Своєрідну систему критеріїв сформованості колективу розроблено А. Петровським. Вона складається з чотирьох елементів: згуртованості, колективістського самовизначення, емоційної ідентифікації, еталонності у сприйнятті групи її членами [11].

Привертає увагу серйозні розбіжності між цими класифікаційними схемами, що торкаються не тільки термінологічного, але й понятійного боку справи.

На нашу думку, достатньо чіткими є положення Л. Уманського та А. Лутонкіна, які на шляху дифузної групи до формування колективу виділяють такі стадії: номінальна група, група-асоціація, група-кооперація, група-автономія і група-колектив [1984].

Короткий аналіз процесу розвитку особистості в групі і розвитку групи показує, що основним чинником позитивного розвитку і групи, й особистості в групі, є форма і характер організації спільної суспільно й особистісно значущої діяльності.

Окремим положенням радянських психологів щодо колективу ще з радянських часів суперечили деякі теоретики й практики психолого-педагогічної науки. Зупинимося у зв'язку з цим на положеннях видатного українського педагога В. Сухомлинського, проаналізованих такими дослідниками як Г. Бучківська, Б. Ковбас, В. Костів.

В. Сухомлинський не погоджувався з існуючими думками про те, “що головне, на чому тримається колектив, – вимогливість і система організаційних залежностей” [19, с. 563]. На його думку, “організаційна спільність, вимогливість, підпорядкування, керівництво, управління, система залежностей... – не головне для створення колективу. Головне – це гуманні, людські взаємини між учнями, між вихователями і вихованцями, і на цій основі єдині поняття про добро і зло” [19, с. 563]. Дійсно, розкриваючи своє розуміння феномену колективу, А. Макаренко звертав увагу на те, що “колектив має свої органи, що там є повноваження, відповідальність, співвідношення частин, взаємозалежність, а якщо нічого цього немає, то немає і колективу, а є просто натовп, збіговисько” [12, с. 73].

В одному місці А. Макаренко акцентує увагу на сувору організаційну основу колективу: “Я вважаю ідеальним колективом тільки такий колектив, який відчуває свою єдність, згуртованість, міцність і в той же час розуміє, що це не компанія друзів, які домовились, а це явище соціального порядку,

колектив, організація, що має якісь обов'язки, якусь відповідальність” [6, с. 236]. Але в іншій роботі А. Макаренко стверджує: “Я вирішив, що такий колектив, який найбільше нагадує сім'ю, буде найвигіднішим у відношенні. Там створюється піклування про молодших, повага до старших, найважливіші нюанси товариських взаємин” [6, с. 208].

В. Сухомлинський дає гостру негативну оцінку висловлюванню А. Макаренка про те, що у випадку конфлікту між особистістю і колективом “перевага інтересів колективу повинна бути доведена до кінця, навіть до нещадного кінця” [12, с. 73]. З цього приводу В. Сухомлинський заявляє: “Ця рекомендація стосовно дитячого колективу здатна викликати небезпечні наслідки і у самій своїй сутності є глибоко помилковою... вона несе в собі тенденцію зламати волю особистості, розправитися з людиною” [Там само]. І хоча в практиці А. Макаренко часто виводив особистість з-під удару колективу, само собою це положення викликає справедливе заперечення педагога-гуманіста. Не задумуючи А. Макаренка, В. Сухомлинський не погоджується з його думкою про те, що під час виховної акції (обговорення, виключення тощо) страждає одна особистість, але це виховує всіх інших: “Погано, коли діти стають учасниками “розправи”, в яких би формах вона не проходила”.

В. Сухомлинський піддає сумніву відоме положення А. Макаренка про те, що тільки єдиний загальний шкільний колектив може бути ефективним засобом виховання. Цілком справедливо В. Сухомлинський висловлює сумнів щодо можливості створення загальношкільного колективу [12, с. 74]. У зв'язку з цим він наводить такі аргументи: рівень розвитку наймолодших і найстарших, їх інтереси, запити – все це є дуже різним; штучність придуманих “внутрішніх зв'язків у загальношкільному колективі породжує фальш і показуху...”; прагнення будь-якою ціною забезпечити діяльність загальношкільного колективу призводить до включення старших і молодших учнів в однакову діяльність, яка не може задовольнити одну з цих вікових груп [12, с. 75]. Проте слід зауважити, що у деяких своїх виступах А. Макаренко визнає клас як первинний колектив, погоджувався, що у межах школи можуть виникати лише окремі лінії зв'язків: традиції, загальношкільні справи, тон, стиль взаємин тощо [Т. 5, 9-102].

У статті “Не бійтеся бути ласкавими” В. Сухомлинський, підтримує А. Макаренка: “як часто можна читати догматичні рекомендації педагогів-теоретиків про те, що тільки колектив може вплинути на людину, тільки через колектив можна карати і милувати. При цьому завжди цитують видатного радянського педагога А.С. Макаренка. Але чому ж забувають, що А.С. Макаренко не раз підкреслював велику роль особистого впливу педагога на вихованця? Якщо осмислити всю його педагогічну діяльність, то стане цілком ясно, що вона є блискучим доказом могутньої сили впливу особи вихователя. А.С. Макаренко ніколи не говорив, що треба виставляти перед колективом всі хибні й недоліки особистості. Якби це так робилося на практиці, то колектив став би не мудрою виховною силою, а моральною палицею” [2, с. 63]. В. Сухомлинський справедливо ставить питання про міру втручання колективу в особистісну сферу дитини. Тому він проти “вивертання душі” підлітка,

юнака: “У наш час все ширше і ширше стає той особистісний духовний світ, в який не має права втручатися ніхто, тим більше колектив” [12, с. 77]. Але, В. Сухомлинський ніколи не висловлював сумнівів про необхідність і важливість виховання саме через колектив цілого комплексу соціально значущих якостей особистості та стимулювання її власного духовного розвитку.

В. Сухомлинський із гуманістичних позицій розглядає колектив, як виховне середовище, рахуючи його як “складну духовну, трудову, організаційну спільність особистостей” [16, с. 165], “морально-емоційну єдність особи стос-тей” [16, с. 156], що розвивається і діє на засадах поваги до кожної особи, визнання її самоцінності та спільного творення добра: “Колектив — це безперервне, що ніколи не припиняється, взаємне моральне збагачення. Це передача один одному духовних цінностей і в той же час поглиблення власної неповторності. Це — постійне порівняння свого духовного світу з високими критеріями моральності, справедливості і добра, нетерпимості і непримирності до зла” (1967).

Не заперечуючи, що колектив є певна організаційна єдність, В. Сухомлинський висуває на перший план інші морально-духовні гуманістичні показники справжньої колективності. На його думку, вимогливість, відповідальність, підкорення і керівництво, управління і система залежностей — “...це дуже важливі основи, на яких тримається колектив, але без інших, таких же важливих основ, колективу нема і бути не може” [19, с. 563]. Головне — це гуманні, людські стосунки “між вихователями і вихованцями, і на цій основі єдині поняття про добро і зло” [19, с. 563]. Великий педагог бачить гуманний колектив там, де є прагнення кожного його члена до взаємного спілкування: “Якщо вам пощастило досягти того, що спілкування із своїм колективом стало для кожної особистості радістю, розквітом, коли юнаки несуть у колектив свої роздуми, сумніви, тривоги, коли вихованцям хочеться зібратись просто для того, щоб поговорити про те, що кого хвилює, — ми виховали справжній колектив юних громадян” [17, с. 462]. В. Сухомлинський неодноразово підкреслював, що сутність колективу — це потреба людини в людині.

Отже, у визначенні сутності поняття “колектив” В. Сухомлинський пересуває політичні, діяльнісні, організаційні акценти, пануючі за його часів, на другий план і підкреслює насамперед його гуманістичну сутність: “...колектив будуватиметься, образно кажучи, на кількох наріжних каменях: ідейна спільність, інтелектуальна спільність, емоційна спільність, організаційна спільність” [19, с. 563].

Тому на основі аналізу найновіших досягнень сучасної психолого-педагогічної літератури трактуємо колектив як вищий рівень соціальної зрілості групи людей, які мають відповідний досвід групових міжособистісних відносин і поєднані збалансованістю індивідуалістичних та суспільно-значущих цілей діяльності, організаційною, психологічною (інтелектуальною, волевою та емоційною) єдністю [3, с. 56].

Результати нашого дослідження показали, що сім'я становить специфічну групу на шляху до колективу, якій притаманні такі головні особливості, що проявляються в тісній єдності і взаємозв'язку: природний характер утворення

групи, що включає поєднання індивідуалістичних та суспільно-значущих цілей її діяльності; особлива організованість членів колективу, що передбачає успадкування прогресивних родинних традицій поколінь через засвоєння досвіду ролевих відносин людей різного віку; особлива емоційно-психологічна єдність членів сім'ї, що базується на любові чоловіка й дружини, материнській, батьківській любові, любові й взаємовідповідальності батьків і дітей (сина, дочки); суспільно-корисна діяльність, моральна спільність членів великої родини, великий досвід й підготовленість групи через організацію різних видів спільної життєдіяльності сім'ї.

Розвиток сімейного колективу залежить від складної взаємодії і взаємодію впливу найбільш значущих складових виховного потенціалу сім'ї (дослідники Б. Ковбас, А. Конончук, В. Костів, ін.), які впливають безпосередньо на колективістське становлення особистості, в тому числі й на формування суспільно-колективістської активності її членів.

Основними умовами підвищення ефективності формування суспільно-колективістських відносин у сім'ї є: 1) змістовне спілкування, формування морально-ціннісних відносин дітей із батьками на основі поглиблення і розширення їх моральних знань, демократизації стилю взаємовідносин, підвищення суспільно-педагогічної спрямованості життя сім'ї; 2) створення оптимального ставлення батьків до дітей (“генота-вимогливість”); 3) розширення й поглиблення змістовності спілкування дітей із дітьми на основі спільної діяльності в різноманітних сферах життєдіяльності сім'ї (догляд, господарсько-побутова діяльність); 4) організація виховної взаємодії батьків і вчителів у різних сферах життєдіяльності сім'ї і школи як рівноправних учасників; 5) співпраця школи і сім'ї в процесі формування суспільно-значущої колективістської активності особистості.

Характеризуючи сучасну сім'ю, слід підкреслити її тісний, двобічний зв'язок із суспільством, побудований на колективних засадах. З одного боку, сім'я — осередок суспільства, елемент його цілісної структури. Тому досить природно, що в ній утверджуються суттєві суспільні відносини і соціальні умови життя нашого суспільства. З іншого боку, будучи одним із головних інститутів формування особистості, важливою ланкою виховання, сім'я значною мірою впливає на моральний процес суспільства, практично є носієм його моральних норм. Соціальні зміни сімейного мікросередовища є наслідком і результатом взаємодії з більш ширшим суспільним середовищем, соціально-економічними умовами життя суспільства, суспільними відносинами. Таким чином, сім'я незамінна у становленні колективістських стосунків й зумовлює засвоєння її членами ідеї взаємопроникнення суспільного і особистого, допомагає їм “засвоїти” дійсність, віднайти в ній своє місце, активно включитися в громадянське життя, не поступаючись при цьому індивідуальності. Отже, сім'я — один із основних інститутів, який забезпечує взаємодію особистості і суспільства, інтеграцію і визначення пріоритетності їх інтересів і потреб.

Мета і основні завдання сімейного колективу — відтворення, всебічний розвиток самої людини і забезпечення щастя кожному своєму члену. Але

досягнути цього можна тільки на основі суспільно-корисної діяльності, коли проявляється єдність цілей суспільного і сімейного виховання.

Тісний зв'язок сім'ї і суспільства необхідний для всебічного збагачення життя, особливо для правильного виховання дітей. А. Макаренко зазначав: "Все, що здійснюється в країні, через вашу душу і вашу думку повинно приходити до дітей. Те, що здійснюється на вашому заводі, що радує чи пригнічує вас, повинно цікавити і ваших дітей. Вони повинні знати, що ви громадський діяч і пишатися вашими успіхами, вашими заслугами перед суспільством" [7, с. 47].

Не менш важливе значення має і характер сімейних відносин. Сім'я постає колективом в залежності від характеру міжособистісних стосунків. Найкраща картина в сім'ях, яким притаманні відносини співпраці. Для них характерні єдність і близькість поглядів, спрямувань, інтересів, взаємодопомоги, згуртованість, співдія. Такий тип відносин не залежить прямо від розміру сім'ї. А. Петровський підкреслює: "Було б помилкою розглядати розмір сім'ї як її єдину і навіть визначену характеристику. Все в кінцевому результаті вирішується її моральним кліматом. Метою, яку ставить вона перед собою, загальною стратегічною лінією її розвитку. Просто у великій сім'ї проходять процеси колективоутворення, переборюється індивідуалізм, створюються умови для розвитку гуманних відносин" [10, с. 172].

Сімейний колектив засновується також на рівноправності своїх членів. На плечі голови сучасної сім'ї падає тягар відповідальності за благополуччя, мир і лад у домі. Потрібно об'єктивно оцінювати вчинки членів сім'ї, розуміти їх потреби, уміти знаходити єдину правильну лінію поведінки, уникати небажаних конфліктів, а якщо такі і є, то правильно їх вирішувати, уникати сварки. Сучасне прочитання прислів'я "Чоловік – це голова, але дружина – шия, яка вертить цією головою" знаходить назрілу потребу повернути чоловікові утрачені ним часом відчуття відповідальності за сім'ю. Покласти на його мужні плечі тягар насливих турбот про кохану дружину, про виховання дітей.

А роль жінки полягає у тонкій, непомітній корекції його дій. Жінка за своєю природою більш чутлива, дипломатична. За такої умови вони утворюють гармонійний союз рівноправних громадян, в якому обов'язково буде хтось провідним, тільки роль лідера в різних ситуаціях стане відігравати в одних випадках чоловік, в інших – дружина, в залежності від того, у кого це краще вийде. У сучасних міцних, добрих сім'ях головою постають у залежності від розподілу сфери прийняття рішення.

Сім'я – колектив різновіковий, який об'єднує рівноправних членів, пов'язаних родинними узами та обов'язками. Цим зумовлені й відмінності у їх становищі. "Хоч кожна сім'я складає колектив рівноправних членів суспільства, все ж батьки і діти відрізняються тим, що перші керують сім'єю, а інші виховуються у сім'ї. Про все це кожний батько повинен мати повністю ясне уявлення. Кожний повинен пам'ятати, що в сім'ї він не повний безконтрольний господар, а тільки старший, відповідальний член колективу".

При цьому влада батьків – це тільки відображення суспільної влади, а їх обов'язок перед батьками – це особлива "форма обов'язку перед суспільством".

Таким чином, сім'я – це природний колектив, автентичний первинний осередок суспільства. Сім'я є "місцем, де реалізується краса людського життя, куди приходять відпочивати переможні сили людини, де ростуть і живуть діти – головна радість життя" (А. Макаренко). Сім'я – це родинний союз, в основі якого лежить емоційне відчуття любові (спочатку подружжя, потім батьківська, сніпівська, дочірня, і загалом родинна). Діти, з перших днів народження зігріті любов'ю, турботою батьків, завжди більш довірливі й контактні, впливаючись у дитячі групи, легше у них вживаються.

1. Бехтерев В. Коллективная рефлексология. Петроград, 1921.
2. Бучківська Г. Развитие В.О. Сухомлинским теории и практики воспитания в ученическом коллективе: Дис. ... канд. пед. наук. Чернівці, 2001. 194 с.
3. Ковбас Б., Костів В. Родина педагогіка: У 3-х т. Т.1. Основи родинних взаємовідносин. Івано-Франківськ: Плай, 2006. 288 с.
4. Макаренко А. Общие условия семейного воспитания // Пед. соч. – Т. 4. С. 59-116.
5. Макаренко А. Проблемы школьного радянського виховання: Твори. К., 1954. Т. 5. С. 105-221.
6. Макаренко А. Книга для родителей // Пед. соч. Т. 5. С. 8-236.
7. Макаренко А. Цель воспитания // Пед. соч. Т. 4. С. 41-49.
8. Марксистская этика. Общ. ред. А. Титаренко. 2-е изд. М., 1980. С. 396 с.
9. Немов Р., Кириличук А. Путь к коллективу: Кн. для учителей о психологии ученического коллектива. – М.: Педагогика, 1988. – 144 с.
10. Петровский А. Популярны́е беседы о психологии. 2-е изд. – М.: Педагогика, 1983. – 206 с.
11. Петровский А., Шпалковский В. Социальная психология коллектива. – М., 1978. – 326 с.
12. Сухомлинский В. Идти вперед! // Народное образование. – 1989, - № 8. С. 70-78.
13. Сухомлинский В. Как воспитать настоящего человека // Избр. произведения: В 5-ти т. К.: Рад. школа, 1980. Т. 2. С. 159-443.
14. Сухомлинский В. Работа с коллективом родителей // Семья и школа. – 1952. – № 6. – С. 5-8.
15. Сухомлинский В. Батьківська педагогіка. К.: Рад. школа, 1978. 324 с.
16. Сухомлинський В. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості // Вибрані твори: У 5-ти т. К., 1976. Т. 1. С. 55-206.
17. Сухомлинський В. Мислення виховання колективу // Вибрані твори: У 5-ти т. К., 1976. – Т. 1. – С. 403-637.
18. Сухомлинський В. Як виховати справжню людину // Вибрані твори: У 5-ти т. – К., 1977. – Т. 2. С. 144-166.

19. Сухомлинський В. Сто порад учителям // Вибрані твори: У 5-ти т. – К., 1977. – Т. 2. – С. 419-654.

20. Сухомлинський В. Не бійтесь бути ласкавими // Вибрані твори: У 5-ти т. – К., 1977. – Т. 5. – С. 347-359.

21. Уманский Л., Лутошкин А. Психология и педагогика работы комсомола. – М., 1986. – 248 с.

22. Школьник В. Етнічний код групи // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Відп. ред. Ю. Римаренко. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С. 53.

In the article essence of concept is found out "collective" on the basis of analysis of soviet and modern psychological and pedagogical science, his basic signs are described, specificity of collectivism relations is reflected in family.

Key words: *collective, signs of collectivism relations in a group, specific of domestic collective*

УДК 37.064

ББК 74.93

Максим Ваховський

КОСТЯНТИН УШИНСЬКИЙ ПРО ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

У статті розкриваються погляди К. Ушинського з окремих важливих проблем родинного виховання.

Ключові слова: *спадщина К. Ушинського; переваги, недоліки сімейного виховання*

На сучасному етапі у вітчизняній педагогічній теорії та практиці кардинально змінюються погляди на сім'ю та її роль у вихованні зростаючих поколінь. Сім'я розглядається як самостійний соціальний інститут виховання, який має власну виховну місію, особливі виховні завдання та засоби. У концепції „Сім'я і родинне виховання”, розробленій у 1996 р. (В. Постовий, П. Щербань, Т. Алексєнко, О. Докучіна, Н. Стрельникова), неодноразово звертається увага на необхідність залучення не тільки освітніх закладів а й сім'ї до виховання моральності підрастаючого покоління. Передбачено заходи щодо підвищення специфічного виховного потенціалу сім'ї. У 2003 р. лабораторія сімейного виховання Інституту проблем виховання АПН України розробила програму формування педагогічної культури батьків, у якій наголошено, що „педагогізація” сім'ї – передумова значних досягнень у навчанні та вихованні дітей.

Вчені-педагоги, які займаються сімейною проблематикою, одноставні в тому, що створення сучасної ефективної системи сімейного виховання неможливе без глибокого вивчення та критичного осмислення історико-педагогічного досвіду. Особливого значення набувають аналіз та осмислення поглядів на сім'ю та сімейне виховання найвидатніших представників вітчизняної педагогіки. На нашу думку, перш за все, звернутись до педагогічної спадщини фундатора педагогічної науки К. Ушинського (1824-1870).

Педагогічна концепція К. Ушинського й обґрунтована ним системоутворююча ідея народності виховання достатньо детально викладено в історико-педагогічних публікаціях як наукового, так і навчально-методичного характеру (А. Джури́нський, С. Єгоров, В. Ільченко, П. Каптерев, О. Лордкіпанідзе, А. Піскунов, В. Струманський, Б. Ступарик, П. Сундуков та ін.). Проте дослідники недостатньо приділяють уваги аналізу поглядів К. Ушинського на сім'ю та сімейне виховання. Ми вважаємо, що без цього неможливо глибоко зрозуміти сутність загальнопедагогічної ідеї видатного педагога – ідеї народності виховання та скласти цілісне уявлення про його педагогічну концепцію.

Мета статті полягає в узагальненні поглядів К. Ушинського на проблему сімейного виховання, його думок щодо переваг та недоліків виховання дітей у сім'ї.

Перш за все слід мати на увазі, що саме аналіз існуючої практики сімейного виховання спонукав Ушинського звернутися до ідеї народності. Дуже часто, з жалем констатують педагог, вимоги батьків до виховання суперечать „уському здоровому поняттю про мету виховання” [3, с. 70]. Вважається, що бути гарно вихованим – значить уміти гарно пов'язати краватку, тримати себе за модою, базікати іноземними мовами, підтримувати розмову у вітальні, подобатись дамам і т. ін. Особливо засмучують Ушинського традиції дворянського сімейного виховання. Дворянським сім'ям, лише Ушинський, не можна дорікнути в тому, що вони не приділяють вихованню дітей належної уваги. Навпаки, у більшості з них „виховання становить головну турботу батьків, мету їхнього життя, перед якою часто схилиються всі інші цілі й спонування” [2, с. 461]. Але, на превеликий жаль, дуже часто в його основі лежить сімейний егоїзм і сімейна пиха. Аристократичність, прагнення лізти вгору, дати дітям таку освіту, щоб вони були вище за нас у суспільстві, у кінцевому підсумку призводять до сумних результатів і скоріше заважають, ніж допомагають правильному громадському вихованню [2, с. 463]. Оздоровлення сімейного й селянського, і дворянського виховання можливе лише на основі народності, оскільки гарне виховання не можна придумати. Воно вже існує в російському народі стільки ж століть, скільки існує сам народ, виросло разом з ним, відобразило в собі його історію, його найкращі й найгірші якості. Перестворити російське виховання неможливо, його можна „удобрити”, „покрасити”, раціонально удосконалити той ґрунт, який уже надав вихованню сам народ [2, с. 483].

К. Ушинський звертається не тільки до дворянського сімейного виховання, а й аналізує традиції виховання дітей в сім'ях селян. На його думку, саме в цих сім'ях зберігається так звана „патріархальна моральність”, яка існує в сімейному побуті селян і є в кожного народу. Педагог дуже високо цінує виховні можливості патріархальної моральності, але разом з тим зазначає, що вона не очищається „вогнем свідомості”, і тому в ній присутні не тільки істинно-моральні правила, а й забобони, марновірства і моральні поради сумнівного характеру.

Патріархальна моральність, підкреслює К. Ушинський, виконувала функції основи сімейного виховання в умовах патріархального суспільства, але вона не витримувє зіткнення з цивілізацією. Це пов'язано з тим, що торгівля та промисловість виривають людину із тісної сфери сімейних та родових відносин, і вона опиняється у ворожому світі, в якому не діють звичні традиційні моральні закони, а існує право сили. Людина становиться вільною від моральності і може робити що завгодно, оскільки нові моральні закони для неї чужі, і вона вважає, що їх можна обходити (суспільна думка це навіть схвалює).

Який же вихід із цієї ситуації пропонує видатний педагог?

К. Ушинський далекий від думки принижувати значення патріархальної моральності, а лише стверджує, що вона недостатня в умовах розвитку капіталістичних відносин. Видатний педагог переконаний, що сімейна патріархальна моральність повинна бути підсилена діяльністю школи і церкви. Саме школа і церква "не розрушуючи, а освячуючи й освітлюючи світлом думки і почуття сімейний побут і залишаючи йому те, що належить по праву всякому християнському сімейству виведуть наш простий народ із тісної застарілої сфери виключно патріархального побуту в більш обширну і вільну сферу громадянського суспільства, держави і людства" [2, с. 445-446].

Говорячи про практичне втілення цієї ідеї К. Ушинський наголошує на необхідності забезпечити всезагальне обов'язкове навчання шляхом створення народних шкіл. Педагог вважав, що вирішення цієї проблеми треба розпочати з поширення елементарної грамотності. До речі, у середовищі російської інтелігенції в цей час була поширена думка про те, що грамотність простому народу ненотрібна, оскільки вона призводить до "зіпсованої моральності". Видатний педагог принципово заперечував проти такої думки й доводив, що ні вміння читати й писати, ні навіть другий підвищений ступінь освіти, отримуваний у середніх школах, не можуть самі по собі справити ні доброго, ні поганого впливу на моральність. Навчання ж з правильно поставленим вихованням набуває такої моральної сили, яка навіть може виправити недолік початкового виховання, дати людині новий принцип життя, цілком оновити її [4, с. 236]. Тому грамотність усього населення, у тому числі й простого народу, цілком необхідна – як найширші й найзручніші ворота в галузі освіти.

Ушинський указує не тільки на сприятливий вплив грамотності й освіти на моральність, але й на їх пряму практичну користь. „Якщо наш народ набагато бідніший за те, чим би він міг бути, – пише він, – якщо невеликі лишки його часто використовуються зовсім непродуктивно, якщо земля наша не дає й десятої частки доходів, які могла б давати, то це, звичайно, залежить від багатьох причин, але найбільше й найголовніше від неосвіченості народу" [1, с. 257]. Ушинський здивований тим, що ідея всезагального, обов'язкового навчання викликала сильну протидію навіть з боку деяких прогресивних журналів, і впевнений, що воно необхідне. Обов'язкове навчання стісняє не дітей, які хочуть навчатися, а батьків, які з огляду на обов'язок повинні дати дітям освіту. Обов'язок вчити дітей, робить висновок педагог, є найсправедливішим обмеженням батьківського деспотизму й найсправедливішою вимогою суспільства щодо окремої особи [1, с. 259].

Критикуючи сімейне виховання в дворянських та селянських сім'ях, К. Ушинський не забуває про його переваги, "світлі сторони". Перш за все, він підкреслює, що виховне значення у сім'ї мають елементи батьківської любові, особлива теплота, задушевність, сердечність відносин. У кожної людини до останніх днів залишаються певні задушевні зв'язки з тією сім'єю, з якою він вийшов. У наших сім'ях, на відміну від західних, відзначає педагог, права та обов'язки членів сімей визначені дуже погано, і тому всі спірні питання вирішуються за сімейним кодексом. Другою важливою світлою стороною сімейного виховання є сильний патріотизм, який йде від серця. Ушинський також приділяє велику увагу "теплій релігійності", яка існує у більшій частині наших сімей. Її вплив на душу й моральність людини відрізняється глибиною і неперевершеністю.

Таким чином, проблеми сім'ї та сімейного виховання К. Ушинський розглядає в контексті обґрунтування центральної загальнопедагогічної ідеї ідеї народності виховання. Він не ідеалізує виховні можливості як дворянських, так і селянських сімей і досить гостро й обґрунтовано критикує практику сімейного виховання. Разом із тим видатний педагог підкреслює, що сім'я як виховна сила має безумовні переваги і сильні сторони і це перетворює її на незамінний соціальний інститут. Виховний потенціал сім'ї, на його думку, повинен бути доповнений освітньою та виховною діяльністю народних шкіл, завдання яких полягає у забезпеченні всезагальної освіти і виховання всіх без винятку дітей.

Подальшого вивчення потребують погляди К. Ушинського щодо зв'язку народних шкіл із сім'ями учнів.

1. Ушинский К. Вопросы о народных школах // Соч.: в 11 т. – Т. 2. – М.-Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1948. – С. 257.

2. Ушинский К. О нравственном элементе в русском воспитании // Соч.: в 11 т. – Т. 2. – М.-Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1948. – С. 445-483.

3. Ушинский К. О пользе педагогической литературы // Соч.: в 11 т. – Т. 2. – М.-Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1948. – С. 70.

4. Ушинский К. О средствах распространения образования посредством грамотности // Соч.: в 11 т. – Т. 2. – М.-Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1948. – С. 236.

In the article looks open up K. Ushinskogo from the separate important problems of domestic education.

Key words: *an inheritance K. Ushinskogo; advantages, lacks of domestic education*

КУЛЬТУРА ВЗАСМИН ЯК УСВІДОМЛЕНА НЕОБХІДНІСТЬ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО СІМ'ЯНИНА

У статті розкриваються сучасні принципи побудови культури взаємин людини-гуманіста, сім'янина.

Ключові слова: культура взаємин, гуманістична педагогіка, принципи внутрішньої і зовнішньої культури відносин

Соціокультурні процеси сучасності, пов'язані із формуванням свідомості людини прийдешньої доби, передбачають низку суттєвих особливостей, із загальною закономірною спрямованістю до гуманізації всіх сфер життєдіяльності людини. На початку 90-х років XX століття відбувається ренесанс гуманістичного виховання на засадах соціально-педагогічної антропології. Погляди провідних науковців та педагогів-новаторів сучасності Ш. Амонашвілі, В. Андрущенко, І. Беха, В. Білоусової, І. Зязюна, В. Кременя, Г. Шевченко та інших набули логічного розвитку в теорії особистісно орієнтованого виховання. Загальним у цих ідеях виступає віра в людину, можливість її удосконалення на гуманістичних засадах.

Метою цієї статті є виклад основних напрямів формування культури взаємин, адаптованих до умов сучасного етапу розвитку гуманістичних відносин у суспільстві.

Внутрішню культуру індивіда, його інтелект, душевні якості та духовні надбання складає сукупний продукт взаємодії таких трьох сил: 1) розуму; 2) волі; 3) духу. Сила розуму, як прояв здібностей до формування інтелекту, уміщує високий рівень професіоналізму, загальну ерудицію та законслухняність і відображає нижчий рівень культури індивіда. Середній рівень відповідає розвиненій силі волі і відтворює моральний аспект людини, поєднуючи культуру бажань, культуру емоцій, культуру спонук. До вищого розряду досягнень людини можна віднести її здатність до співучасті у глобальних процесах еволюції, розкриваючи потенціал її духовних сил.

Культура, з древньої мови землі – санскриту – означає шанування світла (Культ – шана, Ур – світло). Розглядаючи духовний аспект поняття культури в його еволюційному значенні, можна стверджувати, що поклоніння світлу знань, любові, віри, мудрості дарує такій цілеспрямованій людині можливість пізнати себе й усвідомити той життєвий простір, де вона відчуває себе соціально значущою одиницею.

Одне із сучасних тлумачень поняття “культура” дає уявлення про стан безпосередньої участі суб'єкта соціуму в різних сферах життєдіяльності і відображає загальний рівень “...досягнень людства у виробничому, суспільному і розумовому відношенні” [1, с. 268]. Таким чином прагнення індивіда до досягнень, заснованих на законодавчих механізмах, закладає в ньому творчі можливості, потенціал яких у ході активного досвіду

проявляється у вигляді універсальних здібностей: формуючи внутрішню культуру, суб'єкт створює світ навколо себе.

У цьому контексті поняття “культура” набуває деякого філософського напрямку, віддзеркалюючи “...удосконалення тілесно-душевно-духовних сил, нахилів і здібностей людини, а отже, і рівень їх розвитку...” [2, с. 386]. Таким чином, спільний продукт досягнень окремого індивіда визначає його внутрішній принцип і зумовлює його здатність до доброчинності ззовні. Тобто, головне завдання у взаємодії людини з оточуючою її реальністю – це формування внутрішньої культури і культури зовнішніх взаємозв'язків, що призводить нас до усвідомлення логіки понять “культура взаємин”.

Алгоритм формування культури взаємин може бути представленим у вигляді послідовно змінюваних етапів самосвідомості, вибудовуючи піраміду загальнолюдських цінностей: фундаментом культури взаємин виступають такі компоненти як “ієрархія порядку”, “усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків” і “свобода волі”; наступний пласт складових елементів відображає стадію формування культури зовнішніх відносин доцільність бажань (спонук), сумірність сил (потенцій) і можливостей, вибір головного; все це разом призводить особистість до усвідомлення необхідності самовдосконалення, що проявляється через законслухняність, такт, самоволодіння, позитивне мислення; і, нарешті, заключний етап характеризує стадію формування внутрішньої культури – усвідомлення добра і зла, самопізнання тощо, що призводить до вибудови сталої нижньої межі культурного фону (готовності індивіда до самопізнання й самообмеження у вигляді відмови від різних спокус і лих) – [3, с. 10-11].

Цілком зрозуміло, що досягнення кожного наступного рівня культури у взаємостосунках стає можливим завдяки виникненню стійкої внутрішньої потреби до самопізнання і самовдосконалення. Спонукальним мотивом у цьому процесі може слугувати само відмова від негативних звичок, уподобань і нахилів, що в свою чергу є стимулом до свідомого формування внутрішньої культури. Досягнувши певного рівня законслухняності, почуття міри й самоволодіння, виникає здатність до реального аналізу особистих поразок і перемог, створюючи умови до усвідомленого процесу самовдосконалення. Досвід дій, за умови дотримання принципів доцільності і сумірності, вибудовує генеральну лінію у зовнішніх взаємодіях. Опираючись на систему ієрархії порядку, індивід свідомо вступає в закон свободи волі, де принцип причинно-наслідкових зв'язків постає регулятором якості взаємостосунків.

Базовими поняттями запропонованої моделі культури взаємин є такі:

- **духовність**, як найбільш вагоме поняття людського існування, що визначає здатність людини до творчої і культурної самореалізації в процесі свідомого сприйняття дійсності і взаємодії її з реальними проявами шляхом пізнавальної, креативної, аксеологічної активності; духовність базується на міцному моральному аспекті, відображаючи процес неухильно зростаючої потреби в знаннях і свідомої необхідності в принциповому оновленні суб'єкт-суб'єктних стосунків, спрямованих на розуміння і задоволення потреб іншого;

• *культура* в контексті цієї проблеми набуває значення певного рівня удосконалення, який досягається в процесі формування взаємин суб'єктів, відображаючи їх внутрішню готовність до самопізнання;

• *самопізнання* – це здатність індивідів до глибокого проникнення в особистісну емоційно-чуттєву сферу через механізми усвідомлення добра і зла; до формування стійкого позитивного чи негативного ставлення до пізнаних у собі доброчинностей і вад;

• *самовдосконалення* – здатність до оволодіння майстерністю трансформації негативних рис у позитивні; до примноження кращих рис і реалізації їх через досвід зовнішніх взаємодій;

• *культурний фон* складає загальні умови, що забезпечують високий рівень суспільного і розумового розвитку суб'єкта, відображаючи рівень його життєвих досягнень;

• *стосунки* – це зв'язок між суб'єктами педагогічного процесу, що формується на основі професійного спілкування і регламентується положеннями нормативних документів, які діють в системі освіти;

• *мораль* – правила, які визначають поведінку, духовні і душевні риси, необхідні людині в суспільстві, а також виконання цих правил, загальноприйнята поведінка.

Основними складовими внутрішньої культури індивіда сучасності є:

• *такт (відчуття міри) в бажаннях* – доцільність реалізації бажаного у співвідношенні власних сил, можливостей та умінь для втілення задуманого в життя;

• *самовладання в емоціях* – внутрішній спокій у прийнятті рішень і розвинена здатність до прощення;

• *благородство прагнень* – самовіддане служіння еволюційній ідеї;

• *чистота думки* – людинолюбність (гуманізм)

Ідеї гуманізму, краси людських стосунків виконують об'єднуючу функцію для багатьох осіб, людей протилежної статі, віку, професії, національності, віросповідання і насамперед характеризують сутність родинних взаємин.

Сім'я – це єдність людей, сопричастя осіб, згуртованих на основі родинних відносин (шлюбу, кровної спорідненості, усиновлення/удочеріння, опіки, свояцтва), спільності задоволення і формування біологічних, соціальних, економічних і духовних потреб, любові і взаємної моральної взаємовідповідальності [4, с. 12].

В основі ідеальних сімейних стосунків закладені високі загальнолюдські принципи: любов і відданість, чесність і справедливість, щирість і благородство.

Сім'я – це мінідержавна зі своїми законами, діючим урядом, власною економічною базою, бюджетом, політичним устроєм, культурно-просвітницькою програмою, філософськими поглядами і релігією. Гармонія цих зв'язків досягається толерантністю, визнанням рівних прав кожного члена сім'ї і розподілом обов'язків між ними. Традиційно, голова сім'ї – це той, хто

забезпечує певний економічний рівень у сім'ї, відповідно до його сил і можливостей.

У зв'язку з цим сучасність вносить у правила сімейного устрою свої корективи, зумовлені зміною ролі жінки в соціально-суспільній праці. Тому історично-традиційна роль жінки, як берегині домашнього вогнища, дещо нівельована, а в деяких сім'ях зведена до мінімуму, що значно позначається на вихованні молодого покоління в бік погіршення, зниження духовно-моральних позицій. Це в жодному разі не означає, що жінка не має права на самореалізацію. Навпаки, вдале поєднання професійних рис і дбайливого, емпатійного ставлення до близьких характеризує її сучасний образ. Нова епоха покладає на жінку особливе завдання: формування рівності чоловічої і жіночої сутності, закладаючи основи цього явища в представниках нового покоління.

Отож, поновлення втрачених душевних рис, цілеспрямованість дій, сила творчих пошуків – це безумовні пріоритети у формуванні свідомості людини Епохи Співчуття, Сопричастя, вирішення яких покладається на різноманітні соціальні інститути, і, насамперед, на сім'ю. Представляючи оновлену культуру взаємин, сім'я генерує кращі свої накопичення в соціально-суспільну сферу, створюючи базу для міцної і незалежної держави.

1. Ожегов С. Словарь русского языка / Под ред. Н. Шведовой. – М.: Русский язык, 1988. – 750 с.
2. Філософський словник соціальних термінів. Вид. 3-є, доп. – Харків: Р.И.Ф., 2005. – 672 с.
3. Свтух М., Черкашина Т. Культура взаємин. Частина I. Самопізнання: Підручник. – Горлівка: Видавництво ГДНПМ, 2008. – 228 с.
4. Ковбас Б., Костів В. Родинна педагогіка: В 3-х т. Т. 1. Основи родинних взаємовідносин. Івано-Франківськ: Плай, 2006. – 288 с.

Modern principles of construction of culture of mutual relations of man-humanist, family man open up in the article.

Key words: culture of mutual relations, humanism pedagogics, principles of internal and external culture of relations.

УДК 371.2+821.161.2

ББК 74.900.5

Світлана Грищенко

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ САМОВИХОВАННЯ

У роботі комплексно проаналізовано вітчизняні дослідження з питань самовиховання особистості, розкрито суть і джерела розвитку самовиховання; керівництво та корекція самовиховання школярів та студентської молоді відповідно до нових суспільно-політичних і соціокультурних умов.

Ключові слова: сутність, джерела, корекція самовиховання.

Постановка проблеми. Розвиток вищої освіти висуває в сучасний період проблеми методології і теорії самовиховання.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми методології і теорії самовиховання, його взаємозв'язку з вихованням розглядали А. Арет, В. Галузінський, І. Донцов, О. Ковальов, І. Кон, О. Кочетов, Ю. Орлов, Л. Рувинський та ін. Різним аспектам самовиховання в підлітковому віці присвячені праці Р. Гариф'янова, С. Єлканова, А. Колдунова, М. Тайчинова та ін. Особливості морального самовиховання майбутніх учителів досліджували А. Арет, І. Донцов, С. Єлканов, О. Ковальов, В. Кисельов, Л. Рувинський, М. Тайчинов; аспірантів Г. Широкова. Окремі питання цієї проблеми в ракурсі професійної підготовки студентів, розвитку педагогічної творчості вчителя розкрито в дослідженнях О. Дубасенюк, В. Сагарди, С. Сисюєвої та ін. Актуальність порушеної проблеми підтверджують праці сучасних педагогів І. Беха, С. Карпенчук, С. Кириленко, В. Оржеховської, Д. Пенішкевич, В. Поліщук, В. Семиченко, Т. Хілько та ін. Про зацікавлення нею свідчать також кандидатські дисертації, які були захищені впродовж останніх років (С. Данышева, А. Калініченко, Л. Ярова, О. Яцїй та ін.).

Сучасний стан демократизації, гуманізації, індивідуалізації освіти зумовив створення особистісно орієнтованих моделей виховання особистості (М. Александрова, І. Бех, І. Якиманська), а також моделі самовиховних систем («Школа домінанти самовдосконалення особистості» Г. Селевко). Велику увагу проблемі духовного саморозвитку особистості приділено в концепції школи розвитку (О. Калугін, О. Киричук), метою якої є створення умов для самоактуалізації особистості учня і вчителя, реалізації дитиною своїх можливостей, розкриття індивідуальності.

Проблеми використання у самовихованні народної педагогіки розглядали Г. Васинович, В. Кузь, М. Стельмахович, Є. Сяввако: самовиховання засобами художньої літератури в контексті вивчення питання формування морального ідеалу, цінностей особистості досліджували М. Свтух, Т. Завгородня, С. Золотухіна, О. Сухомлинська.

Мета статті. Проаналізувати проблеми теорії самовиховання у формуванні особистості.

Виклад основного матеріалу. Самовиховання розглядаємо як свідому, самостійну, цілеспрямовану діяльність людини, спрямовану на вироблення чи вдосконалення власних рис, якостей відповідно до суспільно значущих і особистісно значущих цінностей, ідеалів, у ході чого індивід формується як особистість. Зміст, методи, прийоми самовиховання здебільшого зумовлюються віковими й індивідуальними особливостями. Найсприятливішим для самовиховання є старший шкільний вік. Вважається, що в цей період найбільш ефективно проходить процес соціалізації особистості (І. Кон, Г. Костюк, С. Рубінштейн, Л. Рувинський).

Перш ніж управляти іншими, необхідно навчитися управляти собою: стримувати свої емоції, зосереджувати увагу на потрібному об'єкті, проявляти вольове зусилля при зустрічі з труднощами і перепонами, бути дисциплінованим і організованим, навчитися раціонально мислити, бачити проблеми і

творчо їх вирішувати. Самоуправління здійснюється самосвідомістю особистості. Воно формується, починаючи з раннього дитинства, і продовжує удосконалюватися до глибокої старості. У самосвідомості зазвичай виділяють три сторони: знання себе, ставлення до себе і саморегулювання [3, с. 25].

Самовиховання успішно здійснюється за певних умов. Передусім воно потребує від людини знання самої себе, вміння оцінювати власні позитивні й негативні риси. Щоб збагатити молодь відповідними знаннями і вміннями, проводять цикл бесід про психічну діяльність людини, свідомість, волю, почуття, характер, мотиви поведінки, інтереси, здібності, потреби, темперамент, а також розкривають сутність самовиховання, методи і прийоми роботи над собою.

Наприклад, розумний визначає кращі шляхи життя, ніж обмежена людина. Той, хто багато знає і вміє, діє раціональніше від того, хто мало знає в галузі обраної ним трудової діяльності. Морально вихована людина краще адаптована до суспільних вимог, ніж аморальна. В управлінні вирішальне значення має воля людини. Безвольний чи слабохарактерний пливе по волі хвиль. Він піддається як хороши́м, так і поганим впливам, оскільки не володіє самостійністю. Вольова людина, навпаки, рішуча, тверда, володіє мужністю, а тому навіть у важких обставинах не губиться і діє так, як треба. Вольова людина вдатна відстоювати свої переконання і реалізувати власні плани, не дивлячись на груднощі і перепони, вона добивається здійснення поставлених цілей.

Самоуправління включає відбір і аналіз інформації, що поступає, постановку цілей і ухвалення рішення, визначення планів і способів дії, виконання наміченого шляхом саморегуляції духовних і фізичних сил.

Саморегуляція здійснює:

1. Посилення або ослаблення діяльності.
2. Гальмування несприятливих імпульсів.
3. Розподіл сил між різними об'єктами.
4. Контроль за виконуваними діями і кореляція поведінки, якщо в цьому виникає необхідність [3, с. 38].

Можна виділити два види самоуправління – оперативне і перспективне. Оперативне управління – це повсякденна регуляція діяльності і поведінки відповідно до раніше поставлених цілей і прийнятих планів.

Перспективне самоуправління – це передбачення майбутнього, відповідно до якого визначаються плани і шляхи діяльності. Перспективне самоуправління зрештою стає оперативним, коли настає час діяти.

Самовиховання також відноситься до одного з видів самоуправління, спрямованого на вдосконалення себе. Воно включає як перспективне, так і оперативне самоуправління [2, с. 14].

Для формування особистості і самовиховання величезне значення має суспільна робота. Ця робота розвиває товарищів, формує організаторські здібності, сприяє становленню політичної зрілості особистості. Практика показує, що люди, які пройшли школу суспільної роботи, як правило, проявляють велику активність у вирішенні суспільних питань, самостійність, товарищів і сміливість.

І навіпаки, люди, котрі уникали громадської роботи, проявляють такі риси, як замкнутість, індивідуалізм, деяку боязкість в обговоренні питань колективного життя. Вони не можуть виступати на зборах і активно брати участь в ухваленні рішень і виробленні їх, організувати колективну справу.

І, нарешті, особистість формується спеціально зорганізованим самовихованням. Самовиховання вимагає постановки певної мети і конкретних завдань, розробки програми, планування роботи, обліку і контролю за ходом самовиховання. Самовиховання робить людину відповідальною за свою поведінку в сьогоденні і за своє майбутнє життя. Особистість може вибирати той чи інший спосіб життя, вона може регулювати свою поведінку і удосконалювати себе.

Ось чому не можна все звалювати на обставини життя. Особистість відповідальна за свій характер, за свою діяльність, за свою поведінку, за те, якою вона стає і стане.

Всі чинники, що формують особистість, знаходяться у взаємозв'язку і в сукупності визначають спосіб її життя, то, як практично, реально вона живе (що вона любить, до чого прагне, як виконує свою функцію громадянина, сім'янина як поводить ся в середовищі людей, як працює, що читає, з ким зустрічається). Свідомо, вольова людина може певною мірою впливати на свій спосіб життя, а тим самим свідомо зумовлювати шлях власного психічного розвитку.

Важливий аспект самовиховання – логічне мислення, вміння проаналізувати кожен свій вчинок, що сприяє виробленню вимогливості до себе як постійної риси характеру, без якої неможливо досягти успіху в цій справі. Тому педагоги в індивідуальних бесідах і на зборах детально аналізують порушення правил поведінки, їх причини, привчають молодь до самоаналізу [5, с. 203].

Самовиховання потребує тривалих вольових зусиль, уміння керувати собою, досягати поставленої мети, не занепадати духом від невдач. Тому слід залучати учнів, студентів до видів діяльності, які передбачають зібраність, організованість, відповідальність. Долаючи труднощі, вони загартовують волю, доводять розпочату справу до кінця і таким чином переконуються, що навіть невеликі успіхи роблять їх сильнішими.

Підвищує ефективність процесу самовиховання ідеал, до якого прагне студент. Спостереження переконують, що до самовиховання байдужі переважно ті, хто не має життєвої мети, ідеалу. Тому важливо знати ідеали студентської молоді, допомогти сформувати ідеали тим, хто їх не має.

Успішність процесу самовиховання значною мірою залежить від рівня розвитку групи на шляху до колективу.

Самовиховання в розгорнутому його вигляді є цілеспрямованою свідомою і систематичною роботою над собою, щоб забезпечити такий рівень розвитку особистості, який би відповідав суспільним вимогам і особистому ідеалу.

Шляхом самовиховання особистість формує потрібні їй для життя і праці властивості й усуває ті, що заважають їй жити і діяти в потрібному напрямі. Самовиховання – природний процес адаптації особистості до соціальних умов і суспільних вимог.

Виховання й навчання, які здійснюються суспільством за допомогою сім'ї, дитячого садочку, школи, різних громадських організацій і засобів масової інформації, вимагають не тільки підтримки з боку особистості, що розвивається, але і зустрічної роботи, тобто самовиховання, без чого суспільне виховання малоефективне [2, с. 49].

Елементи самовиховання і самонавчання спостерігаються вже у дошкільника, коли він регулює свою поведінку відповідно до уявлення про те, що добре і що погано, розвиває свої сили, коли малює, ліпить фігурки з пластиліну чи грає з однолітками. Проте це самовиховання стихійне, дитина не усвідомлює, що вона сама себе певною мірою удосконалює. У шкільний період під впливом виховання й навчання формується у дитини, підлітка і хлопця ідеал справжньої людини.

Цілком природно, що молоді люди, прагнучи якнайшвидше стати дорослими, бути в їх середовищі і діяти, як вони, несвідомо наслідують поважних людей із оточення або літературних персонажів.

Самовиховання школярів не завжди здійснюється систематично, не завжди при цьому досягається успіху в роботі. Це пояснюється тим, що вони не орієнтовані на те, як потрібно працювати над собою.

Зрілість свідомості і розвиненість самосвідомості дають змогу дорослій людині врахувати як об'єктивні або соціальні вимоги до себе, так і правильно оцінити суб'єктивні чи власні якості й можливості саморозвитку.

Звідси й розуміння необхідності роботи над собою, і велика ефективність самовиховання, якщо воно ведеться систематично [2, с. 61]. Самовиховання – складна діяльність, що вимагає і часу і витрат зусиль на оволодіння знаннями, на вправи у певних діях і вчинках.

Успіх у самовихованні залежить від спеціальної підготовленості особи до цієї діяльності, тобто від знань, умінь і навичок роботи над собою. Підготовленість включає також і психологічну готовність працювати над собою, тобто інтерес до цієї діяльності, твердий намір займатися самовихованням.

Зрозуміло, що робота над собою має бути систематичною і послідовною. Той, хто відступає, пасує перед труднощами або відкладає вправи на "кращі часи", той ніколи не доб'ється успіху. Слід також пам'ятати, що не благі наміри, а практика самовиховання розвиває й удосконалює особистість.

Всякого роду швидкоплинні вправи нічого не дають, з огляду на те, що утворення тих чи інших властивостей, особливо викорінювання негативних звичок і схильностей вимагає тривалих, систематичних і наполегливих вправ. К. Ушинський писав, що негативні звички дуже стійкі і так тиранять людину, що вона готова відрізати собі руку або ногу, якби з тим відрізували і шкідливу звичку. Проте позбавлення настає лише тоді, коли особистість тривалий час утримується від якихось дій або вчинків, рішуче відмовляється від задоволення шкідливих потреб, наприклад куріння, випивок тощо, і разом з тим перемикає увагу, свою волю на дії, що сприяють формуванню та закріпленню нових корисних звичок [3, с. 36].

Щоб жити, людина повинна трудитися, щоб трудитися, вона зобов'язана вступати у відносини з природою і людьми. Цілком зрозуміло, що праця, як і

всяка інша діяльність, пред'являє до людини певні вимоги, з якими вона має не тільки рахуватися, але й скеровуватися ними при регулюванні своєї активності. Суспільство й, зокрема, виробництво постійно розвиваються, а тому кожен зобов'язаний виховувати себе, щоб встигати за ходом життя [1, с. 15].

Людина не тільки пристосовується до зовнішніх суспільних умов, але і активно впливає на них і тим самим виступає суб'єктом суспільного розвитку. Найбільш плідна самостійна активна діяльність можлива при певному рівні знань, навичок і зрілості особистості – морально-політичної, емоційно-вольової та інтелектуальної. Спираючись на досвід попередників і сучасників, особистість прагне максимально розвинути в собі ці необхідні властивості. Виявляючи і пізнаючи свої здібності, людина починає сама формувати їх як у власних інтересах, так і на користь суспільства.

Таким чином, самовиховання, як і виховання загалом, виконує суспільну функцію формування особистості. Як і виховання, самовиховання цілеспрямований, свідомий процес формування етично-психологічних властивостей особистості. Самовиховання вторинне, воно виникає тоді, коли людина виявляється підготовленою до нього самим життям і вихованням, тобто коли вона починає усвідомлювати себе особистістю, починає замислюватися про свою суспільну роль в сьогоденні і майбутньому і проявляти відому самостійність у практичному житті. Іншими словами, коли вона досягає певного рівня розвитку свідомості і самосвідомості, життєвого досвіду.

Отже, потреба в самовихованні детермінована зовнішніми обставинами і вихованням. Вона виникає як природна необхідність особистості, що розвивається, і служить стимулом подальшого саморозвитку для того, щоб успішно займатися самовихованням, необхідно уміти аналізувати власні якості і певним чином їх оцінювати з урахуванням вимог, що пред'являються до людини суспільством, і показників власної діяльності [2, с. 81].

Самовиховання особистості дуже тісно пов'язане із розвитком колективістських відносин у групі. От чому, як показують наші дослідження, потреба в самовихованні раніше дозріває там, де група згуртована, де надається допомога з боку інших, розвивається самоініціатива.

А. Макаренко на прикладі власного педагогічного досвіду показав процес розвитку групи як перетворення вимог всього колективу у вимогливість до себе. На високій стадії розвитку групи на шляху до колективу його члени починають пред'являти вимоги насамперед до себе [4, с. 434].

Потреба в самовихованні виникає на певному рівні розвитку особистості за певних умов життя і праці. Самовиховання є процес, що розвивається. Впродовж життя особистості міняються як цілі, так і способи самовиховання. Цілі стають складнішими, пов'язаними з основною життєвою спрямованістю особистості.

Самовиховання може охоплювати різні сфери людського розвитку і діяльності. Воно може виступати у формі етичного або фізичного самовиховання, емоційно-вольового або інтелектуального і, нарешті, естетичного. Причому ті чи інші аспекти всебічного розвитку займають різне місце в роботі над собою залежно від потреб сьогодення і майбутнього. Людина виховує в

себе певні властивості залежно від своїх планів, основної життєвої спрямованості, поставлених на певний період життя конкретних цілей.

Спрямованість самовиховання визначається суспільною програмою всебічного розвитку особистості, здійснення якої відбувається в інтересах і суспільства, і особистості. Проте залежно від індивідуальних особливостей і потреб напрям самовиховання може бути широким або вузьким.

Серйозне значення самовихованню надавав А. Макаренко. Він розглядав його як природний результат розвитку особистості в колективі. Спочатку розвиток особистості йде під впливом зовнішніх вимог, а потім у результаті вимог до себе, тобто самовиховання. У розумінні А. Макаренка, самовиховання не відокремлений процес, а спільна діяльність всього колективу. Абсолютно непомітний процес виховання, що направлявся Антоном Семеновичем і підібраним ним складом педагогів, перетворювався на процес колективного самовиховання. У цьому полягає нове, що вніс А. Макаренко в теорію і практику самовиховання. "Самовиховання, – писав В. Сухомлинський, – це не щось допоміжне у вихованні, а міцний його фундамент. Ніхто не може виховати людини, якщо він сам себе не виховає" [4, с. 434; 6, с. 602].

Самовиховання починається в дитинстві і продовжується все життя. Проте, як показують дослідження А. Арета, О. Кочетова, В. Селіванова, Л. Рувінського та ін., потреба в самовихованні особливо виразно визнається школярами в підлітковому віці, коли вони стоять на порозі зрілості, тобто у той перехідний період розвитку, для якого найхарактернішим є формування переконань і життєвих ідеалів, становлення самостійності, що виявляється в свідомому відношенні до життя і власних обов'язків, критичному ставленні до людей і самого себе. Ці новоутворення особистості, підготовлені нагромадженням життєвим досвідом і вихованням, вимагають перегляду відношення до якостей власної особи, своїх обов'язків, перегляду взаємин з іншими людьми. Переоцінка або глибока оцінка себе й інших у зіставленні з ідеалом і на користь реалізації цілей подальшого життя породжує потребу в самовихованні, яка актуалізується в процесі роботи над собою. Підліток хоче не грати в дорослого, а бути їм. І головне, хоче, щоб інші теж визнавали його дорослість. Звідси і виникає потреба в прискореному розвитку власної особистості, і при цьому засобами самовиховання. Підліток прагне, по-перше, усунути слабкості і, по-друге, сформувати позитивні якості особистості, що дають йому право вважатися сильним, умілим і самостійним [2, с. 49].

Підлітки прагнуть насамперед подолати недоліки волі і виховати в себе якості людини сильною волі: сміливість, мужність, витривалість, наполягливість. Проте в цьому віці самовиховання може піти неправильним шляхом. Деякі школярі-підлітки не поважають авторитети, порушують правила суспільного життя. От чому тут особливо важливим постає психолого-педагогічний супровід самовиховання підлітків із боку вчителів і батьків. Самовиховання з віком і розвитком особистості змінюється: воно постає більш реалістичним і прозаїчним, а разом із тим і більш життєво значущим. У старшого школяра самовиховання часто поєднується з самоосвітою, спрямованою на

оволодіння розумовими операціями, на формування умінь і навичок, пов'язаних із професійною орієнтацією юнака і дівчини.

Головний напрям самовиховання – це формування високих етичних якостей людини. Старші школярі несуть повну відповідальність за свою поведінку. Відчуття відповідальності – додатковий стимул до етичного самовдосконалення. Людина продовжує працювати над собою і тоді, коли стає дорослою. Це здійснюється інтенсивніше і продуктивніше, бо доросла людина має більше знань і життєвого досвіду, вона відповідальніше ставиться до суспільних вимог і власних обов'язків. Крім всього цього вона володіє розвиненим розумом і волею – необхідними суб'єктивними передумовами успішної роботи над собою.

1. Кочетов А. Как заниматься самовоспитанием. – Мн.: Выш. шк., 1986.
2. Кочетов А. Организация самовоспитания школьников. – Мн.: Нар. асвета, 1990.
3. Кочетов А. Личность воспитывает себя. – М.: Политиздат, 1983.
4. Макаренко А. Соч. В 7-ми т. М., 1958. – Т. 5.
5. Проців Л. Самовиховання як важлива складова національного виховання // Проблема української народної педагогіки в науковій спадщині М. Стельмаховича: Матеріали Перших Всеукраїнських педагогічних читань. – Івано-Франківськ, 2004. – С. 201-206.
6. Сухомлинський В. Сто порад учителю // Вибр. твори: У 5-ти т. – К., 1976. – Т. 2.

The home researches of questions of self-education of personality are complex analyzed in this work; the essence and sources of development of self-education are exposed; the guidance a correction of self-education of schoolchildren and youth students in the accordance with new social, political and social-cultural terms.

Key words: *essence, sources, correction of self-education.*

УДК 37.018.1
ББК 74.93 (Укр)

Віра Ковальчук

ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ М. ГАЛУЩИНСЬКОГО У СІМЕЙНОМУ ТА СУСПІЛЬНОМУ ВИХОВАННІ

Стаття присвячена використанню педагогічної спадщини М. Галушинського в сімейному і суспільному вихованні.

Ключові слова: педагогічна спадщина М. Галушинського, національне виховання, сімейне виховання.

В умовах наявної в Україні кризи сімейних відносин (великої кількості розлучень) постає завдання збереження нації та генофонду України.

Важливе місце займає пізнання цілісної системи українського родинного виховання, побудованого на здобутках педагогічної народної мудрості. Адже у кожного народу є своя особлива національна система виховання.

Одним із суттєвих аспектів розв'язання цих завдань є вивчення, теоретичне обґрунтування і впровадження багатого досвіду педагогічної спадщини вітчизняних і зарубіжних педагогів, вчених, громадсько-політичних діячів.

У національному культурно-освітньому процесі першої третини ХХ ст. особливе місце посідає М. Галушинський: талановитий учитель і організатор українського приватного шкільництва; теоретик і практик освіти дорослих, автор перших рідномовних підручників з андрагогіки і громадсько-політичний діяч, який захищав, розвивав і утверджував ідею незалежної єдиної України в теорії та практиці національного виховання.

Ім'я і творча спадщина М. Галушинського, як і сотень інших репрезентантів української національної педагогіки, впродовж багатьох років знаходилися під ідеологічним табу, тривалий час не досліджувалися, а тому залишилися невідомими. Між тим вивчення науково-публіцистичного доробку та громадсько-політичної й просвітницької діяльності педагога дозволяє уточнити й поглибити уявлення про історично-культурні процеси в Галичині на етапі відродження та організаційно-політичного оформлення ідеї державного суверенітету України, з'ясувати його місце в розробці концептуальних основ рідномовної шкільної та позашкільної освіти як важливого підґрунтя для формування національної свідомості різних категорій населення краю.

Запропонована стаття допоможе широкому загалу глибше пізнати процес і результати творчої діяльності М. Галушинського. Об'єктивно оцінити його педагогічну спадщину, співзвучну проблемам сьогоденної сім'ї, родинного виховання і можливості використання його ідей в сучасній виховній практиці.

Михайло Галушинський народився 26 вересня 1878 р. у селі Звинячі Чортківського повіту на Тернопільщині, став однією з основних фігур цілого історичного періоду.

Виховувався педагог в одній із свідомих українських родин, котра відіграла помітну роль в церковному і культурному житті Галичини. Ця сім'я стала осередком, у якому спілкувалися високоосвічені люди та знаходили розуміння й підтримку прості селяни.

Щоб збагнути, у якому колі формувалися погляди видатного галицького педагога і громадського діяча, важливо дати уяву про членів родини Галушинських.

Батько М. Галушинського – отець Микола Галушинський – був парохом села Звиняч Чортківського повіту, користувався повагою серед парафіян, був людиною високоосвіченою та інтелігентною. Його знали як високосвідомого українського патріота, політичного діяча християнсько-демократичного спрямування. Сам отець Микола Галушинський називав себе християнсько-демократичним націоналом, ворогом будь-якого шовінізму – як національного, так і партійного.

Мати Михайла Галушинського Стефанія, з роду Волянських, була доброю, щирою порадицею, жінкою-трудівницею, взірцевою патріоткою, громадянкою. Завдяки таким якостям якнайповніше віддала себе вихованню дітей справжніми українцями.

Всі діти родини (п'ять синів і дочка) здобули освіту, присвятили своє життя рідному народові і церкві і "залишили помітний слід у нашій культурі, просвіті і шкільництві" [1, с. 12].

Брат Михайла Галушинського - Теодозій Тит (1880-1952) був помітним церковним діячем, василіянином, біблістом, істориком церкви, богословом і філософом, дійсним членом НТШ. Освіту здобув у Відні, Фрайбурзі та Інсбруці [3, с. 352].

Ще один брат Михайла - Іван (1883-1944) - відомий педагог, учитель Рогатинської й Тернопільської гімназій, учасник національно-визвольних змагань у період Першої світової війни. 1933 р. його обрали головою товариства "Рідна школа" у Львові. Йому належать відомі праці: "Видержаність і видатність праці людини" та "Коротка історія українського народу". Крім того, він був автором багатьох статей на педагогічні й громадсько-політичні теми.

Брат Микола працював адвокатом у Самборі, виступав оборонцем прав українців в умовах польського поневолення. Він був провідним діячем "Пласту" на Львівщині.

Михайло Галушинський мав ще брата Олексія та сестру Стефанію. Олексій відзначався запальним характером, дуже любив мандрувати. Сестра Стефанія займалась громадською роботою, підтримувала зв'язки зі студентською організацією "Молода Україна".

Отже, сім'я Галушинських завжди виходила на перші позиції в політичному й громадському житті краю. Ніколи не залишалась осторонь тих подій, котрі відбувались у Галичині. Активності родини сприяли тісні зв'язки з прогресивними діячами, українцями-патріотами.

Так, у виступі на науковій конференції, присвяченій 120-річчю від дня народження Михайла Галушинського, отець Іван Музичка згадував, що з розповідей отця Теодосія дізнався про неодноразовий приїзд до родини Галушинських І. Франка, який приятелював з його батьком. "Отець Теодосій розповідав про ті відвідини Франка зі свосрідною пошаною і повагою, крім, тоді вже поширеної слави про Франків соціалізм ... Про що була мова, годі сказати, годі про те питати о. Теодосія. Він був свідком тих відвідин ще дуже молодим, але ті відвідини мали, напевно, вплив і на синів Галушинських" [3, с. 16].

Добрими були взаємини священничої родини із селянами. Восени чи зимою сюди приходили жінки і дівчата, щоб прости чи робити якусь іншу господарську роботу. Щоб дати їм якусь духовну поживу та не дозволяти "язикам плести пусті розмови", "паничі", тобто сини о. Миколи, читали тим жінкам літературні оповідання. Улюбленими були повісті Квітки-Основ'яненка "Маруся", твори Марка Вовчка, "Кобзар" Шевченка [3, с. 16].

У Галушинських була багата бібліотека. Отець Микола листувався з відомими на той час культурно-освітніми діячами. Зокрема, з листа до О. Барвінського дізнаємось, що отець Микола звертається до "Високоповажного Пана

Професора" з проханням вислати наступний том "Богдана Хмельницького" та "Дінінок" і повідомляє, що "Історичну Бібліотеку" він сам передплатує" [4, с. 9].

Целебне місце в сім'ї священника відводилось вихованню в дітей високих патріотичних почуттів, любові до рідного народу. Так, про М. Галушинського отець Музичка говорив, що "як і вся родина, він любив свій нарід, для нього жив і творив, бо це бачиться з їхнього родинного виховання. Він вірив, що долю свого народу треба здобувати наукою, освітою, знанням, а коли треба, і єдо цього історична нагода і зброєю" [3, с. 20].

Християнський гуманізм, культ українськості, що панував у сім'ї, праця в ім'я утвердження української нації позитивно вплинули на формування світогляду М. Галушинського. Він залишив нащадкам велику творчу спадщину, неповнену самобутніми думками, ідеями, положеннями та висновками з актуальних проблем розвитку українського шкільництва та національного виховання, які не втратили своєї важливості й сьогодні в період розбудови нової системи освіти. Ще з юнацьких років йому були притаманні велика любов до свого народу, уболівання за його долю, прагнення допомогти.

Незважаючи на колонізаційну освітню політику польського уряду, М. Галушинський відгукувався на всі прогресивні здобутки в світовій педагогічній думці, відстоював потребу пріоритетності для українців національного виховання, метою якого має бути підготовка молоді до здобуття й розвитку української держави.

Михайло Галушинський розглядав національне виховання як творення й безупинне вдосконалення нації, головною метою якого є "...щоби нарід заховав якнайсильніше і найпевніше свою національну окремішність..., а добре поведена національна індивідуальність має вложити все, що є в ній найгарнішого, у шкільношкільську культуру" [5, с. 8].

Реалізувати ідеї національного виховання, підкреслював М. Галушинський, можливо шляхом навчання рідною мовою, вивчення українознавства, дотримання українських традицій, створення системи виховної роботи, яка готувала б молодь до боротьби за визволення народу, розбудови незалежної держави.

Формулюючи свої переконання, М. Галушинський писав: "Хотів би я бачити виховання в трьох напрямках, в вихованні релігійно-моральнім, фізичнім і педагогічно-науковім" [6, с. 28].

На думку М. Галушинського, кожна одиницю народу виховує не тільки дім і школа. Виховує наше оточення, література й мистецтво. Особливо важливого значення у вихованні людини відводив Михайло Галушинський товариствам і організаціям, які мали б служити переходом до громади.

Національне виховання, на думку М. Галушинського, вимагає: по-перше, єдності дій сім'ї, школи і громади; по-друге, глибокого аналізу минулого й пережитого нашим народом, звідки треба вибрати й виводити перед дітьми та молоддю ті риси, котрі необхідні їм як майбутнім громадянам української держави.

Суспільно-політичний діяч вважав освіту головним засобом виховання. Розмірковуючи над поняттями “знання”, “освіта”, “виховання”, “наука”, доходить висновку, що освіта може розглядатися як діяльність і наслідок цієї діяльності, що означає свосвідне змагання “стати повною людиною серед людей, у гурті людей”. Для пояснення терміна “повна людина” наводить слова І. Франка про те, що рисою її є всебічність культурних інтересів, а культура то явище, яке охоплює все життя – від особисто-родинного, до громадсько-політичного, національного й міжлюдського. Завдання полягає у виробленні ставлення до всіх цих складових [7, с. 2].

Ставлячи в основу виховного процесу українську національну ідею, М. Галушинський зазначав, що найважливішим тут є пристосування кожної одиниці до державного життя. Тільки коли “виховано всі одиниці, тоді стане державною нацією”. Але цим пінанням, на його думку, мусить займатися не лише школа. Педагог вказував на необхідність посилення виховних впливів закладу, сім’ї, товариств, громадських організацій, усього оточення дитини.

Природно, що педагог головним чинником національного виховання вважав школу, а особливе значення надавав дошкільному вихованню. Він писав: “Природне його (дитини) річище – це родина, яка творить неоспориму смугу безастережного впливу батьків на дітей. Друге річище – це діточі садки та заборони. Легше їх будувати й утримати, ніж школу, все ж таки і до їхньої розбудови треба чимало матеріяльних засобів, зібрання яких залежить знову від національної свідомості! Загалу” [7, с. 3].

Такі праці суспільно-політичного діяча, політика, педагога, як “Національне виховання”, “Народна освіта і виховання народу”, “Одиниця і громада”, “Найближчі завдання” відіграли свого часу неопінену роль у пробудженні національної свідомості народу.

Наукове дослідження творчої діяльності М. Галушинського, його доробків – статей, книг, літературно-публіцистичної спадщини має не лише теоретичну, а й велику практичну значущість у сучасних умовах реформування всього культурно-освітнього життя в Україні.

1. Коритко Р., Марчук В. Брати Галушинські – вірні сини українського народу // Михайло Галушинський – лицар обов’язку і чину: Матеріали наукової конференції, присвяченої 120-річчю від дня народження М. Галушинського. Львів – Рогатин, 1999. – С. 7-12.

2. Енциклопедія українознавства: Словникова частина / За ред. В. Кубійовича. Перевидання в Україні. – Львів, 1993. – Т. I – С. 352.

3. Музичка І. Дещо про родину Галушинських, смерть і похорон Івана Франка // Михайло Галушинський – лицар обов’язку і чину: Матеріали наукової конференції, присвяченої 120-річчю від дня народження М. Галушинського. – Львів – Рогатин, 1999. – С. 15-21.

4. Галушинський М. Листи до О. Барвінського. 1890 // Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України: Відділ рукописів. – Ф. 856. – Арк. 9.

5. Галушинський М. Національне виховання. – Львів, 1920. – 20 с.

6. Галушинський М. Звіт Рогатинської гімназії за 1910-11 навчальний рік // ЦДІА у Львові. – Ф. 178. – Оп. 3. – Спр. 969. – Арк. 28-29.

7. Галушинський М. Знання і освіта // Діло. – 1930. – 7 січня. – С. 2.

The article is devoted to the using of Galuschinsky's pedagogical heritage in the family and social education.

Key words: pedagogical inheritance of M. Galuschinskogo, national education, domestic education.

УДК 173.7

ББК 74.900.3

Богдан Ковбас

СУТІСНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРИ РОДИННИХ ВЗАСМІН

У статті виокремлені ознаки й показники педагогічної культури батьків, різні види готовності батьків до родинного виховання

Ключові слова: культура родинних взаємин, педагогічна культура батьків, різновиди готовності батьків до родинного виховання, ознаки, уміння і навички культури сім’янина

В умовах кризи сімейних відносин в Україні та світі актуальним постає привернення уваги науковців до використання прогресивного досвіду поколінь у підготовці молоді до сімейного життя, у виокремленні структурних елементів і формуванні основних засад родинної культури людини та суспільства.

Тому метою цієї статті є встановлення ознак, показників культури родинних взаємин, за якими можна діагностувати реальний стан сформованості психолого-педагогічної культури вихователів, а також спрямувати зусилля теоретиків і практиків у вдосконаленні цього процесу та результату.

Розглядаючи сутнісні характеристики поняття “культура родинних взаємин”, проаналізуємо дотичні до нього визначення провідних дослідників цієї проблеми в Україні. Науковці лабораторії сімейного виховання Інституту проблем виховання АПН України до подібного визначення – “педагогічна культура батьків” відносять: складне інтегративне, динамічне особистісне утворення, яке визначає тип, стиль і способи поведінки батьків у виховній діяльності. Педагогічна культура батьків характеризується певною сумою (основним мінімумом) знань із психології, педагогіки, фізіології, гігієни тощо; вміннями та навичками, набутими в процесі виховання дітей та догляду за ними, здатністю синтезувати інформацію, що надходить із різних джерел, оволодівати методами сімейного виховання. Педагогічна культура батьків у різних життєвих ситуаціях може виявлятися в комплексі або окремих її складових. Основними параметрами педагогічної культури батьків, на думку укладачів словника, є: моральна, мовленнєва, комунікативна, дидактична, фізична, естетична, екологічна, економічна й правова культура, культура мислення, культура праці та культура поведінки [2, с. 245-246].

У зв’язку з цим автори розрізняють також визначення педагогічної культури молодих батьків, яка трактується як особистісна якість, що характеризується достатнім рівнем підготовки до виховання дітей дошкільного віку в умовах сім’ї, уміннями застосовувати виховні засоби і прийоми в організації

внутрішньо сімейної життєдіяльності. Особливості педагогічної культури молодих батьків зумовлюються рівнем розвитку суспільної свідомості, впливом специфічної молодіжної субкультури, умовами функціонування молодого сім'ї, відсутністю достатнього життєвого досвіду і досвіду виховання дітей [2, с. 246].

На нашу думку, педагогічну культуру родинних вихователів необхідно трактувати значно ширше. Ми включаємо її до виховного потенціалу родини, серед компонентів якого виділяється комплекс виховних можливостей, якісних характеристик сім'ї, що безпосередньо впливають на процес родинного виховання (дослідники А. Макаренко, В. Сухомлинський, М. Стельмахович; Т. Алексєнко, І. Гребенніков, І. Кومانовський, А. Конончук, В. Костів, В. Постовий, В. Титаренко та ін.): *структура сім'ї* (за складом: нуклеарна, складна чи розширена; за основою відносин – повна, неповна, повна змінена, сім'я з прийомними дітьми, опікунська; за кількістю дітей (одиночна, багатодітна); *рівень психолого-педагогічної культури батьків та інших вихователів* родини, їхня педагогічна компетентність; *батьківська позиція і стилі батьківсько-дитячих стосунків* у структурі внутрісімейних взаємин; суспільно-педагогічна спрямованість сім'ї; змістовність спілкування батьків і дітей у системі суб'єкт-суб'єктних відносин; родинні педагогічні звичаї й традиції народу; характер матеріально-побутових умов сім'ї [1, с. 35].

Урівнюючи ці складові, які є однаково важливими для досягнення виховних результатів, підкреслимо значення окремих із них на різних етапах життєдіяльності родини. На нашу думку, *педагогічна культура батьків* (дослідники цієї проблеми Т. Алексєнко, І. Гребенніков, О. Зверєва, К. Насєдкіна та ін.) – це складне інтегративне динамічне особистісне утворення, що визначає тип, стиль і способи поведінки батьків у виховній діяльності, індивідуалізована творча форма педагогічних стосунків, забезпечених високим рівнем мотивації (мотиваційний компонент), знаннями, уміннями й переконаннями (змістовий компонент), способами функціонування (конструктивний компонент) у розв'язанні завдань родинного виховання [1, с. 44].

Тому до складу педагогічної культури батьків включасмо наведені нижче якості загальної професійної педагогічної діяльності та специфічні знання, уміння й риси педагогічної культури родинного вихователя. Ці компоненти виступають основними показниками рівня сформованості педагогічної культури батьків, за якими дослідники виокремлюють методики діагностування цих якостей.

У загальних рисах уміння й навички, необхідні для майбутніх вихователів, виділені в п'ять груп: *гносичні, проєктувальні, конструктивні, організаторські, комунікативні*. Так, комунікативні уміння включають: уміння відстоювати свою думку, не нав'язуючи її дітям; уміння керувати своїми емоціями і настроєм, делікатно ставитись до дітей у випадку можливих конфліктів; уміння розуміти психологічний стан дитини й створювати комфортний емоційний клімат; вміння викликати в дітей потребу й бажання спілкуватися з вихователем тощо.

Серед професійно значущих якостей майбутніх вихователів психологи й педагоги виділяють: здатність розуміти іншу людину, емоційні співчуття,

співпереживання в процесі усвідомлення стану іншої людини; здатність переконувати людей; організаторські здібності; педагогічна етика і такт; здатність до творчої роботи, до діяльності, що забезпечує професійну самореалізацію особи; здатність швидко реагувати на педагогічні ситуації й гнучко поводитись у них; здатність передбачати результати своєї роботи тощо (дослідники Ф. Гоноболін, Ю. Кулюткін, А. Маркова, Н. Островерхова, Р. Скульський, С. Харченко).

Педагогічну компетентність родинних вихователів складас низка таких психолого-педагогічних якостей: *педагогічна ерудиція* – широкий запас сучасних знань, які вихователь застосовує в розв'язанні конкретних завдань; *педагогічне цілепокладання* – потреба в обґрунтованому плануванні своєї праці й готовність до зміни плану у випадку необхідності; *педагогічне мислення* – виявлення зовні прихованих ознак і особливостей соціальної педагогічної ситуації; в ході їх порівняння й класифікації виявлення причинно-наслідкових зв'язків (як загальних закономірностей, так і цілісне охоплення конкретної ситуації); готовність до інноваційної діяльності у прийнятті педагогічних рішень, оволодіння її засобами; *педагогічна інтуїція* – специфічна здатність передбачати нахили, поведінку, вчинки дитини за певних умов у відповідному середовищі, прийняття рішень без розгорнутого усвідомленого аналізу; *педагогічна імпровізація* – знаходження нового, неочікуваного замислу й рішення („осяяння“) та його негайне втілення; часто реалізується в процесі постійних педагогічних роздумів над продумуванням різних варіантів дій; *педагогічна спостережливість, увага* – розуміння вихователем суті за зовні незначними показниками, проникнення у внутрішній світ дитини за нюансами її поведінки; *емпатійність* – усвідомлення внутрішнього стану іншої людини („співпочування“), співчуття й співпереживання іншому в цьому стані, співдія й співдопомога в реалізації конкретних справ; *педагогічний оптимізм* – оптимістична віра й надія в безмежні внутрішні сили дитини, резерви її можливостей; *педагогічна рефлексія* – передбачення себе в конкретній соціальній ситуації й обґрунтування рішення з урахуванням цього, а також багатоступінчаста рефлексія з урахуванням уявлень дітей про вихователя на основі того, як вони усвідомлюють бачення вихователя про себе [1, с. 45-46].

Розрізняємо *науково-теоретичну і практичну готовність* сучасних батьків до родинного виховання. До першої відносимо: знання історії, традицій родинних стосунків, як свого народу й інших націй і народностей, так і місцевих звичаїв і традицій, сімейного укладу й історії розвитку своєї родини; усвідомлення ролі родини й сім'ї як важливого інституту соціалізації молодого покоління; *знання окремих соціально-психологічних аспектів діяльності сімейних груп*: а) ознайомлення з теорією малих груп як соціально-психологічною основою вивчення сімейних стосунків; б) уміння розрізняти виховний потенціал повної сім'ї, знання особливостей формування колективістських стосунків у сім'ї як малій соціальній групі; в) уміння характеризувати основні соціально-психологічні особливості сімейних груп із порушеною структурою (чисельність поколінь, віковий склад, виховний потенціал, стадії життєвого циклу сім'ї), в тому числі тенденції найближчого розвитку й переходу в інші типи сім'ї; г)

бачення тенденцій розвитку сім'ї на шляху до формування родини-колективу; *оволодіння педагогічними основами діяльності сімейної групи*: а) усвідомлення виховного потенціалу сімейної групи; б) бачення основних шляхів реалізації виховних можливостей сім'ї; в) знання основних методів і прийомів виховної діяльності батьків та інших дорослих вихователів; *оволодіння основами педагогічної взаємодії з дітьми*: а) усвідомлення об'єктивної необхідності, мети й завдань організації суб'єкт-суб'єктних відносин; б) знання принципів та рівнів взаємодії, основних напрямів спільної діяльності; в) ознайомлення з досвідом взаємодії інших батьків зі своїми дітьми; *оволодіння методами виховання дитини, умов її життєдіяльності*.

Практична готовність батьків до родинного виховання передбачає низку таких умінь: *наявність гностичних умінь*: а) уміння адекватно оцінювати й аналізувати сучасне становище дитини, її соціальний статус, рівень самооцінки й домагань, прогнозувати її всебічний розвиток у конкретних реальних умовах; б) уміння визначати індивідуальні особливості дитини, її інтереси, потреби, ціннісні орієнтації, міру соціальної активності; в) уміння правильно визначати наявність соціальних установок, певних комплексів у дитини, сферу її мотиваційно-смісловної діяльності; *оволодіння уміннями проектувати*: а) визначати мету й завдання педагогічної взаємодії з дитиною; б) проектувати систему взаємодії з урахуванням подальших перспектив і можливих результатів; в) планувати здійснення спільних справ, розвиваючи взаємний інтерес; г) передбачати можливі труднощі й непередбачені ситуації в організації взаємодії з дитиною; *наявність конструктивних умінь*: а) уміння прогнозувати з певною мірою ймовірності власні дії в процесі взаємодії; б) уміння будувати конструктивні моделі (алгоритми) діалогічного спілкування, дискусії, брати ініціативу в свої руки; в) уміння спрямовувати види діяльності, справи дитини, зберігаючи вільну творчу атмосферу та ініціаторство дітей; *наявність організаційських умінь*: а) уміння розвивати ініціативу й самодіяльність дітей; б) уміння творчо використовувати форми й методи роботи з дітьми; в) уміння створювати передумови ініціаторства у співпраці з дитиною; г) уміння організовувати власну діяльність, узагальнювати й систематизувати досвід взаємодії; *наявність комунікативних умінь*: а) уміння відстоювати свою думку, не нав'язуючи її дітям у процесі взаємодії; б) уміння управляти власними емоціями, настроєм, делікатно ставитись до дітей у випадку розв'язання суперечностей, можливих конфліктів; в) уміння усвідомлювати внутрішній психологічний стан дитини і створювати комфортний емоційний клімат; г) уміння користуватися тактичними принципами й прийомами методики контактної взаємодії.

Психолого-педагогічна озброєність батьків передбачає: знання вікової психології, фізіології та гігієни праці дітей різного віку; оволодіння методикою виховної діяльності; усвідомлення процесу ненав'язливого включення дітей у різноманітні види специфічних відносин життєдіяльності; *уміння створювати творчі виховні соціальні ситуації формування й розвитку особистості*: а) ситуації виникнення творчого процесу (зіткнення з новим, постановка та розв'язання ситуаційних проблем, завдань, цілей різнобічного життя дітей; б) евристичні ситуації (синтез нових знань, висування й розробка нових ідей,

творчих задумів, моделювання творчого виховного процесу); в) ситуації критики і втілення наслідків творчої виховної діяльності.

Звичайно, рівень педагогічної культури батьків настільки важлива складова виховного потенціалу сучасної родини, що для його підвищення необхідно спрямувати комплекс суспільних умов і завдань. Якщо колишня родина впродовж поколінь передавала педагогічну мудрість батьків, і це відбувалося в природних умовах життєдіяльності багатопокілінної родини, то сьогодні, на жаль, таких можливостей немає. Ми не можемо також повернутися до старої системи заорганізованого, заформалізованого педагогічного виховання батьків, що запроваджувався за радянських часів, дуже мало присвяченого власне підвищенню рівня педагогічної культури батьків [1, с. 49-50].

Таким чином, комплексний підхід до виокремлення діагностичних ознак культури родинного вихователя дає змогу всебічно підійти до поліпшення процесу формування психолого-педагогічної культури батьків і передачі родинної мудрості поколінням своїм нащадкам.

1. Ковбас Б., Костів В. Родинна педагогіка: У 3-х т. Т.2. Основи родинного виховання. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського університету імені Василя Стефаника, 2006. – 288 с.

2. Педагогічний словник для молодих батьків / Відп. ред. В. Пастовий. К.: ДЦССМ, 2002. – 348 с.

In the articles selected of sign and indexes of pedagogical culture of parents, different types of readiness of parents to domestic education.

Keywords: *culture of domestic mutual relations, pedagogical culture of parents, varieties of readiness of parents are to education of children; signs, abilities, skills of culture of family.*

УДК 173.7

ББК 74.900.3

Володимир Костів

ФОРМУВАННЯ ОСНОВ РОДИННОЇ КУЛЬТУРИ – НЕВІДКЛАДНЕ ЗАВДАННЯ СУЧАСНОГО ЦИВІЛІЗОВАНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті обґрунтовується необхідність запровадження системи формування родинної культури особистості.

Ключові слова: *родинна культура, мета, зміст і завдання родинного виховання.*

Ні для кого не секрет, що сьогоднішня сім'я терпить затяжну кризу, відбувається руйнування колишніх незаперечних родинних устоїв, що загалом призводить і до загальної кризи суспільних устроїв. Нездатність сучасного суспільства забезпечити нормальні умови для задоволення і правильного формування зростаючих потреб особистості, входження багатьох країн у хаотичний процес економічних, політичних та економічних потрясінь, дедалі ширше зростання агресивності та конфліктності поколінь, воєнізація,

наркоти́зація, прости́тування та інші лиха в своїй основі мають глибокі коріння із неблагополучності сім'ї, найбільш чисельного і найважливішого природного осередку суспільства.

В умовах такої явної кризи суспільних і родинних відносин особливої ваги набувають спроби осмислити стратегію і тактику родинної культури та родинного виховання молодого покоління, яке успішно зможе розв'язувати суспільні проблеми вже в недалекому майбутньому. До значущості таких проблем відноситься й питання постановки мети, розкриття змісту і виокремлення виховних завдань, що постають перед суспільними й родинними вихователями молодого покоління у цих складних умовах трансформації суспільних відносин в Україні та світі.

Згідно з результатами досліджень проблем родинних взаємин та сімейного виховання, здійснених нами в 1977-2008 роках, головною ідеєю, кінцевим результатом формування особистості сім'янина вважаємо сукупність якостей різнобічних інтегративних властивостей базової культури людини-громадянина-сім'янина-творця в індивідуально-особистісному, родинно-груповому, специфічно-національному й загально-планетарному масштабах.

Звернення наших досліджень до визначення стратегії особистісної, родинної, національної і світової культур не є випадковим. Культура – це універсальний спосіб творчої самореалізації людини через прагнення розкрити і затвердити зміст людського життя в співвідносності його зі змістом сушого. Культура з'являється перед людиною як значеннєвий світ, що надихає людей і згуртовує їх у деяке співтовариство (сім'ю, націю, релігійну чи професійну групу і т. ін.). Цей значеннєвий світ передається з покоління в покоління і визначає спосіб буття й світовідчужування людей.

В основі кожного такого значеннєвого світу лежить домінуючий зміст, значеннєва домінанта культури. Значеннєва домінанта культури – це той головний зміст, те загальне відношення людини до світу, що визначає характер усіх інших смислів і відносин. При цьому культура та її значеннєва домінанта можуть реалізовуватися по-різному, але наявність значеннєвої єдності додає цілісність усьому, що роблять і що переживають люди. Посднуючи і надихаючи людей, культура дає їм не тільки загальний спосіб збагнення світу, але і спосіб взаємного розуміння і співпереживання, мову для вираження найтонших порухів душі. Система смислів передається від однієї людини до іншої за допомогою символів і компетентностей.

Зокрема, український вчений К. Корсак у спрощеному варіанті виділяє вісім таких великих груп цивілізаційних компетентностей сучасного суспільства, сутність яких трактує через поняття “культура”: ринкова культура (заповзятливість, відповідальність, культ праці в поєднанні з гордістю за її результати); правова культура (повага до законів та їх безумовне виконання, повага до волі й рівності); демократична культура (особиста автономність і мобільність, громадянська активність, повага до основних конвенцій принципів парламентської демократії); культура діалогу (толерантність, повага до плюралізму, знання чужих мов та інших культур, уміння цивілізовано відстоювати свою позицію перед опонентами тощо); організаційна культура

(знання основ праксеології раціонального адміністрування, повага до свого й чужого часу); технологічна культура (навички безпечної та ефективної діяльності в сучасній техносфері, критичне ставлення до неї, уміння прогнозувати події й уникати небезпеки); екологічна культура (знання і застосування законів екології, здатність існувати в біосфері, не завдаючи їй шкоди); культура повсякденного побуту (знання валеології, турбота про естетику свого оточення, навички безконфліктного буття тощо) [1, с. 3-5].

Крім зазначених гут знань, умінь, навичок і досвіду, які формують особистісні та професійні властивості людини для якісного виконання нею своїх життєтворчих функцій, заслуговує на увагу віднесення автором поняття компетентності до сутності різнобічних аспектів особистісної культури людини. Зауважимо також, що поняття “цивілізаційна компетентність” і “особистісна компетентнісна культура” дуже близькі до змісту народознавчої компетентності, народознавчої (за визначенням Р. Скульського – “етнографічної”) культури. На його думку, це поняття “охоплює найрізноманітніші сфери людського життя: історію, мову, фольклор, господарську-економічну та виробничо-трудова діяльність, матеріальне і духовне виробництво тощо” [3, с. 27]. Не дивно, що у сферу компетентності школярів, які засвоюють зміст народознавчих елементів на навчальних і позаурочних заняттях із різних дисциплін, він включає три великі групи таких компетенцій: 1) матеріальна культура народу (знання про матеріальне виробництво українців – природного мікросередовища, природознавства та екологічної культури, господарсько-економічної та виробничо-трудова культури, культури побуту, традиційних народних ремесел і промислів); 2) духовна культура народу (знання про духовне життя українців – соціального мікросередовища; мовної культури, літератури та фольклору; народної та релігійної філософії, моралі, етнопедagogіки; народних традицій, обрядів, звичаїв; народного мистецтва); 3) людина в системі різномасштабних істот: як член сім'ї, роду, соціального мікросередовища, сільської чи міської громади, етнографічної групи, як представник нації, громадянин певної держави, представник світової цивілізації [4, с. 28].

Представники Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) виділили три категорії ключових особистісних компетентностей як концептуальної бази: 1) автономна діяльність; 2) інтерактивне використання засобів; 3) вміння функціонувати в соціально гетерогенних групах. Автономна дія передбачає дві центральні ідеї: розвиток особистості й автономії стосовно вибору та дії в заданому контексті (ключові компетентності цієї сфери: здатність захищати та піклуватись про відповідальність, права, інтереси та потреби інших; здатність складати та здійснювати плани та особисті проекти; здатність діяти у значному контексті). Інтерактивне використання засобів включає розуміння загалу засобів, що дають можливість особистості взаємодіяти з навколишнім світом: здатність інтерактивно застосовувати мову, символіку та тексти, використовувати знання та інформаційну грамотність, застосовувати нові інтерактивні технології. Вміння функціонувати в соціально гетерогенних групах передбачає здатність жити та взаємодіяти з іншими (особливо в суспільстві, де інші культура, цінності та соціально-економічне

підгрунтя); проявляти ініціативу, підтримувати й спрямовувати власні взаємини з іншими; домагатися спільних цілей взаємодії [3, с. 141-142].

На основі означених положень конкретизуємо основну мету родинного й національного виховання громадянина України і світу. Загальнонаціональною стратегічною ідеєю в консолідації українського чи інших народів світу в рамках глобалізації світових соціально-економічних і суспільно-політичних проблем і процесів, у розвитку національного характеру освіти й виховання найбільш доцільними постають: служіння Богові, своєму (українському, іншому) народові, родині й окремій особистості, утвердження Творення, Совісті, Волі, Розуму, Таланту, Сили, Здоров'я, Віри, Надії, Любові, Добра, Правди, Краси, Свободи, Рівності, Справедливості, Закону, Миру, Щастя, Істини та інших доброчинностей, які лежать в основі різноаспектного розвитку базової особистісної, національної та світової Культур.

Головною метою української системи родинного і національного виховання має стати: різноаспектне формування базової культури особистості в зоні актуального і найближчого, більш високого рівня розвитку її інтегративних якостей, виокремлених в аспекти формування культури задоволення потреб особистості, культури сім'янина, культури фаху та вчинку, генетичної, психічної, інтелектуально-креативної, фізично-оздоровчої, світоглядної, трудової, естетичної, екологічної та інших складових загальної базової культури особистості людини.

Темою цієї статті є аналіз змісту й завдань формування родинної культури людини і суспільства, які постають із цієї стратегічної мети виховання молодого покоління.

Загальні закономірності, що стосуються родинного виховання дітей і молоді, визначаються насамперед змістом тих елементів, що входять складовими частинами в поняття „родинна культура” окремої особистості та сукупності членів цієї малої соціальної групи. Дослідження видатних педагогів (І. Ващенко, В. Зінковський, А. Макаренко, С. Русова, В. Сухомлинський, М. Стецьмахович), вітчизняних (Т. Алксєєнко, Г. Бєвз, І. Бєх, В. Васютинський, Л. Ваховський, О. Вишневський, Л. Волинєць, Т. Говорун, І. Зверєва, А. Капська, О. Киричук, О. Кікінежді, І. Козубовська, І. Комановський, О. Кононко, А. Конончук, В. Кравець, Т. Кравченко, Г. Лактіонова, Н. Лисенко, А. Марушкевич, Л. Орбан-Лембрик, Л. Орєл, І. Пєша, В. Полішук, В. Постовий, Ю. Рудєнко, Р. Скульський, О. Сухомлинська, В. Струманський, І. Трубавіна, С. Харченко та ін.) і зарубіжних (А. Адлер, Т. Андрєєва, Д. Бамрінд, Л. Берг-Кросс, В. Бойко, Л. Варга, Г. Вебер, І. Гребєнніков, В. Заєцїн, Р. Кємпбєлл, С. Ковальов, Л. Ковінько, Л. Кольбєрг, С. Лаптьонок, В. Ослон, А. Співаковська, В. Титарєнко, А. Харчєв, Б. Хєлінгєр, Г. Хомєнтаускас та ін.) вчених і конкретних практиків у різних регіонах нашої країни й світу показали, що такими інтегративними якостями, які в сукупності складають родинну культуру особистості є (див. табл. 1):

У сукупності виділені нами симптомокомплекси (жирний шрифт) становлять надінтегративну суму їхніх складових, тобто виділені інтегративні якості в межах одного поєднання сумативно складають один із

симптомокомплексів, але водночас ця сукупна інтегративна якість становить дещо більше, ніж суму інтегративних якостей, що входять до неї.

Таблиця 1

Симптомокомплекси якостей родинної культури людини

1. Репродуктивність	15. Адаптивність
2. Родовідність, дітність	16. Емпатійність
3. Педагогічний потенціал	17. Комунікативність
4. Статєва ідентичність	18. Регулятивність
5. Гендерна своєрідність	19. Колективізм
6. Валеологічність	20. Міжсусідська толерантність
7. Інтимність	21. Міжсємейна солідарність
8. Духовність	22. Рекреативність
9. Демократичність	23. Господарність
10. Релігійність	24. Підприємливість
11. Моральність	25. Економічність
12. Громадянськість	26. Душевна комфортність
13. Правова компетентність	27. Екологічність
14. Обрядна традиційність	28. Домашньо-побутова естетичність

Згідно з розробленою нами системно-синергетичною моделлю процесу формування цілісної базової культури особистості, зміст родинної культури визначається науково обґрунтованою системою: а) біологічних, соціально-економічних і духовних потреб особистості, загальнокультурних і національних цінностей, рівня домагань і самооцінки особи, мотиваційно-смісловою сферою особистісної саморегуляції, які складають цілісне поєднання елементів механізму ціннісно-нормативної регуляції відповідної поведінки людини; б) певною сукупністю соціально значущих якостей; в) характерними видами особистісних відносин (до суспільства й держави, інших людей і самої себе, праці й відпочинку, природи і суспільних груп, тощо); г) системною спрямованістю вчинкових дій людини.

На основі такого системно-синергетичного підходу у трактуванні особистісної інтегральної властивості, *родинну культуру* визначасмо як окрему цілісну інтегральну властивість, що характеризується мірою сформованості суспільно-значущих родинних інтегративних якостей, генетично заданих і соціально набутих у результаті дії механізму ціннісно-нормативної регуляції поведінки особистості та її зовнішніх родинних відносин, які проявляються в процесі спілкування та життєдіяльності людини.

Найпершими завданнями у формуванні родинної культури молодого покоління має бути вироблення навичок усвідомленого скерування мотиваційно-сміловою регуляцією своєї вчинкової діяльності, що становить основу відповідної моделі поведінки, й вищої міри сформованості системних якостей як родинної культури, так і загальної культури особистості. Цю істину дедалі ширше утверджують у психолого-педагогічній літературі й виховній практиці.

Для прикладу, в Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні зміст виховання визначається системою загальнокультурних і національних цінностей і сукупністю соціально значущих якостей особистості, що характеризують її відповідні відношення-ставлення: до суспільства й держави, до людей і себе, свого фізичного „Я”, до природи, праці й мистецтва. У цьому програмному документі конкретизується система таких ставлень, які передбачають „поєднання інтересів *особистості* вільного саморозвитку й збереження своєї індивідуальності; *суспільства* – саморозвиток особистості має здійснюватись на моральній основі; *держави, нації* – діти мають зростати національно свідомими громадянами, патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце у цивілізованому світі” [2, с. 15-19].

Розглянемо коротко завдання формування родинної культури особистості стосовно виділення чотирьох складових.

Першою групою завдань родинного виховання є усвідомлення батьками та іншими вихователями особливостей функціонування механізму ціннісно-нормативної регуляції вчинкової діяльності дитини. Важливими аспектами тут постають: 1) створення батьками з допомогою суспільства умов *добродійного суспільного блага для задоволення й формування особистісних потреб дитини* (фізіологічних – статевої потреби, потреб у повітрі, воді, їжі, теплі, сні, відпочинку, лактації, уринуванні, дефекації тощо; *соціальних* – потреби в емоційному контакті з рідними, спілкування з близькими, друзями; поваги, визнання серед ровесників, у гуртах, групах; отримання ситуації досягнення, успіху, автономії, внутрішньої свободи, потреби в самоактуалізації; *економічних* – потреби в одязі, повноцінному харчуванні, у житлі, добротних матеріально-побутових умовах тощо; *духовних* – спілкування з Богом, когнітивні та естетичні потреби, потреби в творчості й т. ін.); 2) перелача досвіду членами родини, оточенням і суспільством *ідеалів і візій* культури різнобічної поведінки й засвоєння дитиною *норм і правил* добродійної діяльності; 3) утвердження *ціннісних орієнтацій і переконань*, інтеріоризація моральних та інших цінностей у внутрішню спонуку, готовність добродійної діяльності в самостійному автентичному мотиваційному виборі; 4) вправління в зіставленні, дихотомії ціннісно-орієнтаційної основи відповідної культури особистості: антиномії Любові й Ненависті – в родинній культурі, Добра і зла – в моральній, Закону й беззаконня – в правовій. Справедливості й несправедливості – в громадянській, Рівності й нерівності – в демократичній, Свободи й несвободи – в політичній, Віри й невіри – в релігійній, Новизни й рутини – в креативній, Волі й абулії – у вольовій, Збудження й гальмування – в темпераментальній культурах і т. ін., тобто у всіх, а їх науковці виокремлюють більше 100-150 таких інтегральних властивостей загальної культури людини; 5) досягнення відповідного рівня *домагань і адекватної самооцінки* дитини в ситуативних відношеннях; 6) формування усвідомленого зіставлення мотиваційного вибору в здійсненні окремої (родинної, моральної, іншої) *дії-відношення*, що є результатом циклу функціонування механізму ціннісно-нормативної регуляції певної (родинної, моральної, іншої) поведінки особистості; 7) корекція проявів неусвідомленої дії установок, комплексів у ситуаціях *зовнішнього і внутрішнього стимулювання*;

8) вибір і дотримання однієї стратегічно-тактичної, найбільш ефективної моделі поведінки.

Наголошуємо, що в основі ціннісного самовизначення вчинкової діяльності людини у цілісній системі родинної культури (в процесі потрапляння особи в систему ситуативних спеціально зорганізованих чи спонтанних відношень) лежить дихотомія, зіставлення і здійснення всієї системи відносин через такі антиномії, як Любов і Ненависть.

Тільки істинна Любов з її безпосереднім баченням в іншій людині її “богоподоби” веде до справжнього розуміння родинних відносин особистості, а отже, до досягнення духовного сопричастя осіб – членів сім’ї, єдності родини. Не можна любити людство і людину *взагалі*, можна любити лише окрему, індивідуальну людину в усій конкретності її образу. Любов є радісним прийняттям і благословінням усього живого і сушого, відчуттям його божественного смислу (В. Ларіонова).

Соціальні очікування, ідеали, норми, звичаї і ритуали двох чи кількох поколінь, а потім спорідненість двох батьківських сімей присутні у психологічному просторі новоутвореної спільності. Зокрема, Т. Димнова розглядає сім’ю як самовідтворювану функціональну систему, яка програмує для наступних своїх поколінь, установки, цінності, моделі поведінки (1988). Чим жорсткіша модель батьківської родини у підвідомості кожного з партнерів, тим важче побудувати спільну.

Другу групу завдань складають: 1) включення дитини в систему різнобічних відносин спілкування й життєдіяльності родини для переймання соціального досвіду і засвоєння адекватних ролей чоловіка/дружини, матері/батька, дочки/сина тощо з метою повноцінного самовираження своїх потенційних можливостей сім’янина у взаємозв’язку зі своїми професійними чи іншими інтегральними особистісними властивостями; 2) педагогічно-доцільний відбір системи ігрових, комунікаційних, інтелектуальних, трудових, навчальних, творчих, мистецьких, спортивних тощо видів діяльності для забезпечення умов усебічного розвитку системних інтегративних якостей родинної культури особистості; 3) вправління й утвердження в системі ситуативних відношень дитини добродійного, позитивно налаштованого ставлення: нейтралізація індиферентного й зведення до мінімуму негативного ставлення дитини до відповідних об’єктів і суб’єктів відносин.

Третя група завдань полягає у: 1) формуванні різнобічних соціально-значущих інтегративних якостей родинної культури особистості; 2) урахуванні особливостей формування певних якостей у зіставленні з відповідними відносинами за принципом діаді відношення-якість; 3) розвитку позитивної домінанті у спектрі специфічних проявів своєрідності особистості, 4) підтягування “западаючих ланок” у цілісній системі інтегративних якостей особистості.

Четверту групу завдань формування родинної культури та родинного виховання складають: 1) формування системних якостей другого порядку відповідної *спрямованості* особистісних відношень і якостей; 2) відбір найбільш ефективної системи взаємодії *процесів інтеріоризації*

екстеріоризації, постійної амплітуди руху зовнішнього і внутрішнього (наприклад, у родинній культурі – це емоційна теплота і близькість чи холодність і ворожа відчуженість; у моральній культурі – це егоїстично-індивідуалістична (егоїст та індивідуаліст) чи суспільно-колективістична (колективіст і альтруїст) спрямованість моральних відносин і якостей); 3) знаходження особою своєї природної сфери відповідного (родинного, морального, креативного, іншого) самовизначення (наприклад, у креативній культурі – це узгодження конвергентного (спрямованість у коловій моделі всередину – синтез, з'єднання ознак, властивостей) і дивергентного (спрямованість назовні – аналіз, роз'єднання ознак і властивостей) виконання чотирьох системних функцій: програматор – відстеження змін у зовнішньому світі, синхронізатор – виконання внутрішніх оперативних завдань, коректор – виконання внутрішніх стратегічних завдань, ефектор – надання послуг, реалізація проєктів).

Таким чином, формування родинної культури молодого покоління вважаємо архіважним завданням сучасного цивілізованого світу і трактуємо його як один із найважливіших синергетичних законів у розвитку загальної базової культури особистості: *родинна культура* людини характеризується мірою і є результатом сформованості суспільно-значущих інтегративних якостей (*репродуктивності* – родовідності, дітності, педагогічного потенціалу, статевої ідентичності, гендерної своєрідності, валеологічності, інтимності; *духовності* – демократичності, релігійності, моральності, громадянськості, правової компетентності, обрядної традиційності; *адаптивності* – емпатійності, комунікативності, регулятивності, колективізму, міжсусідської толерантності, міжсемеїної солідарності; *рекреативності* – господарності, підприємливості, економічності, душевної комфортності, екологічності, домашньо-побутової естетичності), генетично заданих і соціально набутих у результаті функціонування механізму внутрішньої ціннісно-нормативної регуляції родинної поведінки та зовнішніх родинних відносин особистості у процесі її спілкування та життєдіяльності.

Перспективу подальших досліджень в означеному контексті вбачаємо в уточненні складових компонентів виділених інтегративних якостей родинної культури особистості, з'ясуванні їх функціонального взаємозв'язку.

1. Корсак К. Новому сторіччю – нову орієнтацію змісту шкільної освіти // Директор школи. 2003. № 40. С. 3-5.

2. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді // Світ виховання. 2004. № 4. С. 6-30.

3. Ніконенко І. Деякі аспекти компетентісного підходу до навчання у вищій школі // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Збірник наукових праць / За заг. ред. М. Свтуха. К.: Вид. центр КНЛУ. 2006. – Вип. 31. – С. 139-145.

4. Скульський Р. Кому і для чого потрібна педагогіка народознавства // Як використовувати народознавство в школі / За ред. Р. Скульського. – Івано-Франківськ, 2000. С. 18-40.

The necessity of introduction of the system of forming of domestic culture of personality is grounded in the article.

Keywords: domestic culture, purpose, maintenance and task of domestic education.

УДК 372.8

ББК 74.900.3

Тетяна Котик

ДИТЯЧИЙ БІЛІНГВІЗМ У ДВОМОВНИХ СІМ'ЯХ ЯК НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Науково обґрунтовано часові межі початку навчання дітей другою мовою, розкрито взаємовплив мов, що вивчаються, на формування особистості дитини.

Ключові слова: дитячий білінгвізм, двомовна сім'я, формування особистості.

Проблема опанування малими дітьми другою мовою за умов родинного виховання здавна цікавила теоретиків і практиків. Вагомий внесок у вивчення цієї проблеми зробили й дидакти минулого (Я. Коменський), і видатні вітчизняні педагоги на чолі з К. Ушинським, і всесвітньо відомі лінгвісти (В. Костомаров, І. Щерба), і психологи, що здобули світове визнання (Д. Узнадзе, У. Вайнрайх, М. Жинкін). Увага науковців спрямовувалася на визначення: початкового оптимального віку навчання другої мови (Д. Нисарев, С. Гіксва, Е. Хауген), можливості оволодіння другою мовою до ступеня володіння рідною (В. Леопольд, Ж. Ронже, А. Табуре-Келлер, Н. Імедадзе), методів та принципів навчання (В. Чистяков, М. Успенський, Л. Чадудварі), ролі та місця рідної мови у вивченні другої (М. Шанський, І. Яковлев, Ю. Дешерієв, А. Супрун, О. Беляєв) тощо.

Гостра полеміка точиться й сьогодні навколо питання про необхідність навчання другої мови з раннього віку. Коли, в якому віці дитина може з найменшими втратами стати білінгвом? Чи здатна вона одразу оволодіти двома мовами, чи необхідне послідовне введення її в світ двох мовних систем, щоб не зашкодити розвитку рідного мовлення? *Алема даної статті* й полягає в тому, щоб дати науково обґрунтовані відповіді на окреслені запитання.

У науковій літературі описано чимало випадків, коли діти, потрапивши в іншомовне середовище, надзвичайно швидко й легко оволодівають другою мовою як засобом спілкування (С. Реп'ях). Фізіологи (В. Пенфільд, Л. Робертс) пояснюють це пластичністю, гнучкістю кори головного мозку дитини порівняно з дорослим. Л. Виготський зауважував, що два роки навчання мови в дошкільному віці дають відчутніші результати, ніж семирічне навчання в школі [1]. Сентенційні можливості дошкільників і молодших школярів у засвоєнні другої мови обґрунтовуються й у працях М. Жинкіна, Б. Бєляєва, В. Артемова та інших. Чимало психологічних досліджень з проблем білінгвізму з'явилося в 60-70-і роки ХХ ст. Здебільшого, це журнальні статті, що висвітлюють психо-

логічні основи двомовності (У. Вайнрайх, Р. Барсук, О. Леонтьєв, Г. Рябова, А. Яцкевічус та ін.). Вітчизняні та зарубіжні психологи вивчали питання психологічної природи двомовності (Н. Імедадзе, А. Яцкевічус), психологічні основи формування двомовності в дітей (І. Зимня, А. Бекбасов, П. Магін, Л. Крисін, А. Алхазішвілі, С. Верещагін, С. Волчков та інші), психологічні особливості білінгвізмів у навчанні їх другої мови (Л. Бєзобразова, П. М'ясоєд, Г. Бражнікова), можливість свідомого оволодіння нерідною мовою (Л. Виготський, Д. Богоявленський); обґрунтували психологічну характеристику процесу навчання (Д. Узнідзе, А. Зоргенфрей, Н. Імедадзе, С. Герасимов).

Узагальнюючи результати дослідження фізіологів, психологів й педагогів, можна говорити про специфічну людську рису, що допомагає пізнавати довколишнє середовище наявністю мовленнєвої функції, або мовленнєвої здатності (Ш. Амонашвілі) і що синтезує в собі всі необхідні психічні властивості для обробки й відтворення мовного тексту. Ця природжена мовленнєва функція має специфічні особливості.

По-перше, її діяльність обмежена часом (від народження до десятирічного віку). Саме в цей період необхідно створити умови для засвоєння мови, тобто природнє або штучнє мовнє середовище, без якого мовна здатність не реалізується. По тому, як дитина засвоює мову, значущість мовленнєвої функції зменшується і згодом втрачається.

По-друге, в процесі активної діяльності мовленнєва функція аналізує різномовні системи, тексти, розрізняє й за аналогією виробляє певні способи мовленнєвої діяльності, що залишаються на ціле життя, допомагає ними оволодіти, якщо це життєво необхідно для людини.

Отже, дитина за допомогою природженої мовленнєвої здатності, при наявності мовного оточення (природного чи штучного) й потреби у спілкуванні новою мовою може одночасно оволодіти декількома мовами, якщо в мовленнєвому середовищі не змішуються мовні системи. Відсутність хоча б однієї з цих передумов призводить до невдач у вивченні другої мови.

Цей висновок підтверджується матеріалами експериментальних досліджень, що довели здатність дитини вже від народження до паралельного засвоєння двох мов за принципом "одна особа – одна мова" (Н. Імедадзе, Ж. Ронже, В. Леопольд, А. Табуре-Келлер, Л. Калініна, А. Нікольська). Такі випадки у багатомовних сім'ях непоодинокі й в Україні. Нерідко дитина спілкується з однією бабуся українською мовою, а з другою – російською; досить часто різномовними є й батьки дитини. При цьому від час одночасного спілкування з обома дорослими дитина вільно переходить з однієї мови на іншу. Чистота й багатство мовлення дитини залежить від візрія мовлення дорослого, який навчив дитину мови. Відомі випадки, коли до двох батьківських мов приєднується ще й третя, вивчена дитиною в мовному середовищі друзів, дитячого садка (угорська, румунська, польська, татарська тощо). Спроба ж конкретної особи перейти на іншу мову викликає у дитини опір: вона наполягає, щоб тато, мама або бабуся говорили "своєю" мовою. Якщо мовець у присутності дитини змінює мови спілкування, то це неминуче призводить до змішаного мовлення у дитини, тобто дає збій орієнтир мовного чуття дитини, й

виробляються неточні способи мовленнєвої діяльності. Експериментальні дослідження (Д. Надудварі, Чан Хиу Луен, З. Футерман) доводять, що чим молодша дитина, тим успішніше формуються механізми сприйняття й вимови звуків другої мови, а чим старші діти, тим важче їм переборювати міжмовну інтерференцію.

В Україні проблему дитячого білінгвізму досліджують А. Богуш, Г. Коваль, Б. Саженюк та інші. Спираючись на багаторічні спостереження, А. Богуш дійшла висновку, що діти в 4-5 років переважно оволодівають рідною мовою. Й тому пропонує починати навчання української як державної мови саме з цього віку. Обґрунтовуючи свою думку, автор наводить всі "за" і "проти" вітчизняних і зарубіжних науковців, детально висвітлює цей аспект проблеми дитячої двомовності. Г. Коваль відзначає, що ще до навчання в школі діти-росіяни не тільки розуміють українську мову, але й можуть спілкуватися нею. Вже в дошкільному віці в дітей досить розвинені артикуляційна база, словниковий запас, навички слововживання й побудови речень.

Науковці одноставні в думці про те, що для запобігання безладного змішування мовних систем у свідомості дітей необхідне керівництво розвитком двомовності, яке має вирішальне значення для індивідуального становлення особистості дитини.

У 60-х роках ХХ ст. у багатьох дошкільних закладах країни відбувалось експериментальне навчання дітей іноземної мови, що, нагомість, не дало відчутних результатів, але сприяло появі багатьох досліджень із питань формування різних типів дитячого білінгвізму. Аналіз результатів навчання дошкільників іноземної мови допоміг визначити причини розбіжностей між потенційними можливостями дошкільників і реальними результатами навчання. З-посеред таких було названо: відсутність у дітей потреби у спілкуванні новою мовою, невідповідність кадрів до навчання дітей дошкільного віку другої мови (М. Цилинський, В. Плахотник).

Опоненти теорії ранньої двомовності не спростовують авторитетної думки науковців про те, що найсприятливіший вік для оволодіння другою мовою від 3 до 10 років, але на противагу висувують іншу думку, висловлену ще Я. Коменським, який вважав, що кожен мову потрібно вивчати окремо: спочатку рідну, а потім іноземні. Так само й вітчизняне світило педагогіки К. Ушинський наставляв, що навчання другої мови не можна починати раніше, ніж рідна мова пустить глибоке коріння в духовну природу дитини, підкреслюючи, що цьому періоду в житті дитини відповідає вік 7-12 років, оскільки саме рідна мова формує світогляд, національний характер, мислення, розкриває здібності дитини. Довкілля сприймається першочергово через рідну мову, й саме вона є засобом вираження думок та отримання знань про навколишнє.

Отже, рідна мова відіграє значну роль у становленні дитини як особистості. Саме цим зумовлена позиція багатьох педагогів-просвітителів ХІХ ст. (Н. Ільмінського, І. Алтинсаріна, І. Яковлєва, Я. Гогобашвілі, К. Насирі, Н. Бобровнікова та ін.), а також сучасних вчених-методистів (А. Міртова, В. Чистякова, Ф. Совєткіна, Н. Дмитрієва, А. Бойцовой, Н. Бакєвої, К. Закир'янов), які вважають за доцільне розпочинати цілеспрямоване навчання другої мови з 1

класу. Доводячи таку думку, К. Закир'янов посиляється на те, що вивчення другої мови паралельно з шкільним курсом рідної відкриває реальні можливості для викладання обох мов у взаємозв'язку.

У полемічних нотатках "Коли і як навчати другої мови?" М. Михайлов [2] погоджується з доведеннями практиків про те, що дошкільний вік найбільш сприятливий для формування безакцентного мовлення, але на противагу цьому посиляється на дослідження психолога Г. Ньюенгіуса, який описує випадок, коли дитина, засвоюючи через життєву необхідність третю мову (малайську) перестала говорити двома попередньо засвоєними (англійською й голландською). З чого науковець зробив висновок щодо справедливості положенні про взаємозаборонений вплив окремих мов, особливо в дошкільному віці.

Про неоднакову цінність освітнього аспекту другої мови для різних народів робить висновок М. Шонія [3]. Конституційна рівноправність мов ще не означає їх однакової освітньої цінності. С високорозвинені мови, що здатні забезпечити і середню, і вищу освіту молоді, її інтелектуальний розвиток, а є і младонісємові мови, що з різних причин не отримали необхідного розвитку. Саме представники цих мов, на думку науковця, виступають за двомовність. А носії старонісємових літературних мов, що спроможні забезпечити всі потреби освіти й науки, не дуже охоче виступають за рівноцінну двомовність, вважаючи, що освіту й виховання необхідно здійснювати рідною мовою, а друга потрібна лише для комунікації в різних сферах життєдіяльності.

Вважаємо, що питання про цінність освітнього аспекту мов для різних націй і народностей для науки ще відкрите, а от важливість і цінність двомовності й багатомовності в полікультурному середовищі як необхідного і практично єдиного шляху розв'язання проблеми мовного бар'єру та порозуміння всіх членів суспільства, носіїв різних мов – факт, засвідчений світовим досвідом багатонаціональних країн. А у відповідь на запитання "Корисне чи шкідливе знання другої мови? Заважає вона вивченню рідної чи ні? Послаємося на висновки експериментаторів [4], які доводять, що розвивальне навчання другої мови з 4-річного віку приводить до стрибка в розумовому розвитку дитини, оскільки ігрова спрямованість процесу навчання дає змогу розкрити індивідуальні, творчі можливості, сформувати навички спілкування; дитина стає більш спостережливою, уважною. При цьому як аргумент використовуємо й авторитетну думку Л. Виготського про те, що "...засвоєння іноземної мови торує шлях до оволодіння вищими формами рідної мови. Воно дає змогу дитині зрозуміти рідну мову як частковий випадок мовної системи, отже, дає їй можливість узагальнювати явища рідної мови, а це означає – усвідомити свої особисті мовленнєві операції та оволодіти ними" [5, с. 292]. Відтак, вивчення другої мови корисне, і знання її не заважає, а сприяє поглибленню та ефективному оволодінню рідною мовою, але за умови, якщо навчання здійснюється на основі знання рідної мови із випереджувальним розвитком особистості за допомогою рідної мови.

Отже, беручи до уваги думку теоретиків і досвід практиків, можна дійти висновку про те, що людина здатна оволодіти декількома мовами в дитинстві й найсприятливіший вік для цього – перше десятиріччя життя, а якість конкрет-

ного результату буде залежати від психологічних особливостей розвитку дитини, підготовленості педагога чи батьків до навчання дитини другої мови, мовного оточення та технології навчання. Крім того, другої мови краще навчати паралельно з рідною, але з деяким відставанням, щоб друга допомагала поглибленню знань з рідної, що сприятиме створенню в процесі навчання певного інтелектуально-емоційного оточення.

У межах зазначеної проблеми потребує подальшого уточнення поняття "рідна (рідні) мова (мови) білінгва", залишаються малодослідженими рівні мовного білінгвізму, їх особливості в дитячому віці, що й становить перспективу подальшого дослідження проблеми дитячого білінгвізму.

1. Выготский Л. Педагогическая психология / Под. ред. В. Давыдова. М.: Педагогика, 1991. – 480 с.

2. Михайлов М. Когда и как обучать второму языку? // Русск. яз. в нач. школе. 1990. № 1. С. 18-21.

3. Шония М. Некоторые проблемы двуязычия и пути его решения // Русск. яз. в нач. школе. 1990. №5. – С. 8-11.

4. Жуйков С. Психологические основы повышения эффективности обучения второму языку младших школьников. – М., 1989. С. 107-129.

5. Выготский Л. Избранные психологические исследования. М.: Изд-во АПН РСФСР, 1986. С. 38-386.

The time limits of the beginning of the second language study are scientifically proved, it is also revealed the mutual influence of the languages under study on the forming of child's personality

Key words: *child's bilingual, bilingual family, forming of personality*

УДК 37.018.1

ББК 74.905

Вікторія Ларіонова

РЕАЛІЇ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В УМОВАХ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ

У статті здійснено аналіз сучасної системи сімейного виховання, розкрито особливості впливу на сім'ю масової культури.

Ключові слова: *трансформація інституту сім'ї, масова культура, сімейне виховання*

Сім'я є складним соціокультурним явищем. Вона представляє собою практично всі аспекти життєдіяльності і виходить на всі рівні соціальної практики: від індивідуального до суспільно-історичного, від матеріального до духовного. На сучасному етапі в житті українського суспільства сім'я і сімейний добробут серед переліку цінностей людини виходять на чільне місце.

Сучасна трансформація інституту сім'ї вимагає проведення досліджень, які б дали змогу отримувати нові, науково обґрунтовані дані щодо можливості підвищення рівня підготовки юнаків і дівчат до успішного майбутнього сімейного життя, що і стало *метою цієї статті*.

Життєдіяльність сучасної української сім'ї відбувається на фоні глибоких соціокультурних, соціально-економічних та суспільно-політичних трансформацій.

Негативні явища повсякденного життя, такі, як інфляція, соціальна і політична нестабільність, відсутність правових гарантій, невизначеність майбутнього і навіть сама ситуація соціальних змін дають поштовх соціальній дезадаптації людей у багатьох її проявах.

До особливостей функціонування інституту сім'ї в Україні в сучасних умовах, насамперед, можна віднести низький життєвий рівень більшості сімей, що позначається на всіх рівнях існування інституту сім'ї: погіршення здоров'я населення, в тому числі й репродуктивного; зменшення кількості дітей у сім'ях, збільшення кількості позашлюбних дітей; зростання кількості розлучень; лібералізація сексуальної поведінки; порушення системи суспільного виховання.

На сьогодні достатньо поширеними є стереотипи, породжені, перш за все, домінуванням маскулінної культури. До цього часу культивується, наприклад, чоловіча модель сімейних та шлюбних стосунків. І якщо раніше жінок виключали зі сфери публічного життя, то сьогодні вони потерпають від подвійного пресингу, оскільки сімейний статус жінки більш не гарантує їй економічного та соціального захисту, отже обмежує її можливість стосовно виконання матримоніальних функцій.

Слід звернути увагу на такі проблеми як: низька культура внутрісімейного спілкування; невміння вирішувати сімейні конфлікти й проблеми; цілковите незнання психології протилежної статі, незадоволення власних проблем у сім'ї та інші.

Для значної маси наших співвітчизників християнські цінності не стали духовними домінантами. Зазначимо, що українське суспільство не може позбавитись ідеологічного вакууму, наслідки якого особливо гостро позначилися на родині.

Універсальні загальнолюдські цінності, якими жило людство впродовж всієї своєї історії, сьогодні втратили свою актуальність. На зміну їм прийшли нові відносини між людьми, нові цінності, нарешті, новий тип особи з новими формами свідомості та дії. Американський соціолог Д. Белл назвав це, "революцією в стилі життя". Ця "революція" відбулася завдяки масовізації суспільства та подальшому розвитку масової культури. На його думку – це своєрідна організація буденної свідомості в інформаційному суспільстві, особлива знакова система або особлива мова, якою члени інформаційного суспільства досягають взаєморозуміння [1].

Сам термін "масова культура" з'явився відносно недавно, на початку 40-х рр. XX ст., але проблеми, пов'язані з поняттям масової культури мають глибокі корені.

На сьогодні існує чимало різних підходів до дослідження масової культури, але універсального визначення цього явища не існує й досі. Така ситуація має своє раціональне пояснення. Зокрема, А. Гофман відзначає, що "масова культура – це особливий стан культури в кризовий період суспільства,

коли розвивається процес розпаду її змістовних рівнів". Тому масова культура часто набуває формального характеру. Функціонуючи, вона позбавляється сутнісного змісту, й, зокрема, традиційної моралі. Це культура повсякденного життя, що доступно надається аудиторії засобами масової комунікації.

Швидке збільшення чисельності населення в містах, розвиток засобів масової інформації, вузька професійна спеціалізація, яка сформувала "масову людину", зусилля реклами, що формували буденні споживчі смаки послабили культурний потенціал й духовно підірвали сучасну цивілізацію. А це на думку відомого іспанського філософа Хосе Ортера-і-Іассета, веде до нестійкості й краху культури взагалі.

Як самостійне явище масова культура оцінюється суперечливо.

На сьогодні масова культура проникає практично в усі сфери життя, у тому числі і в сім'ю та формувє свій єдиний семіотичний простір. Це ціла індустрія розваг та дозвілля. Тут споживач, як правило, виступає в ролі не лише пасивного глядача, але і постійно провокується на активне включення або екстатичну емоційну реакцію, на те, що є у багатьох відношеннях еквівалентом "субкультури дитинства", тільки оптимізованим під смаки та інтереси дорослого.

Існують причини популярності масової культури. Так, окрім усередненої мови спілкування, виділяють й інші, які безпосередньо пов'язані з особливостями людської свідомості:

- бажання знайти розуміння і співпереживання з боку іншої людини та суспільства;
- бажання піти від повсякденних проблем, від буденності і рутини;
- небажання індивіда духовно або інтелектуально брати участь у соціальних явищах та процесах. Іншими словами, початкова пасивність свідомості [2].

Помилковою є думка, що масова культура звільняє людину від особової відповідальності. Швидше йдеться саме про зняття проблеми самостійного вибору, адже у масовій культурі вже все відомо наперед.

Навально, агресивна пропаганда західних цінностей в їх не кращих зразках певною мірою почала деформувати ще не усталену систему національних цінностей, робити привабливими для молоді "героїв" і спосіб життя західного світу, часту чужих нашої моралі і нашому менталітету, що починає викликати протест громадськості, особливо інтелігенції.

Отже, якщо розглянути соціальні перспективи масової культури, видно, що вона міцно укріпилася у сучасному суспільстві, й чекати її спонтанного зникнення, принаймні в найближчий історичний період, не доводиться. Отже, якщо вона продовжить своє існування в справжньому вигляді, то загальний культурний потенціал нації не лише не зросте, але може понести й істотний збиток. Тому необхідною є ідейна трансформація масової культури через її наповнення більш піднесеними ідеями, соціально значущими сюжетами та естетично довершеними образами. Вирішальну ж роль у такій позитивній трансформації масової культури може (і повинна) відігравати сім'я.

Духовний зв'язок поколінь здійснюється в основному через сім'ю, яка бере на себе виховний обов'язок саме в той найвідповідальніший момент, коли відбувається найінтенсивніший розвиток дитини і коли вона найбільшою мірою схильна до наслідування та піддатлива до виховних впливів.

Основним змістом родинного виховання є створення духовно-емоційної основи для розвитку особистості. Призначення батьків у тому, щоб бути вчителями, вихователями любові. Тільки любов батьків один до одного створює сприятливу атмосферу, що виступає головним фактором впливу на дитину, її духовний розвиток.

Згідно з нашими переконаннями, духовний компонент у сімейний взаємин, добрі стосунки з тими, хто знаходиться поряд, реальний вплив громадського обов'язку, турбота про збереження та примноження традицій народу, вміння відрізнити справжню красу від імітації, праця, що виконується індивідуально чи разом, але усвідомлюється сім'єю в її суспільному, гуманістичному сенсі, і є джерелом духовності дитини.

Соціальний інститут сім'ї потребує прийняття невідкладних заходів щодо його зміцнення і розвитку. Сім'я в Україні потребує серйозної уваги і допомоги не тільки соціально-економічної, а й моральної, психологічної.

Підсумовуючи міркування про духовне виховання в сучасній сім'ї, ілюстрацію надію, що родина зможе духовно відродитися, щоб допомогти дитині виховати дух, досягти досконалості.

1. Бела Д. Грядущее постиндустриальное общество. М., 1993. – С. 96.

2. Массовая культура и современный человек // Человек: образ и сущность. М., 2000. – С. 267.

The analysis of the modern system of domestic education is carried out in the article, the features of influence on family of mass culture are exposed

Keywords: transformation of institute of family, mass culture, domestic education.

УДК 37.018.1

ББК 74.93

Оксана Лескуп

ВНЕСОК РОДИННИХ ДИНАСТІЙ КРЕМЕНЕЧЧИНИ У РОЗВИТОК МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОЇ ВОЛИНИ ХХ-ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті досліджено музичну діяльність родинних династій Кременеччини та їхній вплив на розвиток музичної освіти Південно-Західної Волині ХХ-ХХІ століття.

Ключові слова: родина, музичні традиції, династії, музична освіта

Національне відродження України на нинішньому етапі особливо гостро вимагає збереження етносу через зміцнення родини. Тому актуальною проблемою педагогіки є узагальнення та примноження традицій виховання дитини в українській сім'ї, де панує доброзичливість, любов, взаємна повага й допомога.

При цьому зростаюче покоління міцно усвідомлює, що засвоєння цінностей родинних традицій є добрим підґрунтям будівництва демократичної держави.

Проблеми родинного виховання давно цікавлять наукову громадськість. Видатні українські педагоги К. Ушинський, С. Русова, Г. Вашенко, В. Сухомлинський, М. Стельмахович зробили значний внесок у дослідження традицій сімейного виховання, ставлячи на чільне місце педагогічну освіту батьків, основою якої є християнська мораль. Вони наголошували, що ефективним є те виховання, яке базується на основі тисячолітнього досвіду народної педагогіки, культурно-історичних, родинних традицій і звичаїв.

Сучасні розвідки педагогів доводять, що на родинно-національних традиціях сім'ї формується ментальність особистості, розвивається її активність, "найкраще забезпечується зв'язок поколінь, освоєння і збереження культурних скарбів українського народу" [4, с. 83]. Однак *проблема* бачиться в тому, що досі не стало предметом спеціального розгляду питання вивчення музичної діяльності родинних династій Кременеччини та їхній вплив на розвиток музичної освіти Південно-Західної Волині ХХ-ХХІ століття. Тому *мета* нашої статті – на прикладі окремих відомих родинних династій цього самобутнього регіону України простежити не тільки важливу роль музики у вихованні та формуванні особистості, збереженні родинних традицій, які були закладені ще на початку ХХ століття, а й внесок династій у розвиток музичної освіти Південно-Західної Волині, зокрема наших днів.

Кременеччина впродовж кількох століть дала українській і світовій культурі й освіті чимало відомих особистостей. Серед них родини Черкавських, Козубських, Шумовських, Гісєвських, з яких вийшли відомі педагоги, лікарі, інженери, громадсько-політичні діячі. Характерно, що значна увага в цих сім'ях приділялася музичному вихованню.

Приміром, усі члени династії священика Шумовського були особистостями з музично розвиненими здібностями. Голова сім'ї мав гарний тенор, під час навчання був солістом семінарського хору. Його дружина Марія отримала музичну освіту в Острозькому Братстві на початку ХХ ст. У родині часто влаштовувалися домашні концерти, на яких виконувалися українські народні пісні, романси, а мама та діти грали на фортепіано. Всі члени родини співали в церковному хорі й неодноразово пробували свої сили в регентстві. Донька Олександра, одна з трьох дітей, обрала професію музиканта. Закінчивши Волинське Віталієвське єпархіальне жіноче училище в Кремені, вона навчалася у Варшавській консерваторії, студіювала композицію в професора й композитора Венсанс д'Енді у Паризькій консерваторії „Scolya Cantorum”. У 1927 р. створила жіночий квартет „Лель”, який з успіхом гастролював по всій Європі, виконуючи, поряд із класичними творами, українські народні пісні. У 1935 р. О. Шумовська-Горайн відкрила в Парижі українську дитячу музичну школу, де викладала музику та спів, одночасно займалася композиторською діяльністю [2, с. 71].

На прикладі сім'ї Шумовських бачимо, що в родинному вихованні навчання музики займало особливе місце. Змалку діти привчалися виконувати й слухати музику, розуміти її. А. Шумовський із вдячністю згадує материнське

навчання у цій сфері й те, що вона “обдарувала нас одним із найбільших мистецтв – музикою” [8, с. 50].

Династії Вериківських, Матерських, Думицьких дали нашій культурі у трьох-чотирьох поколіннях композиторів, музикознавців, педагогів, виконавців, регентів. Старше покоління цих родин формувалося та жило в той час, коли суспільство не могло забезпечити їм спеціальної музичної освіти. Тому в таких умовах особливе значення мало сімейне музикування. Приміром, родина композитора, педагога, музичного діяча Михайла Вериківського була надзвичайно музикальна й співуча; його батько мав добрий тенор, мати знала багато українських народних пісень, які любила співати. У садибі Вериківських часто організовувалися сімейні концерти. Кременчани знали сімейне тріо дітей Вериківських – його називали “діти пана Яна”, або “Яськові діти”. Після початкових занять музикою в сім’ї, основну музичну освіту М. Вериківський отримує в церковнопарафіяльній школі. Володіючи гарним голосом і добрим слухом, він бере активну участь у архієрейському хорі. Під час навчання в Кременецькому семикласному комерційному училищі, навчається грі на фортепіано в А. Сафоновой – учениці В. Пухальського. Під керівництвом диригента училищного оркестру Ф. Когоушека Михайло вчиться грати на віолончелі, пробус свої сили в композиції [3, с. 88]. Відповідно це стало запорукою того, що на одному з концертів виконується його “Марш учнів Кременецького училища”, написаний для оркестру народних інструментів. Юнак все більше відчуває потребу поглибити свої музичні знання, й у 1914 р. їде до Києва навчатися в консерваторії. Те, що композиторська діяльність М. Вериківського була значною і різноманітною, а його вокальні й інструментальні твори тісно пов’язані з народним мелосом, багато в чому завдячується тим українським пісням, які він чув із дитинства в родинному колі.

Окрім Михайла, педагогічній музичній діяльності присвятив своє життя наймолодший брат Андрій, який після закінчення церковнопарафіяльної школи у м. Кременецько до виходу на пенсію навчав музики учнів місцевої загальноосвітньої школи № 1.

Традиції родинного музичного виховання, які були закладені в Кременці, М. Вериківський зберігає у своїй сім’ї. Його донька Олена стала професійним музикантом. Після закінчення Київської консерваторії вона завідувала кафедрою фортепіано Київського музичного училища імені Р. Глієра. Інша дочка – Ірина – кандидат мистецтвознавства, працювала в Інституті фольклору та етнографії імені Максима Рильського. Музичні традиції Вериківських продовжує внук композитора Дмитро, який закінчив Київську консерваторію по класу контрабасу, а зараз працює головним диригентом Лейпцигського симфонічного оркестру [5].

У Кременці родинні звичаї зберігає внучата племінниця композитора Тетяна Вериківська. Закінчивши Дубнівське культосвітнє училище, вона впродовж 25 років навчав музики учнів Кременецької ЗОШ № 1. Т. Вериківська – організатор і керівник шкільного дитячого фольклорного ансамб-

лю “Соловейки”, який є учасником багатьох фестивалів і конкурсів в Україні й за рубежом.

Основоположники династій Матерських і Думицьких походили з родин священиків. Хоч їхнє сімейне виховання проходило в релігійному дусі, однак у сім’ях любили українську народну пісню, часто її співали.

Приміром, Микола Матерський, закінчивши у 1936 році Українську православно-духовну семінарію у Кремені та три курси теологічного факультету Варшавського університету (довершити навчання завадила Друга світова війна), усе своє життя присвятив музиці. Він викладав музику й співи у Пłosківській восьмирічці, Кременецькій ЗОШ № 3. Багато років керував хоровими самодіяльними колективами місцевої автоколонії, лісотехнікуму, педучилища, мелучилища. У 1990 році Матерський створює хор Чеснохрестської церкви, який на фестивалі хорів УАНЦ, що проходив у Львові 1991 р., займає перше місце [7, с. 293]. Колектив, який взяв назву “Просвіта”, за час керування Матерського, дав понад 250 концертів на Кременеччині, Львівщині, Рівненщині.

Сімейні музичні традиції Матерських продовжує донька Людмила, яка закінчила Тернопільське музичне училище по класу фортепіано й працює в Кременецькій музичній школі. Її чоловік Михайло Заник – випускник Одеської консерваторії. Багато років він очолює колектив Кременецької дитячої музичної школи (ДМШ) та наслідуює родинні традиції, закладені Матерським. Михайло продовжує керувати хором “Просвіта” після свого тестя, регентує в Гумицькій церкві. Та найбільша гордість родини – онук Андрій Війтович, який народився у Кремені. Від свого дідуся, який прекрасно володів скрилкою, він перейняв любов до музики й отримав перші уроки гри на цьому інструменті. Закінчивши по класу альту Львівську консерваторію та Міжнародну музичну академію ім. Менухіна у Женеві (викладач А. Лисий), Андрій – концертмейстер групи альтів симфонічного оркестру Лондонської королівської опери Ковент-Гарден, професор альту Королівського музичного коледжу. Він регулярно виступає з сольними концертами в Україні, багатьох країнах Європи, в Аргентині, Японії.

На прикладі іншої сім’ї – Думицьких – прослідковуємо збереження музичних традицій у трьох поколіннях. Петро Думицький з раннього дитинства захоплювався співом церковного хору, був його учасником. Маючи 13 років, закінчив Дерманське духовне училище, де отримав основи гри на скрипці. У 1930 р. П. Думицький навчається на регентських курсах при Почаївській Лаврі. Бажання поглибити свої музичні знання приводить його на курси вчителів музики й співів, так зване *Muzyczne Ognisko Wakacyjne* (Музичний канікулярний осередок), який працював у Кременецькому ліцеї (1920-1939) під час літніх канікул. У 1938 р. він закінчує місячні курси керівників волинських народних хорів, на яких викладали відомі польські педагоги-музиканти з Варшавської, Познанської та Катовицької консерваторій: Б. Рутковский, В. Рачковский, В. Ласкі, кременчанин І. Гіпський.

Музичну освіту Думицький опановує згодом у Бережанському педучилищі, після закінчення якого навчав дітей музики у Комарівській семирічці

Кременецького повіту. З 1943 р. духовним Собором Почаївської Свято-Успенської Лаври він був призначений регентом мішаного хору цієї обителі. Отець Петро збирав ноти церковних творів, писав їх обробки. Є у нього власні церковні піснеспівні, серед яких виділяється твір “Достойно єсть”, написаний для мішаного хору та соло сопрано й альту. Думицький залишив у спадок понад 20 власних обробок колядок, частина яких надрукована у збірнику “Українські колядки та щедрівки” [6]. Він зробив значний внесок у розвиток теорії та практики церковного співу, має значні заслуги у сфері збереження та популяризації українських колядок, збагачення церковного хорового репертуару.

Музика постійно звучала у родинному колі Думицьких. Тож донька Олена з дитячих років виростала на кращих зразках класичних, народних і церковних творів. Бажання здобути ґрунтовну музичну освіту приводять її у Почаївський філіал Кременецької музичної школи, а згодом у Рівненське музичне училище. Нині вона працює викладачем Почаївської музичної школи й продовжує справу батька, регентуючи у Миколаївській церкві Почаєва. Вона з чоловіком Людвіком Бокотесом (викладачем місцевої музичної школи) впродовж багатьох років брали участь у світському хорі Почаївської Свято-Успенської Лаври. Їхні діти Ольга та Марія – також поєднали своє життя з музикою. Закінчивши Рівненське музичне училище, вони навчають молоде покоління у музичній школі Почаєва. Цікаво, що продовжуючи сімейні звичаї, правнуки о. Петра здобувають музичну освіту й співають у церковному хорі під керівництвом своєї бабусі.

Вивчення родинних традицій музичної освіти в нашому регіоні переконує, що у такій благородній справі, як привчання дитини до музики – потужного джерела раціонального й художнього мислення – сім’я відіграє найпершу роль. Проведене нами опитування (вивчено 27 родин), звідки діти відвідують заняття в ДМШ, показує, що в таких сім’ях музичне виховання розглядають як умову повноцінного розумового розвитку зростаючої особистості. У таких родинах дітям передусім пояснюють перспективи музичної освіти („ти краще відчуватимеш ритм”, „ти зумієш заграти приятелям улюблену мелодію”), подаються приклади з власного життя, коли музика посприяла привернути до себе увагу людини, яка дуже подобалася чи батьки познайомилися завдяки любові до музичного мистецтва (приміром, на концерті). Такі приклади з життя їхніх батьків, як бачать педагоги ДМШ, мають велике значення. Також сприяє плеканню любові до музики турбота про те, щоб дитина сама вибирала інструмент, на якому б хотіла грати (звичайно, при цьому в родині готові купити недешевий інструмент, аби дитина займалася вдома).

Окрім допомоги дітям у подоланні труднощів, пов’язаних із одночасним навчанням у звичайній і музичній школах, у вихованців викликається задоволення від музики, підтримується радість від перших успіхів. Адже сину чи доньці доводиться декілька разів на тиждень ходити до музичної школи, а потім ще й щодня по кілька годин займатися вдома. Тому педагоги ДМШ допомагають батькам стати помічниками своїх дітей у світі музичного мистецтва, бути приятелями, які зацікавлюють, а не наглядчаками, що з інтонаціями незадоволення та роздратування спонукають до занять за інструментом. У вирішенні таких проблем особливу значущість має толерантність,

взаєморозуміння, злагода, які панували в родинах відомих музичних династій Кременеччини. Водночас вивчається сучасний досвід розвитку інтересу до занять музикою. Відповідно до різноманітних педагогічних надбань [1] рекомендуємо батькам широкі радіти перемогам дитини на теренах музики, стимулювати – компліментами, невеличким подаруночками (добре, коли музичними), чи походом у кафе з приводу добре зіграного твору. Щоб юний музикант позитивно ставився до занять, як показує наш досвід, особливе значення має навчання музиканта-початківця знаходити в опануванні грою на музичному інструменті розминку й задоволення. Батькам наголошуємо, що особливе значення має їхній приклад, коли вони самі слухають гарну музику; радімо ходити на концерти, вистави, читати книги про композиторів, виконавців, співаків; намагатися, щоб у сім’ї частіше лунала музика, а для цього організовувати „домашні концерти” для родичів, друзів; спонукати юного музиканта поповнювати домашню фонотеку дисками, які подобаються саме йому.

Таким чином, на прикладі родинних музичних династій Шумовських, Вериківських, Матерських, Думицьких бачимо, що сімейні традиції, закладені ще на початку ХХ ст., зберігаються й передаються з покоління в покоління. Вони не тільки сприяють зміцненню національної свідомості, поглиблюють почуття пошани до свого роду, формують духовні потреби особистості як підґрунтя її художньо-естетичної культури, а й допомагають нинішньому поколінню педагогів створювати сприятливі умови для музичного виховання та навчання зростаючого покоління.

1. Гнатюк Р. На зустріч із музикою // День. – Київ, 2004. – 12 черв. – С. 29.
2. Матвійчук О. Відомі музиканти Дубенщини // Дубно і світ: Міжнародна ювілейна науково-практична конференція. Дубно, 16-17 травня 2000 р. Дубно, 2000. – С. 70-72.
3. Михайличенко О. Освітньо-педагогічні аспекти розвитку української музичної культури другої половини ХІХ - початку ХХ століття: Монографія. Суми: ВВН “Мрія І”, 2005. – 292 с.
4. Родинна педагогіка: Психолого-метод. посібник / А. Марушкевич, В. Постовий, Т. Алесенко та ін. Київ: Видавель ПРАПАН, 2002. – 216 с.
5. Спогади, записані О. Легкун 24 липня 2008 р. від Т. Вериківської // Домашній архів О. Легкун.
6. Українські колядки та щедрівки. 140 партитур для чотириголосого мішаного хору / Упор. М. Якубчук. – Кременець: ВАТ “Папірус”, 1998. – 206 с.
7. Чернихівський Г., Легкун О. Довгих літ Вам, Маестро! // Портрети пером: статті, есеї, рецензії. Кременець–Тернопіль, 2003. – С. 290-294.
8. Шумовський А. Ляховецьке гніздо // Літопис Волині. Науково-популярний збірник Волинезнавства. – Вінніпег: Інститут Дослідів Волині. – Рік III. Ч. 3. – 1956. – С. 28-51.

The article considers the musical activity of family dynasties of the Kremenetchyn and their influence on development of formation of the South-West Polyn' XX century.

Key words: family, musical traditions, dynasties, musical education.

УДК 372.32
ББК 74.105

Неллі Лисенко

**ЕТНІЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ У
СУЧАСНІЙ РОДИНІ: ПЕДАГОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ**

У статті розглянуто проблеми етнічної соціалізації в контексті міжпоколіннєвої трансмісії культури етносу й у континуумі його етнокультурного розвитку. Проаналізовано специфіку опанування дітьми старшого дошкільного віку етнокультурною інформацією в процесі їхньої соціалізації.

Ключові слова: етнічна соціалізація, етнос, поведінка, етнічне виховання, сім'я як соціальний осередок суспільства, міжособистісне спілкування.

В етнічній соціалізації зазвичай чітко окреслюються два аспекти: опанування етнокультурними цінностями та їхня інтерпретація в системі особистісних установок і ціннісних орієнтацій. Цей процес передбачає відтворення попереднього досвіду, знань, ідей, цінностей і зумовлений набуттям ними значущості. Відповідно розвивається особа, проявляється її активна позиція під впливом поширення та ускладнення інформаційних зв'язків.

Розглядаємо етнічну соціалізацію в контексті міжпоколіннєвої трансмісії культури етносу й у континуумі його етнокультурного розвитку. За такого підходу зміщуються акценти і змістовна логіка аналізу, оскільки вона невіддільна із ступенем етнокультурної укоріненості людини.

В означеному контексті заслуговує на увагу специфіка опанування етнокультурною інформацією, що передається в процесі соціалізації. На виконання цієї функції зорієнтовано механізми стандартизації. За їхньою допомогою досвід може передаватися в часі. Втім, "етнічна" своєрідність культури увиразнюється саме в стандартній поведінці.

Вивчення стилю етнічної соціалізації в різних етносів передбачає диференційований аналіз 1) мети й завдань виховання; 2) засобів і методів; 3) агентів та інститутів соціалізації; 4) наслідків та ефективності соціалізації. Проте, його специфіка може бути зрозумілою лише в контексті загальних міжкультурних відмінностей, причому не стільки кількісних, скільки якісних.

Зазначимо, що етнічне виховання в контексті етнічної соціалізації має за мету впливати на позитивний характер етнічної соціалізації, забезпечуючи відповідні умови адаптації, ідентифікації та самореалізації конкретної людини в житті етнічної спільноти.

Як особлива сфера етнічної культури, етнічне виховання стало предметом дослідження етнопедagogіки, що вивчає досвід, знання, уміння, навички, ідеї, цінності, які визначають педагогічну традицію певного етносу (етнічної групи).

На підставі визначення співвідношення між змістом понять "етнічна соціалізація" й "етнічне виховання" можемо стверджувати, що етнічна соціалізація є об'єктом етнопедagogіки, а етнічне виховання – її предметом.

Цілком логічно, що у своїх наукових розвідках із проблеми етнічної соціалізації старших дошкільників у сучасній родині дослідники етнопедagogіки (Г. Волков [1], В. Кукушин [6], М. Стельмахович [12] та ін.) опираються на науковий потенціал суміжних психолого-педагогічних дисциплін. Лише такий підхід до розв'язання означеної проблеми є запорукою її оптимального вирішення.

Психологи Л. Виготський, Д. Ельконін, С. Рубінштейн та ін. відзначають, що дошкільне дитинство – це роки активного діяльного входження в соціальний світ, формування первинних уявлень про нього, опанування суспільним досвідом, оволодіння певними уміннями й навичками: "Без такого засвоєння психічний розвиток дитини взагалі є неможливим, тому що воно веде не лише до нагромадження уявлень, умінь і навичок, а й до розвитку самих психічних відношень, до формування якостей людської особистості" [14, 24].

Результати першоаналізу джерел свідчать про найбільшу сприятливість старшого дошкільного віку для усвідомленого опанування соціальним досвідом народу, його традиціями і звичаями. Першоосновою слугує концепція розвитку в дитини усвідомлення приналежності до етнічної спільноти Ж. Піаже. Він проаналізував дві сторони одного процесу, а саме формування поняття "батьківщина", й, водночас із ним формування уявлень про "інші країни" та "іноземців". Розвиток етнічної самоідентичності швейцарський науковець розглядав, насамперед, як створення когнітивних моделей, відповідно на які є етнічні почуття і виділив три етапи в розвитку етнічних характеристик:

I – в 6-7 років дитина здобуває первинні, а, відтак, визначальні знання про свою етнічну приналежність;

II – у 8-9 років, за умови системності й наступності первинного етапу, дитина вже чітко ідентифікує себе зі своєю етнічною спільнотою, висуває підстави ідентифікації – етнічна приналежність батьків, місце проживання, рідна мова;

III – у молодшому підлітковому віці (10-11 років) дитина здатна певною мірою успішно визначити унікальність історії, специфіку, народних традицій та побутової культури своєї етнічної спільноти [10, 11].

Спираючись на дослідження вчених О. Кононко [5], А. Леонтьєва [3], В. Мухіної [8] можемо стверджувати, що в старшому дошкільному віці свідомість дитини поступово долає межі сімейного та родинного соціумів. Її увагу та інтереси привертають не лише ближні, а й віддалені стосунки з дорослими, які не мають безпосереднього значення для її життя. Дитина намагається уявляти велику кількість людей на певні групи, визначити їхні характерні ознаки та якості, що різнять одну групу від іншої. Відповідно, вона визначає власну причетність до певної (своєї) соціальної групи і згодом у спілкуванні зі сторонніми (не рідними) людьми, з іншими дітьми, слухаючи розмови дорослих, радіо і телебачення, спостерігаючи громадсько-політичні акції, сприймає інформацію, на основі якої доходить висновку на кшталт: "це ми – це вони; ми тут – вони там; нас багато (мало) – їх багато (мало); ми свої – вони чужі; я серед своїх, або я серед чужих". "Своїх" дитина вирізняє за рідною мовою, зовнішністю, особливостями одягу, побути, за

характерними традиціями, звичаями та обрядами: це початок етнічної соціалізації дитини. Вона інстинктивно відчуває життєво важливе для себе – бути серед своїх і прагне з'ясувати для себе, що таке “наші люди”, “рідний край”, “мій народ” тощо.

Так природно закладаються сприятливі умови для етнічного виховання дитини в сім'ї. Роль батьків, родичів, як і вихователів ДНЗ та вчителів у школі, полягає у формуванні переконань, що все наше – для нас найкраще і наймиліше. Дитина змушена пізнати правду і силу рідного народу, роду, сім'ї. Опанування дитиною такими цінностями доцільно організовувати не стільки на раціональному, як на емоційно-чуттєвому рівні. Її розум здатен лише поважати, а от душа здатна вже любити те, що тішить зір, ніжить слух, є присмним для душі і для тілесних відчуттів. Відповідно, у родині за допомогою словесних, наочних, технічних (теле-, радіо-, відео-) засобів, слід уміло створювати у внутрішньому світі дитини “етнічну гармонію душі” і забезпечувати формування соціальної самодостатньої та етнічно самобутньої особистості.

Загалом, етнічне виховання формує менталітет дитини, як сформовану систему елементів духовного життя та світосприймання. Він зумовлює відповідні стереотипи поведінки, діяльності, способи життя різноманітних соціальних спільнот, індивідів і складається з усвідомлених та підсвідомих переживань, уявлень, настроїв, поглядів, світобачень, що детермінують здатність людей діяти відповідним чином. Менталітет – соціокультурний феномен, який зумовлений історією розвитку етнічних спільнот, що виникали вже на стадії первісно-общинного устрою та еволюціонували від роду і племені до етносу і нації [11, 7].

Виховання лише менталітету абсолютно недостатнє. Передусім, у сім'ї слід навчити дитину гідно та толерантно поводитись у спілкуванні з представниками інших етносів, етнічних груп, виховати прагнення дитини до пропаганди та захисту дорогих для неї етнічних цінностей свого етносу та інших етнічних соціумів. Відповідно, це реально уможливить швидке й ефективне входження в суспільне ріднече етнічної соціалізації, дозволить їй послідовно пройти різні етапи етнічної самоідентифікації, суспільної адаптації і реалізувати себе як патріота рідного народу, своєї батьківщини. Саме це, на наш погляд, має посісти в сучасній родині основне місце – етнічну соціалізацію особи. Її реалізація вимагає пошуку ефективних засобів та створення відповідних умов.

Зважаючи на значення сім'ї, як провідного осередку виховання і соціалізації, вважаємо за необхідне розкрити специфіку сімейного і родинного впливу на особистість дитини; виокремити етнічний аспект родинного життя, що становить дослідницький інтерес. Актуальність розкриття означеного питання зумовлено тим, що в сучасній українській педагогічній літературі поняття “сім'я” і “родина” набули синонімічного характеру, що, з нашого погляду, неправомірно.

Сім'я є фундаментальним соціальним осередком суспільства. Від її морального і фізичного здоров'я залежить ефективність виховання. Як соціальний інститут, сім'я пов'язана з безліччю інших колективів: трудовими, освітніми, іншими родинами, громадськими організаціями. Чим ширші й глибші зв'язки

сім'ї з іншими соціальними інститутами, тим змістовніше і цікавіше є її духовне життя, тим міцніше її положення в системі суспільних відносин.

Сім'я є визначальною у формуванні потреб і мотивів діяльності дитини. Мотивами діяльності дітей на різних стадіях життя можуть виступати: особистий інтерес, любов, бажання робити добро, здорове самолюбство, відстоювання сімейної честі.

Педагогічно грамотна організація життя в сім'ї створює умови для фізичного, морального, розумового, трудового, естетичного становлення дітей у процесі повсякденної діяльності і спілкування. Формує в дитини корисні потреби, а саме:

- у турботі про близьких людей, любов до них;
- у духовному спілкуванні й спільному співпереживанні;
- у розумному споживанні матеріальних благ;
- у самовихованні й самовдосконаленні;
- у широті, відвертості, правдивості;

- у виконанні будь-якої побутової праці за переконанням та почуттям відповідальності [2, 103-104].

Початково сім'я, а згодом, заклади освіти спільно з нею, складають змістовно-організаційний стрижень цілісного виховного процесу. Навколо й усередині нього концентруються інші виховні фактори, що при взаємодії творять цілісність. Так від сім'ї залежить формування основ особистості, її ставлення до життя. Натомість ефективність сімейного виховання узалежнена від зв'язку батьків із освітніми закладами, в яких перебувають їхні діти. Взаємодія між сім'єю, дитячим садком (школою), громадськістю є перманентним процесом організації всього життя дітей.

Саме в сімейному осередку формується неформальна думка про найгостріші питання громадського життя. Сім'я є соціальним мікросвітом, в якому відзеркалено сукупність суспільних відносин, ставлення до подій внутрішнього громадського і міжнародного життя. Тут набувають первинного досвіду суспільного буття, який закарбовують у мотиваційно-поведінковій системі власного “Я”. Цілісність і системність виховного процесу передбачає активну й свідому позицію батьків – обов'язкових і безпосередніх учасників їхнього виховання й соціалізації.

Із часу появи на світ, дитина поступово включається у сферу “міжособистісного спілкування”, завдяки чому соціалізація охоплює процес і результат групового впливу на особистість. Зазначимо, що це відбувається згідно з об'єктивними законами, закріпленими в системі соціальних ролей. Адже особистість виростає з множини інтеракцій людей із довкіллям. Унаслідок цього, вона вчиться дивитися на себе очима інших, тобто думати про себе, як і про інших, а також розуміти поведінку інших людей. Першим оточенням, а відповідно, першим соціалізатором виступає сімейна спільнота. Її важливою функцією є нормативна функція. Як зауважив Т. Патерсон, прихід кожного покоління можна порівняти з навалюю варварів, і лише процес соціалізації може забезпечити опанування нормами співжиття. Будь-яке соціальне співтовариство

існуватиме за наявності у ньому “суспільного кодексу” норм і цінностей, які засвоюються кожним членом співтовариства [13, 2].

Сімейний осередок забезпечує формування соціальної компетентності індивіда, його підготовку до ухвали і виконання різноманітних соціальних ролей. Окрім цього, сім'я виконує функцію стабілізатора по вертикалі – між поколіннями, і по горизонталі – між соціальними спільнотами.

Особливий дослідницький інтерес викликає механізм сімейної ідентичності та передбачає увиразнення його специфічного змісту. Наведемо його у двох аспектах: груповому й індивідуальному. Як феномен, соціальна ідентичність більша суми, що складають її індивідуальні ідентичності. Водночас із сімейною, здійснюється й етнічна ідентичність, адже становлення особистості відбувається у певних темпорально-просторових та етнокультурних межах. Поза сумнівом, кожна окрема сім'я буде свій внутрішній устрій, облаштовує побут, виконує принципи етикету й звичаєвого права відповідно до традицій етносоціального середовища свого перебування. Кожна сім'я входить до складу родинних спільнот зі сторони чоловіка і зі сторони дружини. Посидання двох “чужих” родинних спільнот відбувається на рівні дітей, для яких родичі зі сторони батька й матері є рідними, а, відтак, коло учасників процесу виховання і соціалізації значно розширюється. Отож необхідно з'ясувати склад родини – унікальної людської спільноти, а також виявити виховний і соціалізуючий потенціал родинного осередку.

Упродовж історії людства інститут родини зазнав багаторазової трансформації, стадії якої збереглися в традиціях національних та етнічних культур. Дотичним до нашої теми є характеристика української родини – спільноти кровно об'єднаних сімей.

Ретельне дослідження інституту родини, як осередку виховання й соціалізації дитини в старшому дошкільному віці, переконує, що основними сферами родинного впливу, в яких реалізується виховна функція, є неподільні між собою сфери – відповідальності, інтересу, любові.

Відсутність активного змісту в них позбавляє родину позитивного впливу на дітей. Зайва увага до однієї зі сфер, на шкоду іншим, спотворює виховний процес. Якщо родинні відносини зводяться лише до виконання обов'язків – дитина відчуває брак любові та ласки. Сліпа і всепоглинаюча любов (потакання примхам) зумовлює формування егоїстичних рис особистості. Гармонійна взаємодія всіх сфер забезпечує повноцінність процесу виховання в родині.

Водночас родина, як соціально-психологічна цілісність, є провідним соціалізатором. Родинна соціалізація відбувається за допомогою нормативного й інформаційного впливу. Нормативні впливи загалом, і родинний зокрема, діють за допомогою принципів, зразків, моделей поводження. Обізнаність із ними дає змогу зашораз не шукати нових рішень у стандартних ситуаціях, а поводитися відповідно до ухвал у певному соціокультурному середовищі та засвоєними особистістю шаблонами. Родинні звичаї й ритуали найбільш пов'язані з нормами-зразками, оскільки ступінь стандартизованості, повторюваності ситуацій повсякденного сімейного життя надзвичайно висока.

Нормативний вплив родини сприймається індивідом задля збереження свого міжособистісного статусу й схвалення від дорослих. Зазвичай, це не означає, що індивід обов'язково поділяє переконання рідних. Під інформаційним впливом особа засвоює самобутнє родинне світосприйняття, хоча за умови тривалої ізоляції чи поза родинним осередком, індивідуальна картина світу особи зазнає значних змін.

Родини “традиційні” та “сучасні” вирізняються не як носії нормативного інформаційного впливу, а за співвідношенням їхньої участі в соціалізаційному процесі. Ослаблення згуртованості родини зменшує силу її нормативного впливу та надійність і стійкість як джерела інформації для індивіда.

Дотичними до теми статті є питання родинної ідентичності, що виявляється у свідомості групи й індивіда, в контексті процесів міжгрупової та міжособистісної комунікації, підтримує механізм відтворення самоідентичності індивіда на наступних етапах соціалізації. Саме тоді можемо вже говорити про етнічну, політичну й іншу форми ідентичності. Первинною моделлю будь-якої *групової* ідентичності індивіда все ж таки виступає ідентичність сімейна, а, відтак, і родинна.

Означена ідентичність передбачає власну неповторність, тобто сукупність відмітних рис, ознак, соціально-психологічних характеристик, специфічно властивій конкретній родині. На індивідуальному рівні передбачувана наявність цієї неповторності уможливорює диференціювання себе і своєї родини з-поміж інших.

Поняття ідентичності не було б повним без визнання наявності так званого “ми-почуття” – головної частини соціально-психологічної характеристики групи. Воно цементує і перетворює набір означених ознак, властивостей у певну цілісність, тобто ідентичність. “Ми-почуття”, – як зауважив Б. Поршнев, увиразнює потреба виокремлення однієї спільноти від іншої і є своєрідним індикатором усвідомлення приналежності до певної групи [9, 15]. У процесі родинної ідентифікації дитина водночас опановує соціокультурними особливостями етносу чи етнічної групи, з якою себе отожднює її родина.

Перебуваючи в оточенні речей повсякденного вжитку, спостерігаючи і беручи участь в обрядових діях, слухаючи, а, з часом, і самостійно виконуючи фольклірні твори, дитина поступово сповнюється почуттям приналежності до свого родинного (етнічнорідного).

Особливо це почуття посилюється в іншому середовищі, в якому існують “не такі” речі, “по іншому” називають знайомі дитині предмети та явища, виконують “не ті” звичаї, співають “інших” пісень тощо.

Неізолюваність родини від сусідсько-територіальної громади сприяє тому, що дитина (спочатку мимовільно, а згодом свідомо) зіставляє побутову культуру своєї родини з побутовою культурою інших родин. Природно, що в побутовій культурі громади будуть переважати самобутні елементи того етносу (етнічної групи), з якою себе ідентифікує значна частина певного регіону чи спільноти. Відтак, помічаючи спільні риси побуту своєї родини та інших родин, дитина переконується в тому, що *її світ* не обмежується лише родинним осередком.

Почуття приналежності до етнічної спільності вмотивоване бажанням бути спільно зі "своїми" і за жодних умов не залишитись поза "своїм" осередком. Значною мірою це спонукає дитину до опанування нею стилем поведінки, виконанням середовища, в якому вона зростає.

У своєму прагненні дитина повинна отримати усесторонню кваліфіковану підтримку не лише батьків і родичів, а й педагогів дошкільного закладу. Адже дошкільна освіта ґрунтується на поєднанні сімейного із суспільним вихованням відповідно до досягнень вітчизняної науки і надбань світового педагогічного досвіду, що сприяє формуванню цінностей демократичного і правового суспільства в Україні.

1. Волков Г. Этнопедагогика. Учеб. – М.: Академия, 1999. – 168 с.
2. Дружинин В. Психология семьи. – М.: Наука, 1996. – 287 с.
3. Духовное становление человека. – М.: Знание, 1972. – 250 с.
4. Етнічний довідник: поняття та терміни. – К.: Вища школа, 1997. – 140 с.
5. Кононко О. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід). – К.: Стилюс, 2000. – 336 с.
6. Кукушин В., Столяренко Л. Этнопедагогика и этнопсихология. – Ростов на Дону, 2000. – 443 с.
7. Малайко. Програма виховання дітей дошкільного віку. – К., 1999. – 287 с.
8. Мухина В. Возрастная психология: Феноменология развития, детство, отрочество. – М.: Академия, 2000. – 452 с.
9. Поршнев Б. Противопоставление как компонент этнического самосознания. – М.: Наука, 1973. – 240 с.
10. Романова О. Развитие этнической идентичности у детей и подростков: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – М., 1994. – 28 с.
11. Сенько І. Ментальність Русинів-Українців. – Ужгород.: Карпати, 1996. – 135 с.
12. Стельмахович М. Українська родина педагогіка. – К. 1996. – 285 с.
13. Фролов С. Содержание культуры. – М. Изд-во МГУ 1999. – 175 с.
14. Эльконин Д. Детская психология. Развитие ребенка от рождения до 7 лет // Эльконин Д. Избранные психологические труды: Проблемы возрастной и педагогической психологии. – М.: Изд-во Междунар. пед. академии, 1995. – 224 с.

In the article the problems of ethnic socialization are considered in the context of between generations transmission of culture of ethnic group, ethnic cultural development. The specific of capture of senior preschool age children is analysed by ethnic cultural information in the process of their socialization

Keywords: ethnic socialization, conduct, ethnic education, family as a social cell of society, interpersonality intercourse.

УДК 373.5

ББК 74.93

Ольга Максимович

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У ДИТИНИ В СІМ'Ї

У статті розкривається історико-педагогічний підхід до проблеми формування морально-етичних цінностей дитини в сім'ї. Особлива увага звернена до праць філософів античності та визначних українських світочів.

Ключові слова: моральні цінності сім'ї, вітчизняні та зарубіжні традиції родинного виховання.

Актуальність проблеми. Інтеграція України у світовий та європейський простір актуалізувала проблеми відродження морально-етичних цінностей, повернення випробуваних часом вітчизняних та зарубіжних традицій родинного виховання.

Мета публікації. Узагальнити погляди і практичний досвід виховання дітей у ретроспективі минулого через призму праць визначних філософів, педагогів щодо формування у дитини системи морально-етичних цінностей (випробуваних часом і соціально-економічними змінами), необхідних для самовизначення особистості.

Виклад основного матеріалу. У просвітницькій спадщині філософів античності та визначних світочів: П. Могили, Г. Сковороди, А. Макаренка, В. Сухомлинського, К. Ушинського, М. Пирогова, Ф. Прокоповича, Т. Шевченка та ін. показано, що закріплена вихованням система моральних цінностей у майбутньому стане найважливішим чинником позиції особистості. Традиції освіти і виховання моралі є національним надбанням українського народу, а національні інтереси, ідеї наповнені вищим сенсом любові, самопожертви, доброчинності, миролюбства, милосердя, прощення.

Уже в період Античності вчені намагалися обґрунтувати вплив середовища, спадковості й виховання на вибір людиною моральних цінностей. Так, Піфагор (VI ст. до н. е.) намагався пояснити роль активності людини у виборі моральних критеріїв поведінки. Ну думку Демокріта (469-399 рр. до н. е.) моральні принципи не даються від народження, а є результатом виховання. Перший мораліст-просвітник Сократ (469-399 рр. до н. е.) головну роль підводив знанням, які роблять людину вільною не за її природою, а за її соціальною сутністю. При цьому дитина сама має розвивати необхідні знання, а батьки, вчителі тільки сприятимуть цьому: спрямовують мислительний процес, допомагають усвідомлено прийняти правильне рішення з конкретної проблеми, підводять до самостійного відкриття істини, до потрібних висновків. Отже, вихованням можна подолати потворне, аморальне, тобто виправити природні недоліки [1, с. 19-20; 6, с. 6-7]. Тому для старшокласників батьки повинні мати незаперечний авторитет, щоб діти були витриманими, освіченими, у всьому дотримувались міри, хвалилися не за зовнішніми ознаками, а за своїми ділами, вчилися "пізнавати самих себе". У основі взаємин в сім'ї має бути духовність, взаємовідповідальність, любов. За Сократом, мораль визначає сенс діяльності,

однак досягти цього шляхом моральних проповідей неможливо, завжди потрібний конкретний, зрозумілий або близький до розуміння звичайного рівня людини і не надто віддалений в часі моральний взірць, яким для дитини у сім'ї є її батьки, їхня поведінка, діяльність, вчинки.

Аристотель (384-322 рр. до н. е.) вважав, що знання не роблять поведінку людини моральною, а, власне, моральна поведінка формується у реальних вчинках, тому так важливо з дитинства спрямовувати поведінку дитини, формувати не лише її дії, а й ставлення до них, при цьому необхідно здійснювати індивідуальний підхід до дитини, враховуючи комплекс її індивідуальних особливостей. Аристотель підкреслював значення прагнення до моральної поведінки, заохочуючи спроби дитини, нехай і невадлі, "бути хорошою", створюючи тим самим додаткову мотивацію [6, с. 8].

Особливо велику роль у вихованні моральності відводиться сім'ї. Актуальними і на сьогодні залишаються ідеї виховання стоїків. Одним із основних принципів виховання, на їх думку, є навчити дитину дотримуватися правил поведінки, продиктованих соціальною роллю людини. Так, М. Квінтіліан (35-96 рр.) у творі "Про виховання оратора" обґрунтовує думку, що аморальні батьки виховують подібну до себе аморальну людину. Він вважав, що нехай суворість з боку батьків не буде розслабленою, щоб не виникла ненависть або презирство, нехай будуть тривалими бесіди про моральне і добре, адже чим частішими будуть умовляння, тим меншою буде потреба у покараннях. На його думку, батькам потрібно менше бути роздратованими і не потурати дітям, бути не занадто сварливими, надто суворими, не докоряти постійно, бо докори можуть перетворитися у ненависть, на похвалу бути не надто скупими, але і не дуже щедрими [3, с. 61-62].

Педагогічні думки XV-XVII ст. щодо виховання дітей систематизовано у формі настанов, викладених у низці документів, зокрема у відомому "Домострої", де відображені основні принципи виховання дітей в сім'ї, у суспільстві, формування моральних звичок і переконань, моральних настанов.

Глибоко самотутнім явищем, аналогів якому немає у світі, є козацька педагогіка (II половина XV ст. – початок XVIII ст.). У козацьких сім'ях панував культ батька, матері, бабусі і дідуся, роду і народу. Характерною особливістю козацького родинного виховання був його високий рівень, який забезпечувався реалізацією ідей та засобів козацької духовності, національних звичаїв, обрядів й традицій, здобутків християнської моралі. Неписані закони кодексу лицарської козацької честі передбачали високу моральність почуттів і поведінки.

У педагогіці Старого Заповіту чітко прослідковується, що головою сім'ї є батько, його права безмежні, всі члени сім'ї знаходяться під його повним підпорядкуванням. Ставлення його як глави сім'ї до кожного її члена є дуже суворим. Виховання дітей ґрунтувалось на двох основних засадових книгах – "Приповідки Соломонові" і "Премудрості Ісуса, сина Страхова". У основі процесу виховання закладена жорстка система покарань дитини з боку батька.

У християнській педагогіці Нового Заповіту навпаки любов, смирення, цінність кожної особистості, діти поруч із обов'язками мають певні права. Батьки стають не просто прикладом для наслідування, а джерелом пробуджен-

ня серця свого вихованця для виявлення кращих альтруїстичних якостей душі. Це здійснюється завдяки «сповові до дітей», яка проявляється у відносинах з ними через довіру, взаємоповагу, взаємовимогливість, почуття міри, справедливості, шляхетності, доброти, відповідальності. Ці моральні якості будуть засвідчувати рівень розвитку моральної свідомості батьків і дітей.

Із святих отців Церкви велику увагу приділяв родинному вихованню отець Йосан Златоуст. Характерною вимогою його повчань є безперервний нагляд за дітьми, повсякчасна присутність батьків, що спостерігають за схильностями синів і дочок та оберігають їх від моральних небезпек, оскільки раз послизнувшись і впавши у гріх, легко виробляється схильність грішити знову і знову. Він осуджує слабохарактерність у стосунках до синів, потурання і панькання з ними, однак визнає й потребу похвали, що сприяє виробленню хороших рис: "треба ставитися до дітей суворо, виховуючи їх у постраху: якщо ж дитина слухняна, вистачить і слів, якщо ж норовиста – не обійтися без канчука, бо поблажливість батьків допроваджує дітей до загибелі. Кожен, і малий, і дорослий, мусить повсякчас пильнувати свої думки, слова та вчинки, аби виробити в себе тверді моральні правила і в зародку зникнути всякий потяг до розпусти, тому інший лісовий засіб морального виховання дітей – це побожність" [4, с. 142-143]. Святий отець настановляв, що не тільки батьки мають дбати про виховання дітей, а й діти мають віддячити батькам, що привели їх на світ, глибокою пошаною.

В історії вітчизняної педагогічної думки серед визначних постатей вирізняється Єлизар (Феофан) Прокопович (1681-1736 рр.), який у "Етиці" розкриває механізм і сенс людської діяльності з позицій добра, моральності, яка формується передусім у дитини змалку в сім'ї, а саме, потрібно дитину "навчити правил доброї поведінки, які допоможуть людині стати щасливою". Вчений під поняттям "освіченість" розумів морально-ціннісний засіб організації людської діяльності, творчості, спрямовану на добро [5, с. 111-121].

В основі морально-етичного вчення великого просвітителя, народного учителя, філософа-гуманіста Г. Сковороди (1722-1794 рр.) лежить виховання почуття вдячності через призму родинного виховання: "В подяці заховалося всяке благо, як вогонь і світло причайлося в кремені". Г. Сковорода вважав, що першими й істинними вихователями, наставниками є батьки, а формування системи моральних цінностей дитини у сім'ї має відбуватися через поєднання етичних і естетичних категорій, стимулювання відчуття щастя, викорінення поганих звичок через добрі настанови, опору на Біблію як головне джерело морального виховання, заповіт, що залишили для нас прадіди [2, с. 106].

Видатний вітчизняний педагог К. Ушинський (1824-1870 рр.) вважав, що якщо батьки бажають дитині щастя, вони зобов'язані виховувати її не для щастя, а готувати до самостійного трудового життя, розвивати любов і звичку до різних видів праці.

За твердим переконанням Т. Шевченка (1814-1861 рр.), людина тоді морально витривала і готова до складних життєвих випробувань, коли її дитинство пройшло у середовищі люблячих, сердечних батьків, коли голова родини – батько – з теплою і вимогливістю готує дитину до виконання громадських

обов'язків, а мати – перша вихователька – сама показує високу міру вихованості. Спільну трудову діяльність у сім'ї митець розглядав як основу виховання дітей, засіб формування здорового морального клімату [8, с. 23].

Видатний український письменник і педагог І. Франко (1856-1916 рр.) вважав, що виховання дітей є "...одним з найважливіших завдань подружжя, одна з головних основ родинного щастя" [7, с. 38]. Митець зазначав, що дитяча вдача є вразлива і мінлива, а тому потребує уваги з боку батьків і вчителів, особливо у ранньому віці. Отже батьки не можуть обмежитися лише спостереженнями і милуванням дитячими пустошами, а мають розвивати у них потребу пізнання природи, формувати високі моральні якості, серед яких значущими є свідомий патріотизм, соціальна активність. У статті "Жінка-мати" він наголошував, що мати є відповідальною перед суспільством за виховання здорових, морально досконалих дітей.

Висновки. Морально-етичні цінності у житті є одними із найголовніших, оскільки незаперечною є гідність людини і такі її складові як безпека, свобода, справедливість, рівність, мир, правдивість, самоактуалізація. Виховання батьками таких цінностей як скромність, порядок, пунктуальність, старанність в особистих критичних ситуаціях можуть створити дружлюбний соціальний клімат. У дітей потрібно формувати здатність бути незалежними, вміти захищати і обстоювати своє право особистісного волевиявлення. Однак свобода завжди пов'язана з відповідальністю і справедливістю, тому вона не може здійснюватися за рахунок обмеження свободи іншої людини, її права на незалежність. Слід зазначити, що в умовах сьогодення повноцінність взаємин між людьми залежить від милосердя, яке повинно починати формуватися у сім'ї. Милосердя вимагає від людини вміння вирішувати численні конфлікти нашого життя з позицій розуму, активного захисту гідності іншої людини, доброзичливого ставлення до її успіхів, прагнення допомагати людям у біді.

1. Васянович Г. Педагогічна етика: Навчально-методичний посібник. – Львів: Норма, 2005. – 344 с.

2. Ігнатська А. Проблема формування моральних цінностей в історії вітчизняної початкової школи // Молодь і ринок. – 2007. – № 8. – С. 105-107.

3. Квинтилиан М. О воспитании оратора / Хрестоматия по истории педагогики: В 4 т. / Под общ. ред. С. Каменева. – Т. I: Античный мир. Средние века. Начало нового времени. / Сост. И. Свядковский. – М.: Гос. учебно-пед. изд-во. 1935. – С. 54-63.

4. Паскуато О. Миряни у Йоана Златоустого: У Церкві, родині, громаді. – Львів: Свічадо, 2007. – 248 с.

5. Проконович Ф. Етика // Філософські твори: В 3 т. – К.: Наука, 1979. – Т. 2. – С. 111-121.

6. Федоришин Г. Психологія становлення особистості у батьківській сім'ї: Навчально-методичний посібник. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. – 168 с.

7. Франко І. Педагогічні статті і висловлювання / Упорядн. О. Дзевєрін. – К.: Вища школа, 1960. – С. 25-88.

8. Шевченко Т. Твори: В 5 т. – К.: Знання, 1984-1985.

In the article open the historically pedagogical approach to the problem of forming the morally aesthetically values of child in the family. The special attention is appealed on labor of philosophers of antiquity and prominent Ukrainian squires.

Key words: moral values of family, domestic and foreign traditions of domestic education.

УДК 392.37

ББК 74.93

Олег Меркулов

ПОГЛЯДИ НА СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ У ПОСЛАННЯХ СВЯТИХ АПОСТОЛІВ НОВОГО ЗАВІТУ ТА В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ КУЛЬТУРІ

У статті розглядаються погляди на сімейне життя у посланнях святих апостолів Нового Завіту та їх співвідношення з традиційними українськими поглядами на сім'ю та сімейні стосунки

Ключові слова: послання святих апостолів, християнські принципи сімейного життя

У 2008 р. Україна на державному рівні відзначає 1020 років хрещення Русі Київським князем Володимиром Великим. Святкові заходи, присвячені цій даті, в яких брали участь президент Віктор Ющенко та інші високоурядові, патріархи православних церков та інші релігійні діячі, показали, що українська держава та суспільство ще залишаються вірними історичній релігії нашого народу – християнству. Після сімдесяти років радянського безбожництва та повернення до істинних цінностей видається дуже вдалим. Особливо зважаючи на ті духовні втрати, яких зазнали українці протягом останніх 20 років, коли наміну зруйнованої ідеології прийшла "повна свобода" з відсутністю будь-яких офіційно проголошених цінностей. Ця "свобода" призвела до руйнування багатьох соціальних інститутів нашого суспільства, в тому числі і сім'ї. За даними дослідників, в Україні має місце феномен, який важко зафіксувати, спираючись лише на статистику та аналіз кризових явищ у суспільстві. Йдеться про розмивання системи поведінкових норм у сфері шлюбу та сім'ї, а також уявлень про зміст сімейних обов'язків. Досить вираженою тенденцією останніх років у соціально-демографічному розвитку є відмежування батьківства від сім'ї. Свідченням цього є зростання кількості одиноких та бездітних сімей, неповних сімей через народження дитини поза шлюбом, розлучень, збільшення кількості батьків, які неналежним чином виконують свої батьківські обов'язки або повністю відсторонюються від їх виконання [6]. Тому вважаємо актуальним звернення до основ життя української сім'ї – християнських та народних поглядів на сімейне життя.

Метою даної статті є аналіз співвідношення християнських принципів сімейного життя викладених у посланнях святих апостолів Нового Завіту та традиційних українських поглядів на сім'ю та сімейні стосунки. Дослідженню християнських та народних українських сімейних поглядів присвячено чималий

пласт богословської, педагогічної та етнографічної літератури (В. Скуратівський, В. Сухомлинський, М. Стельмахович, А. Пономарьов, Д. Добсон, Р. Кемпбел, Д. Рейні, Д. Макдауел), проте новизна нашого дослідження полягає у погляді на першоджерела християнства через призму українського родинознавства.

Новий Завіт – головна книга християнської релігії. Вона складається з чотирьох євангелій, які розповідають про життя та вчення Ісуса Христа, книги “Дії святих апостолів”, зміст якої розкриває історію першої церкви та розповідає про місіонерські подорожі апостола Павла, книги “Об’явлення Івана Богослова”, яка за жанром є пророцькою та розповідає про події майбутнього, а також з 21-го послання святих апостолів, які є листами до всіх християн (так звані Соборні послання) або листи до громад, окремих осіб та церков різних міст (наприклад, “Послання апостола Павла до римлян”, тобто лист апостола Павла до іудейської громади міста Рим).

Послання святих апостолів – це листи з безпосередніми вказівками засновників християнської церкви щодо цінностей, мотивів, моральних норм і принципів, практичної поведінки християн. Саме ці джерела описують християнські принципи сімейного життя. Найбільш повно ці принципи розкрито в посланнях апостола Павла та Петра [3].

“Дружини, [коріться] своїм чоловікам, як Господові, бо чоловік є голова дружини, як Христос – Голова Церкви. Він же – Спаситель тіла. Як Церква кориться Христові, так і дружини – чоловікам у всьому. Чоловіки, любіть [своїх] дружин, як Христос полюбив Церкву й віддав Себе за неї, щоб її освятити, очистивши купіллю води в слові, щоб поставити її Собі славною Церквою, що не має ні плями, ні вади, і нічого такого подібного, але щоб вона була свята й непорочна. Так і чоловіки повинні любити своїх дружин, як власні тіла. Хто любить свою дружину, той і себе любить. Адже ніхто ніколи свого тіла не зненавидів, але годус і гріє його, як і Христос Церкву; бо ми – члени Його тіла: [з Його тіла і з Його кісток]. Тому чоловік залишить батька й матір та пристане до своєї дружини, і будуть обом одним тілом. Це велика таємниця; адже я говорю про Христа й Церкву. Тож кожний з вас нехай любить свою дружину, як себе самого, а дружина хай боїться свого чоловіка. Діти, слухайтеся своїх батьків у Господі, бо це справедливо. Шануй свого батька та матір – така перша заповідь з обітницями, щоб тобі було добре і щоб ти був довголітній на землі. А ви, батьки, не дратуйте своїх дітей, а виховуйте їх у послусі та вченні Господа” (Послання св. апостола Павла До Ефесян 5: 22-33, 6: 1-4) [2, с. 240].

“Дружини, слухайтеся своїх чоловіків, як личить у Господі. Чоловіки, любіть дружин і не будьте суворі до них. Діти, слухайтеся батьків у всьому, бо це до вдоволи Господові. Батьки, не дратуйте ваших дітей, щоб не занепадали духом” (Послання св. апостола Павла до Колоссян 3: 18-21) [2, с. 248].

“Так само дружини: підкоряйтеся своїм чоловікам, аби і деякі з тих, що не коряться Слову, були й без Слова полонені поведінкою дружин, побачивши ваше чисте життя в пошані. Хай окрасою для них буде не зовнішнє, не заплітання волосся та навішування золота чи прикрашання одягу, а прихована

сердечна людина, в нетлінності лагідного і мовчазного духа, що є дорогішим перед Богом. Бо так колись і святі жінки, котрі надіялися на Бога, прикрашали себе тим, що підкорялися своїм чоловікам. Так, Сарра слухалася Авраама, накликаючи його паном; а ви – її діти, якщо робите добро і не боїтеся жодного шлякування. Так само чоловіки: живіть зі своїми дружинами в порозумінні, поводяться мов із тендітною вазою, сповненою жіночості, виявляючи їм шану як співпадкомцям благодаті життя, щоб не було перепон для ваших молитов” (Перше послання св. апостола Петра 3: 1-7) [2, с. 284].

Аналізуючи дані уривки, а також богословську літературу можна виділити чотири основні принципи життя християнської сім’ї:

- керівна роль у сім’ї належить чоловіку;
- дружина підкоряється своєму чоловікові;
- слухняність дітей батькам;
- відповідальність батьків за психологічний комфорт і виховання своїх дітей.

Розглянемо ці принципи у співвідношенні з українськими традиційними поглядами на сім’ю.

Керівна роль чоловіка у сім’ї порівнюється апостолами з керівною роллю Ісуса Христа щодо церкви. Це досить важке порівняння, яке надає цьому принципу безсумнівний авторитет, проте влада чоловіка над дружиною порівнюється з владою Христа над церквою. Декілька раз апостол Петро і Павло вказують на те, що чоловіки мають любити своїх дружин. Любов до дружини порівнюється з любов’ю Христа до церкви, тобто з любов’ю самовідданою, жертвальною, з любов’ю, яка створює всі необхідні умови для щастя іншого. Обидва апостоли наказують чоловікам поводитись з дружинами лагідно – “мов із тендітною вазою”. Апостол Петро наказує чоловікам “живіть зі своїми дружинами в порозумінні”, а також ставить дружину на один рівень з чоловіком називаючи її “співпадкомницею благодаті життя”.

Другим принципом життя християнської сім’ї є покіра жінки своєму чоловікові. Знов ми спостерігаємо порівняння з стосунками Христа та церкви, що вказує на важливість і необхідність виконання цього принципу. Проте покіра дружині до чоловіка не є абсолютною. Ця покіра має свої межі – “як личить у Господі”, тобто дружина має коритися чоловікові в межах християнського вчення. Покіра чоловікові апостолом Петром порівнюється з прикрасою жінки.

Українська народна традиція має багато спільного з зазначеними принципами. Ідеалом української родини є чоловік і жінка об’єднані в шлюб, які взаємно кохають і вірні один одному. Ідеал українського чоловіка включає в себе такі риси як любов, повага і шана до дружини. Ідеал української дружини це гарна, ніжна чепурна жінка, ласкава матір і розумна господиня. Традиційні сімейні погляди засуджують жінку сварливу, яка вступає в конфлікт зі своїм чоловіком і не може йому догодити. Проте в українській традиційній ментальності відбулося накладання язичницьких уявлень на християнські

принципи життя, привнесені у 988 р. Така ситуація склалася і у сфері сімейних стосунків. Ще з стародавніх часів жінка в Україні займала домінуючу позицію в сім'ї або розраховувала на рівні права з чоловіком.

Як пише академік М. Стельмахович, питання сімейного главенства в українській сім'ї вирішується оригінально. Тобто главою сім'ї традиційно вважається чоловік, а насправді всіма справами заправляє дружина або ж задумують їх та вирішують спільними зусиллями [4, с. 51]. Про це свідчить і народний фольклор – “чоловік голова, а жінка – шия” (тобто куди шия поверне, гуди голова буде дивитися). Напівіронічне звернення до цієї народної мудрості автор спостерігав декілька раз під час віщань у протестантських церквах. Із зростанням фемінізації та алкоголізації чоловічої частини населення України, ця тенденція набула зростання. Цьому також сприяє руйнування традиційних уявлень про роль чоловіка і жінки в сучасному світі, про що свідчить поява гомосексуальних шлюбів, відмова від виконання традиційних чоловічих та жіночих обов'язків, зокрема батьківства і материнства [1].

Радянська атеїстична пропаганда поширила думку про те, що дитина в християнській релігії не вважається особою, а виховання в християнських родинках зводиться до фізичних покарань. У наведених уривках із послання апостола Павла ми спостерігаємо безпосереднє звертання апостола до дітей, що свідчить про визнання дитини як свідомого і повноцінного члена сім'ї. Наказ апостола “слухатися батьків” підкріплений не погрозами, а заохоченням та переконанням. Християнський принцип слухняності дітей батькам передбачає аспект самовиховання з боку дитини, тобто усвідомлення нею необхідності виконання вимог батьків, яке базується на вірі в Бога. Принцип слухняності дитини батькам досягається також через повагу батьків до дітей та відповідне поводження – “не дратувати” з ними.

Цей принцип тісно пов'язаний із четвертим принципом – відповідальність батьків за психологічний комфорт та виховання дітей. Виконання вимог батьків це не лише обрана дитиною позиція, але й сформована батьками якість особистості. Центральним та універсальним напрямом виховання в християнській сім'ї називається “вчення Господа” (тобто християнське вчення, яке включає в себе не лише теоретичні знання, але і практичні навички християнського життя). Виконання цього принципу є дуже важливим показником якості життя християнина. Так, апостол Павло пише, що дяконами та єпископами (керівні посади в церкві) можуть бути обрані лише ті християни, які добре виховують дітей і мають впорядковані стосунки у сім'ї [2].

В українській сімейній традиції слухняні діти завжди отримували нагороду від батьків та Бога, неслухняні – засуджувалися, каралися, а іноді й отримували найвищу форму осуду – прокляття. На рівні культу протягом століть в Україні існувала повага до батьків (особливо до матері), яку зараз можна спостерігати, наприклад, під час звертання дітей до батьків на “Ви”. Традиційним для України є погляд на домінуючу роль сім'ї у вихованні дітей та відповідальність батьків за майбутню долю дитини. Так, “стало загальновизнаним з першого року привчати дітей слухати дорослих, завжди виконувати вимоги батьків, цього принципу неухильно дотримуються протягом всього життя дитини в сім'ї”

[5, с. 167]. Народна традиція нашої країни завжди засуджувала батьків, які не ставились серйозно до справи виховання і не змогли виховати дітей гідними людьми.

Отже, можемо констатувати, що традиційні ідеали української сім'ї мають багато спільного з християнськими принципами сімейного життя. Це в першу чергу пов'язано з тим, що вже понад 1000 років християнство є домінуючою релігією в нашій країні і під його безпосереднім впливом формувалась і культура життя української родини. Припускаємо такої думки, що здоровий глузд та мудрість, даровані людині від Бога, не могли створити у нашого народу іншого ідеалу сім'ї, хоч у деяких моментах збереглися язичницькі уявлення. На нашу думку, не варто доводити очевидне – безперечно істинність і цінність наведених християнських та національних поглядів на сімейне життя. Проте слід зазначити, що цей позитивний досвід, перевірений багатьма поколіннями українців, на сучасному етапі втрачений. Віра в Бога, здоровий глузд давніх традицій замінено філософією гламура і прагненням до матеріального збагачення. І тому сьогодні, коли інститут сім'ї в Україні не лише хворий і кволий, але й продовжує бути об'єктом різноманітних нападів, держава і суспільство мають не лише проголошувати, але робити конкретні кроки щодо зміцнення українських родин. Ґрунтовною основою для цих кроків має стати християнське вчення про сім'ю та традиційні сімейні ідеали нашого народу.

1. Добсон Д. Откровенный разговор с мужчинами / Пер. с англ. - СПб., 2007. - 288 с.
2. Новый Завет Господа нашего Иисуса Христа четвертого полного перекладу Біблії / Пер. з давньогрецької о. Р. Турконяка. - К.: Українське Біблійне Товариство, 2006.
3. Новая Женевская учебная Библия / Под ред. В. Цорна. - К., 1998.
4. Стельмахович М. Українська родинна педагогіка: Навч. посібник. - К.: ІСДО, 1996. - 288 с.
5. Стельмахович М. Народна педагогіка. - К.: Рад.шк., 1985. - 312 с.
6. Якубова Ю., Лавріненко Н., Московка М. Батьків не обирають...: проблеми відповідального батьківства в сучасній Україні. - К.: А.І.Д., 1997. - 144 с.

Principles of family life which are presented in Epistles Saint Apostles in New Testament and their correlation with traditional points of view on family and family relationship are examined in the article

Key words: messages of sainted apostles, christian principles of domestic life.

ПРОБЛЕМА РОДИННОГО ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ЮЩИШИНА

У статті розглядаються проблеми родинного виховання та співпраці сім'ї і школи в педагогічній спадщині західноукраїнського педагога кінця XIX - початку XX ст. Івана Ющичина.

Ключові слова: педагогічна спадщина І. Ющичина, співпраця школи та сім'ї, батьківські гуртки

Проблеми родинного виховання здавна були в полі зору наукових пошуків філософів, педагогів, психологів. Традиції родинного виховання склалися впродовж багатьох століть і зміцнювалися в ході історичного розвитку людства. З давніх-давен українці розглядали сім'ю і рід як свяциню, а виховання дітей – як святій обов'язок батьків. Завдяки вихованню в родині народ продовжував себе в своїх дітях, генерував свій національний дух, характер, менталітет, традиційну родинно-побутову культуру.

Сім'я – джерело продовження нації, невід'ємна складова суспільства. Жодна нація, жодне цивілізоване суспільство не обходиться без родини, сім'ї. Виникнувши на зорі людства, пройшовши через багатовікову історію, вона й понині є унікальною опорою суспільства. Адже кожна людина бере свій початок із сім'ї. Тут відбувається її перше й головне становлення як особистості, пізнання і набуття норм моральної поведінки, розвиток добрих почуттів. Цілковите щастя людини без сім'ї, без домашнього затинку неможливе.

Сім'я відновлює духовні й фізичні сили людини, заряджає її енергією для активної участі в суспільному житті. В ній відбувається не тільки фізичне народження людини, але і первинна соціалізація, виховання та духовне дозрівання особистості. Вона – той незамінний складник, без якого формування духовної сфери неможливе. А недостатність емоційно-психологічного комфорту завдає помітних втрат у розвитку особистості.

Однією з найважливіших форм виховання є сімейна. За словником С. Гончаренка, сімейне виховання – одна з форм виховання дітей, що поєднує цілеспрямовані педагогічні дії батьків із повсякденним впливом сімейного побуту. Основою є завдання, яке підкреслює педагог, – це підготовка до життя в існуючих соціальних умовах, набуття ними знань, умінь і навичок, необхідних для нормального формування особистості в умовах родини. А завдання батьків – допомагати дітям виробити твердий характер, розумно розширюючи права й самостійність, підвищуючи їхню роль у житті домашньому і шкільному, в обранні майбутньої професії тощо [1, с. 306].

Найвищою метою сімейного виховання є забезпечення високого рівня освіченості і вихованості свідомого громадянина, здатного на основі життя і досвіду власного народу та досягнень культури й науки відстоювати і захищати права, гідність та честь своєї Вітчизни.

Наукові підходи до стану сімейно-родинного виховання в сучасних умовах розроблені в дослідженнях М. Стельмаховича, В. Постового, М. Кравченко, М. Мішенка та інших, які визначили типи сімей, основи психолого-педагогічної культури батьків, умови успішного сімейно-родинного виховання.

Не треба забувати й про історичні підходи щодо родинно-сімейного виховання. Цими питаннями займалися О. Духнович, К. Ушинський, С. Русова, І. Огієнко, А. Макаренко, В. Сухомлинський.

Адже саме батьки – найперші вихователі – мають найбільший, найсильніший вплив на своїх дітей. Ще Ж.-Ж. Руссо зазначив, що кожний наступний вихователь виявляє на дитину менший вплив, ніж попередній. Батьки є тими попередніми стосовно останніх: вихователя дитсадка, учителя початкових класів і вчителів-предметників, котрим самою природою надано перевагу.

Проблемам родинного виховання приділяв увагу й відомий галицький педагог І. Ющичин. З уваги на те, що найбільшим соціальним довкіллям школи є батьки учнів, І. Ющичин вважав, що школа повинна налагодити з ними змістовну співпрацю. Його практичний досвід давав підстави стверджувати, що найкраще це можна зробити через батьківські гуртки (він сам був секретарем відділу “Батьківського Кружка” при 7-класній народній школі ім. М. Шашкевича у Львові, де вчилася його дитина).

“Батьківський Кружок” у цій школі діяв як товариство, яке мало свій статут, керівні органи, сферу завдань, визначені права та обов'язки своїх членів і т. ін.

Метою товариства визначені, “згідно з прямованнями школи, шкільна оніка над молоддю та поміч у її фізичнім і моральнім вихованні; виховання молоді на пожиточних та ідейних громадян; тісніший зв'язок родини й школи в ім'я сповнення їх завдань; вишукування й використання в порозумінні з шкільною владою таких засобів безпосереднього додатнього впливу на молодь та обдумування способів охорони молоді перед позашкільними згубними впливами” [2, с. 66].

Статут передбачав, що для досягнення мети товариство: “а) закладає власним коштом або купує вже існуючі бурси, санаторії й літні колонії для молоді своєї школи; б) закладає або закуповує бібліотеки, виставочні й крамниці зо шкільним приладдям; в) організовує й улаштовує спільні прогульки; г) організує колонії для відпочинку молоді; д) закуповує спортові майдани для руханкових вправ; е) співпрацює з учительським збором тої школи при влаштуванні відчитів, викладів, дискусійних конференцій для батьків, шкільних свят, театральних вистав, товариських сходів, розваг і руханкових забав; є) наладжує якнайкраще відношення межі родиною й школою, як також їх виховну співпрацю та виміну думок у актуальних справах, що торкаються життя школи, родини, шкільної молоді й виховання взагалі” [2, с. 66].

Як видно з публікації, між гуртком і школою панувало повне порозуміння, в діяльності гуртка брали участь керівництво школи і визначений представник учительського збору.

У складі гуртка працювали три секції: 1) статистична; 2) доживлювання; 3) виховна. Було визначено, що:

... 51). статистична секція веде досліді над суспільним і культурним життям школярів. Вона збирає матеріали про матеріальні відносини родини кожного школяра, соціальне положення батьків, гігієну мешкань, здоров'я родин і їх дітей, про їх культурні потреби та інші відомості, що торкаються виховання шкільних дітей:

2) секція доживлювання дбає про фізичне виховання шкільних дітей. Зокрема вона: а) видає безплатні й платні сніданки, обіди, підвечірки й вечері шкільним дітям; б) влаштовує оселі й пів-оселі для шкільних дітей на час літніх ферій, або примішує дітей у чужих подібних установах; в) забезпечує шкільну молодь незаможних батьків у теплий одяг на зиму та взагалі в одяг; г) піклується хорими шкільними дітьми незаможних батьків, відвідуючи їх із пороодою, ліками й відповідними дієтичними харчами; заляя придбання фондів на свою діяльність секція влаштовує різні шкільні свята-вистави, концерти, забави й ганці для шкільних дітей, фестини та кінові продукції;

3) виховна секція веде таку діяльність: а) дає відчити й виклади з теорії й практики виховання для батьків шкільної молоді; б) дбає про залуження й поповнювання шкільної бібліотеки для молоді; в) дбає про помножування шкільного навчального приладдя; г) дбає про влаштування руханкових майданів для шкільної молоді; д) допомагає руханковим гурткам молоді в добуванні засобів фізичного виховання; е) стежить за відповідною моральною й товариською поведінкою шкільної молоді через тісну співпрацю в тій діяльнці з учительським збором школи; є) допомагає шкільній молоді в навчанні музики, закладанні диточих оркестр і хорів та придбанні інструментів для незаможної молоді; ж) співпрашає з секцією доживлювання в справі диточих осель на ферії" [2, с. 66-67].

Про роботу гуртка у статті подано ще такі відомості: гурток мав 700 членів; грошовий оборот 8095.66 зл.; за п'яти років видав кілька тисяч безплатних і платних сніданків, обідів, підвечірків і вечер шкільній молоді; обдарував кілька сотень бідніших дітей одягом і взуттям; вислав кілька сотень дітей із незаможних сімей на відпочинок до колоній у часі літніх ферій; мав коло 50 відчитів, викладів, конференцій та забав із ганцями спільно для шкільних дітей і батьків; закупив гарний вітгар для шкільної каплиці; справив верстат для шкільної робітні й деяке технічне приладдя і т. ін.

Автор висловив свою думку про те, що зміст і обсяг діяльності батьківських гуртків залежить від типу школи та її розміщення, але такі гуртки, як вважав він, потрібні всюди, тому закликав колег-педагогів до обговорення цієї проблеми.

Можемо зробити висновок, що від двобічного спілкування й співпраці батьків та вчителів діти тільки виграють. Вони досягають кращих успіхів у навчанні, якщо батьки й учителі регулярно спілкуються та обмінюються роздумами щодо успіхів дитини, її ставлення до школи та навчання, оточення. Школа шляхом адміністративного керування має змогу створити атмосферу та сприятливі умови для спілкування батьків і вчителів, причому саме батьки повинні проявляти ініціативу для спілкування.

Отже, важливою умовою ефективної навчально-виховної роботи слугує єдність у діяльності школи і сім'ї, якої досягають за допомогою постійної праці над підвищенням рівня психолого-педагогічної обізнаності батьків, їх педагогічної культури.

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – Київ: Либідь, 1997. 306 с.

2. Юнцшина І. Одна з діянок національного вчительства. Про батьківські кружки при школах // Учительське слово. - 1934. Ч. 3. С. 66-67.

The article deals with family up bringing problem and school - parents cooperation in the works written by a Western Ukrainian pedagogue Ivan Jushehlyshyn who lived of the end of the XIX th and at the beginning of the XX th centuries.

Key words: *pedagogical inheritance I. Yuschishina, collaboration of school and family, paternal groups*

УДК 159. 922.7

ББК 37.018.1

Віктор Сіткар

ДИТЯЧА СУБКУЛЬТУРА ЯК ДІАЛЕКТИКА ЗАГАЛЬНОГО ТА ОСОБЛИВОГО В КУЛЬТУРІ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ

Родина – це первинний колектив, в якому дитина одержує перші враження про життя, відкриває для себе світ, знаходить в ньому своє місце. Крім родини на формування та розвиток дітей мають вплив неформальні групи однолітків, які об'єднуються в дитячу субкультуру, яка відрізняється від загальної, домінуючої в суспільстві культури, хоча і пов'язана з нею. У кожному віковому періоді субкультура відрізняється своєю мовою, змістом, своєрідністю сприймання явищ навколишньої дійсності, мислення і поведінки, що суттєво впливає на дії і вчинки дитини в соціумі.

Ключові слова: *дитяча субкультура, неформальні групи, сімейне виховання.*

Постановка проблеми. Народна виховна практика – це перевірений віками досвід національного виховання дітей в умовах родини, в колі найближчих по крові і духу людей. Витоки культури родинного виховання в Україні сягають углиб давнини. Вона опиралась на багатовікові традиції, на народну педагогіку. У всіх галузях народної культури – в усній творчості, мистецтві, співу, побутових традиціях, обрядах, звичаях – знаходимо її елементи.

Батьківська, родинна етнопедагогіка, або народна виховна практика вчить сприймати світ із позиції добра і справедливості. За народною оцінкою моральній той, хто доброчесний, правдивий, справедливий, працьовитий. Сюди належать і такі поняття, як людська гідність, честь, людяність, милосердя. Усі ці якості знаходять конкретизацію в народному моральному кодексі – в прислів'ях, приказках, афоризмах. Без праці моральне виховання немислиме, то ж із першого року дітей привчають слухати дорослих, завжди виконувати вимоги

батьків. У багатодітних сім'ях 5-6 річні уже звикли піклуватися про молодших братів та сестер.

Серед важливих і невідкладних завдань батьків, педагогів громадськості є відродження багатих і різноманітних традицій родинно-побутової культури. Її основу складають глибока і всеперемагаюча любов до дітей, шанобливе ставлення до людей старшого віку, прив'язаність до отчого дому, специфічне оформлення інтер'єру свого житла, благоустрій садиби, бережливе ставлення до природи.

У центрі етнопедагогіки – “мала” людина у всій розмаїтості думок, прагнень, почуттів, сподівань, мрій. Про дітей говорять з ласкою, з теплою: називають не інакше як дітоньки-зіроньки, що світять у темну нічечку, дівочка-квіточка... Кожного треба леліяти, плекати, берегти, няньчити, ласкати, бавити, пестити, ростити, голубити. Ці слова-синоніми не тільки самі собою гарні, теплі, ніжні, в них прихована глибока педагогічна суть на відміну законсервованому, засушеному, казенному, бездітному “вихованню” в казенній науковій педагогіці. То ж подружимося із народною педологією, її засобами будемо виховувати нинішнє покоління.

Дитинство – це період посиленого розвитку, парадоксів і суперечностей. без яких неможливо уявити процес формування особистості. За Д. Ельконіном, парадокс дитячої психології – це загадки розвитку, які вченим ще належить розв'язати. Етапи дитинства – продукт історії, який неможна вивчати без урахування особливостей становлення суспільства. Його тривалість знаходиться в прямій залежності від рівнів матеріальної і духовної культури. Сучасне дитинство відзначається різноплановістю його членів та відповідними їм можливостями [1].

На думку Ю. Прихолько, “ціннісне ставлення до дитини, яке закріпилось у культурі народу, великою мірою визначає методи виховання і форми спілкування дорослих із нею, що, безумовно, в цілому впливає на її психічний склад” [4, 5].

Прилучаючись до традицій і звичаїв народу, молодь вбирає в себе їхній філософський, психологічний, моральний і естетичний зміст. Потрібно так впливати на дітей та молодь, щоб вони як зіницю ока оберігали та збагачували моральний, емоційно-естетичний потенціал традицій.

Психолог М. Варій стверджує, що кожна нація має свою неповторну сукупність культурних взірців, які вирізняють її в соціальному просторі й часі. Її ще називають суб'єктивною (тобто такою, яка належить лише певному суб'єкту – соціальній групі, етнічній спільноті, нації, суспільству тощо) культурою. Під суб'єктивною культурою (субкультурою) американський психолог Г. Тріандіс розуміє характерні для кожної нації (етносу) способи, за допомогою яких її члени пізнають створену людьми частину оточення, а саме те, як вони категоризують соціальні об'єкти, які зв'язки між категоріями виділяють та які норми, ролі й цінності визнають своїми [8, 174]. У такому розумінні субкультура охоплює всі уявлення, ідеї, вірування і норми та інше, які служать об'єднуючими чинниками для тієї чи іншої нації, а також безпосередньо впливають на поведінку й діяльність її членів [2, 131].

Під національною субкультурою необхідно розуміти всю сукупність культурних елементів і комплексів, які пов'язані із загальною домінуючою культурою та відображають увесь спектр культурних особливостей нації. Базовий її міст складають звички, обряди, традиції, норми, мова, цінності, зразки мислення, поведінки, діяльності й взаємовідносин (взаємодії і спілкування). Саме на цьому підґрунті утворюються національні культурні комплекси взаємодії, взаєморозуміння, взаємовпливу та ін. [2, 131-132].

Справжнє національне виховання передає юному поколінню усе багатство психічного коду народу (національний характер, спосіб мислення, світовідчуття і світосприймання, свідомість і самосвідомість), формує національний тип особистості.

За даними медицини, педагогіки, психології, найсприятливіший для виховання вік дитини до п'яти років. Не випадково кажуть: “Від п'ятирічної дитини до дорослої людини один крок, а від новонародженої до п'ятирічної – величезна відстань” [7].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особистість та самосвідомість людини формуються та розвиваються в процесі соціалізації. Крім таких інститутів соціалізації, як сім'я, школа, клас, виділяють ще один важливий інститут – неформальні групи однолітків, які об'єднуються в дитячу субкультуру.

Складність визначення терміну “субкультура” з того часу, як його в 30-ті роки XX ст. ввів американський соціолог Т. Розак, полягає у багатоманітності й досі недостатній визначеності поняття культура. З великого загалу літератури виділимо визначення американського дослідника Н. Смельзера, який обґрунтовує поняття субкультури як означення будь-якої системи норм і цінностей, яка виділяє групу з великого співтовариства [6].

Проте виділення попереднім автором лише цінностей і норм є недостатнім, бо субкультура включає також, на нашу думку, специфічні соціальні і духовні потреби, продукти творчості, способи залучення до духовних цінностей, особливості їх освоєння, стиль та спосіб життя.

Субкультура – одне з базових понять культурології: система цінностей, установок, способів поведінки і життєвих стилів певної соціальної групи, яка відрізняється від пануючої, загальної, домінуючої в суспільстві культури, хоча і пов'язана з нею [6].

Зростаюча соціальна диференціація, формування нових елементів соціальної структури суспільства, зростання різноманіття проявів соціального та культурного життя стає каталізатором виникнення все новіших субкультурних угруповань.

К. Соколов виділяє такі види носіїв субкультури: 1) статеві-вікові спільноти (дитяча субкультура, молодіжна, чоловіча, жіноча тощо); 2) соціально-професійні спільноти (субкультура робітників, інтелігенції, еліти, злочинні субкультури та ін.); 3) релігійні спільноти.

Безумовно, коло субкультур є значно багатшим і включає диференціацію за дозвілєвими заняттями, національно-діалектичними своєрідностями, за стилем поведінки і способом життя.

Згідно з концепцією соціокультурної стратифікації, яка тлумачить субкультуру передусім як явище соціально-психологічне і мистецьке, яку запропонував М. Соколов, субкультура – це не що інше, як картина світу, що є спільною для певної великої групи людей. Саме відмінності в картинах світу породжують різноманітні субкультури суспільства. Все розмаїття субкультур у суспільстві інтегрує в єдину культурну систему „ядро культури”. Йдеться про загальнонаціональну картину світу, в якій відображено цілісність національної культури [5, 119].

У 1978 р. Л. Віртанен – відома фінська фольклористка – публікує книгу „Дитячий фольклор”, де розглядає дитяче співтовариство як самостійну „мінікультуру”, яка живе за свосвідними, незрозумілими дорослому законами.

Прилучаючись до традиційної культури дітей, дитина приймає вікові норми поведінки в групі однолітків, засвоює ефективні техніки вирішення важких ситуацій, досліджує межі дозволеного (що добре видно в традиційних дитячих пустощах), вирішує свої емоційні проблеми, навчається впливати на інших, розважається, пізнає світ, себе та людей (Осоріна, 1985). І доки вона тільки пробує самостійно крокувати по дорозі життя, опорою їй служить соціальний досвід, який вже накопичено для неї багатьма поколіннями дітей, які так же, як і вона, пізнавали важку науку спілкування з людьми [3].

Дитяча субкультура становить сукупність різноманітних форм активності дитячої групи. Найбільш дослідженими формами традиційної поведінки є лічилки, жеребкування, ігри за правилами, дражнилки тощо. Проте є і приховані дитячі традиції, які з погляду педагогічної свідомості дорослих, завжди оцінювались негативно. Сюди відносяться дитячий гумор, анекдоти, еротичний дитячий фольклор, гадання, дитяча магія, страшні історії, традиційні пустощі та випробовування хоробрості. В працях Л. Віртанен, М. Осоріної зазначається, що окремі сторони дитячої субкультури мають важливе функціональне значення в емоційному, інтелектуальному, соціальному розвитку дитини [3].

Проблеми, котрим присвячується означена стаття. Дослідження традиційних форм життя світу дітей і його субкультури, які розгортаються в реальному фізичному просторі, є важливим, бо це дає змогу зрозуміти психологічні закономірності і знайти їм пояснення, тобто відповісти на питання, чому відбуваються ті чи інші події дитячого життя, який психологічний зміст та функції дитячої субкультури, як впливає соціогенез сім'ї та дитячого співтовариства на особистісне формування дитини, чи є соціогенез „ключем до вищої поведінки” (Л. Виготський) людини, який відкриває нові горизонти психологічного дослідження онтогенезу тощо [1].

Субкультура формується під впливом таких факторів як соціальний клас, етнічне походження, релігія та місце проживання. Цінності субкультури впливають на формування особистості членів групи. Деякі з найбільш цікавих досліджень субкультур присвячені мові [6]. Наприклад, У. Лабов (1970) намагався довести, що вживання нестандартної англійської мови дітьми з негритянських сімей не вказує на їх „мовну неповноцінність”. У. Лабов вважає, що негритянські діти можуть спілкуватись як білі, проте вони вживають дещо іншу систему граматичних правил; за багато років ці правила вкоренились у

субкультурі негрів. У. Лабов довів, що у відповідних ситуаціях і чорні, і білі діти говорять одне і те ж, хоча використовують різні слова. Проте, використання нестандартної англійської мови неминуче викликає проблему – неодобряльну реакцію більшості на так звані порушення загальноприйнятих правил. Учителі часто вважають використання негритянського діалекту порушенням правил англійської мови. Тому діти негрів незаслужено піддаються критиці та покаранням. Термін „субкультура” не означає, що та чи інша група виступає проти культури, яка панує в суспільстві. Проте в багатьох випадках більшість у суспільстві ставиться до субкультури з неодобренням або недовірою. Ця проблема може виникнути навіть стосовно субкультур лікарів чи військових, яких поважають у суспільстві. Але іноді група активно намагається виробити норми або цінності, які суперечать основним аспектам панівної культури. На основі таких норм і цінностей формується контркультура.

Аналіз малюнків школярів, в останні роки, показує, що в них дедалі чіткіше виявляється „затямарення” дитячої картини світу, частіше появляється символіка небезпеки та смерті, „хаосу та розрухи”. Дитяча субкультура під впливом засобів масової інформації відчуває серйозні зміни: діти перестають гратись, дитячий фольклор деградує, дитячі співтовариства дедалі частіше формуються для антигуманих цілей.

Як наголошував В. Давидов, для психології „потрібно визначити суспільні завдання, які виникають об'єктивно, що мають вплив на загальний психічний розвиток дітей, а це, в свою чергу передбачає вивчення *соціально-психологічних особливостей сучасної системи „дитина-суспільство”*”, розробку проблем історії дитинства” [1].

Мета статті. На початку третього тисячоліття стає очевидним, що формування „гармонійних (гуманих) стосунків дитини, постає сьогодні основною метою виховання в „сім'ї”, „школі”, „дитячій групі”. Досягнення цієї цілі є неможливим без розгадування „таємниці дитинства”, розуміння та збереження дитячої субкультури. Якщо ми прийдемо до того, щоб краще зрозуміти цю різноманітність, можливо, горизонти психології (соціальної, вікової, педагогічної тощо) розширяться.

Кризові явища в сучасному суспільстві дедалі більше схилиють спеціалістів до того, щоб шукати їх причину у відстороненні людини, її ставленні, природних можливостях, процесі залучення її до цінностей культури. Перш ніж сформувати людину культури, необхідно створювати, підтримувати та розвивати саме культурне середовище. Освіта, яка існує в суспільстві, виконує тільки посередницькі функції між створеною ззовні культурою та дитиною.

Дитяча культура – це особливе духовне утворення, де локалізується власне уявлення про реальність нашого життя з його радощами і невдачами. Зрозуміти їх можливо за умови входження в неї і тривалого там перебування, а не навпаки.

Спробуємо узагальнити деякі особливості дитячої субкультури. *Дитяча субкультура* в широкому розумінні це те, що створено людським суспільством для дітей, у більш вузькому – змістовий простір цінностей, установок, способів діяльності та форм спілкування, які здійснюються в дитячих співтовариствах у тій чи іншій конкретно-історичній соціальній ситуації розвитку. Поняття

„дитяча субкультура” передбачає, що для кожного віку характерною є своя культура, яка детермінована тим, що може засвоїти дитина на цей період і що може стати соціальним змістом її розвитку як особистості. У кожному віковому періоді вона відрізняється своєю мовою, змістом, своєрідністю сприймання явищ навколишньої дійсності, мислення і поведінки, що суттєво впливає на дії і вчинки дитини в соціумі [3, 108].

Соціолог Д. Алісов [6], вивчаючи міську культуру (субкультуру) виділяє такі параметри. Він вважає, що міська культура “складається з таких елементів культури міста, як: норми та цінності даної міської общини, соціальної психології міського співтовариства, способу життя і менталітету жителів міста, соціальної комунікації та соціального проектування гоню”. В свою чергу, “основними складовими культури міста є субкультури вишого порядку: міська культура (власне міська культура), традиційна культура (власне сільська культура) та гібридна (квазіурбаністична, або квазіміська)”. В процесі дослідження Д. Алісов дійшов до висновку, що сучасна міська культура “має складну, поліаморфну структуру, яка складається з багатьох взаємодіючих субкультур, та має в основі свого розвитку тенденції до диференціації та ускладнення внутрішньої структури” [6].

У сільській общині, де будь-яка праця відбувається на очах у дітей та за їх участі, вони є безпосередніми виконавцями. Бесіди, які проведені нами з сільськими дітьми 8-10 років, показали, що вони досить розсудливі, вміють придивлятися, прикинути, розрахувати, оцінити ту чи іншу ситуацію трудового або побутового життя людей. У цих умовах діти намагаються одержати відповіді на питання про бугтя дорослих, а також власні думки та заняття. Про такі особливості дитячого життя на селі можна достатньо спостерігати в народній творчості. Так ми читасмо в казці: настала зима, стали обидві доньки ходити на вечоринці. Дідова донька на вечоринках сидить із підстаркуватими жінками, увесь вечір пряде, розумні промови слухає... Або потіхи, наприклад:

Ладки-ладки-ладки,	Для маленької Катрусі (запинають пальчики на руці)
Печемо оладки,	
Це для тата, для матусі,	Ладоньки ой-ладки
Це для діда, для бабусі,	Будуть в нас оладки.
	Ням-ням-ням,

Якщо сім'я і взагалі дорослий, спираючись на „зону найближчого розвитку дитини” (Л. Виготський), готує її до засвоєння соціальних норм, цінностей і стереотипів певної культури (наприклад, соціально-економічних орієнтацій, релігійної належності та ін.), годі дитяче співтовариство, дитяча субкультура і особливо референтна група зумовлюють зону варіативного розвитку, задаючи одночасно існування і „переключку” різних культур, інших логік, забезпечуючи готовність дитини до вирішення завдань у непередбачуваних ситуаціях. На відміну від зони найближчого розвитку (ЗБР), яка визначається в контексті співробітництва дитини з дорослим у процесі навчання, зона варіативного розвитку (ЗВР) задається групою однолітків у процесі ігрової взаємодії і

спілкуванні при цьому знаковим стає не тільки слово, але і дія, рух, жести, зображення [1].

Це означає, що зміст ЗВР для дитячої субкультури полягає в *установленні зв'язку з всезагальністю культури* через власну словотворчість, фольклор, міфологію, традиційну гру. Варіативність, несхожість, самобутність змісту дитячої субкультури забезпечують, з одного боку, орієнтацію на втрачені, забуті форми людської культури, а з іншого – прогнозування нових шляхів її розвитку [1, 10].

Висновки. Соціальну роль культури неможливо переоцінити, оскільки вона визначає сам зміст будь якого соціального явища, процеси життєдіяльності всього суспільства, соціальних груп та особистостей. Саме культура організує людське життя, формує почуття єдності, ідентичності членів суспільства або групи, які належить до одного, даного суспільства.

Вона, за висловом американського соціолога Нейла Сметзера, в житті людей здійснює значною мірою ту ж роль, функцію, яку в житті тварин виконує генетично запрограмована поведінка. Досить важливою є роль культури в забезпеченні цілісності, стабільності та пророкуванні соціального життя. Проте, чим більш розвиненою та розповсюдженою є культура, тим, за інших рівних умов, більшою є її роль в житті суспільства [6].

Соціальна роль культури проявляється в трьох основних аспектах. *По-перше*, культура є основним і вирішальним фактором перетворення індивіда в особистість, його підготовки до життя в суспільстві, його соціалізації. Ця роль визначається тим, що культура є ніби свосвідним резервуаром накопичення акумуляції і передачі соціального досвіду. *По-друге*, забезпечуючи єдність цінностей, норм, значень, ідеалів та вірувань усіх членів суспільства, відповідна культура є його важливою об'єднувальною, інтегруючою силою, що визначає стабільність, стійкість усієї суспільної системи. Наявність у системі культури того чи іншого суспільства свосвідних субкультур, як правило, не порушує єдність та вказану функцію культури, якщо в них відображається діалектика загальної та особливого при провідній ролі першого, єдність різноманіття. Проте, як показує досвід, таке різноманіття може служити посиленью суспільної інтеграції. Якщо ж субкультура у формі контркультури, тоді її роль стає дисфункціональною, дезінтеграційною. І, *по-третє*, культура – важлива основа та фактор організації, регулювання та модернізації суспільного життя. Ця функція культури пов'язана, насамперед, із тим, що її основну частину складають соціальні цінності людей, зміст і стиль їх життя, орієнтири в її розвитку [6].

Особливо досить наочно соціальна культура проявляється в перехідні епохи розвитку суспільства. Справа у тому, що культура настільки широко, повсюди і глибоко є втіленою в тканину суспільних стосунків, що коли суспільство переживає періоди нормального, відносно і порівняно плавного розвитку, її роль особливо не виділяється, ніби є не помітною. Проте, іноді суспільство потрапляє в кризову ситуацію, яка часто пов'язана з його перехідним станом, тоді одразу проявляється надзвичайно важливе значення і нічим незамінна, унікальна роль культури для всього суспільного життя її організації, функціонування та розвитку. Про це красномовно говорить і досвід

сучасної України. Кризовий стан її суспільства зумовлений не тільки, а можливо і не стільки кризою промислового та агропромислового виробництва, скільки духовною кризою, коли стара, радянська ціннісно-нормативна система виявилась багато в чому зруйнованою, а нова поки що не створена, коли є відсутність загальнонаціональна ідея тощо. Досить глибоко поміляються ті хто, шукаючи вихід із ситуації, що склалась, вбачають його в зосередженні всієї, або майже всієї, уваги та сил на розв'язанні лише економічних та політичних задач при явному недооцінюванні справжнього місця та ролі духовної культури: хто не помічає недопустимості різкого та тривалого скорочення і без того малих асигнувань на розвиток системи виховання та освіти, науки та духовної культури, хто не враховує менталітет українського суспільства і намагається без урахування вищесказаного майже механічно перенести методи господарювання та шляхи розвитку культури інших країн у нашу державу тощо. Останні декілька років реформування в Україні переконливо показали, що без урахування ролі культурного фактору, без його серйозного росту раціональних результатів на цьому шляху досягти неможливо, а соціальна напруга та конфлікти не можуть бути подоланими.

Варто зауважити, що сучасні соціально-політичні та духовні зміни в Україні, процес переорієнтації ідеологічних орієнтирів, моральних установок та переконань призвели до неправомірних відмов від понять, які існували раніше та цілих напрямів у науці, які асоціюються з епохою тоталітаризму. Такими незаслужено викресленими з лексикону є поняття "колективізм, колективні стосунки, сумісна діяльність" тощо. Проте, як зазначалось Дж. Брунером на Психологічному конгресі (Женева, 1996), на Заході індивідуалістична концепція вичерпала себе, і погляди вчених сьогодення спрямовані до ідеї колективу, колективних дій та сумісної діяльності, за ними майбутнє.

Саме тому, нехтувати досвідом культури українського родинного виховання не варто, бо це невичерпна скарбниця навчально-виховних засобів, своєрідний інструментарій, щодо поглядів на мету та завдання виховання.

1. Авраменкова В. Социальная психология детства в контексте развития отношений ребенка в мире // Вопросы психологии. 2002. – № 1. – С. 3-16.
2. Варій М. Соціальна психіка нації: Наукова монографія. Львів: В-во „СПОЛОМ“, 2002. 184 с.
3. Осорина М. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых. – СПб.: Питер, 1999. – 288 с.
4. Приходько Ю. Нариси становлення та розвитку дитячої психології: Навчальний посібник для вищих навчальних закладів. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 1999. – 205 с.
5. Слюсаревський Н. Субкультура як об'єкт дослідження // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. Науково-теоретичний часопис інституту соціології НАН України. – 2002. – № 3. – С. 117-127.
6. Социология культуры. Учебное пособие. – М.: Издательская корпорация "Логос", 1996. – 280 с.

7. Теоретические и прикладные проблемы детской антропологии: материалы Междунар. научно-практической конференции, 3-4 декабря 2003 г. / Под ред. Л. Редько, Е. Шиянова. – Ч. 1. Ставрополь: Юркид, 2003. – 241 с.

8. Triandis H. Culture and social behavior. – N.Y. etC.: MC. Graw-Hill, 1994.

Family is a primary group, where a child receives his or her first impressions about life, opens world, finds his or her place. Except family informal groups have influence on forming and developing children, which are united in children's subculture, which differs from general dominating in society culture, though joined with it. In Every age period subculture differs with its language, sense, peculiarity of phenomenon of surrounding perception, thought, behaviour, which deliberately influences actions of a child in a society.

Key words: child's subculture, informal groups, domestic education.

УДК: 314.375

ББК 74.93(4/9)

Тетяна Струтинська

ОСОБЛИВОСТІ ВІДСУТНОСТІ ВПЛИВУ БАТЬКА НА РОЗВИТОК І ПОВЕДІНКУ ДІТЕЙ

У статті аналізуються окремі наслідки відсутності батьківського впливу у розлученій сім'ї

Ключові слова: неповна сім'я, розлучена сім'я, розвиток і поведінка дітей із неповних сімей

Погіршення соціально-економічних, санітарно-гігієнічних, побутових, психологічних умов життя сім'ї, відсутність необхідних ціннісних орієнтацій, низький рівень відповідальності, юридично-правового і морально-етичного обов'язку батьків є причиною зростання кількості розлучень, деформованих сімей. За даними статистики, 1,55 млн. дітей до 18 років (13,5%) виховуються в умовах неповної сім'ї і переважно матір'ю. Такі сім'ї, як правило, утворюються в результаті розірвання шлюбних зв'язків подружжя. Сьогодні кількість розлучень катастрофічно росте. Так, у Черкаській області станом на 01.01. 2007 року [Білгородська О., 2007, 36] кількість шлюбів становила 5530, а розлучень 5742 (у порівнянні на 01.01. 2006 року шлюбів було 9450, а розлучень 8993), тобто сьогодні розлучається більше, як кожна друга сім'я.

Сьогодні більше половини дітей до повноліття проживає певний період в умовах неповної сім'ї, більшу частину якої становить розлучена сім'я (біля 70 - 80 відсотків). При цьому нерідко виникає ситуація гострої конфронтації між дорослими членами сім'ї, що ускладнює й без того нелегкий процес морально-психологічної підготовки дітей до життя. Специфічно проходить цей процес у різних вікових періодах розвитку дитини, коли загострюється дитяча реакція на події, що відбуваються в сім'ї.

Проблема неповної сім'ї внаслідок багатьох об'єктивних і суб'єктивних причин в останні десятиліття набула значного поширення як і в Україні, так і в усьому світі. У цьому аспекті найбільшою втратою такої сім'ї вважається

деструкція її виховної функції. Адже, крім особистої драми, розчарувань і невдач двох людей, тягар розлучення батьків лягає на душу, серце, а часто й матеріальну забезпеченість дітей, і тоді духовний світ, ціннісні орієнтації останніх формуються в несприятливих психолого-педагогічних умовах.

Основні теоретичні та методологічні, наукові напрями цієї проблеми відображені в працях А. Макаренка, В. Сухомлинського, К. Ушинського, Л. Виготського, М. Стельмаховича, І. Беха, С. Максименка, ін.

Значна увага до проблем неповної сім'ї, наслідків розлучення окремих аспектів виховання дітей із розлучених сімей спостерігається, починаючи з початку 70-х років минулого століття, у працях вітчизняних (М. Соловйов, Т. Титаренко, Б. Урланіс, А. Харчев, Л. Чуйко, М. Юркевич та ін.) та зарубіжних дослідників (К. Аронс, Й. Лангмейєр, З. Марова, З. Матейчек, Д. Варга,) підкреслюють менше прогресивність цього явища (право на розлучення досягнуте в тривалій боротьбі, пов'язаній зі соціальним прогресом, формуванням особистості, ставленням до жінки, дітей), а більше негативні його сторони (ускладнюється процес виховання й розвитку дітей у зв'язку зі зміною відповідних взаємостосунків).

У зв'язку з соціальною значущістю і недостатньою розробленістю цієї проблеми важливо вивчити особливості взаємин у розлученій сім'ї, що впливають на розвиток і поведінку дітей. *Метою цієї статті* є розкриття особливостей впливу батька на адаптацію дітей із неповних сімей до умов соціального середовища.

Сьогодні близько 42 млн. громадян проживає в умовах родини (більшість сімей в Україні складається з батька, матері та однієї дитини), сім'ї часто руйнуються з різноманітних соціально-економічних та психологічних причин. Внаслідок цього часто діти залишаються тільки з одним із батьків. Здебільшого це молоді жінки, які розривають шлюб, або ж ніколи не були офіційно зашлюблені, але мають дітей. Держава надає певну матеріальну допомогу, проте матеріально допомога є мізерною, а соціально й психологічно батьків практично не може замінити жоден суспільний інститут. Проте, незважаючи на підвищення освітнього та культурного рівнів населення, збільшується кількість розлучень. Неповна сім'я, як правило, не може створити умов для повноцінного виховання.

Респонденти-вихідці із неповних сімей учні базових шкіл, де ми проводили дослідження, відмітили такі особливості свого характеру, які викликають занепокоєння в батьків (дані наводяться в порядку спадання): небажання вчитися – 35.71%, агресивність – 17.85%, грубість – 14.28%, впертість – 14.28%, скритність – 7.14%, егоїзм – 7.14%, байдужість – 3.57%.

На думку дітей ці риси характеру проявляються насамперед через матеріальні труднощі (21.42%), погіршення сімейного мікроклімату (17.85%), негативний вплив друзів та інших людей (17.85%), труднощі вікового періоду (14.28%), залишення сім'ї батьком (мамою) – 7.14%, постійне пияцтво в сім'ї матері чи батька – 7.14%. Не визначились із відповідями – 7.14% опитаних.

Самооцінка рівня сформованості позитивних якостей у характері особистості показує такі результати. Найбільше на формування цих позитивних

якостей у дітей впливає: мати – 57.14%, батько – 21.425%, бабка – 7.14%, дідусь – 7.14%. У відповідь на те, хто з батьків, котрий не проживає разом, найбільше впливає на формування цих позитивних якостей, діти показали, що батько тільки в 7.14%, мати – 14.28%, бабуся – 28.57%, дідусь – 14.28%, сестра – 7.14%. 28.57% респондентів відповіли, що ніхто з родичів не впливає на формування їхніх позитивних якостей характеру.

Якщо дитина з неповної сім'ї ставиться до матері завжди дбайливо, турботливо в 21.42%, то до батька в розлученій сім'ї тільки в 7.14% випадків; чуйне, дбайливе, турботливе ставлення до матері зафіксували 10.71% дітей, до батька – 21.42%. Грубість, черствість, егоїзм у ставленні до батька й матері та постійне дратування, грубість виявили в 3.6 % дітей.

Діти з розлучених сімей не вміють самокритично оцінювати себе: тільки 7.14% самокритично ставляться до себе, враховують критику членів сім'ї, 17.85% дітей стараються враховувати критичні зауваження, але не завжди самокритичні; 21.42% дітей не виправляється після критичних зауважень; 53.57% дітей озлоблено сприймають критику членів сім'ї, на зауваження відповідають грубістю.

У спілкуванні з членами родини діти мало розказують своїм близьким про свої враження, переживання, не діляться тасмніями. 7.14% дітей самі розказують без розпитувань своїм батькам про свої шкільні й комунікативні справи; 50% дітей розказують, коли у них є настрій, 14.28% дуже рідко розказують; 14.28% розказують тільки тоді, коли їх розпитують про це; і 14.28% дітей не розказують, ухиляються від розпитувань. Найбільше відверті вихідці із розлучених сімей із друзями, іншими особами (35.71%), але не близькими родичами: з батьком – ніхто не відвертий, з матір'ю – 28.57%, з бабусею – 7.14%, з дідусем – ніхто. Замикаються і ні з ким не спілкуються відверто 28.57% дітей.

Обстеження показало, що більшість опитаних дітей із неповних сімей не мають постійних домашніх доручень. Тільки 28,6 % дітей заявили про наявність такого доручення як миття посуду, 17,8 % – прибирання в квартирі, 14,3 % – догляд за молодшим братиком чи сестричкою та допомогу в приготуванні їжі, 7,1% – покупка продуктів, 3,6% – прання, прасування білизни та робота на городі (в саду), хоча вибір кількості відповідей не обмежувався. 10,7 % всіх обстежених дітей із розлучених сімей не мають зовсім ніяких доручень у сім'ї, що особливо страшно, коли виростає в сім'ї трутень, який не поважатиме ні своїх батьків, ні своїх майбутніх чоловіка чи дружину у виконанні домашніх справ.

Діти з неповних сімей заявляють про те, що після відходу одного з батьків ставлення з їхнього боку до батька: дуже змінилось – 50%, незначною мірою – 28,57%, не змінилось – 28,57%; до матері (дуже змінилось – 7,14%, незначною мірою – 35,71%, не змінилось – 57,14%); до братів і сестер (незначною мірою – 7,14%, не змінилось – 64,28%, не визначилось – 28,57%); до родичів батька (дуже змінилось – 14,28%, незначною мірою – 57,14%, не змінилось – 28,57%); до родичів матері (дуже змінилось – 14,28%, незначною мірою – 21,42%, не змінилось – 64,28%). Отже, спілкування дитини в розлученій сім'ї

ускладнюється, особливо з родичами батька, який, як правило, відходить від сім'ї і проживає окремо. Це підтверджується значними кількісними даними стосовно змін ставлення дитини до батька та його родичів.

Аналогічним чином ми отримали параметри ставлення до дитини із розлученої сім'ї з боку: батька (змінилось – 50%, не змінилось – 28.57%, не дуже відчутно змінилось – 21.42%), матері (змінилось – 28.57%, не змінилось – 64.28%, не дуже відчутно змінилось – 7.14%), родичів батька (змінилось – 21.42%, не змінилось – 28.57%, не дуже відчутно змінилось – 50%), родичів матері (змінилось – 14.28%, не змінилось – 57.14%, не дуже відчутно змінилось – 28.57%), однокласників (змінилось – 14.28%, не змінилось – 57.14%, не дуже відчутно змінилось – 28.57%), знайомих дорослих (змінилось – 0%, не змінилось – 42.85%, не дуже відчутно змінилось – 57.14%), вчителів (змінилось – 28.57%, не змінилось – 21.42%, не дуже відчутно змінилось – 50%).

Розрив відносин батьків вплинув, за словами школярів, на їхню успішність у школі: так – 42.86%, ні – 35.71%, слабкою мірою – 21.43%.

Отримані в ході експериментальних досліджень і спостережень дані про характер взаємин батьків і дітей підтвердили наявність різних, часто протилежних типів сімейної взаємодії: позитивні взаємини (19.7%) характеризуються стійким емоційним контактом між дітьми і батьками, майже повною відсутністю конфліктів; амбівалентний тип взаємин (56.1%) відрізняється суперечливістю, непослідовністю, чергуванням близьких контактів з відчуженістю і конфліктами; негативні взаємини (24.2%) зв'язані з частими і гострими конфліктами, що призводять до повного порушення емоційного контакту між батьками і дітьми.

Спостереження показали, що на характер взаємин між дітьми шкільного віку та їхніми батьками впливають такі чинники: особливості особистості одного з батьків (екстраверсивні – інтровертивні, упевнені – невпевнені, тривожні й т. ін.) і форм його поведінки (емоційне включення чи відкидання дитини, адекватне чи неадекватне відображення ситуації тощо); особливості особистості дитини (тривожність, невпевненість, комунікативні труднощі й ін.) і форм її поведінки (неадекватне відображення ситуації); психолого-педагогічна компетентність і рівень освіти батьків; морально-емоційна атмосфера в сім'ї; застосовані батьками та іншими дорослими засоби виховного впливу; ступінь зайнятості дитини в життєдіяльності і проблеми сім'ї; урахування актуальних потреб дитини і ступеня їхнього задоволення в сім'ї.

Отже, результати експериментального вивчення впливу батька на розвиток і адаптивність дитини з неповної сім'ї показали неоднорідність умов та обставин, які загалом негативно впливають на різнобічний розвиток її вихованців, що зумовлює обґрунтування умов вдосконалення виховної взаємодії соціального педагога з сім'єю.

In the article the separate consequences of absence of paternal influence are analysed in the separated family.

Keywords: *incomplete family, separated family, development and conduct of children from incomplete families.*

УДК: 37.0017.93

ББК 74.900.502

Іван Телятинський

ПРАГНЕННЯ ДО ХРИСТИЯНСЬКОГО ІДЕАЛУ ЛЮДИНИ – ОСНОВА ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ДО ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В СІМ'Ї

У статті аналізується проблема ідеалу людини у філософії, богослов'ї і педагогіці, розв'язання якої має обґрунтування виховного ідеалу християнина, в якому якого покладені вічні людські цінності.

Ключові слова: *виховний ідеал християнина, релігійне виховання, підготовка вчителя до формування сім'янина.*

Коли історія християнства перестунає своє двохтисячоліття і ми починаємо головний його внесок у людську культуру, то виділяємо найголовніший висновок – актуалізація ідеалу всеоб'ємлючої любові як основи людського буття. Разом з тим із болем констатуємо, що духовність, моральність та культура нашого суспільства в ХХ ст. пережили дві страшні катастрофи, руйнівна сила яких сприяла зміні суспільних цінностей та ідеалів.

Початок першої катастрофи – 1917 р., після якого стало можливим принципове заперечення релігійних, духовних та національних цінностей. Друга катастрофа припадає на наш час. Причиною кризи, як справедливо зазначають дослідники, загострення її в 90-х роках, стали не стільки політичні події (падіння комуністичної ідеології, розпад СРСР тощо) та соціально-економічні зміни, скільки подальше ігнорування суспільством духовного начала як основи свого буття.

Для відродження нашого суспільства необхідно, насамперед, повернутися до його духовних основ. Саме духовна життєдіяльність, виробництво та споживання духовних цінностей відрізняють людину від усіх інших живих істот. У духовній діяльності, як зазначав у свій час Василій Великий, формуються найвищі інтереси, потреби, мотиви, ставляться перспективні цілі, визначаються шляхи їх досягнення, тобто здійснюється все те, що характеризує діяльність людини як свідому, цілеспрямовану, духовно цінну [4, с. 157]. Розв'язання цієї суперпроблеми потребує активних спільних дій українських науковців, освітян, викладачів і духовенства.

Сьогодні, як і в минулі віки, світ шукає різні сприятливі моделі для кращого виховання людини, й дитини зокрема. У відомій праці “Про виховання дітей” свт. Іоан Золотоустий повчав: “Якби батьки дбайливо виховували своїх власних дітей, то не треба було б ані законів, ані суддів, ані помст, ані кар, ані публічних вбивств” [2, с. 33].

Святі Отці та Учителі Церкви, церковні письменники, духовні наставники завжди у своїх настановах духовного життя особливу увагу приділяли темам особистості вчителя, виховання дитини, особливо в світлі християнського віровчення. Вони навчали, що виховання дитини полягає найперше у формуванні її серця і душі, яке має приготувати її до повного всебічного життя, відчуття обов'язків та відповідальності з метою формування особистісного характеру.

Виховання, насамперед, має сприяти усвідомленню дітьми своїх обов'язків стосовно Бога, ближніх, Церкви, народу, самого себе, тобто окреслити завдання й мету життя на землі та вічне призначення кожної людини. Для досягнення цієї мети – як краще поводитися й жити з людьми, разом із батьками має навчати і вчитель, оскільки людина – творіння суспільне. Вчитель має подбати, щоб молодій людині дати відповідний запас знань і навчити її, як реально втілити їх у дійсність. Як стверджував Григорій Богослов, вихователю “має любити людей щасливих і нещасливих, убогих і красивих. У цьому головний зміст нашого життя на землі” [10, с. 34].

Голова Верховної ради України А. Яценюк, виступаючи перед працівниками освіти Івано-Франківської області у серпні 2008 р., зазначив, що після сім'ї та освіти важливим чинником у вихованні дітей є релігія, як невід'ємна складова частина цих суспільних систем. Виховна функція релігії як практичного репрезентанта (у розумінні “представника”) віри завжди привертала до себе увагу педагогіки і практики виховання. Спробу конкретизувати виховні можливості релігії зробив відомий український священник і педагог Ю. Дзєрович у своєму виступі на Першому українському педагогічному конгресі у 1935 році [5, с. 195-197]. Поширюючи його погляди на наш час, можна зазначити таке:

1. Релігія належить до чинників виховання, що апелюють одночасно як до розуму дитини, так і до її душі. Тут гармонійно поєднуються такі вербальні (раціоналістичні), так і позавербальні (містичні) канали взаємодії зі світом, спілкування з Богом. Ця особливість релігії робить її могутнім каталізатором розвитку душі, становлення здатності людини усвідомлювати все розумне і бачити серцем, набувати “досвіду серця”.

2. Утверджуючи віру в ідеали, релігія тим самим утворює надійний фундамент моральності людини. Віруюча людина сприймає мораль для себе як імператив (тут розуміється імператив у переносному значенні – веління, настійна вимога). Моральність, що не підтримується вірою, завжди виявляє тенденцію до релятивізму (релятивізм – лат. *relativus* – відносний – принцип відносності людських знань), а відтак і до занепаду.

3. Релігії, зокрема, християнські, добре адаптовані до соціального життя. Вони визнають усю систему цінностей національного виховання і можуть органічно доповнювати його.

4. Поширюючи ідеї євангельського вчення, релігія пом'якшує і гуманізує погляди людини. Вона високо ставить її гідність, обстоює рівність людей (“демократизм”) і рівність народів (антишовіністична спрямованість), веде до становлення демократичного світогляду.

5. Християнські релігії є визначником цілісного ідеалу виховання, яким є Христос, і цей ідеал є головною складовою національних ідеалів виховання у всіх європейських народів (Бог і Батьківщина).

6. Виховання на засадах релігії спонукає людину покладатися і виробляти в собі почуття відповідальності за себе і за інших. Вона виключає психологію споживацтва. Цим передбачається необхідність розвивати прагнення людини,

активність її волі, здатність працювати розумом і душею. Все це веде до формування повноцінного характеру.

7. Релігійне виховання володіє добре відпрацьованим методичним інструментарієм, що стосується виховання і душі, і тіла. Він закладений у ритуальних – звичаєвих діях – як суто церковного, так і світського характеру, особливо у сфері життя сім'ї і громади.

8. Релігія і релігійна практика є специфічним – поруч з психологією – засобом пізнання “душі”, доступу до неї. І якщо психоаналіз облегчує душу, але не дає ліків на майбутнє, то релігія оберігає і лікує її, вказує на сенс нашого існування. Гостра потреба в такому духовному трактуванні внутрішнього життя людини зумовлює пропозиції введення інституту душпастирства у навчальних закладах, зокрема у вищих, в українській армії тощо – поруч з психологічною службою [6, с. 46-47].

Нарешті варто зауважити, як написав К. Ушинський, що викладений вище погляд на виховну функцію релігії можна вважати дійсно християнським лише умовно, бо “релігія належить духові, божеству в людині”, і “звести релігію до ступеня речі корисної, потрібної для господарського вжитку, – означає погубити її” [9, с. 390]. Тому, на нашу думку, для вчителя недостатнім є лише знання про Бога та Його вчення, чи просто дивитися на релігію як на невід'ємний елемент української культури та радити з цього.

Справжній учитель повинен хвалитися не природною мудрістю своєю, ні силою, ні багатством, а найперше своїм священним іменем – християнин, як говорить апостол Павло: “Хто хвалиться, нехай хвалиться Господом” (1 Кор. 1,31). Свята Православна Церква тоді радіє дітьми своїми, коли хто із них може сказати про себе: “Я Господній” (Іс. 44,5). Одним словом, радіти здобуткам людської цивілізації можна лише тоді, коли освіта буде проникнута духом християнської релігії, віри в Бога, а не тільки поверхневими зовнішніми образами.

Зараз не припиняються дискусії про місце і роль релігії в навчанні та вихованні зростаючого покоління.

Ми вважаємо, що в роботі з майбутніми вчителями та з уже досвідченими педагогами слід звертати увагу на велике значення релігійної освіченості, на що вказували Отці Церкви. По-перше, її загальнолюдський гуманний зміст відповідає потребам розбудови демократичної держави, по-друге – християнство – складова частина світової та вітчизняної культури. У зв'язку з цим нині стане можливою підготовка сучасного українського вчителя на вічних духовних основах християнства.

Лише в умовах розбудови української держави реальним стало вивчення у вищих навчальних закладах курсів народознавства, історії України, релігієзнавства, історії української педагогіки та етнопедagogіки.

Уже шістнадцять років у школах західних областей України вивчається християнська етика. В українській національній школі це явище закономірне. Це добре знамення автентичної української педагогіки і відображення українського шкільництва незалежної Української держави. В історії людства релігії часто виражали і виражають національні особливості народу. В одній із своїх

праць К. Ушинський наводить слова Ж.-Ж. Руссо: "Відколи народи змусили говорити Бога, кожний змушує Його говорити по-своєму і саме те, що їм було бажано почути. Якби люди чули тільки те, що Бог говорить їх серцю, то на землі існувала б лише одна релігія" [9, с. 234]. Релігії, зокрема християнська, добре адаптовані до національного життя. Вони визнають всю систему цінностей національного виховання, можуть органічно доповнити її.

У багатьох школах України християнська етика сьогодні вивчається, починаючи з першого класу, програма розрахована на 30-32 години. В кінці кожного курсу передбачені узагальнюючі уроки. Християнська етика рекомендована як обов'язковий предмет у шкільному компоненті. Багато авторів цілком слушно піднімає питання про її вивчення з дитячого салка. На думку академіка М. Стельмаховича, коли сьогодні ми відроджуємо і розвиваємо національну освіту і виховання, то одночасно охоплюємо християнську педагогіку, бо вони нероздільні. Фактично в українській педагогіці немає окремої ділянки релігійного виховання, оскільки все виховання загалом пройняте духом божественності.

Вертепи, колядки, Марійські (Богородичні) пісні, розповіді про чудотворні ікони, народні оповідання про Івана Хрестителя, Юрія Побідоносця, Святителя Миколая, мученицю Варвару, Марію Єгипетську, Андрія Критського - усе це повне деталей українського побуту.

Відомо, що в християнстві як у монотеїстичній релігії, функцію духовно-моральної досконалості, ідеалу виконує образ Ісуса Христа. Тільки Він був абсолютним ідеалом, тому що людина залишалася недосконалою, смертною істотою. В. Соловйов у статті "3 філософії історії" відзначає: "Християнство поставило перед людством Його абсолютний ідеал, дало йому кінцеве завдання для власної роботи. Сене християнства - є ідеальним взірцем перебувати життя людини, досягаючи важливого ступеня людського життя - святості - повноти і завершеності, правди і любові" [7, с. 351]. У зв'язку з цим необхідно зазначити, що особливу цінність становить ідеальний образ людини-християнина, який повинен стати взірцем для педагога. Ідеал людини - це сукупність норм поведінки особистості, які уособлюють найцінніші і найкращі людські якості. Ідеал - це також уявлення людини про те, якою б вона хотіла бути. Це кращі тенденції, які, втілюючись у певний образ, перетворюються на стимул розвитку, самовдосконалення. Стрижем, основою ідеалу є моральний ідеал. Це уявлення про морально довершену особистість, яка втілює в собі такі моральні якості, що можуть бути найвищим моральним взірцем. Моральний ідеал відображає соціально-економічний, культурний розвиток нації та відповідає критерію морально-суспільного ідеалу.

Прагнення до ідеалу та життя за ідеальним взірцем - це форма життєдіяльності, специфічна саме для людського способу існування. Воно спонукає особистість відтворювати в поведінці ті пріоритетні цінності, що закладені в ідеальному образі. Ідеал є тим внутрішнім "двигуном", що породжує цілеспрямованість, життєву енергію, яка живить розум, серце і душу педагога, спрямовує його до духовного, інтелектуального та професійного зростання.

Ідеальний образ людини-християнина завжди знаходився у центрі уваги Отців та Учителів Церкви, вітчизняних громадянських діячів, мислителів, науковців, священнослужителів різних історичних періодів.

Особливо хотілося б підкреслити, що великий вітчизняний філософ і педагог Г. Сковорода не лише розробляв цю проблему, а й реально втілює в собі ідеали людини, ідеали вчителя.

Ідеал людини, за Г. Сковородою, зазначав М. Стельмахович, це, насамперед, людина глибоко релігійна, яка відчуває серцем руку Бога в кожному моменті свого життя. Ідею Бога Г. Сковорода подає з позиції народної філософії та педагогіки як символ єдності українського народу, української нації, України, вселюдської взаємодопомоги, як вершину життєвої досконалості. А Біблію він розглядає як наймудрішу книгу з усіх книг про Бога, Світ і Людину. Молитва, за Сковородою, не є молитвою у формальному розумінні цього слова. Це Богомислення, або морально-етичні думки про Бога, вічність, покуту, самовдосконалення, щира подяка Всевишньому за те "потрібне зробити неважким, а важке непотрібним" [8, с. 47-50]. Отже, за Сковородою, ідеальна людина - це високодуховна, мудра, добра, спокійна, психічно зрівноважена, звільнена від тиску навколишнього світу, людина, яка бувас добра не тільки собі, а і ближньому. Розв'язання проблеми ідеалу людини як у філософії, так і в педагогіці має єдину мету: визначити кінцевий результат розвитку людини, тобто обґрунтувати виховний ідеал людини, ідеал учителя.

Особливо важливим для сучасного педагога, як це справедливо підкреслюють дослідники, є прагнення якомога повніше втілювати в собі християнський ідеал людини, в основу якого покладені вічні цінності: гуманність, любов до ближнього, оптимізм, милосердя, співчуття, шанобливість, самовладання тощо [3, с. 162].

На жаль, останніми роками значно знизився престиж професії педагога. Проте вирішення цієї проблеми не вичерпується лише вимогами підвищення зарплатної плати, поліпшення умов життя вчителів, збільшення фінансування сфери освіти та виховання. Звичайно, це важливі заходи, але передусім слід звернутися до власних душевних основ і відродити могутній український дух.

З цього приводу протоієрей А. Затовський, голова православного педагогічного товариства, висловив слушну думку, що повернення до духовних коренів у галузі освіти допоможе нашій молоді, нашому вчителю знайти твердий ґрунт під ногами, відновити душевний стрижень українського народу, повернутися на свій власний шлях історії [1, с. 13-14].

Отже найголовніший внесок християнства в історію людської культури ідеал безмежної любові як основи морального буття. Червоною ниткою проходить ідея християнської любові через тексти Нового Завіту, її не переставали возвеличувати, вихвалити, оспівувати, всебічно вивчати і прищеплювати людині Отці й Учителі Церкви протягом усієї історії, що минула, а в XX столітті секуляризоване і надзвичайно технізоване людство раптом гостро відчувало дефіцит любові, що привело його на край провалля, звідки розпочинаються самознищення, атомний і економічний апокаліпсис. І гут, на краю провалля, йому не завадило б пригадати і, можливо, востаннє

вслухатись у слова Нагірної проповіді, що прозвучали більше як дві тисячі років тому: "Ви чули, що було сказано: любі ближнього твого і ненавидь ворога твого. А Я кажу вам: любіть ворогів ваших, благословляйте тих, хто проклинає вас, добро творіть тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто кривдить і гонить вас" (Мф. 5, 43-44). Особливу цінність становить ідеальний образ людини-християнина, який повинен стати взірцем для педагога.

1. Заговський А. Православні традиції в освіті і вихованні // Вісник православної педагогіки. – 1999. – № 1. – С. 13-14.
2. Карпій Ю. ЧСВВ. Перлини Східних Отців. – 2-ге вид., доп. – Львів: Місіонер, 1998. – С. 33.
3. Наука. Релігія. Суспільство. – 2002. – № 2. – С. 162.
4. Наука. Релігія. Суспільство. – 2002. – № 4. – С. 157.
5. Перший український педагогічний конгрес. 1935 р. – Львів, 1938. – С. 195-197.
6. Православний вісник. – 2006. – № 3. – С. 46-47.
7. Соловйов В. Собрание сочинений: В 12 т. – Брюссель, 1966. – Т. 6. – С. 351.
8. Стельмахович М. Григорій Сковорода і народна педагогіка // Початкова школа. – 1996. – № 1. – С. 47-50.
9. Ушинський К. Твори: В 6-ти т. – К., 1993. – Т. 6. – С. 234-390.
10. Християнське виховання дітей / Упорядн. А. Горобець. – Рівне, 2003. – С. 34.

In the article the problem of ideal of man is analysed in philosophy, divinity and pedagogics, the decision of which has a ground of an educate ideal of christian eternal human values are fixed in basis of which.

Key words: *an educate ideal of christian, religious education, preparation of teacher, is to forming of family man.*

УДК 371.214.46

ББК 74.93

Мечислав Фіглевський

ПРЕСА, ШКОЛА І СІМ'Я ПРО ВИКЛАДАННЯ ОСНОВ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЕТИКИ

У статті подано полемічні питання запровадження курсу "Основи християнської етики" в сучасній школі, його можливостей у формуванні громадянина, сім'янина

Ключові слова: предмет "Основи християнської етики", взаємодія школи та церкви, преса та сім'я про релігійне виховання.

Місце релігії в загальноосвітніх школах України дослідники й журналісти вважають однією з "вічних і не вирішальних" суспільних тем. Ця складна багатоваріантна проблема обговорюється в нашій державі ось уже більше десяти років – науковцями, народними депутатами, вчителями, чиновниками та

не в останню чергу, батьками. Свій голос не подавали, як здається, тільки суб'єкти навчання – учні (між іншим, їм також є що сказати). Як зазначала К. Гудзик в статті "Школа та Церква", опублікованій в київській газеті "День" у лютому 2008 року, дискусії навколо теми "школа і церква" мають дещо абстрактний характер – справа не дійшла не тільки до всеукраїнського референдуму батьків, а й до дійсно репрезентативної статистики. І через те кожен зацікавлений чиновник чи науковець має свої погляди на проблему. Одні вважають, що більшість батьків виступає ЗА так звані альтернативні навчальні наклади з вивченням основ релігії, інші базують свої ПРОТИ на повній байдужості батьків.

Між тим серйозного всеукраїнського опитування, як здається, досі не проведено. Як твердять спеціалісти, десь 30% батьків стабільно висловлюють бажання, щоб їхні діти навчалися у школах, де викладаються курси, пов'язані з релігією. Саме такий відсоток спостерігається в Києві. Не досить ретельно вивчено також досвід шкіл Західної Європи у цій царині. Типовим тут є те, що окремі народні депутати вважають, що це й не потрібно – самі, мов, розберемося (вочевидь, звичним методом проб і помилок [3]).

Ця проблема, як вважає глава УГКЦ, архієпископ Любомир Гузар тісно пов'язана з викладанням у школах християнської етики. На його думку, цей предмет має сприяти творенню української культури, а не релігії: це, загалом, не релігійний предмет – без молитов чи церковних співів. Він переконаний, що тут мають бути заборонені всі конфесійні акценти, бо навіть навчальні програми можуть нашоухувати дітей вороже до інших. А релігійний предмет "Катихизм" – представлення правил і практики віри – не повинен викладатися в державних, світських школах, не має входити до програми шкільного навчання [3].

Темою цієї статті є висвітлення полемічних варіантів запровадження курсу "Основи християнської етики" в Україні.

Християнська етика в Галичині вже викладається 15 років. Повернення до вивчення цього предмета в українській школі – явище цілком закономірне. Це добре знамення автентичності української педагогіки і відродження українського шкільництва незалежної України.

Засоби масової інформації нашої держави, і це відродно, звертають увагу на проблеми викладання цього важливого предмету, на підготовку вчителів християнської етики. Висвітлення цієї проблеми постає в центрі уваги не лише журналістів київської газети "День", а й львівської "Високий замок", івано-франківських "Галичина", "Нова Зоря", міжнародного православного вісника "Православний світ" (видається в Києві). У квітні цього року в "Соборі" (духовній газеті в івано-франківській газеті "Галичина") опубліковано звернення усіх правлячих єпископів традиційних Церков на Прикарпатті до голів Івано-Франківської ОДА М. Палійчука та Івано-Франківської обласної ради І. Олійника, в якому владики стурбовані ситуацією, яка виникла з викладанням християнської етики в школах регіону.

"Ми, духовні провідники Прикарпаття, глибоко занепокоєні станом культури та моралі нашого суспільства загалом та дітей і молоді зокрема, – говориться в цьому документі. – Різке зло чигає на душу дитини. Ми стурбо-

вані захопленням українського телебачення: жорстокістю, аморальністю, збільшенням кількості ігрових автоматів у наших містах і зростанням дітей без батьків” [9].

Міністерство освіти і науки України у своїх документах, що стосуються методичних рекомендацій до 2007-2008 н.р. наголошувало на потребі формування духовного світу дітей та молоді як провідної якості особистості. У доповіді “Якісна освіта – запорука самореалізації особистості” попередній міністр висловився: “Освічена, але вихована бездуховно людина завдає родині, суспільству, державі більше шкоди, ніж користі” [7].

Спископи церков підтримують ті настрої, які спостерігаємо на найвищих рівнях освіти, але їх турбує те, що предмет “Християнська етика” поволі витісняється зі стін школи. Метою курсу є формування у дітей та молоді висоморальних якостей патріотичної та громадянської свідомості, ціннісних орієнтирів, які ведуть людину шляхом істини, добра, краси. Викладання християнської етики передбачає виховання в учнів поваги до свободи совісті, релігійних та світоглядних переконань учнів [4].

Однак не всі ієрархи українських Церков дотримуються такого погляду. Доручення Президента України про забезпечення в навчальних закладах країни викладання факультативного курсу із невизначеним змістом “Етика віри” викликало ажіотаж як із боку представників духовенства, так і від освітян. Перші чомусь сприйняли це як узаконення викладання в школах “Християнської етики”, хоча в дорученні про неї мова не ведеться. Як повідомляли українські видання, в Одесі Московська православна Церква отримала нібито від імені міської та обласної держадміністрацій, директорів шкіл вказівку розпочати в школах вивчення християнської етики, а оскільки бракує підручників із курсу, то було рекомендовано вивчати “Основи православної культури” за підручником московського автора А. Бородіної, де, зрозуміло, вже не йде мова про українську духовність, всіляко утверджується “русский дух” [6, с. 20-21].

Як зазначають дослідники, в школах є низка серйозних упущень з уроками духовності. У молодшій школі, наприклад, у класах, де діти вивчають дві іноземні мови, вже немає годин на викладання християнської етики, тобто немає годин на виховання дитини на засадах добра, любові, толерантності. Іноземна мова виявляється більш важливою, аніж виховання духовності.

Прикро також, що в багатьох школах Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської та інших областей у 5-6 класах на уроки християнської етики також поступово не вистачає годин. Ситуацію виправдовують тим, що запроваджено курс “Етика”, який має науково-філософський характер. При цьому не враховано побажання батьків, учнів, педагогів, накопичений досвід викладання, наявність належної кадрової та методичної бази та місцеві умови.

Програма з християнської етики у 10-12 класах передбачає підготовку молоді до сімейного життя. А це важливо на тлі численних розлучень у наш час. Натомість ці години забирають у зв’язку з введенням поглибленого вивчення окремих предметів (8-12 кл.) та профільного навчання (10-12 кл.) Всі

години варіативної складової навчального плану переважно йдуть на вивчення цих предметів.

Дискусії про те, запроваджувати чи не запроваджувати у школах предмет християнської етики, розпочалися з настанням незалежності України. Православні і католицькі богослови сідали за “круглі столи” і думали над програмою. У Львові, зокрема, при обладміністрації була створена спеціальна комісія, яка займалася вивченням цього питання, вона проводила дебати з представниками духовенства. Йшлося про те, щоб не торкатися питань конфесійної приналежності, а спиратися лише на засади християнської моралі. З’явив в своєму інтерв’ю митрофорний протоієрей Львівської духовної семінарії УАПЦ С. Толочкевич. Верховна Рада прийняла рішення, щоб у трьох областях (Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській) ввести цей курс експериментально. Християнські засади сприяють доброму вихованню дітей, формують почуття патріотизму. Було б добре, якби цей предмет запровадили не лише в Галичині, але й в усій Україні [1].

Львівська газета “Високий замок” опублікувала добірку матеріалів під заголовком “Вчитель християнської етики – пасинок в освіті?”. Працівники освіти та духівники сподіваються, що професію вчителя християнської етики внесуть у список педагогічних спеціальностей вже наступного року. Начальник Головного управління освіти і науки Львівської облдержадміністрації Н. Хобзей вважає, що вчителі, які читають цей предмет, працюють не на рівних умовах з іншими. Їх не атестують, їм не присвоюють категорій, а тому відповідно не платять. Було б справедливо, вважає він, якби цю професію внесли у реєстр інших педагогічних спеціальностей. Тому на науково-практичній конференції на тему “Християнська етика в українській школі” прийнято рішення звернутися до Президента України, уряду та міністра освіти і науки з пропозицією підняти статус вчителя християнської етики, внісши цю професію у реєстр педагогічних спеціальностей [1].

Газета також відзначає, що в окремих областях, зокрема на Львівщині, учням, котрі не є християнами і не бажають слухати цього курсу, пропонують світську етику. Батьки мають написати відповідну заяву на ім’я директора школи. В інших класах, зазвичай молодших, курс “Основи християнської етики” читається факультативно. У старших класах християнську етику часто не включають у розклади через перенавантажені навчальні плани або через брак кваліфікованих учителів. Найчастіше до цієї категорії потрапляють ліцеї та гімназії. Щоб підняти статус християнської етики на Львівщині, Івано-Франківщині, Тернопільщині з цієї дисципліни проводяться міські та обласні олімпіади.

Низка газет повідомили, що за сприяння Львівської обласної ради вийшов друком підручник із “Основ християнської етики”. “Окремі представники духовенства, вчителі та методисти цей посібник розкритикували, бо він містить багато неточностей та помилок. Ділиться начальник управління освіти Департаменту гуманітарної політики Львівської міської ради Н. Оксенчук. – Але краще мати такий підручник, ніж нічого”.

Протоісрей УПЦ КП І. Хомин, розвиваючи цю думку, зазначає, що останнім часом з'являється багато підручників із християнської етики. Автори намагаються показати своє "універсальне" положення в християнстві, тобто вказують належність до конкретної конфесії. Не всім це подобається.

"Представники одних церков критикують представників інших, зазначає протоісрей. – Важко знайти справді універсальну модель. А відмежування від конфесій мало б полягати в тому, щоб акценти робилися на Божих заповідях, заповідях блаженств, добрих ділах стосовно ближніх. Укладачі підручників повинні брати до уваги зауваження і православних, і греко-католиків". За словами Н. Оксенчук, у Львові бракує вчителів із християнської етики. Як тільки цей предмет стане обов'язковим у всіх класах, постане потреба в кадрах. Працівники освіти вітатимуть додаткову перекваліфікацію вчителів-предметників [1].

У той же час нас дивує позиція окремих науковців, які пропонують викладати релігійні дисципліни у дитячих садках, а теологію – у вузах України усіх категорій. Так, один із викладачів Львівського інституту внутрішніх справ (він би мав добре знати українське законодавство про свободу совісті та релігійні організації) на сторінках "Київської Церкви" пише: "Важливо розпочати викладання релігійних дисциплін із дошкільних закладів, а також запровадити їх у школах та вищих навчальних закладах усіх рівнів акредитації. Важливо, що викладання цих дисциплін має здійснювати священнослужитель, або особа, котра склала кандидатський іспит із богослов'я. На нашу думку, у дошкільних та середніх навчальних закладах має викладатися християнська етика, а у вищих навчальних закладах – теологія" [5, с. 108]. Правда, цей автор не уточнив, які саме релігійні предмети і яку теологію мають викладати у школах, якщо в класи мають бажання прийти представники різних конфесій, і де при такій постановці питання мають працювати випускники відділень релігієзнавства філософських факультетів багатьох університетів України, на підготовку яких держава витратила за рахунок платників податків величезні кошти. Чи не перетворюються світські навчальні заклади в полігони протистояння між священнослужителями православних, католицьких чи протестантських конфесій? А хто і яким правовим документом заборонить викладати релігійні дисципліни представникам неорелігій, кількість яких в Україні з кожним роком збільшується? Чи міг би автор пояснити, яку теологію він пропонує вивчати у вузах Криму – християнську чи мусульманську?

На думку професора О. Вишневського, християнську етику чи релігієзнавчі дисципліни повинні викладати люди "особливі", "небуденні", котрі приходять до школи не лише задля цього. Такою особою може бути, звичайно, особа духовна. Проте, маємо тут і низку застережень: не всі сучасні священники готові до такої діяльності – з багатьох точок зору [2, с. 7].

Важлива тема, яку нині піднімають українські газети, – це релігійно-моральне виховання зростаючого покоління в сім'ї. "Батьки-християни, – зазначає один із авторів міжнародного вісника "Православний світ", що видається у Києві, – вчать дітей із малолітнього віку вірі, молитві, основам християнського віровчення і моральному закону Христа, розвивають у них послухність, любов,

смирненість та інші добродієвості, необхідні для перебування в єдності з життям Церкви. Виховуючи дітей, батьки виховують і самих себе, бо присутність дітей часто служить стримуванням проти розпущеності, всездозволення, вимагає обдуманості і праці, щоб життя упорядковувати, задовольняти матеріальні і духовні запити і потреби членів сім'ї" [8].

Наприкінці жовтня 2005 р. в Інституті філософії НАНУ відбулася науково-практична конференція "Релігійний компонент у світській освіті й вихованні", яку широко висвітлювали преса і радіо України. До її організації прилучилися Міністерство освіти і науки України, Українська Асоціація релігієзнавців, Український педуніверситет ім. М. Драгоманова, Духовний центр "Благовіст", інші інституції. Були запрошені представники багатьох конфесій. У жвавому обговоренні проблем брали участь науковці з НАН України і АПН, педагоги вищої і загальноосвітньої школи. Матеріали конференції видруковані збіркою "Мораль. Релігія. Освіта". Подамо лише деякі міркування, що прозвучали на конференції:

- впровадження у навчальний процес курсів морально-етичного циклу має відбуватися з урахуванням положень Конституції України і законів про освіту й свободу совісті, про світськість державної освіти;

- враховуючи положення ст. 6 Закону України про свободу совісті щодо права релігійних організацій "відповідно до своїх внутрішніх настанов створювати для релігійної освіти дітей і дорослих навчальні заклади і групи", просити Міносвіти розглянути це актуальне для Церков питання, дати дозвіл на створення ними таких навчальних закладів, за умови включення до навчальних планів певного циклу обов'язкових дисциплін;

- підтримати включення Міносвіти України до навчальних планів загальноосвітніх шкіл на 5-6 році навчання обов'язкового для вивчення всіма дітьми курсу "Етика"; вважати недоцільним паралельне вивчення у цей час якихось інших факультативних курсів з етики, бо це приведе до поділу дітей, за світоглядним принципом, на "своїх – чужих", "більшину – меншину", "правовірних – єретиків", а зрештою до формування конфліктних ситуацій у дитячому середовищі;

- вводити до навчальних планів шкіл на 7 чи 5 році навчання курсу "Християнської етики" лише на факультативній основі за згодою батьків, паралельно запропонувати викладання альтернативного курсу з "Гуманістичної етики"; вивчення організувати так, щоб діти, котрі з тих чи інших мотивів не будуть відвідувати їх, були вільними від занять (перший або останній урок);

- враховуючи християнську поліконфесійність, вважати можливим на основі однієї, фахово підготовленої та затвердженої Міністерством освіти і науки програми курсу "Християнська етика", написання на конкурсній основі декількох підручників чи навчальних посібників;

- школам не виявляти поспішності у впровадженні в навчальний процес предметів морально-етичного циклу без наявності спеціально підготовлених вчителів із цих курсів, їх методичного забезпечення. Пропонувалося підготовку вчителів із предметів морально-етичного циклу організувати в Київському

педуніверситеті ім. М. Драгоманова, університетах Чернівців, Івано-Франківська, Полтави, Херсона, Сімферополя, університету "Острозька Академія" та ін.:

– вважати недопустимим, таким, що суперечить Закону про свободу совісті, втручання певних Церков, їх керівництва, а то й різних між конфесійних об'єднань, у формування навчальних планів державних шкіл на основі обстоювання ними мотивів канонічності, традиційності, більшості тощо [6, с. 20-21].

Газети також повідомили, що 19 лютого 2008 р. у Києві пройшла конференція "Український освітній простір та роль релігійних організацій у його розвитку: ідейно-концептуальні та правові вимоги". Вона проведена стараннями директора Центру релігійної інформації та свободи Української асоціації релігієзнавців Л. Филипович, заступника голови Держкому України в справах національностей та релігій М. Новиченка, керівника Бюро УІКЦ зі зв'язків із органами державної влади священика Р. Небожука, прес-секретаря Київського патріархату отця Свєстратія, генерального секретаря Української організації релігійної свободи Н. Гануліча, народних депутатів, представників християнського духовенства різних конфесій та київських учителів. Журналісти особливо відзначили, що у конференції взяв участь глава Української греко-католицької церкви, Блаженніший Л. І. Узар.

Християнсько-демократична партія України обіцяє допомоги Міністерству освіти й науки запровадити в програму середньої школи навчальну дисципліну з робочою назвою "Етика релігії". "Тільки таким чином зможемо в перспективі побудувати суспільство на християнських засадах і сприяти толерантним взаєминам між людьми", – зазначив голова ХДПУ В. Журавський. Як повідомляють "Українські новини", Журавський вважає, що цей предмет потрібно вивчати в 1-3 класах, принаймні годину на тиждень, враховуючи при цьому бажання й конфесійну належність батьків. У цьому питанні варто було б скористатися досвідом європейських країн. За словами п. Журавського, в Ірландії "Основи релігії" вивчаються в 80% початкових і середніх шкіл, у Ірландії основи православного віросповідання обов'язкові у всіх школах, а в Німеччині релігійна освіта визначається як одна з традиційних дисциплін загальноосвітньої школи.

Отже, християнська етика, її категорії і принципи, віровчення, як це сьогодні справедливо відзначають українські видання, створюють основу для формування сучасної української духовності, полегшують діяльність людини, дають можливість чинити за покликом душі й серця, за елементарними Законами Всесвіту і Вишого Розуму.

1. Високий замок. – 2006. – 12 березня.
2. Вишневський О. Віра і релігія в контексті завдань сучасного виховання // Рідна школа. – 1999. – № 4. – С. 3-7.
3. Гудзик К. Школа та Церква // День. – 2008. – 22 лютого.
4. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2007. – № 22-24.

5. Київська Церква. – 2001. – № 1-2. – С. 103-108.

6. Колодний А. Загальнонародська етика, а чи лише християнська? // Релігійна панорама. – 2006. – С. 20-22.

7. Освіта України. – 2007. – № 6.

8. Православний мир. – 2002. – 1-7 грудня.

9. Собор. Духовна газета в газеті "Галичина". – 2008. – № 5.

In the article the polemic questions of introduction of course of "Basis of christian ethics" are given at modern school, his possibilities in forming of citizen, family man.

Key words: *course of "Basis of christian ethics", cooperation of school and church, press and family, is about religious education.*

УДК: 37.011.31

ББК 74.93(4Укр)

Любов Фуштей

РОЗВИТОК ІДЕЙ ОПІКУНСЬКОГО ВИХОВАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ СТЕПАНА СІРОПОЛКА

У статті аналізується оцінка системи опікунства в Україні над безпритульними дітьми у 20-30-х роках ХХ ст. здійснена С. Сірополком.

Ключові слова: *С. Сірополко, безпритульність, дитячий будинок*

У сучасних умовах розбудови системи опікунства в Україні важливою постає оцінка подібних систем в історії освіти. Цьому присвячені праці І. Ващенко, Г. Гринька, А. Макаренка, С. Русової, Я. Ряппо, М. Скрипника та інших діячів, вчених і практиків різних періодів. Метою цієї статті є висвітлення поглядів видатного українського вченого, професора С. Сірополка з цих питань.

С. Сірополко намагався об'єктивно підходити до опису стану шкільництва й опікунства в Україні. Аналізуючи публікації про систему народної освіти в радянській Україні та перебуваючи на той час у Празі, він не брав для аналізу, наприклад праці, мемуари втікачів з України, щоб його не могли звинуватити в тому, що такий матеріал "мовляв, йде від ворогів большевицької влади". Тому кожний факт і кожна цифра в його працях мала своїм джерелом тільки друкований офіційний матеріал із відповідним посиланням на конкретне джерело [4, с. 649].

Автор зазначає, що в той час як за основу освітньої системи радянської Росії було покладено єдину трудову школу, в основу освітньої системи України було "соціальне виховання: збирання дітей, захист і охорона їх. Дитячий будинок став „маяком" соціального виховання. Таке настановлення большевицької влади в Україні мотивувалося тим, що внаслідок імперіалістичної світової війни, а потім жорстокої громадянської війни та голоду знайшлося в Україні коло мільйона безпритульних дітей або напівсиріт, які потребували не стільки шкільного навчання, скільки соціального забезпечення" [4, с. 652].

Він цитує плани освітніх діячів того періоду з декларації Народного Комісаріату Освіти У.С.С.Р. про соціальне виховання дітей (від 1-го липня 1920

р.): „Покрити всю завойовану робітничо-селянською кров'ю землю „дитячими будинками“, – ось наше завдання. Тут кожна дитина знайде собі не тільки тимчасовий чи постійний „притулок“, тут вона має одержати все, що потрібне їй для життя, або, як висловлюється замість цього педагог, – для виховання. Відкриті чи закриті дитячі будинки, де дитина живе із своїми молодшими й старшими товаришами, з своїми вихователями, де вона в дружній комуністичній спільноті з подібними собі істотами росте, розвивається й навчається жити життям нової людини в новім людським суспільстві, – от така дитяча комуна – це й є той маяк, що світить провідною зіркою для всієї пролетарської виховної системи” [4, с. 652]. Крім того, він підкреслює також ще одну причину домінування ідеї про дитячий будинок: “безперечність ідеї єдиної школи та неспорушна віра в неї, як у єдиної правильної організаційної форми пролетарської педагогіки, зрушив уже той факт, що й дрібнобуржуазні петлюрівські уряди також накреслили цю ідею на своїм прапорі” [5, с. 88].

Насправді ж головною причиною використання дитячих будинків у боротьбі з безпритульністю С. Сірополко вбачає в тому, що на той час яскраво проявлялися тенденції розпаду родинного життя, втягнення жінок до виробничого процесу в промисловості та в колективних господарствах, повного зубожіння населення України: “Ось ті причини, які ведуть до занепаду виховання дітей у родині. Влада це використовує, бо за всяку ціну хоче зреалізувати свій план – перебрати від батьків до своїх рук виховання дітей дошкільного й переддошкільного віку, щоб мати змогу скерувати виховний процес над ними „на засадах інтернаціональності й антирелігійності”.

Аналіз автором системи безпритульності показав, що “величезні кадри безпритульних дітей в Україні були не лише місцевого походження; ці кадри постійно поповнювалися колосальним припливом голодних дітей з Надвожжя, що рушали в Україну „самотьком” приблизно в двадцять раз більше, ніж організованим порядком”, про що зауважено на IV Всеукраїнській нараді завідувачів губерніями відділами народної освіти [4, с. 660].

Зі звіту Народного Комісаріату Освіти VI Всеукраїнському З'їздові Рад було видно, що на кінець 1921 р. в Україні налічувалося 1844 дитячих будинки, в яких перебувало 98890 дітей. Кількість дитячих установ інтернатного типу послідовно зменшувалися, у 1927 р. їх налічувалося в Україні лише 458 з 48900 дітей. Крім того, інших дошкільних установ було 512, і в них – 39515 дітей [3, с. 24].

Дитячий будинок був призначений служити „маяком” соціального виховання, а всі інші установи соціального виховання (дитячі садки, клуби, школи й т. ін.) вважалися установами перехідного типу, що мусили орієнтуватися на дитячий будинок і наближатися до нього.

Дитячі будинки мали обслуговувати дітей у віці від 4 до 15-16 років та організовуватися, як інтернати, за типом комуни, де всі обов'язки розподілялися між членами комуни відповідно до їхніх здібностей та фізичних сил.

Проте, дуже скоро з'ясувалося, що дитячий будинок не може служити „маяком” соціального виховання, принаймні з двох причин: 1) держава не мала відповідних коштів для утримання дитячих будинків, які потребували великих

видатків; „наявна мережа дитячих будинків з моменту переходу до НЕП'у уявляла собою невідрадну картину: кепське устаткування, іноді відсутність усякого устаткування, погане харчування, неремонтовані помешкання і переважно дуже кепсько поставлена педагогічна робота”; 2) педагогічна сторона дитячого будинку мала низку негативних сторін: „Його комплектується механічно, ...почасти єдина ознака, яка об'єднує дітей в дитячому будинку, це їхня безпритульність”; “дитячий колектив у даному разі виростає не на ґрунті спільних для всіх дітей продукційно творчих обставин, не на тлі спільних для них суспільно-політичних інтересів, навпаки, він виникає в дитячих класованих масах, вирваних і вибитих із шляху життя, що не мають іноді жадних зв'язків із здоровими трудовими завданнями робітничої класи й уособлюють той полюс людності, що його внаслідок суперечностей переходового часу розчавлено та викинуто за борт життя...; “його „колективізм”, вимушений умовами сумісного життя, іноді набуває характеру негативного виховного чинника і нічого спільного не має з дійсним вихованням комуніста та колективіста” [5, с. 94-96].

Згідно з оцінкою С. Сірополка, за добу нової економічної політики дитячий будинок остаточно втрачає своє значення „маяка”, але зберігає поважне місце в системі, як установа для безпритульних дітей, причому замість колишнього невеличкого дитячого будинку делалі більшу роль починає відігравати дитяче містечко як федерація дитячих будинків. У згаданому звіті НКО VI Всеукраїнському з'їздові Рад зазначається, що в „найбільших центрах, де це можливо по житлових умовах, кращі частини міст починають одводитися під дитячі містечка. Це має місце в Чернігові, Полтаві, Миколаєві, почасти в Вінниці, Києві й особливо в Одесі [4, с. 661].

Стосовно організації внутрішнього життя у цих закладах, то С. Сірополко виявив тут також суперечності і крайні прояви: II всеукраїнська нарада в справі освіти (серпень 1920 р.) визначала головним завданням нової системи соціального виховання “виховання людини-комуніста, члена нового соціалістичного суспільства, – людини, якій комуністичний лад життя був би органічно близький”; I дошкільна всеукраїнська нарада (кінець травня 1921 р.) визначала фактично працю в цих закладах за системою вільного виховання [1, с. 74]. С. Сірополко зазначає: “У „Порадниках соціального виховання того часу (1921-1923 рр.) знаходимо таку методичну пораду: „Тільки те навчання нам потрібне, яке здійснюється в повному і нерозривному зв'язку з усіма іншими елементами життя дитини, яке зводиться до живої активної відповіді на ті питання, що за кожного даного моменту цікавлять дитину, яке в такий спосіб встановлює цілком природні (а не програмно-штучні) асоціації в дитячій свідомості, а усій психофізичній організації дитини”. А. Ієндріхівська, яка сама брала активну участь в розробленні цих „Порадників”, тепер гостро критикує систему вільного виховання; „За системи вільного виховання не можна було говорити за будь-яку стабілізовану програму або розклад занять, бо педагогічний процес насамперед визначався як „творчий” процес, який педагог творив „за інтуїцією” й в який не можна було, мовляв, вносити ніякого „шаблону”. Не можна було також і планувати роботу, бо їх форми і зміст

залежали значною мірою від бажання дітей, а не від педагогічного пляну. Не можна було запроваджувати й одну якусь методику в роботі з дітьми, бо підхід до кожної дитини мусів бути індивідуальний, і методику треба було добирати відповідно до попиту і здібностей кожної окремої дитини. У „Пораднику соціального виховання” (вид. 1924 р.) вже вказується зовсім інша методика: „Всю увагу соціального виховання зосереджено на організації дитячого життя (виховання) в колективі: не особистість дитини з її психофізичними властивостями взято за основу педагогічного процесу, а дитячий колектив з його внутрішніми та зовнішніми взаємовідносинами”. Так методика дошкільного виховання з одної крайності впадає до другої, переносячи тепер центр уваги на групові заняття за зразком школи [4, с. 663].

Загальний висновок, здійснений автором на основі тогочасної літератури стосовно виховних результатів діяльності дитячих будинків і колоній був невтішний. Умови перебування дитини в дитбудинку були неприйнятними і з психолого-педагогічних позицій – деформація родинних зв'язків; дефіцит любові і ласки; відсутність соціальних навичок особистого життя; відсутність особистого простору життя (власної кімнати, іграшок тощо); постійне перебування у вузькому комунікативному просторі; регламентація проведення часу; ранні сексуальні стосунки; обмеження у виборі професії; випадки жорстокості з боку персоналу тощо. Це звичайно залишало подальший відбиток на весь процес соціалізації дитини в дитячому будинку. Окрім цього, більш ефективному протіканню процесу соціалізації дитини в умовах дитячого будинку заважали ще й такі негативні явища, як: велика плінність дитячого складу; залежність кінцевої мети виховної роботи від швидкої плінності дітей у дитячих закладах з метою підвищення пропускнуєї спроможності; значна плінність і педагогічного персоналу, яка була спричинена їх некваліфікаційністю тощо; різноманітність складу дітей за віковими особливостями та несформованістю стилю роботи дитячого будинку [2].

1. Гендрихівська А. Дошкільне виховання до ХУ Жовтня // Комуністична Освіта. – 1932. – Ч. 11-12. – С. 74

2. Еланський В. Дитячий будинок // Рад. освіта. – 1928. – № 9. – С. 9-14

3. Зільберштейн А. 15 років боротьби за єдину пролетарську систему // Комуністична Освіта. – 1932. – Ч. 10. – С. 24.

4. Сірополко С. Історія освіти в Україні. – К.: Наукова думка, 2001. – 912 с.

5. Хаїт І. Система радянської освіти. – Харків: Книгоспілка, 1927. – 252 с.

In the article the estimation of the system of guardianship is analysed in Ukraine above homeless children in 20-30 th of XX age, carried out S. Siropolko's.

Keywords: S. Siropolko, homelessness, child's house.

УДК 37.013 „1920-1939” (477.87)

ББК 74.93

Олена Яцина

ПРОБЛЕМА РОДИННОГО ВИХОВАННЯ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ЧЛЕНІВ ТОВАРИСТВА “ПРОСВІТА” НА ЗАКАРПАТТІ (1920-1939)

Стаття присвячена питанням родинного виховання в творчому доробку видатних представників закарпатського товариства „Просвіта” в міжвоєнний період (1920-1939). Окремлені основні проблеми спільної праці школи і сім'ї у моральному вихованні зростаючого покоління.

Ключові слова: *дівчі культурно-освітнього товариства „Просвіта” Закарпаття, співпраця школи та сім'ї, родинне виховання*

Сучасний розвиток національної системи освіти неможливий без урахування вже напрацьованого вітчизняного педагогічного досвіду, значення якого відчутно зростає в контексті соціокультурних проблем, що постають перед Україною. В Державній національній програмі „Освіта (Україна ХХІ століття)” зазначається, що навчально-виховний процес має здійснюватися на національному ґрунті, в „органічному поєднанні з національною історією і народними традиціями, збереженні та збагаченні культури українського народу” [5, с. 9]. У зв'язку з цим важливого значення для розвитку теорії та практики сучасного національного шкільництва набуває вивчення, аналіз, узагальнення й творче використання досвіду українських педагогів і культурно-освітніх діячів, котрі зробили вагомий внесок у розвиток вітчизняної педагогічної науки, проте свого часу не були належно поціновані.

У цьому контексті слід відзначити педагогічний доробок учителів-практиків, активних діячів культурно-освітнього товариства „Просвіта” на Закарпатті періоду 1920-1939 рр.: Ф. Агія, А. Аліськевича, А. Волошина, М. Божук, І. Крайника, І. Кузьми, О. Маркуша, В. Машкаринця, І. Панькевича, В. Пачовського, О. Полянського та інших.

Метою цієї статті є аналіз ідей родинного виховання в творчому доробку видатних представників закарпатського товариства „Просвіта” в міжвоєнний період (1920-1939).

Суспільно-історичні умови, що склалися на Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., спричинили появу наукових і культурно-просвітніх товариств, які ставили собі за мету сприяння освіті українського народу його рідною мовою. Сказане було особливо актуально для Закарпаття, яке, не зважаючи на діяльність прогресивної інтелігенції, характеризувалося українським рівнем національної свідомості народних мас. Тому вся робота „Просвіти” була підпорядкована одній меті – розбудові вітчизняної системи освіти й виховання та підвищенню культурно-просвітницької, педагогічно-просвітницької та науково-просвітницької активності українців.

Ідея створення культурно-освітнього товариства „Просвіта” на Підкарпатській Русі визріла у грудні 1919 р. з ініціативи місцевої інтелігенції: д-ра Ю. Брацайка, А. Волошина, Г. Стрипського, А. Штефана (сина організатора

першої на Закарпатті народної читальні – О. Штефана), М. Творидла та інших активістів.

Мета організації полягала в сприянні культурному й економічному піднесенню підкарпатсько-руського народу, а передовсім виховання його в моральному та патріотичному дусі. Отже, йшлося про виховання майбутніх громадян незалежної держави. Це був цілеспрямований процес виховання моральної особистості, патріота своєї землі.

Товариство вважало своїм обов'язком підтримувати молодь в її бажанні навчатись. Свідома учительська молодь, яка виходила зі стін Ужгородських учительських чоловічої та жіночої семінарії, Ужгородської гімназії, Мукачівської Торговельної Академії, Берегівської гімназії з кожним роком поповнювали ряди просвітителів. Важливо було ефективно організувати просвітницьку діяльність серед народних мас, щоб простий люд усвідомив, що через освіту він здобуде й матеріальний достаток.

Першочерговим завданням у змісті діяльності товариства „Просвіта” на Закарпатті міжвоєнної доби було національне виховання українців. Обґрунтуванням теоретичних засад і пошуками практичних форм роботи серед населення займалися активні члени товариства „Просвіта” Ф. Агій („Національне виховання”, „Потреба нової школи”), М. Божук („Національне виховання і наша школа”), І. Крайник („Нові дороги в педагогіці”, „Деякі хибні нашої школи”).

Так, Франц Агій у статті „Національне виховання” наголошував на значенні національного виховання як складової частини нової „модерної” школи в навчальній і позакласній діяльності. Конкретним результатом національного виховання, за його переконанням, має бути щирість до родини та до народності й відданість державі. Просвітянин розглядав національність як частину моральності, а національний характер як важливий чинник морального життя людини. „Національне виховання у кожного народу є дуже важним питанням, бо через нього хоче народ задержати свою індивідуальність і через нього хоче народ удосконалити і унавілювати своє життя. На Підкарпатській Русі для Русинів національне виховання має принести народне відродження, що вже більшість із європейських народів пережила” [1, с. 48]. Отже, „народне відродження” залежить від правильного підбору національних за змістом засобів та форм виховної роботи в шкільній та позашкільній діяльності.

Поняття „національна свідомість” педагог трактував як усвідомлення людьми своєї етнічної спільності, національних цінностей, почуття патріотизму, прагнення змінювати життя на краще, працю заради загального блага. Як вчитель-практик Ф. Агій наголошував, що виховання цих моральних якостей є цілеспрямованим і послідовним процесом в організації шкільництва. Він звертав увагу на те, що національне виховання формується не на порожніх фразах та гаслах, не на порожніх чуттях і недисциплінованих афектах, а на вихованні волі, проведенні постійної, розумної та продуманої праці на благо народу. При цьому, на його думку, лише знання народної мови та історії недостатньо [2, с. 90]. Він підкреслював, що виховати людину національно свідомою можливо тільки при умові розширення кола знань, включення в різні

види діяльності, постійному напруженні волі і почуттів. Тобто мова йшла про формування характеру як цілісного утворення, головними структурними компонентами якого є спрямованість, розумові риси, воля, емоції.

Для того, щоб діти вирости свідомими членами суспільства, сім'я та школа мають заложити позитивну основу для подальшого розвитку їх національної свідомості. Ф. Агій розглядав феномен національного виховання як єдність національного і загальнонародського, що відповідає принципу народності виховання.

Поділяючи ідеї Ф. Агія, М. Божук у статті „Національне виховання і наша школа” (1930) писала: „У кожного народу національна свідомість повинна бути головною чертою, бо вона являється результатом сильної праці всіх природних і культурних складників національного життя. Єсть се найсильніший інстинкт в людській душі і єсть подставою найвищих проявів морального життя”. Такий інстинкт, закладений людиною природою, засвоюється з маминої коліскової та постає стійким моральним почуттям на все життя [4, с. 120].

Отже, формування національної свідомості, як неодноразово підкреслювали активні члени закарпатської „Просвіти”, починається в родині і здійснюється засобами народної мови, якою переказуються звичаї, традиції, досвід народу.

М. Божук визнавала, що складність національного виховання зумовлювалась тим, що „...батьки молодого покоління по більшій частині пригноблені в добі мадярським режимом не могли і не можуть заскількивати своєю молоддю генерації той свідомості! Тому то не числиться гріхом батькови-інтелігентови, котрий виховувався в чужому пір'ю, коли вони не вляв в душі своїх потомків національної свідомості, бо по більшій частині вони самі її не мають!” [4, с. 120]. М. Божук вважала, що національна свідомість, почуття громадянськості молодого покоління формуються на традиціях історичного минулого народу. У збереженні та збереженні здобутків минулого відмічається зв'язок поколінь, що відповідає принципу культуровідповідності виховання.

Цінним педагогічним доробком міжвоєнного періоду є роздуми педагога-просвітителя В. Манькариця про родинне виховання і його важливість у справі навчання та виховання зростаючого покоління підкарпатських дітей. Цій темі були присвячені його статті „Школа як продовження виховання родинного дому” (1931) та „Задача школи односно виховання” (1932). Родинне виховання розглядалося ним як основа виховання людини. „Родинне виховання, – писав він, – є найкращою формою виховання і найлегше веде до цін, але лише тоді, коли родичі самі суть добрими виховниками” [9, с. 131]. Все, що відбувається в родині, має вплив на дітей, вважав В. Манькариць, тому „...виховання жадає од родичів відповідного поведіння” [Там само]. Важко не погодитися з цією думкою, як і з того, що „...родинний дім і школа мають себе взаємно-дополювати та помагати одне одному, бо лише взаємне виховання може бути корисним для дітей” [Там само]. Актуальність цієї тези не втратила й сьогодні своєї значущості та в унісон звучить із думкою В. Сухомлинського про те, що на моральному здоров'ї сім'ї будується педагогічна мудрість школи.

Школа є продовженням родинного виховання, але з більшими соціальними функціями. При цьому, з його погляду, можливість школи в порівнянні з домашнім вихованням значно ширші: „В школі збогаčiusя ум дѣтей вѣдомостями про свѣтъ и людей, про добре и зле, що не може в такой мѣрѣ подати родинний дом” [9, с. 131].

У міжвоєнний період на Закарпатті вчителям доводилося переконувати батьків у необхідності освіти. „Родинний дом и школа се два чинника, якѣ мають в згодѣ впливати на молодѣжь, бо вихованя и навчаня вимагають однообразности. Отже сі 2 чинники мають собі взаємно помагати и так в згодѣ поступати, чтобы зеднати собѣ у молодѣжи повагу и пошану. Згода и взаємне поважаня мѣж родичами и учителями розбуджують у дѣтях довѣрѣя и привязаня до них” [Там само]. В. Машкаринець бачив співпрацю між вчителями й батьками учнів у проведенні нарад, де обговорюють питання виховання дітей: „Родинний дом из школою повинен входить в близьку звязь в той способ, чтобы родичь дѣтей з довѣремъ зверталися до учителей о вѣдомости – зглядно о порады и поученя в справахъ физичного и духового розвою своихъ дѣтей и симъ заявляли бы интересъ для sprawy вихованя и навчаня” [Там само]. Тобто єдність у діях сім’ї та школи повинна охоплювати всі сторони навчально-виховного процесу. Обов’язком батьків, вважав учитель, має бути участь у шкільних урочистостях, влаштованих учителями. У такий спосіб вони виявляли би вдячність і шану до них. „Через збори учителів з родичами дітей учителі спознають родиннѣ оставини кождоѣ дѣтнини зокрема, що буває дуже корыстнымъ для обохъ сторонъ” [9, с. 132]. Актуальним є міркування педагога: „... если мѣж родиннымъ домомъ и школою буде тѣсный звязокъ и порозумѣня, то будьмо певнѣ, що з дѣтей будуть честнѣ люди, якѣ будуть честовати и любити своихъ родичѣвъ; будуть из нихъ свѣдомѣ громадяне та свѣдомѣ горожане своѣѣ державы” [Там само].

Основи морального виховання, як справедливо зауважував педагог, закладаються в сім’ї й накладають відбиток на все життя людини. У них формуються підвалини морального ставлення особистості до інших людей, суспільства, до самого себе, до праці. При цьому важливою залишається роль учителя, який повинен „при всякой нагодѣ виховно впливати на учениковъ” [9, с. 132]. Педагогічні міркування В. Машкаринця, на нашу думку, доводять, що взаємодія школи та сім’ї це двосторонній процес взаємовиховання, який є унікальним за своїм змістом: „...по селахъ навѣтъ родичѣ многихъ дѣтей, наслѣдуютъ добре вихованя придбане ѣхними дѣтьми в школь” [8, с. 6]. Для закарпатців, які не знали грамоти, не вміли читати, жили в злиднях, світло просвіти мало велике значення, бо освічувало їм дорогу в нове життя, де діти говорять материнською мовою, де звучать пісні рідного краю, де народ відчуває себе гідним і гордим за свою Батьківщину.

Ще один відомий освітній діяч – О. Маркуш теж відмітив необхідність тісної співпраці школи і сім’ї: „Учитель має знати, а добре знати єго село, має знати кождого родича, котрый одѣговавъ бы ся дати свою дѣтину до школы, має уметь проговорити до него и наговорити єго, абы не одобравъ од своєї

дѣтины того скарбу, якого роздѣлює наша школа” [7, с. 8]. Ознакою часу було завдання вчителя переконати батьків у необхідності навчання дітей та їх самих.

О. Маркуш багато уваги приділяв громадянській відповідальності працівників освіти перед майбутнім народом. Він вказував, що сумлінний і свідомий вчитель не буде спокійно чекати, коли уряд видасть указ про обов’язкову початкову освіту, а сам буде сприяти цьому процесу. Він наголошував на зв’язку школи з сім’єю учня. Треба намагатись, аби школа не була відірвана від родичів, від громади, щоб між учителями і родичами, між школою і селом, був тісний контакт. Цього можна досягнути, влаштовуючи сходини з родичами (батьківські збори – О.Я.), бесіди з дітьми, театральні вистави, шкільні заходи. Мета вищезазначених методів роботи – ознайомлення зі здобутками школи і вчителів, а саме головне – учнів. О. Маркуш вважав за обов’язок вчителя у позашкільній роботі знайомитись із життям та побутом селян, а головне – дбати про піднесення культури господарського добробуту й своїми порадами допомагати народові [7, с. 9-10].

Поділяючи міркування О. Маркуша про необхідність подолання недовіри батьків до школи, І. Кузьма у змісті концептуальних засад педагогіки міжвоєнного періоду виокреслив ідею педагогіки співпраці: „...хто любить дѣтину и умѣє знизитися к души дитинской, не жалѣє труда и часу для поборюваня всѣхъ тяжкостей, тотъ всегда буде вынаходчикомъ новыхъ, лекшихъ способовъ, абы дѣтей забавно занимавъ и не буде только преподавателемъ и командангомъ, но истиннымъ другомъ дѣтныиъ” [6, с. 59].

Відомий учасник просвітянського руху в Закарпатті – Й. Пешина звергав увагу на важливість формування дитини в пренатальний період його розвитку, який починається навіть не від її народження, а від зачаття. Говорячи про роль спадковості у вихованні дітей, коли їхній розвиток генетично залежить від фізичного, психічного й розумового розвитку батьків, Й. Пешина не заперечував ролі соціальних факторів, які можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на формування індивіда. „...Хотя вихова, товариство, опыты житя и прочѣ впливы можуть из сими диспозиціями наслѣдственности много перемѣнити на корысть або шкоду индивиду, все таки наслѣдственность играє значительну ролю у вихованю дѣтей” [10, с. 15]. Й. Пешина визначав такі етапи дошкільного розвитку, визначаючи найважливіші аспекти виховання: у віці дитини до року – фізичне виховання; до двох років – „фаміліярне” (родинне – О.Я.), коли „...головнымъ факторомъ и мѣстомъ выховы є родина и дѣтина ще не переступила округъ дѣятельности фамиліи односно своего воспитаня” [4, с. 16]. Саме тоді дитина вчиться говорити на материнській мові; з трьох років „...показуєся потреба колективного, громадянського вихованя, котре не може дѣтямъ подати фамилія, в котрой одновременно воспитуєся одного вѣку одно найбільше 2-3 дѣти” [10, с. 16]; фаміліярне виховання доповняє матерська школа од 3 до 6 року” [Там само]. Виникає природна потреба дитини у спілкуванні не тільки з рідними, але й з дорослими її однолітками, в результаті чого вона набуває необхідного соціального досвіду, відбувається становлення її як особистості.

Отже, родинне виховання вважалось основою виховного процесу, вагомим чинником особистісного розвитку дитини.

Нарешті, слід визначати ще один напрям у діяльності товариства „Просвіта” Закарпаття. Йдеться про освіту дорослих, яка вважалася надзвичайно важливою в тодішніх соціально-історичних умовах.

У 1875-1895 рр. в результаті насильницької мадяризації неугорських народів на Закарпатті було ліквідовано 238 шкіл з українською мовою навчання, що призвело до збільшення кількості неписьменних українців. Неграмотність наприкінці XIX ст. досягла майже 90%. Крім суспільно-політичних і соціально-економічних проблем існували й психолого-педагогічні передумови неграмотності: низький рівень самосвідомості населення краю та відсутність мотивації до навчання, що здебільшого було пов'язано з нерозумінням значення навчання в житті та й неспроможністю сприймати навчання на чужій незрозумілій мові.

Із початку заснування товариства „Просвіта” одним із першочергових завдань на ниві педагогічно-просвітницької праці була боротьба з неписьменністю. 30 червня 1922 р. на з'їзді „Просвіти” Августин Волошин виступив із промовою: „Яка праця чекає нас для піднесення освіти серед населення?” В ній автор так характеризував стан культурного життя краю: „Невіжество повсюду. Множество неграмотних. Забобони. Бідність. Краді грішні при уличах у жидівських руках. П'янствования даже межі жонами. Нечистота. Полові хвороби. Біднос травання. Широки маси не понимают свої народні інтереси. І на первий подув вітра піддаються чужим, ворожим интересам. Сему можна приписати неуважене своїх народних идеалів, розбивається на всякого рода партії і партійки. Словом, із невіжества, із низького уровня культурного широких мас розбиваються народні сили, а противні народному ділу політичні інтереси використовують її”. Найкращим методом у піднесенні освіти серед населення була організація читальні „школи для дорослих. Метод науки приміняється в школі ко потребам життя і ко способностям учеників” [4, с. 92]. При читальнях товариства „Просвіта” відкривалися курси для неграмотного дорослого населення.

Зазначений напрям у роботі „Просвіти” був тісно пов'язаний із проблемою родинного виховання. Члени товариства добре розуміли, що родинне виховання полягає не тільки в привчанні зростаючого покоління до фізичної праці, але й заохоченні його до праці розумової. А останнє було б утруднене, якщо би батьки не давали дітям позитивний приклад і в цьому відношенні.

Таким чином, можна зробити висновок, що в діяльності „Просвіти”, її найбільш свідомих членів питання родинного виховання постійно займали дуже важливе місце.

1. Агій Ф. Національне виховання // Учитель. – Рочник XI, 1930. – Ч. 3-4. – С. 47-50.

2. Агій Ф. Національне виховання // Учитель. – Рочник XI, 1930. – Ч. 5-6. – С. 89-90.

3. Божук М. Національне виховання и наша школа // Учитель. – Рочник XI, 1930. – Ч. 7-10. – С. 120-121.

4. Волошин А. Вибрані твори. – Ужгород: Закарпаття, 2002. – 528 с.

5. Державна національна программа “Освіта (Україна XXI століття)”. – К., 1994. – С. 9.

6. Кузьма І. Вислідки драматизації // Учитель. Рочник VI. – 1925. – Ч. 3-4. – С. 59.

7. Маркуш О. Наш біланс // Учитель. – Рочник XI, 1930. – Ч. 1-2. – С. 8.

8. Машкариниць В. Задача школи односно виховання // Учитель. – Рочник XIII, 1932. – Ч. 5-6. – С. 6.

9. Машкариниць В. Краєзнавство у зв'язку з новими нормальними ученими основами // Учитель. – Рочник XI- XII, 1930. – Ч. 7-10. – С. 131.

10. Пешина О. Дошкольне виховання дітей і його історія. // Учитель. Рочник X, 1929. – Ч. 1-2. – С. 15.

The article is devoted question of family education in creative reserve of prominent representatives of zacarpasion society „Education” in an intermilitary period (1920-1939). Outlined basic to the problem of general labour of school and family in moral education of rising generation.

Key words: figures of cultural and educational society are “Education” of Zakarpattia, collaboration of school and family, domestic education.

СУТНІСТЬ, ЗМІСТ, ФОРМИ Й МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ СІМ'ЯНИНА В УМОВАХ РІЗНИХ ТИПІВ СІМЕЙ

УДК 37.036
ББК 74.900.5

Світлана Архипова

РОЛЬ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ У ТВОРЧОМУ РОЗВИТКУ ДИТИНИ

У статті розкриваються значення й особливості родинного виховання у творчому розвитку особистості.

Ключові слова: родинне виховання, творчий розвиток дитини, креативність, творчі здібності.

Сім'я як суспільне явище повністю підпорядковується законам суспільного життя. Сім'я – необхідна умова щасливого життя людини. Крім того, сім'я – середовище виховання та соціалізації дітей, розвитку творчої особистості, яка є найбільшою цінністю будь-якого суспільства.

Так уже природно склалося, що на батьків покладено головну відповідальність за вирощування власних дітей, організацію життя родини, їх визначено як найперших вихователів. Тож і родовід вихователів іде від матері, батька, від сім'ї. Сім'я є тим могутнім феноменом, який найтісніше об'єднує людей у родинне гніздо на основі шлюбних і кровних зв'язків. Але, щоб добре жила і продовжувала свій рід сім'я, вся увага повинна зосереджуватись на дитині. При сьогоднішніх достатках та умовах життя не кожні молоді батьки задумуються над тим, що немає благороднішої справи, ніж виховувати належним чином дітей, продовжувати себе в них.

Проблеми сімейного виховання відтворюють своєрідність теперішнього етапу розвитку нашого суспільства. Проблем чимало, але найголовнішими, на думку Т. Алексєнко, є: практична відсутність єдиної теорії сімейного виховання, яка б дозволила мати чітку стратегію вирішення педагогічних проблем; значна плутанина з цінностями у сучасних батьків; суттєве обмеження можливостей соціального оточення дитини; низький рівень морально-психологічних відносин у сім'ї; невизнання батьками соціальної рівності між дорослими дітьми та ін. [1].

Вважаємо, що на сучасному етапі головними завданнями родинно-сімейного виховання є гармонійний всебічний розвиток дитини, підготовка її до життя в існуючих соціальних умовах, реалізація її творчого потенціалу. Виключної актуальності набуває проблема формування творчої особистості, тобто людини, яка здатна панувати над випадковостями, здатна йти вперед і визначати своє майбутнє самостійно, заряджаючи енергією інших.

У цьому плані набуває актуальності вирішення проблеми виявлення, розвитку і реалізації творчих здібностей у процесі родинного виховання, що й

постало метою висвітлення цієї статті. Велике значення мають особисті якості батьків і, загалом, родинне середовище, в якому з'являється і розвивається дитина.

Творча особистість – це особистість найвищого рангу. Творча особистість відкрита до життя, суспільства, природи, вона сягає своїм розумом безмежності Всесвіту, розширює час, тягнеться до Вічності [2, с. 68].

Творчій особистості притаманні оригінальність, відхід від шаблону, внутрішня розкутість, впевненість у собі, сміливість розуму та уяви. Творча особистість, прагнучи до чогось нового, залучає інших до участі в оновленні суспільства, суспільна спадщина якого складається з продуктів індивідуальної діяльності. Більшість людей уже починають розуміти, що творчість є важливою складовою частиною щастя й професійного успіху.

Творчість – це найвища форма людської життєдіяльності, особливий взаємозв'язок між життям особистості та проявом її сил в активній діяльності. Завдяки творчості розкривається духовний світ особистості, яка, в свою чергу відображає і стверджує сутність суспільства.

Найбільш характерними якостями творчої людини є те, що їй не властивий конформізм, саме незалежність суджень дає можливість знаходити шляхи, по яких боїться ходити інші. І хоча творчі особистості користуються певною популярністю, однак їм важко входити в життя соціальної групи, що пред'являє до своїх членів певні вимоги. Вони назавжди можуть залишитися білими воронами не прийнятими своєю групою, а можуть уміло маскуватися, роблячи вигляд, що підкоряються правилам соціуму. Творчі особистості приймають загальновизнані цінності тільки тоді, коли вони збігаються з їх власними, вони не приймають догматів. Для них характерна наявність своєї власної системи цінностей і своїх мотивів. Ці люди намагаються втілити свої ідеї й задуми в життя, і найцікавіше те, що в них це виходить!

Якщо батьки та близькі родичі активно і цілеспрямовано впливають на творчий розвиток особистості дитини, демонструючи увагу до перших її творчих досягнень у пізнанні, зацікавленість в її поступовому творчому розвитку, стимулюють її самостійність у перших творчих спробах, то це в перспективі дасть значний ефект. Тому перед батьками стоїть важливе завдання – виявлення і розвиток потенційних творчих здібностей дитини, закладених від природи. Наукові дослідження переконують, що творчі здібності, як і інші здібності людини, не тільки закладені генетично, скільки розвиваються і виховуються в конкретній діяльності. У процесі розвитку, шляхом виховання виникає спрямованість до конкретного виду творчості. Народжується інтерес, який із часом переходить у свою наступну стадію – потребу. Вони і є головними рушійними силами розвитку творчих здібностей особистості. Середовище є досить важливою умовою, в якому за певних обставин стимулюється творча діяльність, розвиваються творчі здібності, належним чином діють відповідні звичаї, традиції та обряди, а також те, що така творча праця потрібна не тільки окремим цінителям, а й широкому загалу людей, серед яких можна реалізувати свої творчі досягнення.

Креативність є загальною, різною мірою притаманною всім людям здатністю створювати нові цінності (нові в суспільному масштабі, чи лише для даного колективу, для себе). При шасливому збігові природних задатків вона може розвинути у високу якість – талановитість, геніальність. У кожному з нас живе художник, поет або музикант, а ми навіть не знаємо про це, точніше забули. Але ж дійсно багато хто закопує свій талант у землю, не в змозі розкрити себе самі (допомоги в потрібний час не було, ніхто не звернув увагу на задатки й здібності ще в дитинстві). Так і ходять “нерозкриті таланти” вулицею і живуть своїм повсякденним життям, не знайшовши своє місце в ньому, а значить і щастя своє не знаходять. Але ж життя могло б бути зовсім іншим, якби хтось (батьки, родичі, учителі) хоча б спробував подивитися на те, що може бути схованим, адже займаються тільки тими дітьми, які самі проявляють себе.

Вирішальним у творчому розвитку дитини в умовах родинного виховання є виховання допитливості, спостережливості, пізнавальних, дослідницьких здібностей, уяви, фантазії, залучення до мистецтва – музики, співів, особливо – до малювання; розвиток емоційної сфери; ознайомлення дитини з вершинами світової культури, з досягненнями науки, техніки; включення в розвиваюче спілкування; стимулювання самостійності дитини і її потягу до творчого саморозвитку; залучення до творчої діяльності тощо.

Також слід зазначити, що розвиток творчої особистості має спиратись на формування цілісної стратегії творчого життя дитини, підлітка, молодої людини, сприяння її самостворенню як дійсного суб'єкта творчої діяльності на всіх етапах розвитку.

Батькам потрібно запам'ятати одне просте правило – бездарних дітей немає, є нерозкриті діти, і розкрити їх часом нелегке завдання. Успіх формування творчої особистості в найбільшій мірі залежить від виховного потенціалу сім'ї, особистого прикладу батьків, їх педагогічної культури, від того, наскільки вони самі є людьми творчими і хочуть розвинути цю здатність у своїх дітей.

1. Алексєєнко Т. Ціннісні орієнтації сімейного виховання: концепція реалізації // Рідна школа. – 1997. – № 10. – С. 69-72.

2. Рибалка В. Психологія розвитку творчої особистості – К.: ІЗМН. – 235 с.

In the article a value and features of domestic education open up in creative development of personality.

Key words: domestic education, creative development of child, creative capabilities.

УДК: 370.182.6

ББК 74.900.24

Людмила Березовська

ВПЛИВ БАТЬКІВСЬКОЇ СІМ'Ї НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

У статті розглядається проблема формування культури особистості дитини в сім'ї

Ключові слова: батьківська сім'я, особистість дитини, культура особистості.

Усе найкраще, що є на землі, починається з сім'ї. Без неї, як без природи, людство обійтися не може, якщо, звичайно, воно не хоче приректи себе на здичавіння й загибель. Сім'я дає життя дитині. У ній немовля одержує перші враження й уявлення про навколишній світ. Родина виступає як найперше соціальне мікросередовище, в якому розвивається й виховується людина з моменту її народження.

У “Концепції національного виховання” одним із провідних напрямів виступає родинне виховання: “Родинне національне виховання-природне, провідне виховання; батьки – головні вихователі протягом усього життя дитини”. І далі вказується пріоритетність цінностей родинного виховання: “Родинне виховання – перша природна, постійно діюча і найголовніша ланка національного виховання” [4].

Родина плекає морально-ідейні, духовні цінності, пов'язані з базовими поняттями – рід, родичі, родовід, родина, людинознавство, народ.

Від роду до народу, від родини до нації – такий природний шлях розвитку кожної дитини, який реалізує сім'я.

Дослідження проблеми родинного виховання широко висвітлюються в працях Б. Ковбаса, С. Коваль, А. Кузьмінського, В. Костіва, А. Марушкевич, В. Омеляненко та ін.

Мета статті полягає в розкритті факторів, які впливають у сім'ї на формування особистості дитини.

Актуальність проблеми зумовлена тим, що далеко не всі педагоги й батьки мають належний рівень знань, умінь і навичок організації родинного виховання дітей, проте питання виховання дітей, техніки налагодження стосунків у сім'ї, взаємопорозуміння дорослих і дітей, аналіз почуттів – усе це дуже їх цікавить.

Ефективність родинного виховання залежить від багатьох чинників, які умовно можна поділити на три групи:

Перша група – соціальне мікросередовище сім'ї, в якій здійснюється прилучення дітей до соціальних цінностей і ролей, введення їх у складнощі і суперечності сучасного світу.

Друга група – внутрі- і позасімейна діяльність, побутова праця, що є могутнім знаряддям соціалізації людини та її прилучення до майбутньої життєдіяльності.

Третя група – власне сімейне виховання.

Практика свідчить, що одним із головних шляхів підвищення ефективності родинного виховання на засадах народної педагогіки є використання нетрадиційних форм і засобів роботи з батьками, які ґрунтуються на народно-педагогічних традиціях родинного виховання. Серед них – функціонування консультпунктів із проблем родинного виховання, конференції батьків з обміну досвідом щодо організації раціонального дозвілля дітей, семінарів-практикумів з відродження національних традицій в родинах. Важливу роль у вихованні дітей відіграє особистий приклад батьків, їх авторитет; вплив на дитину є більш індивідуалізованим і здебільшого ґрунтується на її конкретних вчинках.

Дотримуючись норм народної педагогіки, батьки самі розвивали в собі доброчинні цінності, власними вчинками формували те, що хотіли бачити в своїх дітях. Адже в народі по батьках судили про дітей: “Яблуко від яблунки далеко не котиться”, “Яка хата – такий тин, який батько – такий син”, “Який куш, така хворостина, який батько, така й дитина”. Отож можна з упевненістю сказати, що в кожній сім’ї складається своя, індивідуальна виховна система, яка формується емпіричним шляхом, тобто постійно апробується у досвіді, містить багато педагогічних “знахідок”, засобів і методів впливу на дитину, проте не позбавлена прорахунків і серйозних помилок. Цілі, принципи та зміст виховання у сім’ї часто є не догматичними, а видозмінюються в залежності від низки причин (ціннісних орієнтацій, рівня освіти, загальної та педагогічної культури батьків, їх етнічної приналежності, ступеня відповідальності за майбутнє дітей тощо).

У багатьох сучасних сім’ях спостерігається значна плутанина з цінностями. На перше місце висуваються ідеї збагачення, сім’я прагне виховати у дітей прагматизм, раціональність, волю до успіху. Детермінантами поведінки старших щодо дітей стали комерція, маніпулювання, бездушність, постійне бажання займати переважно рольову чи особистісну позицію. Такі крайнощі призводять до відчуження дітей від батьків, встановлення між ними формально-ділових стосунків (зроби, прибери, принеси, мовчи) з відповідними реакціями санкціями за порушення вимог. Це сприяє ще більшому загостренню одвічної проблеми батьків і дітей.

Вибір методів виховання залежить від педагогічної культури родини, її уявлення про цінності, розуміння мети виховання, ролі батьків у становленні особистості дитини, стилю взаємин в сім’ї тощо. Тому методи яскраво відображають виховні пріоритети родини: одна хоче виховати покірність, і методи її спрямовані на те, щоб дитина безвідмовно виконувала вимоги дорослих; інша вважає більш важливим виховання самостійності, вияв ініціативи і, природно, знаходить для цього відповідні методи. Різноманітними є засоби вирішення виховних завдань у сім’ї. Серед них: слово, фольклор, праця, домашній побут, духовний і моральний клімат родини, символи, атрибути, реліквії сім’ї та ін.

Таким чином, в українській родинній педагогіці завжди чітко були помітні її основні виховні ідеали, що своєю суттю сягали глибини життя народу, його свідомості, праці й творчої діяльності. Споконвіку для нашого народу найвищими й найсвятішими були ідеали сім’ї як першооснови життя людини,

своєрідної фортеці, яка забезпечує розвиток і захист найкращих якостей особистості; праці, як найпершої форми вияву творчих здібностей і можливостей людини, джерела достатку й радості, забезпечення повноцінного життя родини; духовності, гуманного ставлення до навколишнього світу та людей, дотримання звичаїв та традицій українського народу. На цих засадах і має виховуватись та формуватись молоде покоління.

Найбільша помилка батьків полягає в тому, що буцімто любов дає право казати на внутрішню свободу ближнього. Саме це природне, батьківське почуття може бути тиранічним, егоїстичним, власницьким, яке облітає душу підлітка, паралізує його волю, маніпулює особистістю.

У сучасній соціально-педагогічній науці прийнято поділяти всі форми взаємин людей на:

- співпрацю – ідеальні взаємини, що передбачають взаєморозуміння і взаємопідтримку;
 - паритет – рівні “союзницькі” взаємини, засновані на взаємній вигоді членів союзу;
 - змагання – бажання домогтися більшого і кращого в доброзичливому суперництві;
 - конкуренція – прагнення керувати іншими, подавляти їх у будь-яких сферах;
 - антагонізм – різкі суперечності між членами групи, при яких їх об’єднання має вимушений характер, зберігається через сильний тиск зовні.
- Безперечно, найкращою формою для майбутнього відтворення є співпраця, безумовно, якщо вона не переходить у конкуренцію, адже конкурентні взаємини насамперед негативно позначаються на дітях, зокрема:
- такі діти зростають у суперечливих, неузгоджених вимогах матері і батька;
 - сім’ї позбавлені духовної атмосфери, зокрема спокою, добробуту, стабільності, тобто необхідних умов для повноцінного духовного і психічного розвитку дітей;
 - зростає ризик нервово-психічних захворювань дітей, знижується здатність до адаптації.

Психологи і педагоги стверджують, що в основі більшості не тільки внутрішньосімейних, але й загалом загальношкільських конфліктів лежить нездатність поважати життя і права ближнього, підтримувати певну дистанцію у взаєминах.

Як правило, цього не дотримуються саме батьки, які замість того, щоб виявити мудрість і терпимість до підлітків, вважають, що їхня любов і батьківський обов’язок дозволяють повністю контролювати своїх дітей. Якщо ж подібне “опікування” супроводжується ще й почуттям тривожності у батьків, підліткам можна тільки поспівчувати.

Відомо, що ласка – одна з біологічних потреб живого організму. Численні дослідження підтвердили: тварини, які отримують регулярні “дози” ласки, стійкіші, сміливіші. Вони швидше розвиваються і рідше хворіють. Байдуже ставлення, а надто дратівливе робить тварину лякливою, жорстокою.

Подібне відбувається і з людьми. Без любові та ласки діти, та й дорослі, можуть захворіти, у них часто трапляються серйозні нервові зриви. Більше того, у “важких” сім’ях, так звані, “недолюблені” діти погано ростуть! І якщо в родині відсутня любов, панують байдужість, хронічні конфлікти, нехтуються інтереси підлітка, у нього формуються негативні риси характеру, мова спрощується до лайки, зникає інтерес до будь-якої діяльності.

Нами було проведено анкетування батьків і дітей. Всього в опитуванні взяло участь 56 батьків та 62 дітей. Одержані результати засвідчили, що не всім батькам вистачає знань, а можливо й бажання послідовно і тактовно виховувати з дитини особистість та й взагалі визнати її особистістю; власним прикладом впливати на її розвиток та виховання, приділяти належну увагу, хвалити за позитивні здобутки, та тактовно тлумачити негаразди та промахи у діях та вчинках їхніх дітей. Помилки у вихованні негативно впливають на успішність дітей у школі, на формування позитивних якостей особистості, зокрема таких, як працелюбність, відповідальність, вимогливість до себе, самостійність.

Як засвідчують діти, тільки половина батьків повністю бере участь у вихованні своїх дітей. У цих сім’ях дітям цікаво з батьками, вони люблять проводити з ними вільні хвилини свого життя, ділитися своїми враженнями, переживаннями, таємницями. Вони дають їм поради, розповідають про себе, свої турботи, не задобрюють дитину подарунками. Такі відносини є природними, звичними, батьки піклуються про належне виховання дітей, дають їм поради. Третина дітей також хоче проводити вільний час із батьками, але через різні обставини, вони не мають змоги належним чином спілкуватися з дітьми. Батьки спілкуються по телефону, бачаться раз на рік, а то й рідше, вихованням дітей займаються бабусі та дідуся, а інколи й сусіди чи близькі родичі.

Дитина не може бути об’єктом виховання, вона – завжди активний суб’єкт самовиховання, а батьки, на нашу думку, мають бути для дитини: джерелом емоційного тепла і підтримки; владою, вищою інстанцією, розпорядником благ; взірцем і прикладом для наслідування; другом і радником.

Пріоритетна частина цих функцій у різні вікові періоди проявляється неоднаково. Так, у молодшому віці переважає перша функція, у ранньому й дошкільному дитинстві – друга, в молодшому шкільному віці – третя, а з початком підліткового віку дедалі більшої ваги набуває четверта.

Яким чином батьки можуть завоювати авторитет дитини, можна сказати проаналізувавши його чотири складових. Перша з них – частота і якість контактів із дітьми. Друга складова особистого авторитету – поінформованість у справах дітей. Третя – ступінь розуміння і рівень розв’язання проблем особистого життя дітей при доброзичливій, терплячій і турботливій увазі до них. І четверта складова батьківського авторитету – це наша активність у самовдосконаленні та позитивному впливові на навколишню дійсність, щоб діти завжди були в захопленні від своїх батьків, пишалися ними і брали з них приклад у будь-якому віці. Тобто, батьки можуть стати володарями душі своєї дитини лише тією мірою, якою їм властиво розбудити в дитині потребу у власних досягненнях, власному вдосконаленні.

1. Акименко Ю. Заочний тренінг батьківської ефективності // Журнал для батьків – К., 2004. – № 2 – 132 с.

2. Бех І. Виховання особистості: У 2 кн. – К., 2003.

3. Дмитрієва Л. Соціалізація і розвиток особистості в сім’ї // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Тези доповідей. – К.: Університет “Україна”, 2007. – 484 с.

4. Концепція національного виховання // Освіта. – 1994. – 26 травня.

The article deals with the problem of the forming of the culture of family education and its influence on growing generation.

Keywords: *paternal family, personality of child, culture of personality.*

УДК 37.073

ББК 74.900.24

Надія Білоусова

РОЛЬ СІМ’Ї У ФОРМУВАННІ В МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ ПОТРЕБИ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ

Автор статті визначає умови ефективного формування потреби у самовдосконаленні у сім’ї, окреслює завдання роботи з батьками та дає їм коротку характеристику.

Ключові слова: *сім’я, молодші підлітки, самовдосконалення.*

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується посиленням вимог до зростаючого покоління. Дитина повинна оволодіти не тільки певною сумою знань, умінь та навичок, але й уміти використовувати їх на практиці, має прагнути до самовдосконалення та розвитку своїх потенційних можливостей, навчитися реалізовувати себе в житті. Тому саме на сім’ю, як один із основних інститутів соціалізації дитини та її виховання, покладається найбільша відповідальність у вирішенні цих завдань.

Посилення ролі сім’ї у вихованні дітей та зміцнення її взаємодії з навчальними закладами є завданнями Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні [2]. Згідно з цією програмою, сім’я та школа є основними інститутами соціалізації дитини та її виховання, а отже й основними завданнями цих інститутів має бути сприяння становленню особистості, яка буде здатна творити власне життя та жити в ньому на основі гуманних та гармонійних стосунків із навколишнім середовищем.

Проблеми виховання зростаючого покоління в сім’ї присвячені праці науковців Ю. Азарова, Г. Авдіянц, І. Беха, І. Бужиньої, К. Журби, М. Свтуха, А. Макаренка, В. Сухомлинського та ін.

Але такий її аспект, як роль сім’ї у формуванні потреби особистості у самовдосконаленні у молодших підлітків недостатньо висвітлений в педагогічній літературі. Виходячи з цього, метою статті та її завданнями ставимо:

– визначити умови ефективного формування потреби самовдосконалення в сім’ї;

– визначити й охарактеризувати завдання роботи з батьками.

Зміни суспільного життя позначаються на життєдіяльності людей, впливають на зміну ціннісних світоглядних орієнтацій. Дуже часто сім'я не може дати повної відповіді на питання про призначення людини та сенс її життя.

Вплив сім'ї виявляється в залежності від усвідомлення мети виховання, складу сім'ї (повна, неповна, багатодітна), стану здоров'я її членів, рівня освіти батьків, інтересів, взаємовідносин у сім'ї, стилю виховання (демократичний чи авторитарний), матеріального забезпечення, житлових умов.

Сім'я, як один із основних інститутів соціалізації дитини відповідає за виховання зростаючого покоління. Саме в сім'ї створюються сприятливі умови для розвитку дитини, становлення почуття самоцінності та впевненості в собі, компетентності в різних сферах життєдіяльності. Без цього, на наш погляд, неможливо сформувати у молодших підлітків потребу самовдосконалення. Саме в сім'ї закладається основа для становлення світогляду, переконань, ідеалів. Сім'я також сприяє фізичному вдосконаленню людини. Родина формує у дітей розуміння та особистісне ставлення до сенсу й мети життя, розвиває моральні якості, формує моральну свідомість шляхом включення дитини у родинне спілкування, у життя, сповнене доброчинними справами, виховує в дітей готовність до творчої праці, спонукає дітей до самовдосконалення [2].

Для того, аби процес формування у молодших підлітків потреби у самовдосконаленні в сім'ї був ефективний потрібно:

– сформувати у батьків інтерес до проблеми формування потреби самовдосконалення;

– надати теоретичну та практичну підготовку батькам стосовно формування потреби самовдосконалення молодших підлітків.

Наше дослідження було присвячене проблемі формування потреби у самовдосконаленні у молодших підлітків та такому окремому її аспекту, як роль сім'ї у формуванні означеної вище потреби. Дослідження проводилось протягом 3-х років на базі 1-ї міської та 1-ї сільської шкіл. В ході дослідження взяли участь 48 батьків дітей, які навчалися в експериментальних класах.

Завданнями роботи з батьками було визначено:

– сприяти усвідомленню батьками мети виховання дитини в сім'ї;

– сприяти формуванню відчуття відповідальності у батьків за те, що відбувається в їх родині;

– формувати розуміння того, що батьки найкраще знають свою дитину, а тому можуть найбільше їй допомогти стати кращою ніж вона є (сприяти її самовдосконаленню),

– сприяти усвідомленню єдиних вимог сім'ї та школи щодо формування потреби в самовдосконаленні;

– розробити рекомендації для батьків щодо ефективного розвитку їхніх дітей.

Для того, щоб зацікавити батьків співпрацею з нами, було надіслано листи до батьків, які починалися так: “Ви не будете мати клопоту в подальшому з

Вашою дитиною, якщо ...” (модифіковані нами розробки Г. Авдіянц). Ці листи, як ми і очікували, виявилися стимулом до співпраці з нами.

Початком роботи з батьками був тренінг, суть якого полягала в тому, щоб протягом двох тижнів батьки фіксували те, чим займається їх дитина та які емоції у неї виникають при цьому (записувати вид діяльності, кількість часу, витраченого на нього, емоції). Саме ці дані взято за основу для допомоги учням у складанні плану самовдосконалення та розпорядку дня.

Теоретична підготовка батьків полягала в наданні їм інформації про особливості розвитку молодших підлітків та їх вплив на формування потреби у самовдосконаленні, про можливості використання природного потенціалу дитини, методики виявлення інтересів дітей, способів роботи над собою.

У ході лекційно-практичних занять із батьками зверталась увага на те, що:

– потрібно розвивати природні задатки дитини, виявляти її нахили та інтереси, залучати до різних видів продуктивної творчої діяльності;

– саме в підлітковому віці батьки мають дбати, щоб дитина якомога більше часу проводила, займаючись корисною для неї справою; бажаною для молодшого підліткового віку участь дитини в спортивній секції, що сприятиме її фізичному вдосконаленню та зменшенню сексуального потягу, а також у гуртках за інтересами;

– батьки повинні цікавитись не лише успіхами в навчанні, а й залучати дітей до позанавчальної діяльності; вдосконаленню дитини сприятимуть сімейні вечори читання книг, перегляд телепередач пізнавального змісту, виходи на природу всією сім'єю, відвідування театрів, музеїв, виставок; варто організувати дозвілля дитини так, щоб на дурниці не залишалось часу;

– батьки привчають сина чи доньку до розпорядку дня, який, починаючи з молодшого підліткового віку, можуть складати разом із дитиною; розпорядок має враховувати такі складові як ранкова зарядка, прогулянка, відвідування спортивної секції чи танців, відвідування гуртка за інтересами, читання книг або перегляд пізнавальної програми по ТБ, обов'язкове виконання домашнього завдання вдома, а не на перервах у школі, коли знижається якість виконання та учень не має змоги відпочивати на перерві;

– разом із дітьми батьки повинні визначати мету, якої потрібно досягти за місяць, рік тощо; далі варто створити план її досягнення, в якому доцільно визначити такі пункти, як перешкоди на шляху досягнення мети та шляхи їх подолання, що і буде планом вдосконалення підлітка; чим більше в людини інтересів та захоплень, тим більше цілей можна собі поставити, тим стійкіше може протистояти невдачам та розчаруванням;

– авторитет батьків відіграє неабияку роль у вихованні дитини та у її прагненні до самовдосконалення. Провідну роль відіграє мати, яка теплом та ласкою виховує дитину. Батько повинен бути авторитетом для хлопців. Батьки, які є авторитетом для учнів, завжди цікавляться навчальними та позанавчальними успіхами дитини та намагаються їй допомогати,

– людина, в якій відсутня мета життя, не може відчувати радості свого існування. Якщо не таланить в чомусь одному, переключайтесь на щось інше. Саме це повинні враховувати батьки при виборі гуртка для дитини. Неодмінно

треба піклуватися аби дитина досягала успіху та отримувала позитивні емоції. Якщо це не вдається, то змінити заняття на щось інше. Дуже важливо, щоб поставлена мета відповідала здібностям та можливостям:

- батьки повинні постійно формувати в учнів прагнення до спілкування, щоб у майбутньому у них не виникали труднощі під час спілкування з людьми (погано орієнтуватися в незнайомій ситуації, не зможуть відстояти свою думку, прийняти рішення, обмеження кола знайомих, пасивність у громадській діяльності, відсутність прагнення до самовдосконалення). Батьки повинні вживати різноманітні заходи для того, аби наділити її комунікативними знаннями та навичками. Дитина повинна вміти приймати рішення в складній ситуації, швидко орієнтуватися влюбій ситуації, вміло відстоювати свою думку, невимушено вести себе в групі (гурті), вміти організовувати свою діяльність,

- розвиваючи вольові якості дитини, ми формуємо в неї прагнення до вдосконалення себе. К. Ушинський підкреслював, що воля потребує щоденного тренування. Це пояснюється тим, що навіть сильні тимчасові зв'язки згасають, якщо їх постійно не підсилювати. Для зміцнення волі потрібно давати дитині важкі завдання, щоб вона вчилася перемагати труднощі. Творчі завдання сприяють розвитку такої якості волі як самостійність. Дитина, яка може самостійно працювати ініціативна, активна, дисциплінована. Розпорядок дня, систематична праця, планування діяльності, вміння доводити роботу до кінця, долати труднощі розвиває вольові якості особистості та є умовами успішного формування в учнів потреби особистості в самовдосконаленні;

- читання книжок стимулює розвиток мови дитини. Ми намагалися переконати батьків, що читання книжок стимулює розвиток мислення та мову. ТВ та ігри на комп'ютері не можуть цього замінити. А тому потрібно прослідкувати, щоб дитина багато читала, брала книжки в бібліотеці.

Ці теоретичні положення були покладені в основу пам'ятки для батьків “Ваша дитина стане кращою, якщо ви...”, яку радили повісити на видне місце вдома та переглядати її хоча б 1 раз на день.

Метою практичної підготовки було накопичення у батьків знань та досвіду формування умінь роботи з дітьми.

Змістом практичних занять з батьками було складання орієнтовного режиму дня їх дітей, плану з самовдосконалення, розв'язування педагогічних ситуацій. Цьому сприяли ігрові технології, тренінги. Батьки запрошувалися запрошували на класні години, свята та конкурси.

Під час спільних занять із батьками розроблялися плани самовдосконалення дітей. Наведемо, як приклад план самовдосконалення Андрія Р., учня з середнім рівнем навчальних досягнень, який цікавиться читанням художньої літератури та історією, часто хворіє:

1. Тренувати пам'ять.
2. Виконувати повністю домашні завдання.
3. Дотримуватись режиму дня.
4. Загартовувати організм.
5. Прочитати матеріал із життя спартанців та афінян.

6. Вивчити біографію О. Пушкіна, Л. Толстого.

7. Не боятися переконувати інших, відстоювати свої думки.

8. Вести щоденник самостережень.

9. Підібрати твори художнього змісту.

Під час тренінгів з батьками проводилось тестування. Метою якого було визначення чи гарними є батьки для своїх дітей. Тестування було анонімним або взяти справжні дані з батьків. Було опитано 48 батьків дітей експериментальних класів, які погодились взяти участь в тестуванні. В ході отриманих результатів ми побачили, що 42% батьків не приділяє належної уваги оточенню дитини: з ким дружить їх дитина. Деякі батьки мотивували це просто: “В нас не такі вже гарні стосунки з сином, чи дочкою, щоб про це говорити, “Дитина сама розбереться з ким дружити”, “Я надаю свободу своїй дитині” та ін.

Проаналізувавши ситуацію, ми прийшли до висновку, що причина цього низький рівень педагогічної освіченості батьків. 65% батьків, як ми з'ясували потім, не отримали психолого-педагогічної підготовки під час навчання, не читають зараз відповідної спеціальної та популярної літератури. З метою підняття педагогічної культури батьків була розроблена пам'ятка, яку вручили кожному на батьківських зборах.

Пам'ятка для батьків “Друзі вашої дитини”:

1. Завжди при спілкуванні з дитиною говоріть про її друзів.

2. Поважайте її вибір.

3. Не критикуйте відразу друзів дитини, а разом із дитиною проаналізуйте, що вам не сподобалось.

4. Ніколи не починайте так: “З ким ти дружиш?”, “Ти що, здурив?”, “Я в твої роки була (був) більш розумнішою”, “Ти що не знаєш, які в неї (в нього) батьки?”

5. Скажіть щось схоже на це: “Ти вже доросла (дорослий)...”, “Я можу помилятися, а чи не здається тобі, що ..., а чи не помічав (-ла) ти, що...”, “Давай пригадаємо таку приказку “Яблуко від яблуні недалеко падає”, “Я був би (була б) дуже радий (а), якби ти вислухав (-ла) мене...”

6.Звертайте увагу на:

- кількість друзів вашої дитини (багато не завжди гарно),

- вік та рід занять друзів,

- ким працюють батьки друзів вашої дитини,

- у вас повинні бути адреси та номери телефонів друзів,

- о котрій годині дитина повертається додому,

- на настрій дитини (якщо веде себе не так як завжди: дуже спокійно, або дратівливо) бийте тривогу (намагайтеся з'ясувати причину),

- чи не вживає дитина алкоголь, наркотики, тютюн (звертайте увагу на зіниці очей, колір білків очей та обличчя, синці під очима, запах, мову, рухи),

- як часто ви даєте дитині гроші на кишенькові витрати (куди дитина їх використовує),

- де ваша дитина проводить свій вільний час з друзями і чим вони займаються.

7. Запам'ятайте: ви є прикладом для дитини. Слідкуйте за собою. Наприклад, якщо ви хочете, щоб дитина не палила, то не робіть цього самі в присутності дитини, бо інакше всі ваші докази на шкідливість цього не допоможуть.

8. Будьте справжнім другом (подругою) вашій дитині.

9. Ваша думка може не співпадати з думкою дитини.

10. Розповідайте дитині про себе (про свою роботу, плани на майбутнє, вирішуйте разом проблеми, довіряйте дитині).

Проведена робота з батьками з метою формування у них знань та формування умінь роботи з дітьми щодо формування потреби у самовдосконаленні спряла тому, що зросла кількість батьків, які прагнули, щоб їхня дитина досягла успіху у житті та самі сприяли б формуванню усвідомленого мотиву до самовдосконалення у своїх дітей із 48% на початку дослідження до 96% на кінець роботи.

Якщо на початок нашої роботи батьків, які розуміли сутність поняття "самовдосконалення" та мали уяву про методи ефективного формування потреби у самовдосконаленні було 42%, то на кінець дослідження їх відсоток зріс до 96%.

Виходячи з підсумкових даних експерименту, можемо констатувати той факт, що мета, яка була поставлена на початку дослідження була досягнута.

На наш погляд, проблема формування потреби у самовдосконаленні у молодших підлітків в сім'ї потребує свого подальшого дослідження та розвитку, зокрема нагальною є проблема підвищення педагогічної культури батьків шляхом підготовки навчально-методичних посібників та методичних рекомендацій для батьків.

1. Авдіянц Г. Формування духовних потреб школярів у сім'ї: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Слов'янський держ. педагогічний ін-т. Слов'янськ, 2001. 194 с.

2. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні. // Світ виховання. – 2004. № 4.

3. Енциклопедія батьківства: посібник з сімейного виховання / Авт. кол. за заг. ред. Є. Коваленко, С. Кириленко. – К.: КНТ, 2008. – 592 с.

4. Бех І. Виховання особистості: Сходження до духовності: Наук. видання. – К.: Либідь, 2006. – 272 с.

The author of the article determines the terms of the effective forming of requirement in self-perfection in family, outlines the task of work with parents and gives them short description.

Key words: family, junior teenagers, self-perfections.

УДК 37.0174
ББК 74.200.505

Зінаїда Болюк

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ СІМ'ЯНИНА

У статті висвітлено концептуальні ідеї формування правової культури особистості, здійснено її структурний та функціональний аналіз.

Ключові слова: правова культура особистості, концептуальна модель.

Формування правової культури учнівської молоді в умовах розбудови правової держави та утвердження громадянського суспільства постає особливо актуальною проблемою/ Удосконалення правової підготовки молоді до життя на ґрунті народного правового світогляду і знання законів України сприяє розвитку правових засад майбутнього громадянина, сім'янина, морально-психологічної готовності до активної законотворчої державницької діяльності.

Формування правової культури сім'янина необхідне для розширення світогляду учнів. Для того, щоб засвоєні нами пізнання з цієї сфери виступали дієвим засобом формування уяви про шлюб і сім'ю, громадянську відповідальність, яка співзвучна з вимогами моралі, взаємною повагою, турботою про тих, хто потребує підтримки, відповідальним ставленням до своїх вчинків в особистому житті.

Метою цієї статті є аналіз концептуальних положень поняття "правова культура особистості". Як вважають окремі науковці (В. Костів, Л. Станкевич, В. Щегорцов та ін.) правова культура особи – це притаманна їй інтегральна системна властивість, яка має відповідні структурні елементи та їх функціональні цілісний взаємозв'язок.

Ми вибудовуємо системну модель правової культури особистості у складі трьох основних підсистем, серед яких виділено такі компоненти:

- першої підсистеми (правові дії як результат функціонування механізму внутрішньої ціннісно-нормативної регуляції поведінки особи): засвоєні особою основні елементарні норми і правила поведінки; рівень домагань особи відповідно до реальних умов її життєдіяльності у задоволенні основних потреб; правові цінності, переконання, ідеали, установки; повнота розвитку і прояву функцій мотиваційної сфери тощо;

- другої (правові відношення особи до ... як можливість функціонування у вигляді регулятивної системи, що виявляється через актуальну правову діяльність і можливість розвитку правових якостей) – вироблені у процесі діяльності, спілкування й нагромадження досвіду суспільної поведінки правові відношення до: закону і конституційних норм права, оберігання життя і смертної кари, своєї держави та інших держав-членів міжнародного співтовариства, державної влади та її правоохоронних органів, загальнонародної власності і приватної, праці й відпочинку, людей (старших і молодших, батьків і дітей, багатих і бідних, друзів і недругів, чоловічої і жіночої статі, власної і чужої гідності);

- третьої підсистеми (*правові якості і правова спрямованість* особи як дві лінії якісної характеристики інтегральної властивості, що формується) - сукупність *правових якостей* (громадянськість і відповідальність, милосердя і прощення, повага і справедливність, організованість і дисциплінованість, безкорисливість і порядність, сумлінність і об'єктивність, шанобливість і терпеливість, слухняність і обов'язковість, практичність і доброзичливість, уважність і толерантність, тактовність і благородство, самотність і делікатність тощо) і *правова спрямованість* особи.

У рамках процесу правової свідомості реалізуються, проходячи перевірку умовами реального буття конкретної особи, проблемні ситуації. Зв'язок тієї чи іншої міри напруженості між середовищем і особою створює проблемну ситуацію, яка через правову активність особи реалізується відповідно до властивих їй потреб, цінностей, установок у результаті складної системи мотивації (з можливим підключенням внутрішніх і зовнішніх стимулів) у правову дію-відношення. Завершення цього процесу веде до встановлення правової культури нового порядку (нового якісного рівня, спрямованого у позитивну чи негативну сторону), тобто до правового розвитку особи за рахунок впливу на правові якості її правових відносин. Відносини ж, як наявний зв'язок між правовими якостями особи і охарактеризованим циклом дії механізму внутрішньої ціннісно-нормативної регуляції поведінки, багаті й здатні на нові проблемні ситуації і т. ін. У результаті багаторазового відтворення всього циклу проходить збагачення однієї чи декількох разом взятих правових якостей, актуальних для того чи іншого виду правових відносин. Сукупність тієї чи іншої міри сформованих якостей досить суттєво впливає на правову спрямованість, що пронизує всі інтегративні якості особистості. Сполуча, поєднання виділених якісних інтегральних вузлів забезпечує появу і розвиток системної властивості – *загальної правової культури особи*.

Звідси, *правова культура особи – це притаманна їй інтегральна системна властивість, що характеризується мірою сформованості суспільно-значущих правових якостей, набутих у результаті дії механізму внутрішньої ціннісно-нормативної регуляції поведінки та зовнішніх правових відносин особи у процесі її діяльності і спілкування*.

Розкриття правового процесу на рівні першої підсистеми охоплює передумови виникнення правової проблеми (вимоги суспільства до особи плюс сферу соціальних засобів, що включає суспільне благо) та власне його зміст. Суспільними *правовими вимогами є загальнолюдські правові цінності*, що відображають насувні потреби суспільного розвитку (повага до життя і свободи, власної і чужої гідності, відповідальність перед оточуючими, чесність, порядність, прагнення до соціальної гармонії і справедливості, рівноправність у володінні майном, в приватному житті, терпеливість тощо).

Слідом за вимогами виникає момент, коли особа повинна зайняти позицію *суспільного блага*. Тут ідеальні вимоги зустрічаються з реальністю, життєвими умовами, з'являється передумова для виникнення головної суперечності здійснення мотиваційних колізій та реального правового вчинку з погляду Закону чи Беззаконня. Але, для того, щоб ця колізія стала реальністю,

необхідно підкріпити явні, чітко й однозначно сформульовані регулятивні усвідомлення загальнолюдських правових норм, оціночними уявленнями, які можна творчо застосовувати в регуляції своєї поведінки у багатстві різнотипових реальних ситуацій, конкретних життєвих умовах.

Еволюція проблемної ситуації у правову проблему здійснюється з допомогою *правових норм, цінностей і дій*. *Правові норми* дають опору внутрішній правовій діяльності особи в тій чи іншій ситуації, допомагають її осмислити в руслі апробованого соціального досвіду, задають загальні, закономірні у соціальному плані рамки прояву правової активності особи, прокладають соціально виправдані шляхи від проблем до процесів, від свідомості до поведінки. Але одного нормативного механізму недостатньо для задоволення потреб особи до саморозвитку в постійно змінюваних життєвих умовах. Із цією метою нормативний механізм взаємодоповнює ціннісний механізм, завдяки якому можливе обґрунтування власного шляху розв'язання правової проблеми, правове самовизначення особи в світі цінностей.

Цінності в системі правової цілісності особи виступають у якості світоглядної орієнтації правової свідомості. Правова ціннісна орієнтація характеризується зв'язаністю, взаємообумовленістю різних конкретних ціннісних орієнтацій, наявністю домінантної, стержневої орієнтації, що в багатьох випадках визначає характер всіх інших (у якості подібної домінанти може виступати ціннісна ієрархія життєвих цілей, ідеалів).

Вищою формою правових цінностей виступає ідеал. *Правовий ідеал* як цілісне уявлення про основну спрямованість життя людини, зразок людських відносин у всіх сферах життєдіяльності, включає й оцінку суспільних відносин, уявлень про інші конкретні цілі, дану з погляду законності й беззаконня. Ідеал виступає у вигляді зразка для наслідування, уявлень про бажані цілі, життєві плани, сукупності найбільш значущих для особи правових якостей і т. ін.

Правові пошуки у світі цінностей, формування ідеалів, вибір мети і необхідних засобів становить собою грані правової діяльності особи, які розкривають зусилля для її світоглядної правової орієнтації, правового самовизначення. У результаті таких пошуків створюються основні ціннісно-світоглядні *установки* особи, що впливають на дальший хід правового процесу на рівні першої підсистеми. У певних ситуаціях установки актуалізуються, але їх втілення в конкретних діях і вчинках залежать від того, на якому рівні проходить поведінка: на *імпульсивному* чи *вольовому*. На першому з них імпульс породжує актуальну установку, і вона тут-таки переходить у дію, що не контролюється свідомістю. Для вольової поведінки (другий рівень) характерний акт об'єктивізації, що виявляється в усвідомленні ситуації, що виникла. Причому зміст вирішення у конкретному випадку дуже часто відповідає основній закріпленій у житті установці особи.

Центральною детермінуючою ланкою у реальній внутрішній правовій діяльності людини є *правові потреби* особи. Об'єктивно зумовлені потреби виступають основною рушійною силою, що спонукає особу до включення у правову діяльність. Правові потреби засвідчують правові домагання особи стосовно дійсності і самої себе, ту міру її вимогливості, яка здатна стати

вирішальною силою процесу, спрямованого на реалізацію ідеалів і вимог. Правові потреби служать своєрідним пусковим механізмом, що виявляє боротьбу закону й беззаконня, що й робить їх актуальним об'єктом виховання.

Потреба має бути суб'єктивно осмислена людиною через інтерес. Він закріплюється у правосвідомості не тільки у вигляді певних уявлень і знань про існуючі потреби, способи їх задоволення та впливу на життєдіяльність суб'єкта, а головним чином у вигляді відношення до потреб і способів їх задоволення, вироблених на основі оцінки корисності їх для життєдіяльності особи. Тут інтерес виступає як певний мотив діяльності суб'єкта, як компонент його волі і складає (разом з потребою і метою) ознаку, що визначає зміст діяльності, поведінку особи [2, с. 94]. *Правовий мотив* визначають як свідомість (тією чи іншою мірою), правове спонування особи, причому власне правовий мотив буде тільки тоді, коли усвідомлення проходить через дихотомію закону й беззаконня, тобто так чи інакше демонструючи переваги суб'єкта в світі правових цінностей.

У процесі формування мотивації поведінки особистість підходить до розв'язання проблеми. *Правова мотивація* – це динамічна система, що становить не просту суму різних мотивів, а є спрямовуючою і організуючою їх цілісною системою. Їй властиві такі функції: оціночна, спонукальна, виправдально-захисна і прогностична. Мотивація особливо актуальна в тому випадку, коли є можливість вибору, є різні варіанти задоволення однієї й тієї ж потреби. У цій ситуації має значення стимуляція поведінки. Як вказують дослідники, *стимули* – це такі спонукачі діяльності і активності людини, які опосередковують потреби й засоби для їх задоволення. З одного боку, вони сприяють перетворенню засобів задоволення потреб, а з іншого, формують самі потреби, способи їх задоволення, мотиваційну сферу, сильно впливаючи цим самим на особистість в цілому.

Сформована мотивація є важливим результатом правового процесу, але її якість проявляється тільки у *правовій діяльності*, зіставленій з основами права у вигляді конкретного правового вчинку, лінії поведінки. Правова діяльність включає різні форми правової активності особи, виступає завершальним моментом правового процесу на рівні першої підсистеми. Правова діяльність особи можлива у всіх вище виділених видах правових відносин.

Отже, виділений нами структурний та функціональний аспекти цілісної системи правової культури особистості надасть змогу більш осмислено провадити соціально-правову політику держави, сім'ї та інших соціальних інститутів.

1. Костів В. Системний аналіз процесу формування правової культури особи // Формування правової культури школярів / Укл. З. Болюк, В. Костів.- Івано-Франківськ, 1998.- С. 13-29.

2. Цегорцов В.А. Соціологія правосвідомості.- М., 1981.- 174 с.

The conceptual ideas of forming of legal culture of personality are reflected in the article, it is carried out structural and functional analysis.

Key words: legal culture of personality, conceptual model

УДК 371.4

ББК 74.200.251

Олена Будник, Любов Назарук

ФОРМУВАННЯ НАРОДОЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДИТИНИ: РОДИННІ ВИХОВНІ ТРАДИЦІЇ ТА СУЧАСНІСТЬ

У статті висвітлено провідні ідеї формування народознавчої компетентності особистості засобами родинних традицій і виховних пріоритетів різних народів.

Ключові слова: народознавча компетентність, родинні виховні традиції, виховні пріоритети.

Актуальність проблеми. У педагогічному минулому навчання та виховання підрастаючого покоління здебільшого носило суспільний характер, тобто пріоритетна роль у формуванні й розвитку особистості відводилась дошкільним навчальним закладам, школі, громадським організаціям тощо. Це зумовило негативну тенденцію сьогодення – відчуження дитини від батьків, родинних пріоритетів та ідеалів. Увійшовши в ХХІ століття, людство на шляху інтенсивної глобалізації та інтеграції поступово втрачає родинні виховні традиції та ідеали.

Між тим, незаперечною залишається думка, що саме в сім'ї, родинному соціумі дитина успадковує найважливіші цінності, що стають її життєвими надбаннями. “Як від яблуні соки у гілки свої, так батьківський дух і норов переходить у дітей, поки відлучається й знову вкоріняється”, – безспідставно стверджує український філософ Г.Сковорода про неоціненне значення сімейного виховання [7, с. 436].

Незважаючи на різноманітність етнокультур (приміром, в Україні проживає близько 130 національностей і народностей, українці з яких становлять майже 78 відсотків), існує багато спільного, що об'єднує сім'ї в міжетнічному полі, – створення сім'ї, народження дитини, її хрещення, повноліття, сімейні ювілеї, смерть когось із членів сім'ї.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі вивчення українських родинних традицій виховання різних народів визначити провідні ідеї та особливості формування народознавчої компетентності особистості в сучасному полікультурному просторі.

Вивчаючи сім'ю в історичному ракурсі, переконуємось, що кожне попереднє покоління єднається між собою генетично через зовнішні (спосіб організації побуту, господарсько-виробничої діяльності, культурно-виховного досвіду) та внутрішні характеристики (духовні цінності, світоглядні уявлення, стереотипи мислення тощо). Водночас сім'я уподібнюється соціальному мікрокосму: її структура представляє мікромодель суспільства, в якій сконцентрована палітра суспільних відносин (соціальних, економічних, культурних, політичних). Утім особливості кожної родини, коріння яких у глибині віків переживалися, притаманні нації, народу в цілому (“Родина до родини – народ”). Не випадково до фамілістики, предметом дослідження якої є

життєвий цикл сім'ї і взаємини між її членами, прикутий інтерес сучасних дослідників, особливо за рубежом.

До початку XIX століття материнство не було в пошані, дітей виховували здебільшого чоловіки. Більше того, дослідникам не вдалось знайти жодної книги з проблем виховання дітей, яка була б адресована матерям, а не батькам, і датована раніше 1800 роком. Поняття біологічних батьків не використовувалось, оскільки матір після народження дитини могла передати її на виховання іншій жінці. Не дивно, що до середини XIX віку питання виховання дитини в українській сім'ї не посіли належного місця в етнографічних дослідженнях, лише у 20-х роках XX століття вони зазнали наукового узагальнення та систематизації. У цей час з'явилися тези про родильну обрядовість (О. Малинка, О. Онишук, Д. Успенський), народну виховну практику (І. Барвінський, Д. Лепський, Ю. Яворський) [3, с. 94]. У 1929 році світ побачила книга Н. Заглади "Побут селянської дитини", в якій яскраво виражені традиційні засоби народного виховання в селянській родині на Поліссі.

Важливого значення проблемі виховання дитини в сім'ї на засадах народності, зокрема взаєминам між батьками та дітьми, надавали Г. Ващенко, Г. Волков, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький. Етнографічний контекст психолого-педагогічних особливостей навчання й виховання дитини в сучасній сім'ї висвітлений у наукових працях таких учених, як А. Марушкевич, В. Постовий, Т. Алексєнко, В. Костів, Л. Орбан-Лембрик, Р. Скульський, М. Стельмахович та інші. Дослідники одноставно акцентують на значенні національних традицій у формуванні зростаючої особистості; те, що в минулому родині були міцнішими, як правило, багатодітними, частково аргументують більшою увагою до духовно-морального виховання. Історико-педагогічний аспект означеної нами проблеми відображений у роботах С. Бабишина, Т. Мацейків, Є. Сявак, О. Ярмоленка.

Визначаючи виховний ідеал як служіння Богу й нації, згідно якого "перша абсолютна вартість для молоді є Бог, друга – Батьківщина", Г. Ващенко, який багато років свого життя змушений був прожити в еміграції, пропагує утвердження в молоді християнської моралі, любові до свого народу й вітчизни, патріотизму тощо. Християнська мораль ґрунтується на визнанні вищих духовних пріоритетів – правди, добра, чесності, справедливості, любові та ін. Відомий педагог неодноразово акцентує, що в основі виховного ідеалу лежать традиційні народні цінності, зокрема релігійно-національні постулати [2].

Так, у православній родині заборонено народжувати дітей без благословення, тобто вінчання в церкві, інакше, за народними віруваннями, в майбутніх батьків можуть виникнути проблеми в фізичному чи розумовому розвитку їхнього нащадка. В іудейській сім'ї вважають, що народження дитини настає вже у момент зачаття, тому її виховання починається ще в утробі матері: спілкування, отримана інформація, світський або релігійний спосіб життя позначаються на характері майбутньої дитини. [1]. А католики стверджують, що виховувати маля потрібно задовго до народження, до його появи слід

ретельно готуватися, аби воно, з'явившись на світ, було бажаним, довгоочікуваним.

Згідно релігійних канонів (а саме на них орієнтується традиційна українська родина у вихованні своїх дітей), у православному світі главою сім'ї вважається чоловік, так як главою Церкви є Ісус Христос. В українській сім'ї першим до столу повинен був сісти господар, він же й першим куштував страви, благословив Святу вечерю. Утім роль жінки є не менш важливою, адже вона є хоронительною сімейною вогнищем, першою і найважливішою вихователю дітей.

Наприклад, у сучасній єврейській родині також всі члени мають рівні права, але найчастіше глава сім'ї є жінка, в руках котрої зосереджені гроші та інші засоби управління сім'єю. Шанобливо ставляться до жінок і в мусульманській родині, оскільки вихованням дітей традиційно займаються матері. Кажуть, якщо діти дотримуватимуться норм Ісламу, мати отримає від Творця мінагороду. У хадісах (висловах пророка Мухаммеда) сказано: "Рай перебуває під ногами вашої матері" і "Якщо вас одночасно покликали мати й батько, спочатку підійдіть до матері". Уявлення, що ісламська жінка – домогосподарка, є хибним, адже вона, в першу чергу, виконує функції матері й дружини, до яких у мусульманському світі ставляться з неабиякою повагою.

Природно, що шанобливе ставлення чоловіка до жінки-матері, подружжя, ширіше, спільна участь у господарсько-побутових справах, традиції святкування родинних свят віддзеркалюються в адекватній поведінці дітей, коли вони стають дорослими та створюють власні сім'ї.

Святіший Отець Іван Павло II у листі до сімей зазначає, що кожен із нас природно з'являється на світ у сім'ї, тому саме їй завдячує сам факт бути людиною; коли ж людина народжується поза сім'єю – це завжди є болісним виявом, який згодом тяжіє над усім її життям. Кожна особа походить із сім'ї, щоб згодом у новій родині втілювати своє життєве покликання [4]. Цим самим ідентифіковано акцент на значенні родинних виховних пріоритетів і релігійних уявлень, які так тісно переплітаються між собою.

У різних народів родинні традиції виражаються через етапи етнічної та релігійної соціалізації дитини.

Так, в українській родині дитину до року "молили": мама чи бабуся складала дитині ручки й замість неї проказувала слова ранкової чи вечірньої молитви. У два роки дитину вже вчили самостійно молитись. Поширеною була спільна молитва всіх членів родини. У католицьких і православних родин після досягнення дітьми 9 – 10 років відзначають Свято Першого Причастя. Із раннього дитинства (з 3 – 4 років) ведеться катехизація, тобто підготовка до величної події у школі або парафіяльному будинку (вивчають Закон Божий, молитви й готуються до Першої Сповіді). Перше Святе Причастя для християнської родини – урочиста подія, яка запам'ятовується на все життя.

У євреїв заздалегідь готуються до відзначення дитиною 16-річного віку, тобто повноліття, тому за рік або два до цієї дати батьки наймають учителя для навчання мови, якою написана свята Тора. Цей день народження відзначається у синагозі. Родичі й друзі приходять святково вбрані, а батько дякує Богові за

терпіння у вихованні дитини до повноліття. Упродовж святкової молитви дитина читас Торю, написану на древньому сувої пергаменту (найчастіше йому понад 300 років). “Світськими” елементами свята є обси́пання іменинника цукерками, а також співи й частування, що здійснюються в синагозі після молитви.

Як бачимо, релігійні звичаї різних народів засвідчують досягнення дитиною певного рівня свого розвитку, громадського визнання, а, значить, необхідності відповідальності за свої дії, соціальної активності та участі у відповідній діяльності.

Поряд із релігійними, виокремлюють етапи етнічної соціалізації дитини в сім’ї, приміром, в Україні обряд одягання на хлопчика пояса, коли йому виповнювалося три (подекуди чотири) роки. Вранці, після сходу сонця, батьки промовляли молитву і наказували вихованцеві повторювати її, після чого підперезували тканим поясом, спеціально підготовленим для цієї події, висловлюючи побажання: “Даруй тобі, Боже, щастя, здоров’я і мно́гі літа. Дай, Боже, щоб ти той сходив і на краший заробив” [6, с. 79]. А на Буковині підперезували ще й дівчаток, коли їм виповнювалося три роки [8, с. 117]. Цей обряд здійснювали на свято Чуда Михайлового і брали в ньому участь рідні та хрещені батьки дитини. Коли ж хлопчикові виповнювалося сім років, на нього одягали штани, ознака погонича (з цього моменту він пас телят, овець, допомагав по господарству). Семирічній дівчинці пов’язували поверх сорочки запаску і починали вчити мистецтву прядіння, залучали до хатньої роботи, догляду за молодшими братиками і сестричками [6, с. 79]. Огож одяг (пояс, штани, сорочка, запаска) слугував засобом статевої диференціації особистості, з чим значною мірою пов’язана їхня участь у господарсько-трудовій діяльності родини, статус у громаді.

Українські етнографічні джерела засвідчують виокремлення символічних обрядів переходу від дитинства до дорослості. Приміром, пострижини як традиційне відзначення річниці від дня народження дитини. Так, малюку до року не можна підрізати волосся, вперше, за народним звичаєм, це повинна зробити хрещена мати, коли йому виповниться перший рік (на Уманщині, Тернопільщині, окремих регіонах Івано-Франківщини), на другім році життя дитину вперше підстригають на Полтавщині та околицях Києва. Дівочий різновид пострижин – це обряд заплітання (на Закарпатті воно проводилось через п’ять років після народження, в інших регіонах України, коли дівчинці сповнювалось шість років), урочисте плетіння навхрест перших кісок [5, с. 331].

Ці родинні традиції відігравали важливу роль в усвідомленні дитиною свого “Я”, особистісної значущості, національної ідентифікації. Спадщина родинних виховних традицій – потужний засіб формування народознавчої компетентності дітей і молоді, зокрема їхніх уявлень про національні цінності й пріоритети кожної країни, почуття патріотизму, громадянськості, духовності, міжетнічної толерантності.

Таким чином приходимо до висновку, що в процесі формування народознавчої компетентності дітей і молоді засобами українських родинних традицій доцільно враховувати наступні їх особливості:

- облагородження шлюбних взаємин між чоловіком і дружиною (батько слугує взірцем шанобливого ставлення до жінки-матері, яка здебільшого терпляча, слухняна, сором’язлива, ніжна, працьовита): “Нема в світі, як родина”, “Без сім’ї, без роду – хоч з моста та в воду”, “Сім’я міцна – горе плач”;
 - святе дотримання взаємної подружньої вірності (вірність українських жінок здавна славилась в усьому світі): “Куди голка, туди й нитка, куди чоловік, туди й жінка”, “З ким вінчатися, з тим і кінчатися”, “Батько стереже доньку до вінця, а муж дружину – до кінця”;
 - спільне ведення господарства, вміле виконання своїх домашньо-побутових обов’язків (господарем в домі вважали чоловіка, до якого ставилися і неабиякою повагою): “Коли ти мені муж, тоді будь мені дуж”, “За добрим господарем і свиня господина”, “Добрий чоловік надійніший кам’яного моста”;
 - наявність демократичних внутрісімейних стосунків, що ґрунтувались на вичасво-спадковій системі (рівномірний розподіл батьківського майна між синами та доньками);
 - рівноправність становища української жінки в сім’ї (“Чоловік один кут в хаті тримас, а жінка аж три”, “Чоловік голова сім’ї, а жінка – шия: куди поверне, туди й дивиться”);
 - забезпечення духовно-емоційного комфорту в сім’ї, створення домашнього затишку (“Горе тому, в кого нема ладу в господі”, “Як у сім’ї підливе життя, то й виросте дитя до пугтя”, “Дружна сім’я гори зрушить”, “Нашо клад, коли в сім’ї лад”, “Як зайдеш між реп’яхи, то й реп’яхів наберешся”);
 - належне виконання батьківських обов’язків щодо виховання дітей, привчання їх до самостійного життя й праці (“Як бавитимеш дитя, так воно й виросте”);
 - збереження та примноження родинних звичаїв, реліквій, трудових династій (“Коли батько рибалка, то й діти в воду дивляться”).
- Отож мета як ідеальне відображення кінцевого результату виховання в українській родинній педагогіці зводилась до плекання здорової, доброї, розумної та працьовитої людини, а головним критерієм її вихованості слугувала повсякденна поведінка й діяльність. Батьки особливо дбали про виховання дітей, оскільки “добрі діти – спокійна старість, лихі діти – старість стає пеклом”, переконливо доводивши, що “життя як стерниста нива: не пройдеши, ноги не вколовши”, “життя прожити – не поле перейти”.
- Народознавча компетентність батьків ґрунтується на народних принципах: природовідповідності (“Гни дерево, поки молоде, вчи дитя, поки мале”), індивідуалізації виховання (“У всякої пташки свої замашки”, “Що голова, то розум”), гуманізації (“Діти, як квіти: полий, то ростимуть”), націоналізації (“Хоч і по кісткі в воду, аби до свого роду”). Значна увага приділяється впливу спадковості на процеси формування особистісних цінностей дитини (“Як

коріння, таке й насіння”, “Яка гребля, такий млин, який батько, такий син”, “Яблуко від яблуні далеко не відкотиться”) та середовища (“Краще з розумним загубити, ніж з дурним знайти”, “З ким поведешся, того й наберешся”).

Підсумовуючи викладене, зауважмо, що етнопедагогічний досвід української родини є надзвичайно цінним для вивчення молодими батьками, які відчують труднощі у вихованні своїх емансипованих дітей. Утім доцільно враховувати, що на формування родинних традицій та ідеалів значний вплив мало довготривале перебування під національним гнітом чужоземців. У минулому сім'я орієнтувалась на загальнонародські цінності у вихованні, які співпадали з релігійними догмами. Соціальні інституції радянського періоду проповідували класову мораль, що базувалась на зневазі до інших народів, їхніх звичаїв та обрядів. Це суперечило традиціям народної педагогіки.

Сучасна сім'я живе в інших умовах – незалежності й демократії. Низка ідей народної педагогіки виявились непридатними для практичного використання у теперішніх сім'ях, які мають значно більше помічників у вихованні (освітні навчальні заклади, засоби масової інформації, література, кіно, інтернет тощо). Широкий вихід у світовий простір не завжди має добротний відтінок, оскільки, поруч з культурними здобутками, до нас часто поступають негативізми. Тому сьогодні нам треба дивитись на виховну місію сім'ї перспективно: на сім'ю європейську; на сім'ю, яка не може замикатись рамками господарсько-побутових проблем; на сім'ю, яка мислить масштабно, планетарними категоріями. Попри неопізнаний виховний потенціал національних виховних традицій, доцільно здійснити й корекцію українського менталітету (якщо ми, за висловом Г.Вашенка, “природні індивідуалісти” (“Моя хата скраю”), то чи влаштуємо цим, скажімо, європейську (світову) сім'яльність?).

1. Вареник П. Ми зібралися біля дитячої коліски... Електронна версія: http://www.malecha.org.ua/index.php?ind=reviews&op=entry_view&iden=215.
2. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава: Ред. газ. “Полтавський вісник”, 1994. – 191 с.
3. Ганнусенко Н., Мацейків Т. Ціннісні імперативи народного досвіду виховання // Цінності освіти і виховання: Наук.-метод. зб. / За заг. ред. О. Сухомлинської, ред. П. Ігнатенка, Р. Скульського, упор. О. Павліченка. – К., 1997. – С. 93-97.
4. Душпастирство і сучасна сім'я. – 10 листопада 2006 р. Електронна версія: <http://electric.org.ua/to-all/dushpastyrstvo-i-suchasna-sim%F2%80%99ya.html>.
5. Енциклопедія українознавства для школярів і студентів / Авт.-уклад. В. Оліфіренко та ін. – Д.: Стакер, 1999. – 496 с.
6. Жмудь Н. Етнічні стереотипи статевого виховання молоді // Народна творчість та етнографія. – 2003. – №3. – С. 78–82.
7. Сковорода Г. Пізнай в собі людину / Пер. М. Капшуба; Пер. поезії В. Войтович. – Львів: Світ, 1995. – С. 436.

8. Щербак І. Обрядові форми статевої ідентифікації дітей у традиційній культурі українців // Народна творчість та етнографія. – 2000. – № 1. – С. 114-118.

The article throws the light upon the leading idea of formation an ethnography competence of the person by means family traditions and educational priorities of different people.

Key words: *competence of ethnology, domestic educate traditions, educate priorities.*

УДК 37.03

ББК 74.900.24

Оксана Васійчук

РОЛЬ СІМ'Ї У ФОРМУВАННІ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ ДІТЕЙ

У статті аналізується питання ролі сім'ї і впливу батьків на формування у дітей здорового способу життя. Автором запропоновані форми роботи учителя початкових класів із батьками учнів.

Наводяться статистичні цифри щодо рівня довіри до батьків різних вікових категорій школярів і впливу батьківського авторитету та сімейної атмосфери на розвиток світогляду, емоційно-вольової сфери та соціальної компетентності дитини.

Ключові слова: *вплив батьків, здоровий спосіб життя, світогляд, емоційно-вольова сфера, соціальна компетентність.*

Молодь – це категорія населення, яка акумулює його творчий потенціал, що неодмінно призводить до позитивних зрушень у суспільстві. Але разом із тим очевидною є залежність ефективності використання та самовикористання цього потенціалу від рівня здоров'я молодого покоління, від його способу життя [1; 3].

Пропаганда здорового способу життя на науковому й практичному рівнях, що ведеться сьогодні, в основному не сприймається дітьми та молоддю. Можна припустити про існуючий певний вакуум, який необхідно заповнити соціально і особистісно значущими орієнтирами. Одним із таких орієнтирів є організація засад здорового способу життя через сімейне виховання на різних рівнях вікової діяльності дитини [1; 5].

Напрями формування здорового способу життя зокрема молодших школярів у позаурочний час визначила педагог-науковець С. Свиріденко: прищеплення учням валеологічних знань, формування умінь і навичок здорового способу життя в процесі виховної діяльності, організація взаємодії учителів, батьків і громадськості в оздоровчо-пропагандистській роботі [7].

Питання здоров'я та здорового способу життя, розвитку та становленню особистості дитини і підлітка розглядаються багатьма дослідниками: виховна робота в школі засобами фізичної культури (А. Дубогай, С. Свиріденко [7], Г. Власюк, А. Турчак); психологічні, моральні особливості виховання особистості (І. Бех, Н. Максимова, С. Масгутова, І. Нікітіна, Р. Пасічник,

І. Романишин); формування ціннісних орієнтацій підлітків (С. Лапасенко [5], О. Турянська); становлення соціальної активності підлітків (К. Власова, О. Карпукін, О. Кузьменко).

Від способу життя індивіда і сім'ї сьогодні залежатиме рівень здоров'я суспільства у майбутньому, тому родина виступає одним із чинників процесу формування здорового способу життя дітей.

У сім'ї, насамперед, прищеплюється культура здоров'я як історично визначений рівень розвитку вмінь та навичок, які сприяють збереженню, зміцненню та відновленню здоров'я людини, реалізації з цією метою внутрішніх резервів її організму. Культура здоров'я відбивається у специфічних формах, способах життєдіяльності особистості, які виробляються, починаючи з раннього дитинства, і здійснюються протягом усього життєвого процесу [8; 135].

Прагнення і потреба бути здоровим притаманне кожному. Саме в дитячому віці необхідно навчитися не корнися шкідливим звичкам, мати тверді переконання щодо здорового способу життя, використовувати всі резерви свого організму для подальшого фізичного і духовного розвитку, при потребі компенсувати фізичні недоліки розвитком у собі і якостей і здібностей, які дають змогу реалізуватися в самостійному житті [8; 135].

Зупинимось детальніше на молодшому шкільному віці, так як, на нашу думку, через психолого-педагогічні особливості, саме дана категорія дітей формує власні світоглядні оцінки через сприйняття чи заперечення цих явищ дорослими (батьками та вчителем), відбувається осмислення суті власних вчинків. Саме молодший шкільний вік є найсприятливішим для формування навичок і знань про здоровий спосіб життя.

Психічний і особистісний розвиток дитини у молодшому шкільному віці зумовлюється особливістю соціальної ситуації розвитку навчанням у початковій школі. На цьому віковому етапі провідною діяльністю стає навчання, основою якого є пізнавальний інтерес і нова соціальна позиція [6; 165].

Молодший шкільний вік розділяє «симптом втрати безпосередності», який свідчить, що між бажанням щось зробити і самою діяльністю виникає новий момент — з'ясування, що дасть дитині конкретна діяльність. Цей симптом виявляється як внутрішня орієнтація в тому, який сенс може мати для малюка здійснення діяльності: задоволення чи незадоволення своїм місцем у стосунках із дорослим, іншими дітьми. Так уперше виникає емоційно-сміслова орієнтувальна основа вчинку [6; 166].

Тому для аналізу вчинків і дій бажано звертатися до власного досвіду малюка, книг, телепередач. Вразливість дитини у цьому віці дає можливість впливати не лише на свідомість, а й на її почуття. Під впливом позитивних переживань у молодшого школяра виникають добрі поривання, і треба допомогти їх реалізувати [8; 138].

Одним із напрямів батьківського виховання є формування здорового способу життя у дітей. Адже кожен із батьків бажає, щоб дитина виросла

фізично й психічно здоровою, без шкідливих звичок. Багато в чому формування здорового способу життя залежить від традиційних складових цього впливу:

- стилю життя сім'ї;
- способу організації життя;
- характеру взаємостосунків між подружжям;
- участі обох батьків у вихованні;
- правильно організації вільного часу сім'ї;
- ставлення самих батьків до вживання алкоголю, паління, застосування наркотичних речовин.

Основна відповідальність за розвиток і здоров'я дитини покладеться на сім'ю. Саме в ній формуються найважливіші риси особистості. Досвід, який дитина набуває в родині, визначає її індивідуальну поведінку, життєві цінності. Від того, які взаємини в сім'ї, залежить розвиток самосвідомості дитини, духовний і психічний світ, можливість фізичної та соціальної адаптації, життєдіяльності. Від того, як батьки піклуються про здоров'я своє та дітей, чи вміють і прагнуть дотримуватися правил здорового способу життя, значною мірою залежить ставлення до цього дитини. З огляду на це, у кожній родині, має панувати культ здоров'я. Якщо батьки обізнані в цих питаннях, володіють способами його збереження, дотримуються певних моделей здорового життя, дитина змалечку привчається з повагою і турботою ставитися до власного здоров'я [8, с. 135].

Формуванню культури здоров'я, розвиткові почуттів, поглядів, думок, які відбиваються на здоров'ї дітей, сприяє атмосфера доброзичливості, приязнності дорослих і дітей у ставленні один до одного, взаємна повага, готовність прийти на допомогу. Адекватне емоційне ставлення батьків до дітей, здатність здійснювати емоційну підтримку — виявляти любов, співчуття, розуміння, сприяти психологічному комфортному самопочуттю дітей, задовольняти головну потребу в емоційному контакті розвивають у дитині найкращі душевні якості [8; 138].

Оскільки референтними особами впливу на дітей молодшого шкільного віку залишаються батьки, а перший вчитель стає найбільш впливовою особою щодо формування ціннісних орієнтирів у житті, тому слід акцентувати увагу на співпраці двох впливових сторін у вихованні здорового способу життя учня.

У роботі з батьками вчителю початкових класів дуже важливо вибудувати таку стратегію роботи, яка б дозволяла схвалювати дії сім'ї, не заперечувати чи осуджувати вчинки батьків в очах школярів, якщо вони і неправильні, але змушувала батьків ради власної дитини змінити свої погляди і методи, вчинки і судження заради позитивного впливу на виховання.

Такими формами роботи з батьками є:

- бесіда (індивідуальна чи фронтальна);
- тематичні батьківські збори;
- співпраця з психологом школи (виступи, анкетування, поради);
- тестування батьків на предмет підбору і використання педагогічних методів виховання і навчання;
- залучення батьків до участі у тренінгах з питань сімейного виховання;

- практичні поради (вчитель - батькам, батьки - батькам);
- проведення відкритих уроків і виховних годин для батьків;
- використання у письмовій формі листів-звернень, листів-пояснень, листів-оголошень, листів-звітів, листів-міркувань, порад та ін.;
- проведення в класі (школі) конкурсів(спортивних, творчих: музичних, літературних, образотворчих, танцювальних та ін.) серед батьків;
- заохочення до співпраці у навчально-виховному процесі (грамота, подяка, цінний приз, поїздка, похід у театр чи музей, екскурсія із класом).

Завдяки вмінню вчителя у своїй роботі переконувати, уміло поєднувати життєвий досвід батьків із рівнем їхніх вимог до дитини, мудрим порадам, авторитетові вчителя, систематичності і різноманітності форм і прийомів у роботі з батьками, досягається завдання позитивного і правильного впливу сім'ї на становлення, адаптацію, світогляд молодшого школяра, що загалом сприяє формуванню шанобливого ставлення до здоров'я, визначення пріоритетів у способі життя, навчанні та запобіганню дій, які шкодять здоров'ю, зокрема тютюнопалінню, алкоголю, вживанню наркотичних речовин.

Саме у сім'ї відбувається первинний процес соціалізації дитини, прищеплення їй загальнолюдських і моральних норм поведінки, формується світогляд, відбувається становлення особистості, виховується ставлення до себе і оточуючих через оцінку дій і вчинків батьками і вчителем.

Спосіб життя сім'ї в основному зумовлює і спосіб життя дітей. Чисельні дослідження свідчать, що сімейні конфлікти між самими батьками, батьками та дітьми, застосування фізичних покарань, нерозуміння батьками дітей, відсутність батьківської уваги, підтримки дитини, ведення аморального способу життя, наявність у членів сім'ї шкідливих звичок (тютюнопаління, алкоголь, вживання наркотичних речовин), - все це стає однією із причин того, що процес становлення особистості дитини проходить складніше, ніж звичайно, а отже виникає підвищена схильність до вживання речовин, які викликають залежність. Віку питома вага тих, хто обговорює ці проблеми з батьками та отримує від них інформацію, хоч і незначною мірою, але знижується.

Разом з тим, існують і певні проблеми щодо впливу батьків на формування здорового способу життя у неповнолітніх. Так, 17% 10-14-річних відверто стверджують, що випивали алкогольні напої у більшій кількості, ніж їм дозволяли батьки; 7 % впевнені, що мати, та 8 % впевнені, що батько дозволили б їм випивати без усяких обмежень та заперечень. Ще по 28 % відповіли, що їм дозволили б випити лише з особливої нагоди; близько 20 % не знають, як би відреагувала їх мати, та така ж кількість невпевнена щодо батьківської реакції.

Серед тих, хто ще не спробував палити на час опитування, 22 % зазначили такий "стримуєчий" чинник, як "мої батьки не палять". Це другий за рейтингом чинник після усвідомлення шкідливого впливу цієї звички на стан здоров'я. Крім того, ще 11% зазначили, що у випадку паління вони б мали проблеми з батьками.

За допомогою анкети для 10-14-річних окремо визначалась роль батьків у формуванні здорового способу життя. Серед респондентів віком 10-14 років палили або палять 39,5% респондентів. Разом із тим, лише незначна кількість осіб (на рівні статистичної похибки) засвідчує, що вони палять у зв'язку з конфліктом із батьками. Напевно, таку ситуацію можна пояснити і тим, що чимала кількість батьків (38%) палить у помешканні, де вони проживають разом з дітьми, 65 % дітей свідчать про те, що їм батьки не дозволили б палити взагалі.

Ми дійшли висновків, що стосовно впливу батьків на поінформованість дітей про шкідливі звички, то їх вплив умовно можна розбити на три етапи:

- 10-12 років – етап стабільного ставлення до рекомендацій батьків, 62%-65% дітей за інформацією про шкідливі звички звертаються до батьків;
- 13-16 років - етап різкого зменшення впливу батьків, частка дітей зменшується з 65% у 12 років до 35% у 16 років;
- 17-22 років – етап повільного зменшення впливу батьків, відсоток потенційних звернень до батьків знижується від 32% у 17 років до 19% у 22 роки.

Що стосується значення інформації батьків про шкідливі звички для дітей різних за статтю та віком, то у віці 10-12 років довіра до інформації батьків у дівчат падає з 71% до 64%, а у хлопців піднімається з 53% до 66%. Це одним із чинників, які визначають ставлення до інформації батьків, є проживання: окремо чи разом мешкають батьки та дорослі діти. Так молоді люди, які проживають у батьківських сім'ях, мають намір звернутися до батьків у 46% випадках, а діти, які проживають окремо, тільки – у 18%.

Очевидно, що сім'я має двосторонній вплив на спосіб життя молодшої людини. З одного боку, сім'я виступає як захисний чинник, що перешкоджає появі та розвитку шкідливих звичок, з другого – як особливий чинник, що стимулює розвиток шкідливих звичок у дітей.

Захисні чинники сім'ї найбільшою мірою проявляються у тому випадку, коли:

- члени родини ведуть здоровий спосіб життя;
- між членами сім'ї існують добрі, відверті стосунки;
- виховання дітей передбачає прояв душевного тепла, виключає постійні ультимативні претензії;
- батьки вірять у життєві успіхи дітей, проявляють високі батьківські очікування;
- діти, з одного боку, включені до прийняття сімейних рішень, з другого мають свої власні завдання стосовно інших членів сім'ї;
- стосунки між батьками базуються на емоційній взаємній підтримці;
- ставлення батьків до дітей базується на реальній зацікавленості, увазі до їхніх проблем та обмежуються не тільки розмовами, а безпосередньою участю у різних аспектах життя дітей.

Негативний вплив сім'ї на спосіб життя дітей, насамперед, пов'язаний із внутрішньою кризою сім'ї:

- сімейною дезорганізованістю, яка призводить до того, що сім'я

перестас вирішувати навіть елементарні проблеми утримання дитини;

- сімейними конфліктами, які є причиною різних стресів у дітей;
- проявом насилля (фізичного, психічного, сексуального);
- відсутністю почуття любові та взаєморозуміння між членами сім'ї;
- наявністю шкідливих звичок (тютюнопаління, алкоголізм,

наркоманія тощо) серед членів сім'ї;

• невимогливістю та непослідовністю санкцій стосовно проявів шкідливих для здоров'я звичок у дітей, слабкою дисципліною в сім'ї;

- нереалізованим очікуванням стосовно розвитку та успіхів дитини.

Необхідно звернути увагу на той факт, що поява негативних звичок є тільки наслідками, а причини, як зауважують фахівці Я. Гилинський, М. Кінг, О. Змановська [3], В. Оржеховська та ін., пов'язані з труднощами саморегуляції (відчуття, самооцінка, відношення, турбота про себе) й адаптації.

Медичні обстеження довели, що такі залежності не передаються генетично, передається лише схильність до них, яка формується під дією негативних чинників соціального середовища [3].

Необхідно зауважити, що відхилення, пов'язані афективною поведінкою традиційно притаманні підліткам, але насторожує той факт, що спостерігаються деякі тенденції „омолодження” контингенту неповнолітніх, які вживають спиртні напої, наркотичні речовини, палять; дуже поширені алкогольні традиції. Тому виникає гостра необхідність проведення профілактичної діяльності, спрямованої на формування культури здоров'я, яке визначаємо як уміння жити, не шкодячи своєму організму, а приносячи йому користь [2, с. 25, 26]. Тому роль батьків і сім'ї відіграє першочергове місце за значущістю впливів на молодшого школяра.

Результатом роботи, спрямованої на формування культури здоров'я дитини в сім'ї, має стати:

- компетентність у сфері збереження і зміцнення здоров'я (фізичного, психічного, соціального, духовного);
- соціальна адаптація, успішне включення в соціум;
- інтеріоризація – включення соціальних норм і цінностей до внутрішнього світу;
- самостійність у вирішенні власних проблем [8, с. 139].

Кінцевим результатом впливу сім'ї на формування здорового способу життя є такі критерії та показники:

- когнітивний (розуміння важливості особистого способу життя в збереженні здоров'я, знання основних засад здорового способу життя);
- емоційно-мотиваційний (здатність орієнтуватися на загальнолюдські цінності, самооцінка та оцінка поведінки інших стосовно здоров'я);
- поведінково-діяльнісний (уміння та навички щодо здорового способу життя, запобігання шкідливим звичкам) [5].

Отже, ми дійшли висновку, що сім'я безпосередньо впливає на формування фізичних, духовних, моральних аспектів здоров'я молодшого школяра, ведення здорового способу життя, збагачує досвід соціальних відносин, сприяє ігноруючому ставленню до шкідливих звичок молодших школярів, проводить

профілактичні заходи щодо тютюнопаління, алкоголізації, наркоманії, тим самим унеможливорює виникнення девіантної (відхилення від норми), адиктивної (хімічно залежної від речовин), делінквентної (спрямована проти інтересів суспільства загалом чи особистих інтересів громадян, але не досягає тяжкості злочину) поведінки в майбутньому. Головна умова нормального фізичного, психічного, духовного і соціального розвитку дитини – позитивні взаємини з батьками та близькими, дорослими, котрі мають авторитетний вплив на неї (вихователі, вчителі, тренери).

Проте негативні чинники впливу сім'ї (криза відносин, матеріальні труднощі, аморальність поведінки її членів, наявність шкідливих звичок у батьків тощо) збільшують схильність дітей до вживання тютюну, алкоголю і є однією з причин дезадаптації, яка в свою чергу є передумовою утворення різних форм девіацій.

Тому батькам слід завжди пам'ятати, що створена ними сім'я є важливим соціальним інститутом формування культури здоров'я і соціальної компетентності дітей.

1. Вакуленко О. Здоровий спосіб життя як соціально-педагогічна умова становлення особистості у підлітковому віці: Дис. ... канд. пед. наук. – К., 2001. – 259 с.

2. Данченко І. Профілактика девіантної поведінки молодших школярів у навчально-виховному процесі: Дис. ... канд. пед. наук. – К., 2006. – 350 с.

3. Змановская Е. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Академия, 2003. – 288 с.

4. Кондратюк С. Інтегративний підхід до виховання у молодших школярів здорового способу життя: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. – К., 2003. – 19 с.

5. Лапаско С. Формування ціннісних орієнтацій старших підлітків на ЗСЖ: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 2000. – 18 с.

6. Савчин М., Василенко Л. Вікова психологія: Навч. посібник. К.: Академвидав, 2005. – 360 с.

7. Свириденко С. Формування ЗСЖ молодших школярів у позакласній виховній роботі: Дис. ... канд. пед. наук. – К., 1998. – 216 с.

8. Свириденко С. Формування культури здоров'я дитини в сім'ї як чинник соціальної компетентності // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / Ред. кол. Н. Софій, І. Єрмаков та ін. – К.: Контекст, 2000. – С. 135-139.

9. Соціальна педагогіка: Навчальний посібник / За ред. А. Капської. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2000. – 264 с.

The article analyzes the question concerning the role of family and the influence of parents on forming a healthy way of life in children. The author suggests different types activities to be conducted by an elementary school teacher with parents.

The statistics as to the degree of confidence that different age groups of school pupils have towards their parents is presented. The influence of parents' authority and family atmosphere on the child's outlook, emotional willingness, and social competence is also in the focus of attention.

Key words: *influence of parents, healthy way of life, world view, emotionally volitional sphere, social competence.*

УДК 37.04:37.013.42

ББК 74.900.308

Оксана Ворожук, Уляна Кецик

СОЦІАЛЬНІ І ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ДИТИНИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті розглянуто соціальні і психолого-педагогічні засади сімейного виховання дитини з особливими потребами, проаналізовано проблеми сімей, що виховують дитину з особливими потребами.

Ключові слова: *соціальні і психолого-педагогічні засади, сімейне виховання, діти з особливими потребами.*

У сучасному демократичному суспільстві проблеми сімей, що виховують дітей з особливими потребами продовжують набувати дедалі більшої актуальності. Це зумовлено тенденцією зростання кількості таких дітей (низький рівень медичного обслуговування, катастрофа на ЧАЕС, поширення СНІДу, наркоманії, алкоголізму). Життєво важливим середовищем для дитини з особливими потребами є її сім'я. Сьогодні приблизно 80% дітей з особливими потребами виховуються у сім'ях, а решта перебувають на утриманні в закладах інтернатного типу.

У вітчизняній науці до проблем сім'ї, що виховує дитину з особливими потребами, звертаються О. Безпалько, Л. Бортишевська, Р. Вайнола, І. Іванова, А. Капська, Р. Кравченко, І. Трубавіна, В. Туринська, Л. Шипіцина, Я. Юрків та ін. Проте, у наукових працях ми частіше зустрічаємось з обговоренням проблем дітей-інвалідів, ніж із питанням сімейного виховання дітей з особливими потребами.

Аналіз праць відомих учених показав, що необхідно комплексно вирішувати проблеми виховання дітей з особливими потребами. Тому *метою нашої статті* є розглянути особливості сімейного виховання дитини з особливими потребами.

На думку науковців, "виховання сімейне – це одна з форм виховання дітей, що поєднує цілеспрямовані педагогічні дії батьків із повсякденним впливом сімейного побуту. Головне завдання – підготовка дітей до життя в існуючих соціальних умовах, набуття ними знань, умінь і навичок, необхідних для нормального формування особистості в умовах родини" [4, с. 80].

Тому особливо важливу роль у вихованні дитини з особливими потребами відіграє сім'я. У сім'ї дитина виховується, розвивається; тут проходить базове становлення її світогляду, ідентифікація, яка впливатиме на усвідомлен-

ня себе особистістю і процес набуття індивідуального досвіду, здобуття основної психологічної інформації дитиною про себе та становлення життєвого сценарію.

Сім'я становить персональне середовище життя і розвитку дитини; тут відбувається процес засвоєння нею суспільних, соціальних та культурних цінностей; сім'я є середовищем розвитку емоційних та інтелектуальних здібностей дитини.

Основні функції сім'ї забезпечують ефективність проходження процесу соціалізації дитини з особливими потребами. Сімейне виховання враховує всю сукупність факторів та обставин, які впливають на формування і розвиток особистості (структуру, рольову поведінку). На соціалізацію впливає стиль сімейного виховання. За ознакою типу внутрішньосімейних стосунків і стилю сімейного виховання сім'ї загалом можна поділити на чотири групи.

Перша група – батьки з вираженим розширенням батьківських почуттів. Характерний для них стиль сімейного виховання – гіперопіка, коли дитина є центром усієї життєдіяльності сім'ї, в зв'язку з чим комунікативні зв'язки з оточенням деформовані. Батьки мають неадекватні уявлення про потенційні можливості своєї дитини, в матері відмічається гіпертрофоване почуття привержаності і нервово-психічної напруги.

Друга група сімей характеризується стилем холодного спілкування – гіпопротекцією, зниженням емоційних контактів батьків із дитиною, проєкцією на дитину зі сторони обох батьків чи одного з них власних небажаних якостей. Батьки фіксують надлишкову увагу на лікуванні дитини, висувають завищені вимоги до медперсоналу, намагаючись компенсувати власний психічний дискомфорт за рахунок емоційного відкидання дитини [3, 5].

Третю групу сімей характеризує стиль співробітництва – конструктивна і гнучка форма взаємовідповідальних відносин батьків і дітей у спільній діяльності. Як образ життя, такий стиль виникає при вірі батьків в успіх своєї дитини і сильні сторони її природи, при послідовному осмисленні необхідного об'єму допомоги, розвитку самостійності в дитини в процесі становлення особливих способів її взаємодії з оточуючим світом.

Четверта група сімей має репресивний стиль сімейного спілкування, який характеризується батьківською установкою на авторитарну лідируючу позицію (частіше батьківську). Як образ відносин, проявляється в песимістичному погляді на майбутнє дитини, в постійному обмеженні її прав, у жорстких батьківських приписках, невиконання яких карається.

Найбільш складним для батьків є період, пов'язаний із народженням дитини з вадами психофізичного розвитку. Перші труднощі виникають у сім'ї при встановленні діагнозу, коли батьки потребують духовної і психологічної підтримки, кваліфікованої консультації стосовно хвороби або вади дитини, повної інформації про її наслідки як для дитини, так і для сім'ї. Можна виділити певні стадії, які проходять батьки в процесі звикання до ситуації.

Щодо *першої стадії*, то це стадія шоку, агресії, заперечення. Члени сім'ї шукають "винного" в тому, що сталося, звинувачують один одного, лікарів чи будь-кого іншого. Іноді агресія виливається на новонародженого: мати відчуває

до нього негативні почуття, бачачи, що вона не така, як інші діти. В сім'ї зростає напруження, погіршується соціально-психологічний клімат. Можна зустрітись із реакцією заперечення: батьки не вірять, що дитина народилася з відхиленнями в розвитку.

Другу стадію деякі автори називають фазою скорботи – скорботи за бажаною здоровою дитиною, якої немає. Відношення до аномальної дитини часто не є безпосереднім: батьки починають розуміти, що вони відповідальні за неї, але відчувають себе безпорадними в питаннях виховання і догляду за дитиною, шукають поради в спеціаліста.

Нарешті, *третья стадія* – стадія адаптації. Батьки “приймають” ситуацію, що склалася, починають будувати життя з врахуванням того, що в сім'ї є аномальна дитина [5]. Показниками адаптації є такі ознаки, як зменшення почуття смутку, підсилення цікавості до оточуючого світу, поява готовності активно вирішувати з орієнтацією на майбутнє.

Але навіть ця умовна адаптація проходить не завжди. Батьки часто відчувають почуття неповноцінності, що поглиблюється, на жаль, несприятливим ставленням оточення до них і дитини. Навіть якщо сім'ї не розпадаються, в них часто виникають проблеми міжособистісних відносин, конфлікти з приводу виховання дитини, розподілу обов'язків за її доглядом. Несприятливий психологічний статус батьків приводить до того, що вони не можуть адекватно оцінити можливості дитини, неправильно її виховують.

У працях сучасних науковців (А. Капської, І. Зверєвої, І. Мамайчук, В. Стинської, В. Ткачової та ін.) простежується думка, що в сім'ях, де виховуються діти з особливими потребами, найбільш частий тип відносин – гіперопіка, що гальмує особистісний розвиток дитини, позбавляє її самостійності, допомагає закріпленню гальмівних рис особистості й формуванню нереальних планів на майбутнє.

Загальний стан батьків характеризують як “внутрішній” (психологічний) і “зовнішній” (соціальний тупик). Виділяють три рівні якісних змін, що мають місце в сім'ях цієї категорії: психологічний, соціальний, соматичний. На *психологічному* рівні у матері дитини спостерігається стрес, що має пролонгований характер, який здійснює сильний деформуючий вплив на психіку інших членів сім'ї і стає умовою різкої, травмуючої зміни сформованого життєвого укладу сім'ї. На *соціальному* рівні спостерігається втрата контактів, сім'я стає малокомунікативною, вибірковою в зв'язках: відбувається деформація у взаєминах батьків хворої дитини, внаслідок чого часто спостерігаються розлучення. На *соматичному* рівні виникає паталогічний ланцюжок: захворювання дитини веде до психогенного стресу матері, який у свою чергу, проворює соматичні чи психічні захворювання.

Із метою з'ясування ролі сім'ї у вихованні дитини з особливими потребами, а також проблем, з якими стикаються сім'ї, ми провели анкетування батьків.

Для нас було важливо з'ясувати, як батьки ставляться до своєї дитини. Так, 95 % батьків сприймають свою дитину такою, як вона є, поважають її, вважають за необхідне організувати її навчання і виховання; 75% батьків стиму-

люють дітей до самостійності й пізнання нового; 75% – постійно хвилюються за життя своєї дитини (в основному матері).

Найбільш необхідним для дитини батьки вважають лікування. – 85%. Великого значення надають перебуванню в атмосфері любові батьків і доброзичливих стосунків між усіма членами сім'ї – 95%, спілкуванню з ровесниками – 75%.

Одночасно досліджувалось самопочуття батьків у своїх сім'ях. Батьки усвідомлюють важливість своєї ролі в сім'ї, відчувають себе потрібними. Водночас переважна більшість жінок відчувають великий дефіцит часу: вони не встигають впоратися з усіма господарськими справами (90%). На запитання “коли їдеш додому, гадаєш, що будеш робити одне, але, як правило, доводиться робити зовсім інше” відповіло 85% опитуваних. Також вдома батькам багато доводиться хвилюватися (45%), стримуватися (35%), нервувати (15%), часто опускаються руки (60%).

Щодо моральної і психічної підтримки, то вона надходить переважно від друзів – 55%, церкви (релігійна громада) – 40%. Крім того, матеріальну підтримку деякі сім'ї одержують від відділу соціального захисту населення – 60%. Решта сімей не одержують матеріальної допомоги зовсім. При цьому переважна більшість опитуваних зазначає, що потребує різних видів допомоги: матеріальної – 80%, медичної – 55%.

Батьки дитини з особливими потребами по-різному поведуться і вирішують свої проблеми. Спостерігаються такі типи стратегії їх поведінки:

- ігнорування проблеми члени сім'ї не усвідомлюють, що проблеми, пов'язані з наявністю в сім'ї інваліда, будуть постійно; сподіваються на швидке й повне вилікування;
- порівняння з життям інших сімей і знаходження будь-яких переваг у своєму становищі;
- духовна підтримка один одного, пошук і знаходження вищого змісту в ситуації, що склалася (характерно для релігійних сімей);
- пошук допомоги державних і недержавних організацій (зустрічається найбільш часто);
- переоцінка проблеми, формулювання адекватної захисної психологічної позиції, механізмів, спрямованих на зменшення емоційного стресу.

Ці стратегії рідко зустрічаються ізольовано, частіше мають місце поєднання кількох типів реагування на наявність пролонгованої психотравмуючої ситуації.

Причинами психологічних проблем, що виникають у сім'ях дітей з особливими потребами у процесі виховання є: усвідомлення неможливості забезпечити гідне життя своїй дитині; страх перед майбутнім дитини (працевлаштування, створення власної сім'ї тощо); відсторонене ставлення до інвалідів; поширеність хибних уявлень про інвалідність; прагнення сховати дитину від оточуючих, звуження кола спілкування; брак інформації про виховання і характер взаємостосунків із дітьми з особливими потребами.

Отже, допомога дітям з особливими потребами має включати в себе і соціально-педагогічну, психологічну підтримку сім'ї. Розвиток дитини залежить від атмосфери сім'ї, участі батьків у становленні дитини, систематичного використання різних методів виховання. Виховання дитини з особливими потребами в сім'ї потребує терпіння, розуміння, творчості і винахідливості.

Важливо, щоб у вихованні дітей із особливими потребами батьки не залишалися наодинці зі своєю бідою, щоб дитина не залишалася тільки справою самої сім'ї. Тому, соціальним педагогам, соціальним працівникам, практичним психологам необхідно підтримувати і розробляти програми щодо навчання і виховання дітей з особливими потребами, а також їх сімей. Важливо, щоб батьки повірили в свої сили і могли вирішувати проблеми своїх дітей.

1. Левченко И., Приходько О. Технология обучения и воспитания детей с нарушением опорно-двигательного аппарата. – М., 2001. – 167 с.
2. Мудрик А. Введение в социальную педагогику учебное пособие для студентов. – М.: Институт практической психологии, 1997. – 365 с.
3. Социальная работа с инвалидами. Настольная книга для родителей / Под ред. Е. Холостовой. – М.: Институт социальной работы, 1996. – 100 с.
4. Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник. К.: ДЦССМ, 2002. – 536 с.
5. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю з функціональними обмеженнями. Навчально-методичний посібник для соціальних працівників і соціальних педагогів / За ред. А. Капської. К.: ДЦССМ, 2003. – 168 с.
6. Стинська В. Зміст роботи соціального педагога із сім'ями дітей-інвалідів // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Херсон: Видавництво ХДУ, 2006. – Вип. 41. – 400 с.

The article deals the social, psychologic-pedagogical foundations of family upbringing of a child with special needs (an invalid). The authors analyse problems of those families in which parents bring up a child with special needs

Key words: social and psychologic-pedagogical principles, domestic education, to put with the special necessities.

УДК 37.013

ББК 74.200.56

Людмила Головач

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СТАТЕВОЇ КУЛЬТУРИ СІМ'ЯНИНА

У статті розкрито особливості формування статевої культури особистості сім'янина.

Ключові слова: статева культура, статеве виховання.

В умовах наявної в Україні кризи сімейних відносин (великої кількості розлучень, негативних тенденцій у розвитку процесів народжуваності і смертності, малодітності сімей, їх конфліктогенності тощо) формування статевої культури сім'янина набуває загальнодержавного значення.

Статеву культуру особистості сім'янина трактуємо як інтегральну системну властивість, що характеризується мірою і є результатом сформованості суспільно-значущих статевих якостей, генетично заданих і соціально набутих у результаті дії механізму ціннісно-нормативної регуляції поведінки особи та її зовнішніх статевих відносин, які проявляються в процесі життєдіяльності і спілкування.

Показниками рівня сформованості статевої культури особистості виступають компоненти трьох підсистем:

– першої (статеві дії як результат функціонування механізму внутрішньої ціннісно-нормативної регуляції поведінки особи): засвоєні особою основні елементарні норми і правила поведінки; рівень домагань особистості відповідно до реальних умов її життєдіяльності у задоволенні основних потреб; статеві цінності, ідеали, установки; повнота розвитку й прояву функцій моговаційної сфери тощо;

– другої (статеві відносини особистості до ... як можливість функціонування у вигляді регулятивної системи, що виявляється через актуальну статево-діяльність і можливість розвитку статевих якостей) – вироблені в процесі діяльності, спілкування і нагромадження досвіду суспільної поведінки статеві відношення до: Бога-отця і Богоматері, матері і батька, майбутнього чоловіка та дружини, хлопчиків та дівчаток, своєї та протилежної статі, друзів й кохання, фактів і відомостей статевого змісту, сексуального дошлюбного досвіду та наслідків статевого спілкування, зовнішності та одягання (власного та чужого), частин чи повністю оголеного тіла, поцілунків і проявів залицяння, еротичних сцен, картин та розмов на сексуальні теми тощо;

третьої (статеві якості і статева спрямованість особи як дві лінії якісної характеристики інтегральної властивості, що формується) – сукупність статевих якостей (душевність і терпеливість; чуйність і емпатійність, емоційна гнучкість; поступливість і адаптивність; дівоча честь і чоловіча гідність; чоловічність, мужність і жіночність, м'якість; надійність і вірність; впевненість і поборливість; цнотливість і відповідальність; привабливість і еротична чутливість; тактовність і делікатність; ніжність і грайливість; стриманість і сором'язливість тощо) і статева спрямованість особи (суспільно-альтруїстична та індивідуалістично-егоїстична).

Формування статевої культури особистості відбувається в процесі здійснення вчинкової діяльності – у результаті спеціально зорганізованого (виховного впливу) чи спонтанного (самоорганізаційного) потрапляння особи в ситуацію вибору стосовно своєї статевої поведінки під час спілкування й життєдіяльності. Причому основою ціннісного самовизначення особистості в процесі такого вибору є конкретна загальнолюдська варгість: у сфері статевої культури відбувається здійснення статевої поведінки з позицій дихотомії гідності – негідності [1, с. 10-11].

Головними складниками статевої культури сім'янина є: сформованість психологічних проявів чоловічності і жіночності, рівень засвоєння оптимальних статеворольових комунікативних установок; сформованість сексуальної свідомості та еротичних орієнтацій особи у контексті психосексуальної культури та моральних вимог; готовність до відповідального подружнього життя і засвоєння подружніх ролей; готовність до відповідального батьківства і засвоєння моделей поведінки матері (батька); зорієнтованість особи на здоровий спосіб життя, усвідомлення зв'язків проблем статі і сексуальності, подружності і батьківства з алкоголізмом, вживанням наркотиків, із захворюваннями, що передаються статевим шляхом тощо.

Ефективними шляхами формування статевої культури учнівської молоді є:

- інтенсивне формування досвіду моральної поведінки, переконань та цінностей дітей, здійснюване батьками і вихователями на основі глибокого усвідомлення особливостей статевого розвитку дитини;

- необхідна педагогічно доцільна просвітницька діяльність батьків і вихователів базується на результатах діагностики рівня морально-статевої вихованості школярів;

- налагодження співпраці батьків, вчителів і залучених ними спеціалістів (лікарів, психологів) для вироблення у дітей правильної життєвої позиції, формування необхідних якостей сім'янина.

Управління процесом формування означених елементів статевої культури особистості передбачає отримання таких поетапних змін і підходів: розрізнення домінуючих позитивних і "западаючих" ланок у сукупності сформованих вищеназаних компонентів культури, побудоване на результатах діагностики; розробка програми відповідної діяльності причетних до цієї справи представників сім'ї, школи, психологічної служби, позашкільних установ; реалізація тих видів діяльності, тих відносин особи, в яких вона перебуває, з метою задоволення і правильного формування її життєво необхідних потреб, насамперед, статевої потреби; ознайомлення особи на різних вікових етапах з доступним, достатнім матеріалом, без розпалювання упередженої зацікавленості, забігання наперед; визначення з цією метою потенційних можливостей змістунавчального процесу, позанавчальної діяльності педагогів і участі дітей у самопізнанні.

Аналізуючи діяльність вихователів у формуванні статевої культури сім'янина, розкриємо необхідність розуміння ними основних інтегральних якостей на прикладі одного із показників. Так, перший показник включає усвідомлення особою своєї приналежності до конкретної статі; розрізнення специфічних проявів чоловічності і жіночності у рисах характеру, вчинках та діяльності; виявлення комунікативних установок хлопчиків (юнаків) і дівчаток (дівчат) до протилежної статі.

Конкретними показниками рівня сформованості еротичних орієнтацій і сексуальної свідомості у контексті психосексуальної культури і моральних вимог виступають: усвідомлення юнаками і дівчатами зовнішніх ознак своєї сексуальної привабливості та їх використання у конкретних стосунках з

особами протилежної статі, оцінка міри сексуальної привабливості нареченого (нареченої); здатність враховувати і поважати специфічні статеві особливості іншої людини; терпиме ставлення до осіб різної сексуальної орієнтації (врахування принципу природності, накладання несприятливих обставин у порушенні існуючих норм); сформованість морально-етичних цінностей у ставленні до особи протилежної статі (усвідомлення відповідальності та наслідки статевого стосунку, уявлення про дотримання (недотримання) цнотливості дівчини, погляди на дошлюбне статеве життя юнака та дівчини); знання засобів контрацепції та особливостей їх використання на конкретних відрізках життєвого шляху дівчини (юнака); ставлення до використання і рівень самого використання флірту, петінгу тощо на різних етапах юнацького дошлюбного спілкування осіб протилежної статі; ставлення юнаків і дівчат до зняття онанізмом і періодичність чи систематичність його застосування.

Ефективність формування статевої культури сім'янина залежить від дотримання окремих умов: якщо вихователі успішно засвоїли зміст і програму формування відповідних якостей; проводиться підбір дидактичних засобів і прийомів подачі матеріалу; використовуються активні методи й організаційні форми занять (орієнтаційно-рольові ігри, дискусії, обговорення педагогічних задач-ситуацій, тестування тощо); забезпечується активна участь школярів у засвоєнні відповідних знань, здійснюється їх самоудосконалення у процесі позаурочної і позашкільної діяльності, в т. ч. в умовах життєдіяльності сім'ї; відбувається поглиблення міжпредметних зв'язків; забезпечується тісний взаємозв'язок всіх названих компонентів системи.

Таким чином, знаючи зміст структурних елементів статевої культури сім'янина, усвідомлюючи дію механізму формування ціннісно-нормативної регуляції поведінки в сфері статевих відносин, включаючись у різнобічні статеві відносини, старшокласники за допомогою психолого-педагогічного супроводу батьків і вчителів успішно розвиватимуть свої статеві якості, що сприятиме їх ефективній самореалізації у виконанні особистісних, сімейних і професійних ролей.

І. Ковбас Б., Костів В. Родинна педагогіка: У 3-х т. Т. 2. Основи родинного виховання. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2006. – 288 с.

The features of forming of sexual culture of personality of family man are exposed in the article.

Keywords: *sexual culture, sexual education.*

ПРІОРИТЕТНІСТЬ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У КОНТЕКСТІ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ

У статті розкрито умови формування громадянської культури особистості сім'янина.

Ключові слова: громадська культура, родинне виховання, суспільні норми громадської поведінки.

Формування громадянської культури особистості постає центральною проблемою в умовах становлення Української держави. Конституція України, Закон України “Про освіту” (ст. 50), Державна національна програма “Освіта” (Україна XXI століття), “Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності”, Національна доктрина розвитку освіти в Україні розкривають першочергове завдання формування громадянськості у зростаючого покоління, зростання самостійності і самодостатності особистості, активізації процесів її національної самоідентифікації, підвищення громадянського авторитету, її адекватного ставлення до інституцій держави та настанов влади, законслухняності та критичної вимогливості.

Ідеї громадянського виховання дітей і молоді ґрунтовно розроблені в працях видатних громадянських діячів та педагогів (Г. Ващенко, М. Грушевський, М. Костомаров, А. Макаренко, С. Русова, О. Сухомлинська, В. Сухомлинський, К. Ушинський), у психологічних (І. Бех, М. Боришевський, З. Карпенко, О. Киричук, В. Москалец, К. Платонов, В. Татенко), педагогічних (Л. Ваховський, В. Іванчук, П. Ігнатенко, А. Капська, Н. Косарева, В. Костів, Л. Крицька, В. Курило, В. Поплужний, В. Струманський, І. Тараненко, К. Чорна, ін.) та народознавчих (О. Воропай, В. Кузь, І. Огіснюк, Ю. Руденко, Р. Кульський, В. Скуратівський, М. Стельмахович, ін.) дослідженнях основ формування громадянськості особистості.

Метою нашої статті є розкриття основних умов формування громадянських якостей у родинному середовищі дитини.

Однією з важливих умов ефективного формування громадянської культури особистості є *суспільне благо* – домашнє, шкільне й позашкільне суспільне оточення дитини. Ідентифікаційне засвоєння громадянської мудрості поколінь забезпечує насамперед особистий батьківський приклад, зразок громадянської поведінки батька й матері, інших членів родини. Дитина має розвиватися у *таких умовах суспільного й сімейного блага*, щоб всебічно задовольнялися й правильно формувалися основні життєво необхідні потреби особи. “Очищення суспільства від зла, неправди, несправедливості, беззаконня, насильства, негараздів тощо створить належні умови для правильного формування біологічних і соціально-економічних потреб особи, спричинить ефективне функціонування механізму ціннісно-нормативної регуляції її поведінки [6, с. 94].

У таких умовах добродійного *суспільного блага*, сприятливого оточення, в яке потрапляє дитина, найкраще засвоюються особистістю *суспільні норми й*

правила громадянської поведінки. Якщо ж дитина живе в матеріальних нестатках, якщо батьки випивають, якщо сімейний дім сприймається нею як клубок нерозв'язаних суперечностей, якщо комплекс негативних умов та обставин водночас накладається на тендітну психіку дитини, то зразу створюються негативні передумови для неправильного засвоєння особистістю суспільних громадянських норм та вимог, цінностей та ідеалів. У свою чергу це тягне за собою порушення інших елементів у ланцюжку механізму ціннісно-нормативної регуляції громадянської поведінки людини.

Тому суспільство й держава має турбуватися насамперед про розвиток родини, природного осередку для задоволення особистісних потреб, для розвитку громадянських почуттів особистості. Як зазначав В. Сухомлинський, батьківська любов до дітей, їх взаємна відданість та вірність, честь сім'ї, її моральні надбання створюють першу коліску громадянськості: “Людина не вихована належним чином у цій колісці, людина, низька в глибокому особистому, не може бути справжнім сином Вітчизни в громадському” [8, с. 137]. Задовольняючи у сім'ї ряд важливих природних потреб (в емоційному контакті з матір'ю, найріднішими людьми, в інстинкті самозбереження, у самовизначенні тощо), батьки піклуються про міцні корені наступного безпосереднього потягу дитини до інших людей, її доброго ставлення до всього живого й неживого, дбають про ефективне набування громадянських істин.

“Від почуття любові й поваги до матері до священної готовності віддати своє життя боротьбі за Вітчизну – це стежинка, йдучи по якій, людина піднімається на вершину патріотичного бачення світу, патріотичної праці, патріотичного життя” [8, с. 139].

Характеризуючи забезпечення змісту цієї ефективної умови через родину, використасмо інші неповторні висловлювання В. Сухомлинського: “Азбука патріотичного виховання полягає в тому, щоб утвердити в людській душі багате, яскраве, незабутнє дитинство, закарбувати в ньому образи рідної природи, які хвилювали б усе життя”; “У кожної людини повинен бути рідний куточок, який став незабутнім спогадом про найдорожче – без цього немає людини, ... немає свіжого вітерця, який живить непогасне полум'я любові до Вітчизни”; “Від почуття прив'язаності до рідного куточка материнської коліски, верби, що схилилася над ставком, родючого поля до розуміння історичних доль народів...”; “Джерела патріотичних почуттів і переконань будуть чистими й невичерпними за тієї умови, коли в сім'ї і в школі панує культ Матері й Батька, культ Дідуса і Бабусі...” [8, с. 131-150].

Створення належного суспільного блага – це не тільки матеріальне забезпечення. Це також наявність у родині домашньої історичної бібліотечки – книг про минуле України, про її вірних синів і дочок, про їх героїчну боротьбу за досягнення незалежності. На жаль, таких книг, кінофільмів мізерно мало зараз не тільки у домашніх бібліотеках й відеотеках, але й у шкільних чи сільських, районних чи обласних. Тому й замінюються ідеали зразків героїчної поведінки земляків, жителів рідного села, міста, району, області, країни зарубіжними бойовиками, в яких сцени насильства, грабежу, бездумного блукання “героїв” – чужоземців в інші країни, на інші планети стають ледь не

нормою. Такими ж “нормами” у цих кіно- чи відеофільмах є втрата родинної честі, сімейна зрада, залишення сім’ї батьком, легковажність вступу в статеві стосунки й багато інших “громадянських доброчинностей”, які засвоюються чи не з дитячої колиски нашими співвітчизниками.

Простою і необхідною істиною для видатного педагога стало положення “Вічно живим і незамінним джерелом патріотичних почуттів і переконань є любов сина і дочки до матері й батька, матері й батька до дітей, взаємна відданість і вірність, яка створює честь сім’ї. Честь батьків, ділів і прадідів, гордість моральним надбанням сім’ї – все це ідейне, моральне, громадянське коріння людської особистості, все це перша колиска громадянськості” [8, с. 137]. З ранніх років у людини закладається у пам’яті спогади про світ дитинства, рідний куточок, його природу, піклування матері та батька, казку, пісню. Сухомлинський вчить пронести цю пам’ять через усе життя, що робить його емоційно забарвленим і патріотично націленим, пробуджує палку любов до Вітчизни.

Ідея любові до Вітчизни формується досить складно. Вона оволодіває думками та почуттями лише тоді, коли в людини є щось дороге: “...Не може любити народ той, для кого серед мільйонів співвітчизників немає найдорожчої людини; не може бути вірним великим ідеалам той, у чиєму серці немає вірності рідній людині”. Тому, на думку педагога, “треба, щоб дитина завжди прагнула принести радість матері, батькові, дідусяві, бабусі... Хай з малих років живе у серці дитини тривога за рідну матір і батька, за бабусю і дідуся; хай сумує і болить дитяча душа, якщо в них щось неблагополучно, хай вірним і відданим залишається син своїй матері й батькові, коли їх спіткає лихо, хай хвилюється дитина, думаючи про матір” [8, с. 138]. Переживання цього близького, незабутнього, дорогого веде до почуття власної гідності, усвідомлення себе активною силою, здатною впливати на навколишню дійсність, на суспільний розвиток.

Отже, Василь Сухомлинський простежує весь процес становлення громадянина, підкреслює, що громадянськість визначається єдністю думок, почуттів і діяльності. Він вчить вихователів дбати про забезпечення паралельного впливу як на раціонально-понятійний, так і на поведінковий компонент громадянськості, щоб повага до законів і символів Батьківщини, до її святинь, розуміння своїх прав і обов’язків поєднувалися з реалізацією власних патріотичних почуттів, прав і обов’язків у повсякденному житті.

Аналізуючи праці видатного педагога Г. Вашенка щодо формування громадянської культури поведінки людини, також зазначимо надання ним пріоритету в цьому українській родині.

За визначенням Г. Вашенка, в дошкільному та молодшому шкільному віці у дітей формується “стихийний патріотизм - ...неусвідомлена любов до рідної природи, своїх земляків, рідних, звичаїв, традицій, рідної мови... Людина, живучи довго серед певного оточення, так зливається з ним, що воно стає ніби частиною її” [5, с. 298].

Г. Вашенко був глибоко переконаний, що “відкинувши релігію і родину, як рушійну силу розвитку суспільства, комуністична система побачила не шасливе

і сонячне майбутнє комунізму, а деградацію суспільства, зокрема в, так звані, члси застою” [7, с. 6].

На основі педагогічних концепцій Г. Вашенка стосовно родинного виховання, професор Б. Павлів вказує на те, що український народ пройшов велику частину своєї історії в лихоліттях і неволі, та не міг постійно мати свого національного виховання. Тому таке виховання плекалось у родинній школі, про нього пильно дбали батьки. Умови родинного виховання нагтовхуються на численні труднощі, зокрема, такі як зайнятість батьків, які покладаються на сидок та школу. На фоні досягнень так званого науково-технічного процесу почала зникати родинна теплота, ніжність, чутливість, любов’язність, відсутня релігійність. Старі люди зберігали порграти, фотографії, спогади-мемуари, а на сьогодні молода родина старється мати меблі й зовні нема нічого, що нагадувало б їй зв’язок із своїм родоводом та нацією.

“Друга, дуже важлива справа у родинному вихованні, наголошує Г. Вашенко, – це релігія, яка в усьому нашому суспільстві відсутня. А саме родинна школа – то практика релігійного життя. Тут закладаються перші навички молитви, Хресного знамені, перше бачення ікони як символу всюдиприсутності Бога. Саме в родині практикується релігійне життя – молитва вранці і ввечері, в родинній школі релігія схоплюється, практикується, бачиться в щоденному житті, як цінну вартість, як конечність, як потребу для життя людини й її гідності” [3, с. 6].

Запад релігійності в родині викликає запад найкращого суспільства. Є цілий ряд релігійних нагод чи подій в родині, що мають громадянське виховне значення. Такими є молитви за померлих своїх рідних, предків, річниці їхньої смерті чи всякі інші родинні ювілеї, що повинні на першому місці мати суспільний, релігійно-молитовний характер.

Подальшим завданням родинної школи є любов до книжки. Потім – плекання таких чеснот, як пошана до старших, допомога старшим і релігійність, милосердя, особиста чистота, любов до порядку, опадність, доброта, гарна поведінка за столом, у розмові, в товаристві, різні практичні щоденні функції, правдомовність, готовність допомогти, ширість, а також патріотизм, любов до рідної історії. Це формується тільки в родині. Цього ніхто не може зробити – тільки батьки.

Професор Г. Вашенко включав родинне (сімейне) виховання до системи національного виховання як органічну її підсистему здебільшого з позиції етнопедагогіки і етнопсихології. Для повного виховного процесу мусить бути міцний зв’язок між школою і родинною, виховними молодечими організаціями, які можуть мати великий доповнюючий вплив на виховання волі, характеру й патріотизму. Г. Вашенка хвилює плекання наших традицій щодо виховання у молоді потреб здорового родинного життя, пошани до батьків і взагалі до старших, що він вважає основою державного суспільного ладу [1, с. 41].

Таким чином, будуючи свою педагогічну концепцію, Г. Вашенко привертав увагу педагогів до необхідності виховання [2, с. 11]. Розлад у родинних взаєминах, на його думку, не тільки заслуговує на осуд. Він підриває педагогічні позиції сім’ї, вкрай негативно впливає на виховання потомства, рие прірву

між батьками та дітьми, сіє ворожнечу між родичами й свояками, знецінює високі духовно-моральні вартості, ослаблює міць держави, нації [4, с. 325].

Тому й новий тип національної школи в Україні визначається як школа-родина. Здоровою є лише та родина (школа), в якій вчителі люблять дітей, а діти з пошаною і любов'ю ставляться до вчителів (батьків), оточуючих і живуть у згоді між собою. Школа, яка будується на таких принципах і є майбутнім нашого громадянського суспільства, основою життєдіяльності народу.

Таким чином, українська національна школа-родина дає можливість виховати дітей етнічно-національно усвідомленими, із засвоєними загальнолюдськими цінностями (родина, праця, здоров'я, гуманність, воля, мова народу, історична пам'ять тощо). Школа-родина дає можливість навчити дітей жити в полікультурному просторі. Цьому сприяє науково педагогічна спадщина Г. Ващенко [9, с. 3].

Людина – істота суспільна. Родина, як перша мала спільнота дитини, дає перші суспільні прикмети, вчить, як застосовувати свою особистість для спільного добра і суспільних вимог. Родина приготує і виховує свого мініатюрного спільного члена держави і нації. Тому родина – спільнота не для себе самої. То клітинка народу, нації, і це дорослі члени сім'ї мають усвідомлювати. Виходячи з концепції (родина – домашня церква), ніяке суспільство не може розвиватись, не спираючись на родину і майбутнє людства теж. Ось, чому Ісус Христос прийшов у наш світ не інакше як через родину [7, с. 6]. У цьому вбачаємо перспективний напрям нашого дослідження.

1. Бойко А. Григорій Ващенко: альтернатива поглядів і оцінок: Навчальний посібник. – К.: ІЗМН, 1999. – 235 с.
2. Бугайцева А. Проблеми виховання молодого покоління в творчій спадщині Г. Ващенко: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 2000. – 19 с.
3. Ващенко Г. Виховний ідеал: Підручник для педагогів, вихованців, молоді і батьків. – 3-є вид. – Полтава: Полтав. вісник, 1994. – Т. 1. – 199 с.
4. Ващенко Г. За здорову і свідому українську родину // Ващенко Г. Твори. – Т. 4. Праці з педагогіки і психології. – К.: Школяр – “Фада” ЛТД, 2000. – С. 314-325.
5. Ващенко Г. Національне виховання дітей дошкільного віку // Ващенко Г. Твори. Т. 4. Праці з педагогіки та психології. – К.: Школяр – “Фада” ЛТД, 2000. – С. 317-322.
6. Костів В. Як вивчати та оцінювати моральну культуру школярів // Як використовувати народознавство в школі / За ред. Р. Скульського. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 79-110.
7. Павлів Б. Вогонь той ніколи не згасне // Освіта. – 1995. – 27 листопада. – С. 6.
8. Сухомлинський В. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибрані твори: В 5-ти т. – К.: Рад. Школа, 1976. Т. 1. – С. 55-208.

The terms of forming of civil culture of personality of family man are exposed in the article

Key words: public culture, domestic education, public codes of public conduct.

УДК 37.013+0536+376.3

ББК 74.900.5

Марина Докторович

ВПЛИВ НЕПОВНОЇ СІМ'Ї НА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПІДЛІТКА

У статті аналізуються чинники неповної сім'ї, які впливають на формування соціальної компетентності підлітка.

Ключові слова: неповна сім'я, соціальна компетентність, підліток.

Актуальність дослідження. В умовах трансформації українського суспільства проблема неповної сім'ї та її роль у формуванні соціальної компетентності особистості стає дедалі більш актуальною. Дедалі частіше спостерігаються кризові явища у шлюбно-сімейних відносинах, зокрема, неухильно зростає кількість неповних сімей. За офіційними даними в Україні, серед господарств з дітьми майже четверту частину становлять неповні сім'ї (24.8%), або понад 2 млн. сімей [5, с. 85].

Сім'я, попри кризу цього інституту, була і є головним осередком формування, розвитку та становлення особистості. Батьківська сім'я – це модель шлюбно-сімейних стосунків, що несвідомо успадковується дітьми, тразок батьківсько-дитячих відносин, який таким же чином переноситься на власну сім'ю. Відповідно, неповна сім'я формує в майбутньому потенційних самотніх батьків; виховує молодь, яка толерантна до розлучення, позашлюбного народження та інших сімейних негараздів, оскільки сім'я для них не є свідомо обраною найпершою життєвою цінністю.

Аналіз останніх досліджень. Велику увагу приділяли проблемі неповних сімей такі дослідники як А. Макаренко, В. Сухомлинський, Б. Псавко, П. Старожицький, М. Соловійов, Б. Урланіс, А. Харчев, Л. Чуйко, М. Юрович та ін. Так, М. Буянов, А. Захаров, Т. Гаврилова вивчали дитячі психози, витоки яких вбачали у структурній деформації сім'ї; психологічні проблеми підлітків із неповних сімей досліджували В. Васютинський, О. Сухолонова, В. Целуйко та ін.; аналізували особливості виховання дітей із розлучених сімей Т. Алєксєєнко, В. Костів, О. Максимович, Л. Повалій та ін.

Ця проблематика тією чи іншою мірою привертала увагу і зарубіжних дослідників, як-то: Г. Фігдор, У. Глассер, Ж. Годфруа, К. Пікхарт, К. Аронс, З. Марова, З. Матейчек, Д. Варга, Б. Спок, П. Гірде тощо.

Незважаючи на зацікавленість дослідників цією проблемою, не всі типи неповної сім'ї є дослідженими, зокрема, дистанційна, позашлюбна і батьківська; також висвітлені не всі аспекти її функціонування, наприклад, вплив бідності на виховний потенціал неповної сім'ї тощо.

Метою цієї статті є аналіз специфічних чинників неповної сім'ї, які впливають на формування соціальної компетентності підлітка.

Виклад основного дослідження. Відсутність одного з батьків створює передумови до порушення гармонійного розвитку особистості й, відповідно, до ускладнення механізмів формування соціально компетентної особистості. Любов батька і матері не тотожна, але найбільшу користь вона приносить у

єдності. Очевидно, в дітей, які втратили батьків у старшому підлітковому віці, не зважаючи на кризову ситуацію, менш складно протікає процес формування соціальної компетентності, ніж у тих, які відчували батьківську депривацію протягом дитинства.

На нашу думку, для формування соціальної компетентності найбільш важливим є не стільки структурний склад сім'ї, скільки її морально-психологічний клімат. Специфічною особливістю неповної сім'ї, є те, що морально-психологічний клімат визначається дитячо-батьківськими відносинами. Їх порушення негативно впливає на формування особистості підлітка. Відсутність емоційного контакту між батьками та дітьми спонукає останніх на пошук авторитетів та емоційно значущих людей поза родиною. Сім'я із нездоровою морально-духовною атмосферою прищеплює аморальний спосіб життя. Несприятливий психологічний клімат сім'ї сприяє з більшою вірогідністю захворюванню дітей, ніж інфекції та заважає гармонійному, повноцінному і вільному розвитку особистості. Сімейне неблагополуччя (конфлікти та бідність) впливає на формування дитячої депресивності, асоціальних проявів [2, с. 147].

Структурна деформація сім'ї зумовлює ризик формування соціально некомпетентної особистості через високі протекціоністські тенденції материнської турботи в мономатеринських сім'ях; в монобатьківських – високий ризик емоційного відчуження, що породжує невпевненість і низьку самооцінку. Тому, на нашу думку, є доцільним надання компенсаційного впливу в материнських сім'ях у вигляді збільшення вимог, надання більшої свободи та самостійності, а в батьківських – додаткового емоційного тепла та турботи.

Кожний вид неповної сім'ї має свої чинники, які гальмують розвиток соціальної компетентності, тому доцільно зупинитися на них більш детально.

Так, *розлучення батьків* впливає на соціальну адаптацію підлітків: пізніше в житті вони вдовічі частіше стикаються з життєвими проблемами, звертаються до психотерапевта, мають проблеми в стосунках із батьками [6]. Їхні характерні реакції: хворобливе переживання почуттів зради та втрати, власної неповноцінності, а також гнів та конфлікт лояльності; невпевненість, занижена самооцінка, зневіра у власні сили та поява фобій, також характерні депресивно-невротичні симптоми, які можуть проявитися через рік-два після травмуючої події [8, с. 137].

Підлітки по-різному реагують на розлучення: одні в цей період віддаляються від сім'ї, поринувши в соціальну активність із метою якомога меншого перебування вдома. Інші, навпаки, втрачають інтерес до навчання та суспільної діяльності.

Провідними переживаннями в цей період для дівчат є смуток та образа, а для хлопців – гнів та агресія. Причому для дівчат є характерним перейняття від матері зневажливого ставлення як до батька, так і загалом до всіх чоловіків [2, с. 301]. Часто підлітки відмовляються сприймати факт розлучення [7], відчують страх і невпевненість у своєму майбутньому: через підлітковий егоцентризм їх хвилюють можливі несприятливі зміни в житті, а саме, відчують себе занедбаними та неспотрібними; спрямовують гнів та ворожість

винувачують обох батьків. Іноді підлітки інтерналізують проблему розлучення та звинувачують себе, оскільки невиправдання надій батька/ матері призвело до руйнації сім'ї.

Утім не всі підлітки з розлучених сімей є соціально некомпетентними. Дослідники Т. Гушина, І. Дементьєва, С. Зеленчукова, М. Лисогорська засвідчують соціальну та психологічну зрілість дітей розлучення. Підлітки, які зріло оцінюють ситуацію, що склалася в сім'ї, ефективніше долають безвихідні та конфліктні ситуації, більше зорієнтовані на співпрацю, є самостійними та відповідальними. Вони більше схильні до бережливості та турботи, раніше, ніж однолітки з повних сімей, відчувають необхідність допомоги батькам та іншим членам сім'ї. Відрізняються високим рівнем емпатії та поваги, цінують емоційну близькість. Підлітки з неповних сімей раніше стають самостійними, розуміючи, що в цьому житті вони мають спиратися лише на власні сили. Потяг до самостійності проявляється в пошуках роботи та приробітку [3, с. 112].

Факторами ускладнення адаптаційних процесів є конфлікт між батьками, соціально-економічні проблеми та батьківська депресія. Розлучення ще не гарантує кінець батьківським сваркам, а втягнення підлітків у батьківські конфлікти не сприяє успішній адаптації. Якщо ситуація супроводжується погіршенням соціально-економічних умов, то стрес посилюється. Потужним чинником гальмування адаптаційних процесів є тривала депресія матері/батька, яка впливає на якість батьківсько-дитячих стосунків, створюючи емоційний вакуум між самотніми батьками та їх дітьми. Депресивність матері безпосереднім чином відбивається на особистості підлітка: вона дає менше емоційного тепла, заохочення, підтримки, позитивного зворотного зв'язку, схильна обирати домінуючі та контролюючі стилі виховання. Свою депресивність мати передає в спадок, до перейняття якої більше схильні дівчата [2, с. 149]. Проте при отриманні соціальної підтримки з боку хоча б однієї людини (за умови відсутності в неї асоціальних проявів) психологічне напруження підлітка спадає.

У цей же час батько/матір, які не страждають від своєї самотності, з активною батьківською позицією (авторитетний стиль виховання) є потужним чинником успішної адаптації підлітка до нових післярозлучних умов. Саме особистість матері/батька, які вміють протистояти негативним життєвим обставинам, є взірцем формування соціальної компетентності підлітка.

Зазначимо, що розлучення має не лише негативні наслідки. Розпад неблагополучної сім'ї є найкращим виходом для дитини будь-якого віку, оскільки неповна сім'я є значно меншим лихом, ніж неблагополучна. Розлучення в такій ситуації є єдиною можливістю виходу з кризи подружніх протиріч та позбавлення джерела травматизації, коли через жорстоку поведінку одного шлюбного партнера страждає інший та діти. Розлучення дає новий старт життя і створює сприятливі умови для психосоціального розвитку підлітка.

Деструктивний вплив розлучення можна зменшити за умови збереження добрих стосунків підлітка з обома батьками та їх сумісної участі в долі підлітка. Можливість збереження добрих стосунків з обома батьками значною мірою залежить від стосунків колишнього подружжя, які складаються по-різному. Тому необхідно формувати культуру благополучного розлучення, сенс якої

полягає в сумісній взаємодії батьків для збереження стосунків із дітьми. Якісне спілкування підлітка з обома батьками робить непотрібним компенсаційний вплив. Обмеженість контактів чи їх відсутність із розлученими батьком/матір'ю ускладнюють засвоєння соціального досвіду та соціальних ролей і призводять до конфлікту лояльності. Досягнення позитивних стосунків з обома батьками збільшує почуття гідності у підлітка. Дослідники зазначають (В. Васютинський, В. Целуйко, Г. Фігдор), що самооцінка підлітка з неповної сім'ї, який спілкується з батьком, значно вище самооцінки його однопітця з ідентичною ситуацією, який не має контактів із батьком.

Батьківська післярозлучна кооперація знизить деструктивний вплив розлучення та дозволить уникнути викривленої ідентифікації [7, с. 237].

У *напівсірпській сім'ї* підліток, на відміну від дітей молодшого віку, глибоко розуміє сенс втрати, але його психіка ще нестійка, життєвого досвіду обмаль і його не вистачає для здолаття кризи, тому горе може проявлятися в таких формах: регресія (проявляється у впаданні підлітком у дитинство, фрустрації тощо); усамітнення в своєму горі (небажання ділитися зі своїми почуттями або нездатність висловити потребу в підтримці). Основними реакціями на кризу у підлітків є анорексія, галюцинації, поведінкові розлади та суїцидні спроби [8, с. 153]; розлади сну, астеничні стани, психосоматичні розлади. Емоційними реакціями є тривога, гнів, сором, провина, депресія, нав'язливі стани, страх; активізація таких захисних механізмів психіки як проєкція, витіснення, відкидання, ізоляція.

Втрата батька/матері – це досвід, що має найпотужніший вплив на функціонування підлітка. Спостерігається залежність між втратою матері в неповнолітньому віці та схильністю до депресивності в майбутньому, причому її виникнення у чоловіків пов'язане зі втратою матері, а у жінок – батька [8, с. 153]; втрата батька/матері створює передумови до формування в подальшому делінквентної та адиктивної поведінки [2; 8].

У напівсірпській сім'ї, як правило, образ померлих батька/матері супроводжується позитивними емоціями і є зразком, на який орієнтують підлітка у виховних цілях. Однак прояви патологічного горя та затяжної депресії матері/батька ускладнюють адаптацію підлітка та можуть змусити сім'ю роками жити в траурі, тим самим формують схильність підлітка до депресивності. Депресивні підлітки гірше володіють соціальними навичками, ніж інші, депресія є функцією дефіциту навичок розв'язання міжособистісних проблем [2, с. 149]. Отже, підліткова депресія – основна перепона формування соціальної компетентності.

Підкреслимо, що проактивна позиція матері/батька, налагодження тісних психологічних зв'язків між підлітком та овдовілими матір'ю/батьком будуть сприяти найшвидшому виходу з кризи. Між тим, дуже близькі стосунки підлітка й овдовілого члена подружжя, високий рівень турботи стосовно один одного, можуть сформувати комплекс подвійної відповідальності, коли мати відмовляється від влаштування власного особистого життя заради дитини; котра, в свою чергу, пізніше має проблеми з влаштуванням особистого життя.

Особливо вразливою групою дослідники (М. Буянов, В. Васютинський, В. Целуйко) вважають хлопців із *позашлюбних сімей*, для яких більшою мірою, ніж для дівчат, характерні занижена самооцінка, знижений емоційний тонус, труднощі в спілкуванні, відчуття самотності та непотрібності. Акцент робиться на відсутності об'єкта ідентифікації, що ускладнює процес становлення статепорольової ідентичності, і тим самим призводить до психологічного дискомфорту та невпевненості. Хлопці, котрі виховуються самотньою матір'ю чи жінкою, набувають фемініний стиль поведінки, стають безвольними та інфантильними, особливо якщо виховуються деспотичною жінкою, або ж, навпаки, нехтують жіночими стереотипами та відкидають їх, орієнтуючись на спотворений образ чоловічої поведінки. Крім того, порушення процесу ідентифікації може призвести до розвитку у хлопців гомосексуальних нахилів [8, с. 164].

Дівчата також мають занижену самооцінку, труднощі в налагодженні стосунків із протилежною статтю. Підлітки з позашлюбних сімей є більш чутливими, знервованими, закомплексованими, в порівнянні з підлітками з повних сімей, та поступаються останнім як у плані фізичного, так і психологічного моров'я [1; 8].

Утім стосунки між матір'ю та підлітком не обов'язково мають бути напруженими та проблемними, при проактивній позиції матері, емоційно-сприятливому кліматі сім'ї, вищезазначені несприятливі чинники нівелюються.

У *дистанційних сім'ях*, які через соціально-економічні обставини набули поширення в Україні, спостерігаються схожі проблеми з розлученими сім'ями. Підлітки з дистанційних сімей не відчувають кризи втрати або розлучення, але страждають від батьківської депривації. Свою тривалу відсутність батьки компенсують грошима, а це не завжди кращим чином відбивається на особистості підлітка: можливе створення стереотипу можливості заміни духовних благ матеріальними, поверхневих емоційних відносин із батьками, відсутності бажання працювати та відчуття всездозволеності.

Висновки. Однією з причин низького рівня соціальної компетентності підлітків із неповних сімей є низький рівень педагогічної компетентності самотніх батьків, що призводить до погіршення психологічного клімату сім'ї. Саме негативний психологічний клімат сім'ї заважає підлітку швидше вийти з кризи й адаптуватися до нового статусу. Внаслідок того, що батьки не завжди бажать змінюватись і з ними буває неможливо проводити роботу з підвищення рівня їх педагогічної компетентності, соціальний педагог має зосередитися на роботі з підлітком.

Основними завданнями соціального педагога в роботі з підлітками із неповних сімей вбачаємо: допомога у виході з кризової ситуації; адаптація до нового соціального статусу; надання компенсаційного впливу.

1. Буянов М. Ребенок из неблагополучной семьи: Записки детского психиатра. – М.: Просвещение, 1988. – 208 с.

2. Венар Ч., Кериг П. Психопатология развития детского и подросткового возраста. – М.: Олма-пресс, 2004. – 384 с.

3. Дементьева И. Негативные факторы воспитания детей в неполной семье // Социс. – 2001. – №11. – С. 108-113.

4. Докторович М. Неповна сім'я як причина девіантної поведінки підлітків // Стратегія соціально-психологічного та медико-біологічного забезпечення життєдіяльності людини. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, 12-14 лютого 2004 р. – Миколаїв, 2005. – С. 188-193.

5. Про становище сімей в Україні: Державна доповідь за підсумками 2000 року. – К.: Шкільний світ, 2002. – 192 с.

6. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. – СПб.: Питер, 2000. – 680 с.

7. Фигдор Г. Дети разведенных родителей: между травмой и надеждой. – М.: Наука, 1995. – 375 с.

8. Целуйко В. Психология неблагополучной семьи. – М.: Владос, 2003. 272 с.

The article touches upon the factors of the single parent family that influence the teenager's social competence formation.

Key words: *incomplete family, social competence, teenager.*

УДК 37.018.1

ББК 74.900

Галина Дяків-Михайлюк

РОДИННЕ ВИХОВАННЯ В УМОВАХ ЗНЕЦІНЕННЯ МАТЕРІАЛЬНИХ ТА ДУХОВНИХ ЧЕСНОТ У СУСПІЛЬСТВІ

Розкривається важливість і значення родинного виховання в умовах моральної деградації суспільства, знецінення святості сім'ї та родини в світі Святого писання та на безцінних перлах культурної та історичної спадщини нашого народу.

Ключові слова: *родинне виховання, роль матері, сімейні та релігійні цінності*

Бог, родина, батьківщина – це три найбільші людські слова. Бо чи ж може бути на землі і на небі щось дорожчого і святішого понад Бога? В родині ж б'ються в грудях серця батька, матері і дітей. Кожна родина – то найбільший скарб людства. На небі Бог Отець, Син Божий і Святий Дух – то скарб небесний, а на землі батько, мати і дитина, це – скарб земний. Чим корінь для дерева, фундамент для будівлі, серце для людського організму, тим є родина для людства. Багатство чеснот, шастя родини, є багатством і капіталом шастя людства.

Родинне виховання зумовлюється внутрішньою релігійністю українців, яка вважається характерною рисою українського менталітету (С. Балей, М. Костомаров, О. Кульчицький, І. Нечуй-Левицький, І. Огієнко, М. Орлик, І. Ординський, А. Річинський, Д. Січинський, Ю. Скороход, М. Стельмахович, Д. Степовик, М. Шлемкевич, В. Янів, Я. Ярема, В. Ященко та ін.).

Сучасне суспільство існує у вирі соціальних, політичних та економічних проблем. Для того, щоб хоч трохи розібратися в цьому хаосі, треба тверезо й твердо усвідомити: щоб навести порядок, потрібно починати з себе. Найпершим складником суспільства є, звісно, людина. Це також насамперед сім'я, як складова частина суспільства. Висновок із такого міркування простий і однозначний – родина не тільки відображає стан суспільства в мініатюрі, але є найпершим чинником усього.

Метою цієї статті є висвітлення можливостей використання релігійних почуттів батьків, зокрема матері, у родинному вихованні зростаючих поколінь.

Все найкраще на Землі походить від сім'ї. Без сім'ї, як без природи, людство обійтись не може, якщо, звичайно, воно не хоче приректи себе на личавіння й кінцеву загибель. Сім'я, як сонце, як небо, як вода, як повітря і як сама земля-годувальниця! Сім'я дає життя дитині. У ній немовля одержує перші враження й уявлення про світ. Родина виступає, як найперше соціальне й емоційне мікросередовище, в якому розвивається й виховується людина з моменту її народження, або й раніше – ще в лоні матері.

Майбутня мати не має нервувати, повинна бути стриманою, терпеливою, бо злість, гнів та інше успадкує її майбутня дитина. Вона повинна вже від початку дитини виховувати її в релігійному дусі; молитва є найкращим середником до вироблення релігійного характеру дитини.

Молиться мама і її дитина також буде молитися, лагідна мати – і дитина буде лагідною і т. ін. Палкий патріот національного виховання, талановита дочка України, педагог і письменник С. Русова підкреслювала значення виховання дітей із ранніх років на рідному ґрунті, пробудження в них духовних сил, моральних почуттів, передусім до навколишнього світу, людей, природи. Це можна зробити, спираючись на те добре, що в них уже закладено від народження (співчуття, доброту), прагнення до ласки і позитивної оцінки дорослого. Негативні вчинки дітей є наслідком об'єктивних причин, пов'язаних із фізичним або психічним нездоров'ям, несприятливими впливами середовища або реакцією на невідомі виховні впливи дорослого, які не враховують індивідуальності дитини.

Найкращим С. Русова вважала родинне виховання, „бо в його основі лежить ласка матері“. То ж до матері, як до вихователя висуваються певні вимоги. „Бажано мати коло дитини свідому розвинену особу, яка знала б, як керувати вихованням і добре розуміла психологію дитини. Це мусить бути рідна мати дитини – природна вихователька своїх дітей, яка інший раз і без наукової підготовки, одним інстинктом вмис читати в дитячій душі й розуміти її“.

Потужним джерелом присмних переживань дитини є колискова пісня матері, змісту її теж не розуміє дитина, але настрої її, а особливо милий голос матері, можна сказати, на ціле життя залишається в душі дитини, як джерело найшляхетніших переживань її.

Другим дуже важливим середником у вихованні дітей є добрий приклад батьків. Приповідка каже: “Яке дерево, такий клин, який тато, такий син”. Діти малі є дуже добрими обсерваторами, вони спостерігають все і добре і зле у

своїх батьків. Треба всім нам, а зокрема батькам, учителям і іншим виховникам, остерігатися злого прикладу, бо Христос усіх тих застерігає: "Горе тому чоловіку, через якого прийде згіршення у світ, краще було б йому прив'язати до шиї млинове жорно і потопити в морській глибині". Коли батьки хочуть бачити своїх дітей у церкві нехай їх ведуть до церкви, нехай покажуть їм дорогу. Глядімо лише як це діється у світі нерозумному, звіринному. Качка-мати веде своїх дітей-качат на став, це їх праця, цього вимагає їх природа: квочка порпається на смітнику і маленькі курчатка роблять також те саме, а чому ж ми люди наділені і розумом і волею від Бога-Творця, не слухасмо Його заповіді: "Пам'ятай день святий святкувати", в неділі і свята Святу Літургію вислухати, це ж наш обов'язок, цього домагається наша природа душі, бо душа за своєю природою є християнська.

Велике значення у вихованні дитини має моральна атмосфера, що панує в родині. Шкідливий вплив на дитину мають взаємні сварки батьків, вияви незадоволення життям, пригнічений настрій. Навпаки, сердешні і добрі відносини між батьками, їхня життєрадісність і бадьорість, віра в майбутнє благотворно впливають на дитину, посилюють у неї любов до батьків. А остання є основою патріотизму, бо родина – це мала батьківщина на ґрунті якої будується й батьківщина велика.

Дитина вихована в атмосфері релігійній, наскрізь християнській, набере того Духа християнських чеснот – віри, надії, любові, лагідності, чистоти, скромності і в кожному званні, яке собі вибере, буде формувати своє життя на засадах християнських. Родичі мають не лише розпоряджатися, але мають бути водночас приятелями своїх дітей, щоб дитина чула, що вона має батьків, які щогодинно близько неї, прийдуть із порадою, коли дитина потребуватиме.

Сім'я на землі є установа Божа і, звісно, диявол завжди, всіма силами, намагався її зруйнувати, так само, як завжди бажав зруйнувати людину, її особистість, її душу. В родині є одвічна боротьба між злом і добром. Кожна родина мусить пильнувати над своїми дітьми. І ми українці не сміймо бути наївними і довіряти всім, що на разі, як ті вовки в овечих шкурах вдіраються до нашого суспільства, представляючи себе визначними патріотами. Не сміймо допустити ворога до родинного вогнища.

Хто ширить невіру посеред родин, хто псує релігійні чи національні звичаї, хто розриває чи підкопує супружчу вірність, хто підриває повагу батька чи матері, хто бунтує дітей проти батьків-родичів, хто нищить рідну мову, не дозволяє нею говорити, чи хто соромиться рідної мови, той є найбільшим ворогом родини української, християнської. Бо кожна родина мусить мати опору, мусить бути побудована на твердій скелі, твердому ґрунті сильної віри, мусить хоронити, берегти себе перед зіпсуттям злими звичаями, мусить утримувати поміж собою, в родині вогонь взаємної, сильної любові, викинути з-поміж себе ненависть, заздрість, гнів, а берегти любов, той скарб, ніким і нічим не замінимий.

Коли Господь поблагословить дітьми, мусиш батьку виховати їх у вірі та на звичаях твоїх батьків. Виховуй їх по Божому, будуй їх віру своїм прикладом, пильнуй на кожному кроці, щоб злі люди, невідповідні товариства-компанії не

знищили твоїх планів доброго виховання. Душа кожної дитини, як м'який віск у твоїх руках. Який знак, характер витиснеш, виробиш на тій м'якій, податливій душі дитини, такий залишиться на пізніші літа, а може й на ціле життя. Діти, виховувані в дисципліні, в страху Божому, а не пешені, є славою родичів. У вихованні дітей мусить бути згода родичів, поміж батьком і матір'ю, мусить бути та гармонія, щоб мати не забороняла те, що батько дозволив і навпаки. В присутності дітей родичі мають поводитися так, щоб не втратити поваги в очах дітей. Коли за певну якусь провину треба дитину навіть покарати, тоді й та кара нехай впливає з батьківської любові, а ніколи нехай не буде проявом пристрасті, злоби, гніву.

Одним із найголовніших і найважливіших обов'язків матері – це належне виховання своїх дітей. Кожна добре вихована дитина, то є пальма мученицька в руках матері; її очі часто мокрі від сліз, а серце червоне від крові. Як лелія росте між терниною, так і життя матері є неначе огорожене терниною: терпить над коліскою, терпить від мужа, терпить від дітей і терпить від людей. То маючи так багато терпіння, чи могла б не молитися? Ні! Бо скільки то треба світла для розуму, коли виховуються діти, а світло завжди приходить згори! Отже треба просити Бога за те світло. Турбота про долю для кожної дитини і духовну і матеріальну, а без Бога ані до порога. Та мати мусить багато стояти на колінах, і рано і ввечері, і свій голос і очі підносити до Бога, щоб ласка Божа сплила на її зболіле серце і наситила потрібними дарами від Бога. Молитва матері – це крила ангельські, якими вона возноситься над своєю родиною як день, так і ніч.

Від виховання батьків, а передусім матері залежить доля дитини. Маленька дитина, то як глина в руках гончаря. Мати – ангеле – з тієї податної душі і на зле і на добре, стається виробити ангела Божого! Виховуй вже в колісці і від коліски не змінй постанови! Якої? Виховати дитину по Божому і на службу Божого. Не змінй постанови, а твоя дитинка, як навчиться любити Бога від малої дитини, і будучи старшою, буде так само робити. З катехизмом у руці і хрестом виховуй свою дитину.

Тому, дорога мати, роби все, що в твоїй силі, щоб твої діти були завжди з Богом, поручай їх опіці Божій Матері і через її руки Найсолодиному серцю Христовому. Будь для них через ціле своє життя тим Ангелом Хоронителем.

Кожен із батьків добре виховує своїх дітей, подаючи їм добрий приклад: "Коли корінь є святий, то й гілочки святі". Найбільше про це варто пам'ятати, коли батьки разом із дітьми моляться рано, увечері, перед їдою і після їди, перед працею і по праці, в нещасті, у терпінні, в спокусах, у справах дочасних і вічних. Молитва – це ключ, яким можемо відчинити Боже милосердя для всіх особистісних потреб.

У Святому Письмі пошана до батьків заповідається, як одна з найбільших добродієностей. „Шануй батька твого і матір твою і добре тобі буде, і довговічним будеш ти на землі“, – сказано в Біблії. Високо ця чеснота стояла в українського народу.

Володимир Мономах подає такі правила благопристойності: „І при старших – мовчати, мудрих – слухати, старшим – коритися, з рівними і меншими любов

мати, без лукавства розмовляти, більше думати, а не сипати словами". Пошана до батьків і глибока любов до них відбита і в українській народній пісні. В обрядових піснях подається величний образ Матері Божої, що є зразком земних матерів, як заступниця миру християнського. Вона піклується про праведних і грішних. Пошана до батьків була глибоко закорінена і в побуті українського народу. Виховання пошани до батьків і старших треба починати з раннього дитинства.

У вихованні дітей варто прагнути того, щоб діти поважали не тільки своїх батьків, а й взагалі старших. Тому батьки в присутності своїх дітей мусять утримуватись від осуду своїх старших знайомих, особливо кепкування з них. Зразкова поведінка батьків – одна з основних умов виховання в дітей пошани до батьків і старших. Зустрівшись із старшою людиною на вулиці, діти мусять чемно привітатися до неї. У приміщенні, в трамваї, в залізничному вагоні діти мусять уступати старшим місце. Розмовляти зі старшими треба чемно, не перебивати їхньої розмови, не вступати в суперечки ...Коли пристаріла людина потребує допомоги, діти мусять допомагати їй.

Крім того, велике значення має мир і згода, духовна і душевна гармонія в родинному житті. Коли батьки сваряться між собою, діти перестають їх шанувати. Тому, як гімн сприймаються слава відомої української народної пісні:

„Де згода в сімействі, де мир і тишина,
Щасливі там люди, блаженна сторона.
Їх Бог благословляє, добро їм посилає
І з ними вік живе!“

У вихованні потрібно уникати зайвої суворості і непотрібних кар і в той час не покладатися на природу, а розумно керувати дітьми, рахуючись з їхніми природними нахилами і здібностями. Кара – це останній засіб у вихованні.

У вихованні пошани до батьків і старших велике значення має ставлення батьків до вимог, які вони пред'являють дітям. Вимоги мусять бути обдуманими, доцільними і не перевищувати дитячих сил і можливостей. Але, раз вимога поставлена, батьки мусять бути послідовними і твердими. Відмовляння від своїх вимог, всяке хитання батьків підриває в очах дітей батьківський авторитет.

Виховання дітей є дуже важке, а ще в нинішніх часах. Каже наша приповідка: „Малі діти – малий клопіт, а великі діти – великий клопіт, бо малі діти не дають спати, а великі не дають жити“.

Людське життя подібне до подорожі. Ми всі подорожуємо і остаточною метою нашої подорожі є вічність, щаслива вічність.

Не можна розпещувати своїх дітей, бо пещасна в світі пещена дитина. Треба вчити її безоглядного послуху, бо якраз у цьому сутність доброго християнського виховання. А якщо дитина плаче, коли чогось хоче, а не можна їй того дати, нехай плаче, плач дитині не шкодить, тим більше не слухний. Батькам варто пам'ятати, що краще, коли мала дитина плаче, нарікаючи на батьків, аніж пізніше будуть батьки плакати, нарікаючи на своїх дорослих дітей. Батьки повинні бути обережними сторожами своїх дітей. Вони мають

знати, куди їхні діти ходять, в якому товаристві перебувають, що читають, про що розмовляють.

Бачити добру дитину в родинному домі, на вулиці, в школі, у церкві і поза церквою, в оточенні своїх і чужих, під опікою батьків, учителів, – це загальне бажання всіх тих, кому довірена опіка цих дітей.

Родинна любов є тим вузлом, що сполучає всіх в одну родину, як це повинно бути, у сім'ї має панувати спокій любов та мир. Діти, дружина, чоловік не повинні дратувати одне одного, а навпаки – тільки любити. Це наповідав Ісус Христос усім людям на планеті. Те що діти бачать у житті батьків, негативного чи позитивного, конче відіб'ється в їхньому житті. Так само вони будуть поводитися у своїх сім'ях зі своїми дітьми. Тому батькам необхідно обов'язково усвідомлювати цю велику відповідальність.

Отже, в часі знецінення всіх моральних та духовних чеснот, закарбуймо в своїх серцях незаперечну істину, що родинне виховання, це – школа сім'ї й отчого дому, материна і батькова наука, перший університет життя, через який проходить кожна людина.

Це ніжна й щира мамина пісня над колискою немовляти, яка заспокоює дитину, зігріває її теплом і ласкою.

Це приваблива іграшка, яку дарує дитині батько.

Це чарівна бабусина казка, яка вчить жити й працювати, боротися і перемогати, захищати добро й ненавидіти зло.

Це цікава дідусява бувальщина, скоромовка чи загадка, які будять кмітливість і розум.

Це захоплююча прогулянка зі старшим братиком на околицю рідного села чи міста, на лоно різнобарвної природи, яка відкриває веселкову красу навколишнього світу.

Це запальний народний танець, якого навчила старша сестричка.

Це веселі ігри і забави, які винайшов народ, щоб виховувати спритність і витривалість, винахідливість і товариську взаємодопомогу.

Це спільна родинна праця – найдбайливіша і найпевніша нянька, найвимогливіша і найдобріша.

Це народні свята й обряди, пов'язані з народженням дитини, вибором кумів, влаштування обіду на честь новонародженого, першим купанням і постриганням, тощо, музика і прикладне мистецтво, які веселять душу і радують серце, утверджують найкраще на землі.

Це відповіді на тисячі “чому?”, які дитина одержує від рідних, близьких і знайомих, задовольняючи свою природну допитливість і потяг до заглиблення в суть природних і суспільних явищ.

Це мудре застереження від не обачного вчинку, виражене нерідко через народний гумор чи жарт, а то й сатиру, мудре прислів'я чи приказку.

У підсумку зазначимо, що Господь Бог поставив перед входом до раю Ангела з вогняним мечем і наказав нікого не впускати. Душа дитини є раєм. Бог поставив нас, батьків, при його вході. Візьмімо вогненний меч у руки і не дозволимо увійти злу в душу дитини.

1. Святе письмо
2. Мельничук П. Духовна опіка над молоддю. – Рим-Філадельфія, 1980.
3. Мельничук П. Покликання в житті. – Рим-Філадельфія, 1982.
4. Стельмахович М. Народна педагогіка. – К.: Радянська школа, 1985.
5. Стельмахович М. Українське родинознавство. - Івано-Франківськ, 1994р.
6. Калінін Г. Сім'я і Бог. – Освіта. – 1994. – 15 червня.
7. Русова С. Вибрані педагогічні твори. – К., 1996.

Importance and value of domestic education opens up in the conditions of moral degradation of society, depreciation of holiness of family and family in the light of the Sainted limning and on priceless pearls of cultural and historical legacy of our people.

Keywords: domestic education, role of mother, domestic and religious values

УДК 37.018.
ББК 74.900.3

Наталія Клімкіна

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ НЕПОВНОЇ СІМ'Ї

У статті представлено результати експериментальних досліджень проблем виховання підлітків у неповній сім'ї.

Ключові слова: неповна сім'я, експериментальні дослідження, виховання підлітків.

Актуальність проблеми. В умовах становлення української національної ідеї гостро постала проблема відродження традиційного статусу української родини як носія пріоритетних етнічних цінностей, необхідних для побудови суспільства на засадах гуманності й демократії. У “Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти” зазначено, що “основними завданнями родинного виховання є: ...створення атмосфери емоційної захищеності, тепла, любові, взаєморозуміння, чуйності, доброзичливості, належних умов для засвоєння базових моральних цінностей та ідеалів, культурних традицій, етичних норм взаємин між близькими людьми і в суспільному оточенні, виховання культури поведінки...” [9, с. 106].

Сучасна родина в Україні характеризується нестабільністю в своїх стосунках, а, значить, не може слугувати джерелом розвитку й передачі виховних традицій. Упродовж останніх десяти років кількість шлюбів скоротилася на 41 %, а кількість розлучень зросла з 3,7 до 4,0 на 1 тис. осіб. Таким чином, у суспільстві переважає орієнтація на неформальні шлюбно-сімейні стосунки, внаслідок чого збільшується кількість дітей, народжених поза шлюбом, а також матерів, які виховують дітей без чоловіка, що не тільки погіршує демографічні перспективи держави, але й породжує низку проблем соціально-педагогічного характеру [11]. За таких обставин відбувається відчуження батьків від дітей. Природно підліток, позбавлений права на повноцінне сімейне спілкування, відчуття душевної захищеності в середовищі

найрідніших людей, відчувається дискомфортно. Більше того, в Україні, особливо за останнє десятиліття, значно збільшилась кількість неповних сімей.

Традиційно неповну сім'ю визначають як сім'ю, в якій відсутній один із батьків [5, с. 252]. У Законі “Про охорону дитинства” неповна сім'я визначається як сім'я, що складається з матері або батька і дитини (дітей) [2, с. 100-113]. Саме вихідці із таких сімей були предметом нашого дослідження.

Мета статті – на основі результатів власних досліджень здійснити аналіз типових проблем виховання підлітків у неповній сім'ї.

Розвиток соціальної взаємодії підлітка пов'язаний із його прагненням якнайшвидше стати старшим, орієнтацією поведінки на норми й цінності дорослого світу. У цьому віці І. Бех виокремлює чітку *тенденцію до дорослості й почуття дорослості*, які виникають як за умов “авторитарної системи виховання, регламентації всієї поведінки й опіки, так і за умов значної свободи й самостійності” [3, с. 87]. Якщо педагог продовжує сприймати підлітка як “малого”, то це породжує суперечність між ставленням дорослого і власним почуттям дорослості унця, що часто виявляється в конфліктних ситуаціях. Тому в цей віковий період надзвичайно важливо правильно спроектувати систему взаємин школяра з ровесниками, учителями, батьками тощо, з особливою обережністю це стосується вихідців із неповних сімей, які зазвичай є більш уразливими.

В умовах неповної сім'ї виникають труднощі в родинному вихованні підлітків, що негативно впливає на їхнє творче становлення, моральну вихованість, майбутнє професійне самовизначення. Основними причинами виникнення неповних сімей вважаємо такі: втрату одного з батьків внаслідок трагедії (осиротіла сім'я); розірвання шлюбу (розлучена сім'я); народження позашлюбних дітей; відмову від виконання батьківських обов'язків одного з батьків; трудову міграцію в інші регіони країни чи за кордон та інші.

Втрата одного з батьків через передчасну смерть, нещасний випадок – об'єктивний процес становлення структурної неповноти сім'ї. Утім розірвання шлюбу, народження позашлюбних дітей чи явище, коли шлюб існує лише юридично, а не фактично, – гостра соціально-педагогічна проблема сьогодення. Збільшення кількості розлучень в Україні тісно пов'язане з наступною причиною – масовим виїздом громадян у пошуках заробітків у більш розвинені країни світу. Сьогодні значна частина сімей тимчасово стають неповними через поширену в Україні трудову міграцію населення в інші області (найбільше в столицю). Ці непривабливі явища мають негативний вплив на процес соціального становлення підлітків, яким бракує “батьківського” чи “материнського” впливу, поради чи підтримки.

Результати нашого дослідження засвідчили, що структурна неповнота сім'ї, в якій зазвичай не доводиться спостерігати повноцінного родинного виховання, істотно впливає на зростання різного роду девіацій серед неповнолітніх. Приміром, у Червонознам'янській ЗОШ І-ІІІ ступенів Іванівського району Одеської області (с. Червонознам'янка) навчається 520 учнів, з яких 80 – вихідці із неповних сімей. У 2004 році на обліку в дитячій кімнаті міліції перебувало двоє учнів 9 класу, які були сиротами, а вихованням займалися

дідуся та бабусі. Однак вражає той факт, що невелика сільська школа налічує 15,4% дітей із неповних сімей, у більшості з яких батьки працюють за кордоном, оскільки в селі не могли працевлаштуватися.

Інший приклад. Товстенська ЗОШ І-ІІІ ступенів (сmt. Товсте, Заліщицький район Тернопільської області): у 6-х класах навчається 54 учні, 35,1% з яких є вихідцями із неповних сімей: 20,4% респондентів зізнались, що в їхніх сім'ях один із батьків перебуває в пошуках заробітків за кордоном, і 5,6% – батько й мати підлітка працює за кордоном. Серед семикласників (96 учнів) у школі цей показник дещо нижчий: неповні сім'ї становлять 9,4% від загальної кількості учнів, у 8-х класах цієї ж школи навчається 16,4% учнів із неповних сімей, із яких у 6,6% дітей батько й мати перебуває за кордоном, тому функції виховання частково виконують бабусі й дідуся, далекі родичі, сусіди.

Якщо аналізувати західні області України, зокрема Івано-Франківську, то тут ще більший відсоток становлять такі сім'ї: у сільській місцевості – близько 34 %, у містах – 26%. Це пояснюється тим, що в обласних центрах батьки ще спроможні знайти роботу і бодай частково забезпечити матеріальні потреби й запити дітей.

Результати такого вивчення представлено на рис. 1.

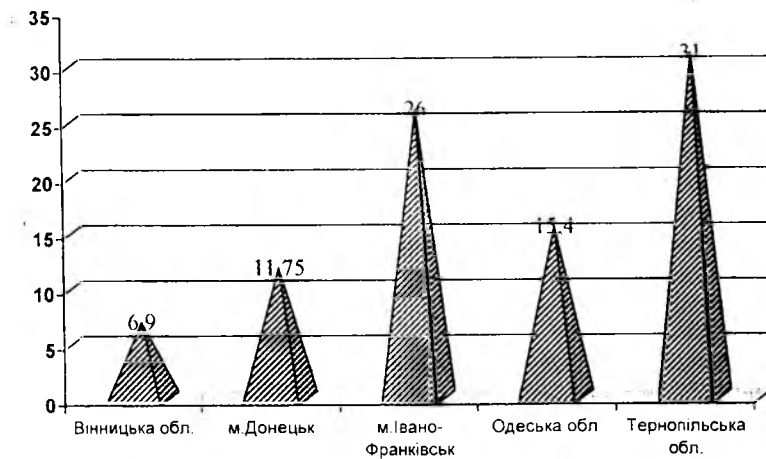

Рис. 1. Кількість підлітків із неповних сімей у школах України (за даними нашого дослідження)

Із категорії підлітків від 1 до 4 осіб перебуває на обліку школи чи дитячої кімнати міліції, майже 100% з них характеризуються низьким рівнем соціальної активності, більше того, соціальною байдужістю і песимізмом значною мірою охоплені й діти з повноцінних сімей, які не бажають вчитися, оскільки престижність знань знизилась, розширилась сфера їхніх інтересів і зросла зацікавленість неформальними групами тощо.

Вивчення культури родинного виховання, зокрема морально-психологічної атмосфери, взаєморозуміння між батьками й дітьми дає підстави констатувати такі результати: найважливішим у житті 42,9% опитаних підлітків із повних сімей, і 66,7% – із неповних сімей, є хороша сім'я, родина. Як бачимо, підлітки, які часто замкнуті і надають перевагу “вуличному” спілкуванню й контактам із однолітками (кожен третій із них, за нашими підрахунками, вільний час проводить на самоті), все ж таки понад усе цінують свою сім'ю чи навпаки – щиро і щиро мріють про повноцінну здорову сім'ю.

Структурна неповноцінність сім'ї слугує основною причиною розвитку неврозів і психосоматичних захворювань підлітків через домінування конфліктних ситуацій і непорозуміння із батьками. Конфлікти в системі “батьки – діти” часто породжені реакцією емансипації підлітків, тобто бажанням вивільнитись з-під опіки дорослих, відмовою від виконання загальноприйнятих норм, знецінюванні традиційних духовних ідеалів. Тому надзвичайно важливим є питання стилю й характеру педагогічного спілкування з підлітками із неповних сімей. Суворе регламентування, покарання через додатковий контроль із боку вихователя, його боязнь втратити авторитет, приниження гідності дитини провокують її до конфліктної поведінки і навіть бродяжництва.

На наше запитання “Чи часто в сім'ї виникають конфлікти, сварки?” 15,4% респондентів із неповних сімей і 19% – із повних заявили “так”, решта стверджували про відсутність конфліктних ситуацій у їхніх родинах. Однак ці відповіді не можна вважати відвертими до кінця. Утім відносна відсутність систематичних конфліктних ситуацій у неповній сім'ї зустрічається на фоні типового явища сьогодення – відчуження підлітка від батька чи матері, мотивами чого слугують такі відповіді: “мене дратує втручання родичів у мої власні справи”, “вони постійно мене контролюють”, “зі мною спілкуються, як із малою дитиною”.

Триважними для нас виявилися відповіді школярів, отримані на запитання “Чого бракує в твоїй сім'ї?” (див. табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика соціальних потреб підлітків в умовах повних і неповних сімей

Підлітки із неповних сімей		Підлітки з повних сімей	
Соціальні потреби учнів	Кількість учнів, %	Соціальні потреби учнів	Кількість учнів, %
Здоров'я для бабусі й дідуся	30.8	Взаєморозуміння	45.2
Хочу маму (батька)	38.5	Гроші	21.4
Бракує порозуміння з мамою (батьком)	23	Здоров'я для маму (тата, брата, сестри...)	14.3
Нічого не хочу	7.7	Хочу мати молодшого брата (сестру)	7.1
		Вистачає всього	11.9

Як бачимо, потреби школярів підліткового віку відрізняються залежно від структури сім'ї. Якщо сім'я повна, то відповідно 21,4% дітей думають про матеріальне збагачення, гроші чи розширення своєї родини (7,1% від загальної кількості опитаних мріють мати брата чи сестру). Однак незалежно від типу сім'ї, їм бракує взаєморозуміння вдома, серед близьких людей, що спонукає їх до контактів у різних мікрогрупах, в тому числі асоціальних. У разі відсутності сімейної атмосфери довіря підлітки легко попадають під негативний вплив випадкових чинників або "замикаються" в собі, що певним чином впливає не лише на їхнє соціальне становлення, але й на результати учіння. Не випадково неповні сім'ї відносять до категорії неблагополучних (проблемних) [1, с. 36].

Тому важливим аспектом формування культури родинного виховання слугують комунікативні навички батьків, вміння зрозуміти, почути, вислухати свою дитину, а найголовніше – налагодити обстановку довіря та максимальної відвертості, що є типовим і найголовнішим завданням сучасної сім'ї. Л. Виготський зазначає: "Спілкування з дорослими слугує основним шляхом виявлення особистісної активності дитини, ...її ставлення до зовнішнього світу завжди є ставленням через іншу людину" [6, с. 115].

У процесі формування родинної культури важливо врахувати таке: особливістю соціального виховання учнів підліткового віку є те, що в цей період починають формуватися почуття совісті, обов'язку, честі, помітне прагнення до самовдосконалення своєї особистості, самореалізації. Підлітки часто недоволені своєю зовнішністю, діями, що слугує так званим комплексом неповноцінності. Це утруднює процес їхнього формування й розвитку як представника соціуму, суспільства. Підлітковий максималізм, який не стосується соціальної відповідальності й вимогливості до себе, впертість, інтенсивні зміни в становленні характеру, моральна глухота, духовні протиріччя ще більше ускладнюють педагогічні відносини з вихованнями у сім'ї з порушеною структурою, адже відповідальність головним чином лягає на батька (матір), що потребує неабиякої серйозності, гнучкості, терпіння, вміння й майстерності.

У сучасній Україні актуальною постала проблема зростання кількості соціальних сиріт: у 1999 році зафіксовано 90 тисяч неповнолітніх сиріт, із них 90% – діти, батьки яких відмовилися від виконання батьківських обов'язків, 10% – біологічні сироти, які втратили батьків внаслідок трагедії [10, с. 64]. Тому сьогодні виникає жакхливе явище, коли дитина, маючи біологічних батьків, стає соціальною сиротою чи напівсиротою, оскільки батьки не бажають займатися її вихованням. Зрозуміло, що існує достатньо соціальних проблем (складні житлово-побутові умови, відсутність роботи, засобів для утримання сім'ї, незаможність матері й подібне), проте жодна з них не є настільки вагомою, щоб підліток зростав "на вулиці". Вважаємо, що окреслену проблему доцільно вирішувати в контексті підвищення педагогічної освіченості батьків, культури родинного виховання.

Особливістю виховання підлітків із неповних сімей вважаємо те, що серед цієї категорії учнів *значно високий відсоток девіантних дій та вчинків*. Як засвідчують дослідження І. Беха, вже в 14-річному віці сформована *здатність*

повністю усвідомлювати свої дії, тобто "правильно розуміти об'єктивний зміст власної поведінки; мету своїх дій; передбачати їх прями і побічні результати; оцінювати свою поведінку з точки зору діючих правових норм і загальноприйнятої моралі" [3, с. 91-92]. А це означає, що людина досягла відносно високого рівня інтелектуального та особистісного розвитку. Однак надмірне прагнення до самоутвердження та самовиявлення детермінує зростання проявів девіантної поведінки: "Якщо на десять тисяч підлітків віком від 14 до 17 років протягом року припадає близько 120 злочинів, то на таку ж кількість дорослих – 90 злочинів" [4]. І знову ж таки, однією з причин цього негативного соціального явища слугують недоліки родинного виховання, відсутність належного впливу на зростаючу особистість із боку батька чи матері, оскільки пріоритетним є досвід соціальної поведінки, здобутий у родинному соціумі. Взаємодія батька й матері з підлітком виступає як спільна діяльність, в якій щоденно відбувається обмін думками, відчуттями, моральними нормами та оцінками.

Проблеми формування культури родинного виховання в материнській сім'ї характеризуються тим, що до підлітка ставляться надто "тепло", проявляють надмірну опіку та любов, мотивуючи такі дії відсутністю батька. Для компенсації відсутності батька дитину розбещують, вона капризує і звикає до вседозволеності. Звідси виокремлюємо важливу особливість соціалізації сучасного підлітка *незадовільна підготовленість його до самостійного дорослого життя як наслідок надмірної опіки матері*.

Емоційні конфлікти часто стають джерелом можливих порушень емоційної сфери і дітей, і батьків. Відомий американський дослідник агресивної й асоціальної поведінки дітей Д. Олвеус довів, що основу відмінностей між тими, які кривдять, становлять, передусім, особливості контактів із батьками. В агресивних дітей ці контакти виявилися менш стійкими, менш благополучними, ніж у дітей, яких кривдили. Найбільш теплими були контакти з батьками у дітей, які не кривдили інших і не дозволяли кривдити себе [8, с. 37].

У соціально-педагогічній роботі з означеною категорією вихованців ми намагались разом із батьком (матір'ю) чітко виокремити стиль родинного виховання, що ґрунтується на принципах системності й послідовності. Неприпустимо, для прикладу, щоб мати здійснювала покарання підлітка, а бабуся одночасно розраджувала. За таких умов відсутня єдність вимог із боку членів родини до дитини, тому вона вибирає собі той психолого-педагогічний підхід, який їй більше до вподоби, здебільшого, – безкомпромісність та вседозволеність.

Підліток, тим паче з неповної сім'ї, часто перебуває в тривалому і важкому пошуку істини, не може розраховувати на родинну пораду, в нього відбувається, як зазначає М. Вознюк, процес "формування морального ідеалу на основі засвоєння соціальних концепцій сенсу життя і призначення людини, моральних вимог та ідеалів суспільства, синтезу й узагальнення моральних якостей авторитетних педагогів, сучасників взагалі, історичних героїв, художніх персонажів". Лише тоді, зазначає вчений, коли підліток зіставляє себе зі своїм ідеалом, він здатний правильно оцінювати й коригувати власні вчинки та спосіб життя [7,

с. 44]. Тому важливим аспектом виховної роботи в процесі експериментальної роботи було приділено питанням формування світогляду учня, орієнтирів на істинні (позитивні) цінності й ідеали.

Таким чином, урахування виокремлених особливостей соціального виховання підлітків в умовах неповної сім'ї допоможе виробити надійні теоретико-методичні орієнтири в аспекті вирішення досліджуваної проблеми в практиці роботи навчальних закладів, соціальних служб і центрів.

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / А. Капська, О. Безпалько, Р. Вайнола; За заг. ред. А. Капської. - К., 2002. - 164 с.

2. Закон України "Про охорону дитинства" // Нормативно-правове забезпечення освіти: У 4 ч. - Харків: Основа, 2004. - Ч. 2. - С. 100-113.

3. Бех І. Особистісно зорієнтоване виховання: Наук.-метод. посібник. - К.: ІЗМН, 1998. - 204 с.

4. Бесєдін А. Дисфункціональна сім'я як чинник девіантної поведінки неповнолітніх. - Дис. ... канд. соціолог. наук. - Х., 2002. - 180 с.

5. Біленький С., Козловський М., Саух І. та ін. Соціологія: словник термінів і понять / За ред. С. Біленького і М. Козловського. - К.: Кондор, 2006. - 370 с.

6. Виготський Л. Проблема віку // Собр. соч.: В 6-ти т. М.: Педагогіка, 1984. - Т.4. - С. 244-268.

7. Вознюк Н. Етико-педагогічні основи формування особистості: Навчальний посібник. - К.: Центр навчальної літератури, 2005. - 196 с.

8. Кириленко Т. Виховання почуттів. - К.: Політвидав України, 1989. - 93 с.

9. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Нормативно-правове забезпечення освіти: У 4 ч. - Харків: Основа, 2004. - Ч. 1. - С. 100-113.

10. Соціальна робота з дітьми та молоддю: проблеми, пошуки, перспективи / За ред. І. Пінчук, С. Толстоухової. - К.: УДЦССМ, 2000. - Вип. 1. - 276 с.

11. Стратегії розвитку України: теорія і практика / За ред. О. Власюка. - К.: ІНСПД, 2002. - 864 с.

In this article it is presented some results of research of problems of education of a young person from incomplete family.

Key words: *incomplete family, experimental researches, educations of teenagers.*

УДК 37.035: 316.47

ББК 74.900.56

Антоніна Конончук, Сергій Лаврук

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ НЕПОВНОЇ СІМ'Ї НА СТАТОВУ СОЦІАЛІЗАЦІЮ ОСОБИСТОСТІ В РАНЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Стаття присвячена проблемі статевої соціалізації особистості у ранньому юнацькому віці в умовах неповної сім'ї у контексті якої аналізуються

результати практичного дослідження соціальної та психологічної підготовки старшокласників - вихідців з неповних та повних сімей, до шлюбу та до сімейного життя.

Ключові слова: *неповна сім'я, статева соціалізація, підготовка до сімейного життя.*

Серед головних пріоритетів будь-якого суспільства було і залишається створення оптимальних умов для соціалізації молодих поколінь. Узагальненим наслідком цього процесу стає усвідомлення і прийняття молоддю власних життєвих перспектив і можливого місця та ролі у суспільному житті, визначення власних ціннісних орієнтацій і професійних покликань, уміння жити в колективі, оволодіння культурою інтимних взаємин. Саме процес входження особистості як представника певної статі у систему соціальних відносин у різних сферах життєдіяльності, у виконання статево-рольових функцій чоловіка і жінки, подружніх і сексуальних партнерів, батька і матері та їх соціальна адекватність статево-рольовій поведінці є змістом статевої соціалізації особистості.

Особливо важливим у даному аспекті є період ранньої юності, що збігається зі старшим шкільним віком і характеризується значними емоційними, інтелектуальними, моральними і вольовими змінами, а також завершенням статевого дозрівання особистості, утвердженням сексуальних орієнтацій. Розширення міжособистісних контактів, професійне та моральне самовизначення, інтенсифікація впливу соціуму сприяють усвідомленню (а інколи й неусвідомленню) вибору певної лінії статевої поведінки, коли юнаки і дівчата намагаються бути схожими на зрілих чоловіків і жінок, і товариство ровесників допомагає їм відчуття себе достойними представниками своєї статі й проявити особистісні якості маскуліності / фемініності. Спілкування з ровесниками своєї й протилежної статі в цьому віці цінне й необхідне для того, щоб навчитися по справжньому дружити і любити в майбутньому. До того ж, саме у цьому віці більшість молодих людей отримують свій перший сексуальний досвід [7, с. 17].

Проблема статевої соціалізації старшокласників є предметом досліджень Т. Говорун, І. Дубровіної, В. Кагана, О. Кікінеджи, О. Кізь, І. Ковальчук, І. Кона, Д. Колесова, В. Кравця, Т. Титаренко та ін. Проте, незважаючи на розмаїття тематики і значну кількість праць, в яких аналізуються різні аспекти статевої соціалізації старшокласників, недостатньо таких, у яких розглядається роль окремих чинників у цьому процесі, зокрема сім'ї.

Варто зазначити, що сім'я є найпершим соціальним інститутом, який вносить вагомий вклад у процес статевої соціалізації дитини і першочергова роль у цьому належить батькам. Нестабільність подружніх стосунків, зростання числа розлучень, зміна сімейних цінностей і стандартів статево-рольової поведінки ці та інші соціальні чинники свідчать про кризовий стан сучасної української сім'ї. До цього переліку можемо ще додати малодітність, руйнування складної, декількопоколінної сім'ї, поява сімей із порушеною структурою, серед яких найбільше занепокоєння викликають неповні сім'ї. Не вдаючись до всебічного аналізу різних підходів до тлумачення поняття "неповна сім'я", які

існують у науковій літературі, лише зазначимо, що їх всіх об'єднає те, що за певних причин виховання дітей у сім'ї здійснюється одним із батьків. Аналіз наукових досліджень із проблематики неповної сім'ї (Г. Алексєєнко, І. Гребеніков, І. Звєрєва, Б. Ковбас, І. Кон, В. Костів, Б. Носхаєва, В. Постовий, І. Трубавіна, В. Сатір, В. Целуйко, Л. Шнейдер та ін.), а також праць класиків вітчизняної педагогіки (А. Макаренко, В. Сухомлинський, М. Стельмахович) свідчить, що їх автори відносять неповну сім'ю як до потенційно несприятливого фактору соціалізації особистості дитини, так і до неблагополучної у цьому аспекті. Так, І. Кон підкреслює, що неповна сім'я створює труднощі різного характеру у адекватній соціалізації дітей в сім'ї, але водночас висловлює думку, що відсутність одного з батьків не виключає можливості нормального розвитку дитини [3].

Неповна сім'я зіштовхується з багатьма труднощами при виконанні функції соціалізації дітей, зокрема, з проблемою статевої ідентифікації. Так, В. Костів та Б. Ковбас вважають, що відсутність у сім'ї одного з батьків ускладнює процес ідентифікації дітей із батьківським і материнським прикладами, позбавляє їх можливості спостерігати відповідну модель подружніх відносин. Такий вакуум звісно ж негативно впливає на підготовку дітей до майбутнього сімейного життя. Адже ситуація, що характеризується відсутністю наочного зразка взаємовідносин статей, породжує ризик того, що у дітей сформуються викривлені погляди на шлюб та сім'ю, що в майбутньому може перешкодити становленню їх власної сім'ї [1]. Про наявність проблем у вихованні дітей у неповній сім'ї свідчить, зокрема, зростання кількості малолітніх правопорушників - вихідців із неповних сімей; схильність дітей із неповних сімей до хронічних захворювань, яку констатують спеціалісти-медики. Психологи акцентують увагу на проблемах статевої ідентифікації дітей із неповних сімей, а саме: хлопчики відчувають дефіцит чоловічого зразка поведінки, а дівчатка мають труднощі спілкування з представниками протилежної статі.

Метою цієї статті є дослідження особливостей впливу неповної сім'ї на окремі аспекти статевої соціалізації особистості у ранньому юнацькому віці.

Дослідження проводилося серед старшокласників м. Ічні Чернігівської області. Вибірка складалася із 121 респондента, з яких 30 юнаків та дівчат є вихідцями із неповних сімей. Ми з'ясували окремі аспекти загальносоціальної та психологічної підготовки старшокласників до шлюбу і створення сім'ї за допомогою методів анкетування, спостереження, бесіди, дискусії.

Серед прийнятих у суспільстві показників соціальної готовності до створення сім'ї такими вважають: завершення навчання, здобуття професії, початок самостійної трудової діяльності, а також усвідомлення молоддю відповідальності один за одного, за сім'ю, за дітей. Крім того, кожна молода людина повинна пройти серйозну психологічну підготовку перед тим, як вступати до шлюбу, оскільки має бути психологічно готовою до зміни ролей, системи міжособистісних стосунків, прийняття обов'язків, тощо. Дослідження загальносоціальної та психологічної підготовки старшокласників до шлюбу та сім'ї ми проводили як серед старшокласників - вихідців із неповних сімей, так і серед юнаків та дівчат - вихідців із повних сімей, з метою порівняльного

аналізу результатів. Так, для з'ясування сімейних орієнтацій старшокласників їм було запропоновано відповісти на запитання: "Якою є Ваша орієнтація на шлюб?". Результати відповідей представлені в табл. 1 і 2:

Таким чином, виявилось, що орієнтованими на створення сім'ї є 80 % опитаних юнаків із повних сімей та відповідно 85 % дівчат. У вихідців же із неповних сімей ці показники такі: 87,5 % юнаків та 64,4 % дівчат є орієнтованими на шлюб. Природно й те, що майже однаковий відсоток юнаків та дівчат, як із повних, так і з неповних сімей, не замислюються над цим питанням. Однак зазначимо, що в дівчат із неповних сімей цей відсоток трохи вищий. Як бачимо, у дівчат із неповних сімей відсоток орієнтації на створення сім'ї значно нижчий, а відсоток переконання у тому, що шлюб і сім'я є перешкодою в особистому розвитку, - високий.

Таблиця 1
Сімейні орієнтації старшокласників із повних та неповних сімей, %

Орієнтація на шлюб	Юнаки з повних сімей	Дівчата з повних сімей	Юнаки з неповних сімей	Дівчата з неповних сімей
1. Бажаю вступити до шлюбу якнайшвидше після закінчення школи	4	5	12,5	7,2
2. Загалом думаю про шлюб і створення сім'ї, але не поспішатиму з цим	76	80	75	57,2
3. Не задумувався над цим питанням	12	10	12,5	21,4
4. Вважаю, що шлюб і сім'я є гальмом в особистому розвитку і тому не думаю створювати сім'ю	2	0	0	14,2
5. Інша відповідь	6	5	0	0

Таблиця 2
Розподіл відповідей на запитання "Як Ви ставитесь до людей, які принципово не хочуть створювати сім'ю?", %

Варіанти відповідей	Юнаки з повних сімей	Дівчата з повних сімей	Юнаки з неповних сімей	Дівчата з неповних сімей
1. Засуджую	4	3	0	0
2. Не розумію цих людей	27	30	12,5	14,3
3. Це їхня власна справа	63	62	81,3	71,4
4. Схвально: я тієї ж думки	6	0	0	0
5. Важко сказати	0	5	6,2	14,3

Аналізуючи результати відповідей старшокласників, представлених у табл. 2, можемо зазначити, що їх усіх об'єднує байдужість до людей, які принципово не хочуть створювати сім'ю. Однак ця байдужість значно вища у вихідців із неповних сімей, зокрема юнаків (81,3 %). Крім того, у дівчат із неповних сімей

спостерігаємо утруднення при відповіді на це запитання. Звідси висновок, що старшокласників необхідно знайомити з перевагами сімейного життя, формувати ціннісні орієнтації на сім'ю, і насамперед, це стосується юнаків та дівчат, які виховуються у неповних сім'ях.

Питання, яке ми запропонували старшокласникам для обговорення: "Які умови необхідні для щасливого подружнього життя?". У результаті дискусії було визначено чимало умов щасливого подружнього життя, а саме: взаємне кохання, взаєморозуміння подружжя, матеріальне благополуччя, діти, житло, взаємоповага тощо. Якщо прорангувати дані цінності, то виявимо, що у юнаків із повних сімей їх ієрархія має такий вигляд: взаєморозуміння, взаємне кохання, які значно переважають, потім матеріальне благополуччя, житло, взаємоповага, здоров'я та щастя. Ще до цього переліку додають такі варіанти: чуйність, відвертість, доброта, дружелюбність, підтримка, освіта, робота, прислухатися один до одного, життєрадісність та сподівання на щасливе майбутнє.

У дівчат із повних сімей ієрархія цінностей не дуже відрізняється: на першому місці взаєморозуміння та взаємне кохання, які також найчастіше зустрічаються у відповідях, на другому місці взаємоповага, потім йде матеріальне благополуччя та дружелюбність. І доповнюють перелік вірність, надійність, підтримка, альтруїзм та наявність житла.

У вихідців із неповних сімей ієрархія умов (цінностей) така ж як і у їхніх ровесників із сімей повних. Так, у юнаків порядок цінностей набув такого вигляду: взаєморозуміння, кохання, потім діти та житло, а також довіра, матеріальне забезпечення і щастя. У дівчат із неповних сімей ієрархія сімейних цінностей має аналогічний вигляд.

Отже, у всіх старшокласників, незалежно від статі та складу сім'ї, спостерігаємо однакову ієрархію цінностей (умов), необхідних для щасливого подружнього життя. Зокрема, на перші місця вони поставили взаєморозуміння та кохання, які дуже часто зустрічаються при відповідях на запитання, а різноманітність відповідей вихідців із повних сімей можна пояснити їхньою більшою кількістю у вибірці, порівняно зі старшокласниками із неповних сімей.

Для з'ясування особливостей дошлюбного спілкування юнаків і дівчат ми запропонували їм дати відповідь на таке питання: "Який термін дошлюбного знайомства Ви вважаєте достатнім, щоб добре пізнати людину, яка Вам подобається?". Як свідчать отримані дані, велика частка юнаків із повних сімей відвели собі на вибір шлюбного партнера від півроку до року (54 %) і менша частина обрали термін у 2 роки та більше (15 %). Юнаки ж із неповних сімей мали намір бути більш розважливими і вибирати довше (2 роки і більше) – 38 % і менша їх частка припала на термін в 1 рік (19 %). Результати відповідей дівчат відрізняються від відповідей юнаків. Великий і майже однаковий відсоток дівчат, як із повних (34 %), так і з неповних сімей (36 %), висловили думку, що тривалість знайомства для сімейного благополуччя значення не має. Далі дівчата з повних сімей віддали перевагу терміну дошлюбного знайомства в 2 роки і більше (24 %), а їхні ровесниці з неповних сімей переважно відповіли: "Доки не визнаю і зрозумію" (22 %). Таким чином, можемо зазначити, що юнаки із неповних сімей, порівняно з ровесниками із повних сімей, виявилися більш

розважливими і виявили намір мати більше часу для вибору шлюбного партнера та відповідно тривалішого дошлюбного спілкування. Дівчата ж показали, хоч і відмінний результат від представників протилежної статі, але однаковий поміж собою, якщо брати до уваги розподіл на вихідців із повних та неповних сімей.

Торкнувшись проблематики вибору шлюбного партнера, ми вирішили дізнатися, на що, в першу чергу, будуть звертати увагу старшокласники при його виборі. Щоб це з'ясувати, ми запропонували юнакам та дівчатам закінчити речення: "При виборі шлюбного партнера ви значної уваги приділите його..." і запропонували п'ять варіантів можливих відповідей. Результати роздумів старшокласників представлені в табл. 3.

Таблиця 3

Значущість критеріїв вибору шлюбного партнера, %

Критерії	Юнаки з повних сімей	Дівчата з повних сімей	Юнаки з неповних сімей	Дівчата з неповних сімей
Соціальний престиж	14	16	12	14
Світоглядні установки	13	5	0	0
Система моральних цінностей	17	49	32	29
Культура поведінки	26	16	12	36
Культура зовнішнього вигляду	30	14	44	21

Можна одразу помітити, що вихідці з неповних сімей, як юнаки, так і дівчата, проігнорували "світоглядні установки" свого потенційного шлюбного партнера. Мало на них звернули увагу й дівчата з повних сімей. І тільки юнаки з повних сімей, поставили їх поруч із "соціальним престижем" та "системою моральних цінностей". Але якщо їх прорангувати, то загалом усі старшокласники поставили "світоглядні установки партнера" в критеріях вибору шлюбного партнера на останнє місце.

Цікаво, що всі юнаки на перше місце поставили "культуру зовнішнього вигляду партнера". Це манера одягатися, стиль одягу, які відображають певне розуміння цінностей, індивідуальний рівень культури, підкреслюють деякі особливості смаку і характеру. Разом із тим юнаки з повних сімей значну увагу приділили й "культурі поведінки", тоді як юнаки, вихідці з неповних сімей, на друге місце поставили "систему моральних цінностей". Це означає, що перші більше орієнтовані на вихованість людини, її делікатність і здатність до спілкування з іншими людьми, тощо; а другі – на своєрідні неписані правила, які дають уявлення людині про моральне і аморальне в конкретно існуючих умовах. Таким чином, суттєвих розбіжностей у значущості критеріїв вибору шлюбного партнера у юнаків із повних та неповних сімей немає.

Дівчата з повних сімей значної переваги надали "системі моральних цінностей партнера" (49 %), а з неповних сімей – на перший план помістили "культуру поведінки" (36 %). На друге місце дівчата із повних сімей поставили "соціальний престиж" та "культуру поведінки" (16 %), а з неповних – "систему

моральних цінностей” (29 %), і на третє місце всі старшокласниці поставили “культуру зовнішнього вигляду партнера” (відповідно 14 % та 21 %). Таким чином, можна сказати, що виражених розбіжностей у значущості критеріїв вибору шлюбного партнера у юнаків і дівчат із повних та неповних сімей немає.

Наступні питання, які ми задавали старшокласникам, стосувалися психологічної готовності до шлюбу. І першим питанням було наступне: “Які можливі мотиви Вашого вступу в шлюб?”. Отримані дані свідчать про те, що кохання – основний мотив вступу до шлюбу серед усіх старшокласників, на який припадає значний відсоток відповідей юнаків та дівчат (70 % юнаків та 64 % дівчат з повних сімей; 65 % юнаків та 94 % дівчат із неповних сімей), але найбільший відсоток цього мотиву вступу у шлюб знаходимо у відповідях дівчат із неповних сімей (94 %) і зовсім мало уваги вони звертають на спільність інтересів та поглядів із майбутнім обранцем (61 %). Взагалі, спільність інтересів та поглядів – мотив, який усі старшокласники поставили на друге місце. Проте цей, чітко виражений мотив – тільки у дівчат із повних сімей (30 %). Решта мотивів у всіх дівчат майже не представлені або взагалі не обрані в якості можливих мотивів вступу до шлюбу.

Таким чином, мотиви вступу до шлюбу, названі всіма юнаками і дівчатами, можна назвати однаковими поміж вихідцями із повних та неповних сімей. Оскільки всі старшокласники основним мотивом вступу до шлюбу назвали кохання, то було цікаво дізнатися, що вони розуміють під цим поняттям. Тому ми запитали в них: “Що таке кохання?”. Варто зазначити, що переважна кількість юнаків та дівчат, як вихідців із повних, так і неповних сімей, отримав варіант вважають, що “кохання – це почуття романтичної закоханості”.

Якщо порівнювати розподіл варіантів відповідей між юнаками із повних та неповних сімей, то можемо зазначити, що суттєвих розбіжностей немає. Хіба що юнаки із неповних сімей схильні вважати, що кохання – це ще й глибоке взаєморозуміння та альтруїзм, тобто вони орієнтовані більше на емоційні стросунки. Тоді як юнаки із повних сімей на другий план ставлять досягнення гармонії в інтимному житті. Розподіл відповідей дівчат також дуже схожий між собою. Так, погляди дівчат, як із повних, так і з неповних сімей, абсолютно зійшлися стосовно того, що поняття “кохання” – це глибоке взаєморозуміння та альтруїзм (24 %). Відповідно, стільки ж відсотків отримав варіант, що “кохання – це почуття романтичної закоханості” (24 %). Головна відмінність у відповідях полягала у тому, що дівчата, вихідці із неповних сімей, більше уваги надавали ще й коханню як культурі стосунків з партнером. Але це підтверджує те, що ми вже раніше зазначали, а саме: дівчата із неповних сімей орієнтовані більше на “культуру поведінки” свого потенційного шлюбного партнера. Саме тому вони й розуміють культуру стосунків як невід’ємний елемент кохання.

Загалом можемо зазначити, що суттєвих розбіжностей між відповідями старшокласників, вихідців із повних та неповних сімей, щодо трактування поняття “кохання” ми не виявили. Сучасні старшокласники є певною мірою романтиками та різнобічно визначають і розуміють, що таке кохання. Водночас нас цікавило питання, чи вірять вони, що кохання є основою сучасного шлюбу?

Отримані відповіді свідчать, що 55 % дівчат із повних та 57 % – неповних сімей вважають кохання основою шлюбу. Разом із тим зазначимо, що майже половина усіх дівчат не вірять у те, що кохання є основою сучасного шлюбу (45 % і 43 % відповідно). Тому маємо певне протиріччя, а саме: старшокласниці основним мотивом вступу до шлюбу називають кохання і водночас не дуже вірять у те, що воно є основою сучасного шлюбу. Це може свідчити про наявність внутрішньоособистісного конфлікту в дівчат. Ситуація у юнаків є значно кращою. У даному випадку юнаки з неповних сімей в основному вірять у те, що кохання може бути і є основою сучасного шлюбу (75 %), тобто можемо відзначити те, що у них відсутній внутрішньоособистісний конфлікт, який ми виявили у дівчат. Натомість подібний конфлікт незначною мірою присутній у юнаків із повних сімей.

Таким чином, можемо припустити, що дівчата із неповних сімей, перебувають у менш сприятливому стані, відносно юнаків, щодо впливу неповноти сім’ї на ставеву соціалізацію особистості.

Досліджуючи психологічну готовність старшокласників до шлюбу, ми вирішили з’ясувати, як часто в конфліктних ситуаціях вони поступаються представникам протилежної статі. Аналіз відповідей респондентів свідчить, що юнаки значно поступливіші у конфліктних ситуаціях, аніж дівчата. Також зазначимо, що більший відсоток дівчат із повних сімей виявилися непоступливішими у конфліктних ситуаціях (69 %), порівняно з дівчатами із неповних сімей (57 %). Велику кількість відсотків серед старшокласників отримав варіант “важко сказати” (21 – 36 %). Це може свідчити про чималу наявність конфліктних ситуацій і тому юнакам та дівчатам важко підрахувати їх, або ж про відсутність конфліктних ситуацій взагалі, що є нереальним.

Так чи інакше, а конфліктів уникнути взагалі неможливо. Вони супроводжують нас постійно. Важливо вміти їх розв’язувати. Ми спробували дізнатися, як подолали б конфліктну ситуацію наші старшокласники. Для цього поставили їм таке запитання: “До кого, насамперед, звернулися б Ви за допомогою при подоланні подружньої конфліктної ситуації?”. Відповіді на це питання засвідчили, що старшокласники орієнтовані на самостійне вирішення конфліктних ситуацій. Особливо це проявляється у дівчат із повних сімей (61 %). Разом із тим юнаки та дівчата деякою мірою сподіваються покластись на думку батьків та друзів у вирішенні складних життєвих проблем (20-25 %). Такі сподівання значною мірою більше притаманні юнакам та дівчатам із неповних сімей. Це свідчить про те, що вони не знають природи конфліктів та особливостей їх розв’язання.

Отже, неповна сім’я не є фатальним негативним чинником соціалізації особистості, хоча певною мірою вона негативно впливає на її ставеву соціалізацію в ранньому юнацькому віці. Як свідчать результати нашого дослідження, негативний вплив неповної сім’ї є більш відчутним для дівчат, а саме: у дівчат із неповних сімей відсоток орієнтації на створення сім’ї значно нижчий, а відсоток переконання у тому, що шлюб і сім’я є перешкодою в особистісному розвитку більш високий у порівнянні з відповідями їх ровесниць із повних сімей. Старшокласники з неповних сімей проявили вищу байдужість до людей,

які принципово не хочуть створювати сім'ю (водночас зазначимо, що у юнаків цей відсоток вищий, ніж у дівчат). Старшокласників необхідно знайомити з перевагами сімейного життя, формувати ціннісні орієнтації та позитивне ставлення до сім'ї. У першу чергу це стосується юнаків та дівчат, котрі виховуються в неповних сім'ях. Досліджуючи особливості міжособистісного спілкування старшокласників, ми не знайшли суттєвих розбіжностей між результатами юнаків та дівчат із повних та неповних сімей, а також у рівні поінформованості старшокласників із питань статі, шлюбу та сім'ї та їхньому ставленні до представників протилежної статі й міжстатевого спілкування. Все це дає нам підставу твердити, що неповна сім'я є потенційно негативним чинником у плані впливу на статеву соціалізацію особистості в ранньому юнацькому віці.

Таким чином, статева особистості соціалізація в неповній сім'ї здійснюється в більш складних умовах. Щоб поліпшити ці умови, зробити їх кращими у соціалізуючому плані, необхідно проблемі неповної сім'ї надавати вагомішого значення, зокрема у професійній діяльності соціального педагога школи. Саме він повинен інформувати старшокласників та їхніх батьків про особливості раннього юнацького віку, статі та міжстатевого спілкування в цей період, показувати значущість сім'ї у житті кожної людини, і відповідно формувати позитивні установки щодо сім'ї у свідомості як батьків, так і старшокласників.

1. Ковбас Б., Костів В. Родинна педагогіка: У 3-х т. Том II. Основи родинного виховання. – Івано-Франківськ, 2006. – 380 с.
2. Ковальчук І. Статеве рольова соціалізація учнів: Монографія. – Луганськ: Альма-матер, 2007. – 216 с.
3. Кон И. Современное отцовство: мифы и проблемы // Семья и школа. – 2003. – № 4. – С. 26-31.
4. Костів В. Моральне виховання дітей із неповних сімей. Івано-Франківськ. - 2001. – 304 с.
5. Кравець В. Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді. – К.: Київська правда, 2000 – 688 с.
6. Нухасева Б. Особенности социализации детей в неполной семье // Социальная педагогика. – 2005. – № 2. – С. 63-67.
7. Чаговец Л. Особливості статевої самосвідомості старшокласників // Психолог. – 2005. – № 10. – С. 16-19.

The article is devoted to the problem of sexual socialization of personality in early youth in the conditions of incomplete family the results of practical research of social and psychological preparation of senior pupils from complete and incomplete families to marriage and domestic life are analyzed in the context of which

Key words: incomplete family, sexual socialization, preparation, is to domestic life.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СІМ'ЯНИНА В УМОВАХ ПОЗАШЛЮБНОЇ СІМ'Ї

У статті розкривається виховний потенціал позашлюбної сім'ї.

Ключові слова: позашлюбна сім'я, умови розвитку та виховання дитини.

В умовах сучасної нестабільності, соціальної напруги та водночас інтенсивної демократизації суспільних відносин в Україні значно зростає роль сім'ї як джерела та регулятора відносин особи у всіх сферах життєдіяльності. Сім'я – це первинний осередок, в якому індивід усвідомлює себе як особистість та готується до включення в систему суспільних відносин. У сім'ї закладається міцний фундамент моральної стійкості, відповідальності, працелюбності, гуманізму людини, що становить основу міжособистісних стосунків будь-якого суспільства.

Із погляду виховного потенціалу сучасної сім'ї особливої актуальності набувають сім'ї з порушеною структурою і, зокрема, виховний потенціал позашлюбної сім'ї, що і є *метою цієї статті*.

Позашлюбну сім'ю можна охарактеризувати як один із типів неповної сім'ї, як динамічну малу соціальну групу людей, пов'язаних спільністю проживання і родинними відносинами кровної спорідненості і відсутності шлюбу, спільною формуванням і задоволенням соціально-економічних та біологічних потреб, любов'ю, взаємною моральною відповідальністю [3, с. 153-154].

Позашлюбна сім'я є особливим типом у системі сімейних стосунків, адже структура сім'ї, її склад, її характер мають кардинальне значення для побудови виховного впливу на дітей і кінцевий результат виховного процесу.

Здійснений А. Макаренком аналіз взаємин позашлюбної сім'ї, дає змогу зробити такі висновки: найважливішим є розумне задоволення у сім'ї виникаючих потреб і бажань дитини з метою попередження грубого індивідуалізму і викривлень у розвитку особистості; формування свідомості і почуття міри у домаганнях особи, зіставлення їх із можливостями суспільства. За переконанням педагога, у вихованців із таких сімей формуються аномальні з суспільного погляду уявлення та звички у випадку порушення у виховному дозволі матерію любові і строгості, піклування й вимогливості, близькості та віддалі, нестатків і забезпеченості, підпорядкування чужій волі і самостійності дитини [Т. 5, 30].

Вчений-практик вважав, що у такій сім'ї особливо важко розумно задовольнити “кожну групу вільно виникаючих бажань”. На його думку, така дитина потребує індивідуальної роботи, називаючи її “боротьбою” “з усіма наслідками, що сумно впливають із неї”. Головний наслідок цього – “каліцтво особистості і крах її надій (там таки).

Розвиваючи ідеї А. Макаренка, В. Сухомлинський частину своїх праць посвятив психічному розвитку дитини із неповної, в тому числі й позашлюбної сім'ї. Працюючи з шестилітками в “Школі радості”, він формує правила взаємовідносин вчителя з батьками з позашлюбних та осиротілих сімей, які складали в ті післявоєнні роки велику частину [6, с. 20-31].

Він вказував, що результат сімейного виховання багато в чому залежить від умов сімейного середовища: “Причини, внаслідок яких дитина стає важкою, невстигаючою, відстаючою, здебільшого криються... в умовах, в яких дитина росте в роки раннього дитинства. І якщо дитина стала важкою, то це означає, що в дитинстві вона не дістала для свого розвитку від людей, які її оточують, того, що повинна була дістати” [Т. 4, с. 515].

Видатний педагог виступає послідовником А. Макаренка з цих питань. У багатьох своїх працях, у практичій діяльності він постійно підкреслював значення для розвитку дитини повноти сімейної структури, батьківської любові, материнської ласки, теплих емоційних відносин. Великим горем дітей, горем нашого суспільства вважав він зрадиство у людських взаємовідносинах, виховання дитини в сім’ї, яку не приймає батько [Т. 2, с. 227].

Тонкий психолог, Василь Олександрович вміло розкриває внутрішній стан вихідців із різних типів неповних сімей, специфіку їх розвитку та поведінки. З особливою теплотою описує він долю семирічного Колі, який довідався, що його окремо проживаючий батько працює шофером на автобазі. Тому часто приходить сюди з надією, що батько впізнає його й зупинить машину. Та батько проїжджав мимо: “Біль і гнів несе в серці дитина, повертаючись додому. Вона, маленька людина, тепер не вірить ні в що. Для неї в світі немає нічого святого” [Т. 2, с. 407].

У дітей із позашлюбних сімей часто виникають різні комплекси, установки різниці, своєї неповноцінності порівняно з іншими дітьми. В. Сухомлинський зазначає, що це є наслідком постійних підкреслень дорослих, а іноді й необережні дії самих вчителів: “Іде урок в першому класі. Діти радісно називають свої улюблені слова, серед яких “мама” й “тато”. Тільки маленький синьоокий Саша не посміхається, в його очах - біль і страждання. Хлопчик заплакав і вибіг з класу” [7, с. 223-224].

Така дитина часто створює образ батька як втілення найкращих якостей, постійно живе в уяві цим образом, хоче переконати оточуючих, особливо ровесників, що батько її існує реально, що він найкращий в світі. [Т. 5, с. 500]. Важко переживають діти несправедливе ставлення до них з боку батьків. Це викликає у дитини невірні баланси, образливість, озлобленість, страх, жорстокість, що часто веде за собою огрублення почуттів у взаєминах з іншими людьми.

На думку В. Сухомлинського, жодній людині, як дитині, так і дорослому, не живеться добре, якщо в її середовищі немає людей, яких вона могла б поважати. В умовах неповної сім’ї, такий авторитет батьків часто втрачається. губиться... З певного віку, аналізуючи сімейні ситуації, дитина робиться більш критичною, спрямовуючи свою критику часто на одного, а то й обох батьків. Педагог підкреслює: “Таке почуття дитина переживає в хвилини оголення тих інтимних сімейних взаємовідносин, які вона хоче приховати, прикрити. Ось чому мені хочеться сказати батькам: знайте й пам’ятайте - діти переживають ваше падіння, як своє особисте горе, сприймають вашу радість, як свою. Бережіть же дитячу любов до людини, зміцнюйте віру в людину” [Т. 5, 504].

Так П. Каптерев, який визнавав природний і “органічний зв’язок матері з дитиною”. Підкреслюючи талант матері-вихователки, він зазначав: “... пристрасність почуття матері до дитяти штовхає матір до егоїстичного виховання, а відсутність педагогічної підготовки і впливу батька робить це виховання дуже вузьким, одностороннім. Участь батька у вихованні, особи, як правило, з менш пристрасними почуттями, але з великою витримкою і спокійністю, може у багатьох випадках поліпшити постановку сімейного виховання” [1, с. 239].

На жаль, до цього часу існують негативні гендерні стереотипи у розподілі сімейних ролей жінок і чоловіків, виконання батьківських обов’язків, відсутність формування навичок ефективного спілкування між статями [2, с. 1]. Для подальшого сворення повноцінної, щасливої сім’ї необхідна цілеспрямована, поетапна, організована система підготовки майбутніх батьків до виконання соціальних ролей чоловіка і дружини, батька і матері; підвищення загальнокультурного і педагогічного рівня. Понад 70 % опитаних сімей вважають, що вони не володіють необхідними психолого-педагогічними знаннями. [Там само]

Аналіз сучасної літератури, присвяченої вивченню проблем неповної сім’ї, показує, що проблеми виховання дітей із позашлюбних сімей вивчені слабо. Ми знаходимося тільки на початковому етапі дослідницької роботи в цьому напрямку. Але перші кроки у вивченні проблем таких сімей свідчать: позашлюбна сім’я актуальне педагогічне явище сучасності. Виявлення можливостей позашлюбної сім’ї в моральному становленні і розвитку особистості вирішує й одне з важливих питань із комплексу проблем, що виникають у сучасній сім’ї.

Хлопчики реагують на відсутність батька хворобливіше, ніж дівчатка, і при цьому більш уразливі. У міру дорослішання дедалі гостріше стикаються вони з проблемою відсутності авторитету, що уособлюється батьком, зразка чоловіка, здатного задовольнити їх спортивні, технічні та інші інтереси. Дівчатка ж легше адаптуються до обстановки, що змінюється, зовні з ними менше клопоту, але “образ чоловіка” опиняється для них збідненим, що призводить пізніше до спрощеності в особистісних стосунках. Особливо несприятливо відсутність батьківської опіки відбивається на підготовці дівчаток до майбутнього сімейного життя.

Основними умовами успішного виховання дітей у позашлюбній сім’ї є: усвідомлення матір’ю сім’ї і врахування обставин і труднощів, що виникають на їх життєвому шляху; повідомлення дитині доступної для її віку правди стосовно її позашлюбного народження; задоволення психічних потреб дитини, зокрема потреби в емоційному самоутвердженні, в соціальній орієнтації; налагодження збалансованого режиму праці (усунення переобтяжень у роботі й приділення належної уваги дитині); організація ознайомлення дитини з соціальною роллю батька з метою наведення батьківського прикладу для наслідування, засвоєння зразків і моделей поведінки; усунення симбіотичної прив’язаності до дитини; відкидання стандартів поведінки дитини за своїм образом і подобою; усунення небажаних крайнощів у ставленні до дитини (неприязного і ворожого ставлення, бездумної материнської любові).

Вчителі, вихователі соціальні педагоги повинні знати біди і тривоги таких сімей, “не тільки бачити, відчувати, як дитина пізнає добро й зло, а й захищати

ніжне серце від зла”, тонко продумувати засоби педагогічної допомоги: “У кожного своє горе, і виносити його на люди, давати поради в присутності інших людей – означало б вивертати чужу душу, виставляти напоказ глибоко інтимне... Якщо й доведеться торкнутися найпотаємніших куточків батьківських сердець, то робити це треба тільки в особистій бесіді, тисячу разів продумавши і зваживши кожне слово” [5: с. 23, 33]. Класичний зразок людяності у взаєминах із такими дітьми подає В. Сухомлинський, навчаючи дітей співпереживати людському горю: не виражати подиву, коли в людини горе; помічати смуток в очах товариша; не поспішати розпитувати, чому хлопчика немає декілька днів в школі; не цікавитися горем, стражданням, а допомагати; не роз’ятрувати сердечних ран; якщо трапилось нещастя, робити все, щоб жодне ваше слово, жодний вчинок не додавали горя; подумати чим можна допомогти товаришу і його рідним; допомога не повинна бути хвалькуватою, не виставляти напоказ свою доброту – “ніяка показна доброта не зробить вас добрими” [Там само, 230].

Таким чином, необхідною умовою удосконалення батьківсько-дитячих стосунків у позашлюбній сім’ї є компенсаторна діяльність дорослих для доповнення дитині батьківського впливу, завдяки якій виробляються необхідні навички взаємин з іншими людьми, проявляються теплі емоційні відносини, що надають можливості для задоволення життєво важливих потреб особи.

Ефективними засобами корекції батьківсько-дитячих відносин у різних типах неповних сімей є: методика визначення шляхів надання допомоги неповній сім’ї за допомогою діагнозу та прогнозу; корекція індивідуально-типологічних особливостей особистості (метод поетапних змін у розвитку позитивних якостей та підтягуванні відповідних “западаючих ланок”); стимулювання й мотивація навчально-пізнавальної та ігрової діяльності (пізнавальні ігри, створення ситуацій емоційного переживання, створення ситуацій опори на життєвий досвід, створення ситуацій успіху у навчально-пізнавальній та ігровій діяльності); коригування спілкування та взаємодії у різних ситуаціях (емпатія, повага, педагогічна вимогливість; переконання, довір’я, спонукання, безумовне прийняття дитини, вибіркове ігнорування її негативних вчинків, емоційне “погляджування” та інші.

1. Каптерев П. Избранные педагогические сочинения. – М.: Педагогика, 1982. – С. 239.
2. Костив В. Внебрачная семья. Неполная семья. Осиротевшая семья. Приемные дети // Семейное воспитание: краткий словарь. М.: Политиздат, 1990. – С. 153-154.
3. Макаренко А. Книга для родителей // Пед. соч.: В 8-ми т. – М., 1985. – Т.5. – С. 8-236.
4. Мудрик А. Введение в социальную педагогику. – М., 1996. – С. 189.
5. Сухомлинский В. Вибрані твори: В 5-ти т.- К.: Рад.школа, 1980. – Т. 2. – С.407.
6. Сухомлинский В. Родительская педагогика. – М.: Знание, 1978. – С. 94-95.

An educate potential of extramarital family opens up in the article.

Keywords: extramarital family, terms of development and education of child.

УДК 37.04:37.013.42

ББК 74.900.3

Галина Лемко, Оксана Козій

СІМ’Я – ОСНОВНЕ ДЖЕРЕЛО ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МОЛОДІ

У процесі формування ціннісних орієнтацій сучасної молоді важливе місце займає сім’я, яка завжди виступала основним чинником формування особистості людини.

Ключові слова: сім’я, ціннісні орієнтації молоді, формування особистості людини.

Постановка проблеми. Однією з актуальних проблем сучасної науки є проблема ціннісних орієнтацій молоді.

Події 80-90-х років XX століття, розпад СРСР, проголошення і розбудова незалежної України не могли не вплинути не тільки на економічні та політичні відносини, а й на систему цінностей. Минуле отримало якісно нову оцінку: виявилось, що безліч людей протягом тривалого часу віддавали свої знання, енергію, навіть інколи саме життя заради примарної мети. Тому вивчення системи цінностей та ціннісних орієнтацій особистості, життєвих планів, установок у житті, груп, соціальних верств у нових історичних умовах є дуже важливим, оскільки дає змогу науково спрямовувати соціальні, соціально-психологічні процеси в суспільстві. Молоді в цьому належить особлива роль, адже саме її представники сьогодні – це керівники держав, урядів, науковці, економісти, юристи тощо, тобто те покоління, яке буде творити історію завтра. У сучасних умовах розвитку України на шляху її інтеграції в європейське співтовариство пріоритетне завдання – формувати в молоді з протилежних оцінок, думок, подій конструктивні збалансовані установки, які сприятимуть особистісному зростанню й суспільному прогресу нашої держави.

Особливого значення у формуванні цінностей особистості набуває сім’я. Як першооснова суспільства, вона може й повинна належним чином впливати на нові покоління.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання, які мають безпосереднє відношення до проблеми цінностей, ціннісних орієнтацій, життєвих планів, установок висвітлювались у працях таких відомих вітчизняних вчених: Б. Ананьєва, Л. Божович, Л. Виготського, Г. Костюка, О. Леонтьєва, В. Мясничева, С. Рубінштейна та ін.

Мета статті – з’ясувати вплив сім’ї на формування ціннісних орієнтацій молоді.

Виклад основного матеріалу. Цінності формуються в результаті усвідомлення соціальним суб’єктом своїх потреб у співвідношенні їх із предметами навколишнього світу. Зв’язок між цінностями та поведінкою здійснюється за допомогою ціннісних орієнтацій, які людина обирає на основі норм. Ціннісна орієнтація – узагальнена система ціннісних уявлень, яка функціонує в настановах особи як цілісна одиниця і регулює її поведінку [1, с. 125].

Ми визначаємо ціннісні орієнтації як спрямованість індивіда на моральні, соціальні, політичні, життєві, родинні та інші цінності.

Громадські та суспільні цінності – ґрунтуються на усвідомленні кожним індивідом своєї належності до суспільства, власного місця в громадському й політичному житті країни, на чесному виконанні професійних, громадських та сімейних обов'язків, дотриманні норм суспільного життя, дотримання законів України, готовності до захисту Батьківщини.

Національні цінності – визначаються специфікою національної культури, життєвого устрою й духовною спільністю кожного народу й відображають світогляд людини, ставлення до життя, науки, виховання.

Родинні цінності – результат життєвого відбору духовних і моральних законів існування сім'ї, її світогляду і ставлення до навколишнього світу. Сюди також входить досвід попередніх поколінь, взаємопідтримка, взаємодопомога, що забезпечує життєздатність інституту сім'ї в житті нації, громади та зберігає її загальнолюдську цінність. Основою цінностей віри може бути як духовне вчення релігійної конфесії, так і філософська концепція, якої дотримується та чи інша родина або окрема особистість.

Особистісні цінності – характеризують людину, визначають її особистісні риси, світоглядні позиції, усвідомлення себе і свого місця в житті, прагнення до гармонії з навколишнім світом.

Найчастіше сім'ю розглядають як історично-конкретну систему взаємин між чоловіком та жінкою, між батьками та дітьми, малу групу; члени якої пов'язані між собою родинними стосунками, спільністю побуту та взаємною моральною відповідальністю [3, с. 39].

Нами було проведено методичку дослідження ціннісних орієнтацій М.Рокіча для студентів Педагогічного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника п'ятого і четвертого курсів.

Отримані результати показали, що з термінальних цінностей найважливіше місце посідають такі цінності: 45% респондентів віддали перевагу здоров'ю, по 20% опитаних відзначили – кохання та 20% – добрі, вірні друзі; 15% респондентів зазначили, що для них важливе значення становить щасливе сімейне життя. Найменшу ж значущість за результатами опитувальника становили: творча діяльність – 40%; суспільне визнання – 30%; краса природи і мистецтва – 20%; незалежність суджень і оцінок – 10% (рис. 1).

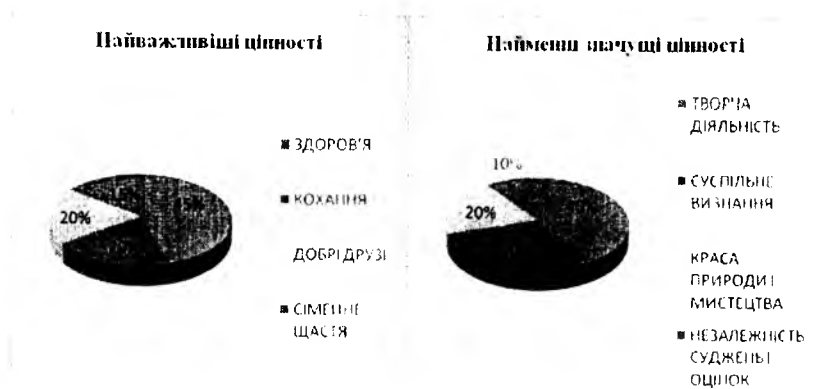

Рис. 1. Термінальні цінності

З інструментальних цінностей найбільшу значущість мають: відповідальність – 35% та життєрадісність – 35%; вихованість – 15% та чесність – 15%. Відповідно найменшу значущість опитані віддали: неспримиренності до своїх і чужих недоліків – 45%; високим домаганням – 30%; широті поглядів – 15%, та сміливості у відстоюванні своєї думки – 10% (рис. 2).

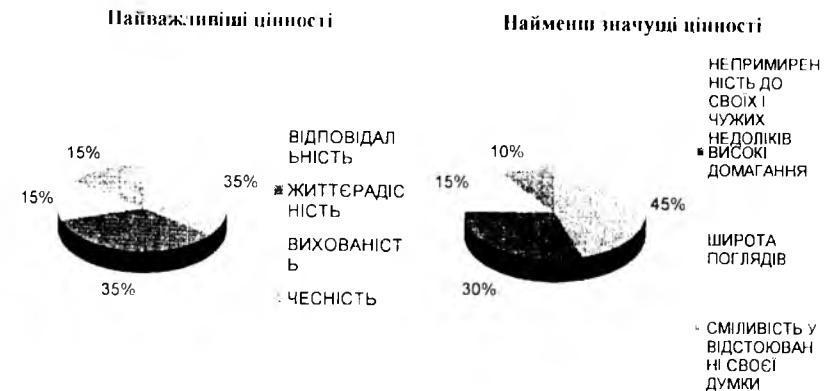

Рис. 2. Інструментальні цінності

Зазначимо: досить важливим є те, що молодь надає перевагу здоров'ю, вірним та добрим друзям, коханню та щасливому сімейному життю; прикро визнавати, що одне з останніх місць займає творча діяльність, краса природи і мистецтва, ще гірше, є те, що молодь не зважає на таку цінність, як незалежність суджень і оцінок, мабуть, просто не знає про періоди масових переслідувань і репресій за висловлення власної думки й оцінки становища.

За результатами дослідження прослідковується і те, що суспільне визнання також не цікавить сучасну молодь.

Важливо також, що молодь зважає на такі цінності як вихованість, відповідальність, життєрадісність та чесність. Знову ж, прикро визнавати, що такі цінності, як широта поглядів і непримиренність до своїх і чужих недоліків не мають великого значення для молоді. Складається враження, що ставати кращим і досконалішим не потрібно, адже це займає забагато часу, а сміливість у відстоюванні своєї думки й високі домагання вважають не такими ж уже й потрібними.

Отож, отримавши вище викладені результати, можна зробити висновок, що ціннісні пріоритети сучасної молоді дещо інші, ніж, можливо, хотілося б їх констатувати. Адже вони є компонентом внутрішньої структури, світогляду індивіда, перебувають у діалектичному взаємозв'язку з інтересами, потребами, установками, мотивами активності, можуть бути адекватними стосовно ціннісних орієнтацій суспільства, сутісної, об'єктивної цінності явищ культури, самі можуть виступати в ролі чинників і детермінувати систему цінностей певної соціальної групи, класу, суспільства загалом. Символом нашого часу є увага до матеріальної сторони життя, орієнтація на успіх у житті стає однією з провідних стратегій сучасної студентської молоді. На жаль, втрачають певне значення духовні орієнтації, студенти менше цікавляться політикою, далеко не всі люблять читати, відвідувати культурно-мистецькі заклади, займатись художньою самодіяльністю, мистецтвом, творчістю [4, с. 73].

Вивчення сучасної сім'ї показало, що виховання ціннісних орієнтацій ще з дитинства залежить від ставлення батьків до цінностей.

Залежно від родинних цінностей можна виділити такі типи сімей:

Егоїстичний тип у сім'ї формуються цінності особистого рівня, які скоріше працюють на зовнішній імідж її членів і не завжди відповідають їхнім внутрішнім переконанням. Доброзичливість, співчуття, національна гордість, патріотизм мають місце в житті таких родин тільки тоді, коли з цього є якась вигода. Родинні інтереси відстоюються за будь-яку ціну, часто за рахунок інших людей. Високі матерії вимірюються матеріальними статками. В таких родинх спостерігається негативне ціннісне сприйняття дітьми духовних, моральних ідеалів.

Атрибутивно-споживацький тип – такі сім'ї обирають ціннісні орієнтири, найпопулярніші, на думку батьків, у даний момент. У таких родинх спочатку всіляко доводять відданість обраним ідеалам, але потім дуже легко можуть зректись їх під впливом чужих думок. Вони хочуть бути, як усі, тому це зводить пошук ціннісних ідеалів родини нанівець. Глибини ціннісних орієнтацій родини підмінюються зовнішніми атрибутами (музика, вистави тощо). Така залежність від чужих поглядів, смаків визначає легковажне ставлення дітей до цінностей взагалі та виховує пристосовництво в житті та байдужість до істини.

Замкнений тип – у такій сім'ї культивуються особисті й родинні цінності та відкидаються громадські, національні. Контакти дитини із зовнішнім світом родина сприймає негативно і всіляко їх обмежує. До мінімуму зводиться спілкування дитини з ровесниками та знайомими, а тим більше з незнайомими.

Цим обмежується культурний поступ дитини. Такі діти, виростаючи, знаходяться у постійних конфліктах із батьками, втрачають душевний контакт із ними, що може спричинити руйнацію цілісної ціннісної системи сім'ї.

Експериментальний тип простежується пошук істини, прагнення до самотворення, боротьба думок, але бракує глибини розуміння цінностей. Такі родини схильні захоплюватися сьогодні національними цінностями, завтра – релігійними, післязавтра – космічними, сприймаючи шоразу свої попередні погляди як помилку, а теперішні погляди вважаючи єдино правильними. За такої ситуації у всіх членів сім'ї часто можуть спостерігатися кризові стани, дезорієнтація.

Домінантний тип сім'ї – характеризуються серйозним підходом та увагою батьків до виховання ціннісних орієнтацій у дітей. Батьки докладують зусиль, щоб виховати творчу, розвинену та самостійну особистість, їхні погляди знаходять живий відгук та інтерес у молоді. Проте формування ціннісної системи в них обмежується національними, громадськими ідеалами, на основі чого будується система власних та сімейних цінностей, ідеалів, традицій тощо. І хоча в цілому ця система має позитивний характер, але вона звужує поняття ціннісних орієнтацій тільки до громадського, національного чи релігійного розуміння.

Гармонічний тип послує в родинній системі виховання загальнолюдський та національний досвід. Батьки й діти у таких сім'ях творчо підходять до формування цінностей родини. Творча співпраця пронизує всі сфери родинного життя і стимулює самотворення та духовне вдосконалення кожного члена родини, а також створює умови для розвитку всебічно розвиненої особистості. Цей тип сім'ї створює ідеальні умови для виховання ціннісних орієнтацій молоді [2, с. 26].

Висновки. Визначення шляхів виховання ціннісних орієнтацій потребує розвитку ціннісних теорій, розроблення змісту цінностей та практики їх використання. Саме родина повинна формувати ціннісні орієнтації у дітей. Тому сучасна сім'я потребує практичної допомоги та психологічної підтримки у формуванні та збереженні ціннісних орієнтацій молодого покоління.

1. Бех І. Духовні цінності в розвитку особистості // Педагогіка і психологія. 1997. – № 1. – С. 124-129.
2. Журба К. Виховання духовності в сучасній родині // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 4. – С. 50.
3. Ковалев С. Психология современной семьи. – М., 1988. – 391 с.
4. Крючков А., Крючкова Л. Мировоззренческий портрет современного украинского студента // Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т. Г. Шевченка. Вісник ЧДПУ. – Чернігів, 2003. – Вип. 20: Серія: Філософські науки. – С. 71-76.

A family has an important place in the process of forming of the valued orientations of modern youth. In fact a family always was the basic factor in the forming of personality of a man.

Key words: family, valued orientations of young people, forming of personality of man.

ЗМІСТ, ФОРМИ ТА МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОГО СТАВЛЕННЯ ДО БАТЬКІВСТВА У МОЛОДОГО ПОДРУЖЖЯ

У статті визначено зміст процесу формування компонентів відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя, а також розкрито форми та методи їхнього формування.

Ключові слова: форми та методи формування, компоненти відповідального ставлення до батьківства.

Наша держава завжди славилася гуманним, шанобливим ставленням до сім'ї, батьків, виховання дітей. Однак, протягом останніх років цінності сім'ї, дітей стали менш вагомими у нашому суспільстві, про що свідчить велика кількість випадків соціального сирітства, відмов від новонароджених дітей та брутального поводження із ними. З іншого боку, значна кількість прийнятих державних документів визначає прагнення соціуму утвердження гідного виконання громадянами своїх батьківських обов'язків та необхідності виховання дітей у сім'ї. Пріоритетним напрямком при цьому є навчання молоді (майбутніх та потенційних батьків) бути відповідальними, відповідально ставитися і поводити себе в батьківстві.

У роботах Т. Алексєєнко, Т. Кравченко, С. Толстоухової вивчалася проблема формування педагогічної культури батьків; О. Могилевська, Г. Філіпова досліджували процес підготовки майбутніх матерів до батьківства; формування усвідомленого батьківства розглядалося в працях Л. Буніної, М. Сміхінної, В. Кравця, О. Кікінежді, О. Кізь, Г. Лактіонової, Р. Овчарової, Н. Шевченко та ін.

Мета статті – визначити зміст, форми та методи формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя.

Важливо зазначити, що на процес формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя впливає формування його підсистем-компонентів – когнітивного, емоційно-мотиваційного та поведінкового. Результати діагностики відповідального ставлення до батьківства за цими ознаками показали низький рівень сформованості кожного з них. У зв'язку з цим, зміст нашої роботи передбачав формування кожної зі складових відповідального ставлення до батьківства, що і виступало метою програми формування відповідального експерименту.

У цій програмі передбачалось: набуття необхідних знань у сфері батьківства (*когнітивний компонент*); формування в молодих сімей спрямованості на самовдосконалення себе як майбутніх батьків (*емоційно-мотиваційний компонент*); оволодіння подружжям відповідальною поведінкою у підготовці до батьківства, демократичним стилем виховання і спілкування, прийомами ефективного спілкування та вирішення сімейних конфліктів (*поведінковий компонент*).

Із метою кращого розуміння та досягнення цілей програми, в межах кожної з них ми виділили напрями, за якими формувалося відповідальне

ставлення до батьківства. Сутність напрямів було конкретизовано у змісті діяльності, були відпрацьовані форми та методи його формування.

Необхідно звернути увагу на те, що розвиток когнітивної, емоційно-мотиваційної та поведінкової підсистем відповідального ставлення до батьківства відбувався з урахуванням соціально-педагогічних умов його формування (змістових, психолого-педагогічних, організаційно-педагогічних).

Змістові умови визначають мету та завдання формування відповідального ставлення до батьківства. Зміст когнітивного компоненту має на меті забезпечення молодого подружжя необхідними знаннями про батьківство та передбачає формування за такими напрямками: 1) сутність батьківського образу, що включає формування уявлень про ідеальних батьків: їхні якості, риси, знання, вміння; 2) морально-правові та психолого-педагогічні основи батьківства, що передбачає вивчення основ вікового розвитку дітей; прав дітей та законодавчих документів, у яких вони прописані; прав та обов'язків батьків і законів, у яких вони прописані; визначення наслідків невиконання батьківських обов'язків; 3) відповідальне ставлення у системі підготовки до батьківства, яке передбачає вивчення складових феномену батьківства, методів виховання дітей, історичного досвіду сімейного виховання, методи та наслідки їх використання.

Мета формування емоційно-мотиваційної складової відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя – це розвиток потреби вдосконалювати свої знання та вміння, що є важливими у сфері батьківства.

Серед напрямів її формування виділено такі:

1. Управління емоційною сферою (включає розвиток уміння визначати свої емоції, почуття та застосовувати шляхи керування негативними почуттями).

2. Самоосвіта шлях до щасливого та відповідального батьківства, що передбачає формування потреби самовдосконалення як майбутнього батька / матері.

Метою поведінкової складової стало формування навичок відповідальності та вміння будувати ефективний стиль виховання дітей у сім'ї. Основний її напрям – формування демократичного стилю виховання й спілкування, яке передбачає дослідження стилів виховання дітей у сім'ї та навчання способів ефективного розв'язання конфліктних стосунків.

Реалізація психолого-педагогічних умов формування відповідального ставлення до батьківства у молодих подружніх пар сприяла вибору таких форм і методів, які б відповідали вимогам навчання дорослої категорії: утвердження позитивного психологічного клімату в аудиторії, створення організаційної структури для спільного планування навчального процесу, визначення потреб дорослих у навчанні, формулювання напрямів і цілей навчання.

Урахування організаційно-педагогічних умов формування відповідального ставлення до батьківства забезпечувалося використанням різноманітних форм і методів. Насамперед, ми використовували форми й методи, які мають „суб'єкт – суб'єктний” характер взаємодії. Формування когнітивної, емоційно-мотиваційної та поведінкової складових відповідального ставлення до батьківства здійснювалося з використанням інтерактивних форм і методів навчання: ін формування, міні-лекція, мозковий штурм, дискусія, тренінг, метод кейсів, відео-

лекторій, групова бесіда, рольова гра, аукціон ідей родинної педагогіки, сімейна скринька, арт-терапія.

Серед форм методу інтерактивного навчання найбільш поширеною та ефективною є тренінг. Успішність його використання в процесі формування відповідального ставлення до батьківства зумовлена орієнтацією на створення сприятливої психологічної атмосфери та поваги до думки кожного учасника, зміною методів, змісту та характеру взаємодії учасників протягом тренінгу [2].

Використання міні-лекцій в роботі з молодими подружжями забезпечувало емоційно забарвлене, незвичайне подання інформації: з цитатами, маловідомими фактами, прикладами з життя, ілюстраціями, надписами, надихаючими висновками. Цей метод полегшує сприйняття інформації, її запам'ятовування [2].

Універсальність методу рольової гри полягає в тому, що він може використовуватись у роботі з різними віковими категоріями, в тому числі і з молодими подружжями, оскільки вони вносять власний досвід, використання якого покращує хід гри. Цей метод дозволив, використовуючи ситуації максимально наближені до реального життя, „створити моделі поведінки в майбутньому батьківстві, характерні для повсякденного життя реальних осіб” [2, с. 170-172].

Мозковий штурм (брейнстормінг), як інтерактивний метод, сприяв заохоченню до креативного мислення молодих сімей, створенню відчуття рівноправності учасників навчання.

Залучення до дискусії в процесі формування відповідального ставлення до батьківства допомагало краще зрозуміти погляди учасників із проблем батьківства. Метод сприяв активізації пізнавальної діяльності та емоційної атмосфери спілкування учасників групи [2].

Цікавими формами, які також використовувалися відповідно до завдань нашого дослідження, виступають сімейна скринька та аукціон ідей родинної педагогіки. „Сімейна скринька” передбачає добірку матеріалів із досвіду родинного виховання, що може включати опис традицій, сімейних свят, щоденник матері, опис складних ситуацій із варіантами їх вирішення.

Аукціон ідей родинної педагогіки – це „своєрідний обмін досвідом, що відбувається на зборах групи молодих подружніх пар через презентацію родинної педагогіки (закони, правила, традиції, методи виховання). Підготовка доповіді супроводжується спільним малюванням сім'єю життя сім'ї на пустинному острові, включає в собі: мету, правила, традиції сім'ї, найближчі завдання, загальну характеристику сім'ї та окремих її членів. Найкращі ідеї обираються за критеріями: простоти, оригінальності, відповідності демократичному стилю сім'ї. Критеріями є відповідність способу життя демократичній чи авторитарній сім'ї, які повідомляються після своїх виступів. Ця форма навчання має просвітницький і корекційний характер [3, с. 47-59], допомагає молодому подружжю визначити власні правила, закони функціонування своєї сім'ї та збудувати в ній партнерські взаємини.

Метод арт-терапії спрямований на використання безпечного середовища (кімната з матеріалами: фарби, пластилін, природні матеріали), яке допомагає творчо виразити свої емоції та почуття, їх зміни та спрямування ними.

Застосування методу арт-терапії у процесі формування відповідального ставлення до батьківства в молодого подружжя зумовлене необхідністю допомоги в емоційному пристосуванні до майбутнього материнства та батьківства, оскільки цей метод сприяє „підвищенню адаптаційних здібностей у повсякденному житті” [1, с. 36].

Отже, реалізація процесу формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя потребує чіткого визначення змісту кожного з його складових (змістових умов), відповідно до чого важливим постає використання форм і методів, які забезпечують сприятливу психологічну атмосферу для навчання учасників, враховують їхні інтереси, погляди, досвід, дають можливість для творчості. Наша подальша дослідницька діяльність буде спрямована на оцінку та аналіз результатів формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя.

1. Психотерапевтическая энциклопедия / Общ. ред. Б. Карвасарского. – СПб.: Питер Ком, 1998. – 752 с.
2. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник / За ред. І. Зверської К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.
3. Трубавіна І. Зміст та форми просвітницької роботи з батьками / Науково-методичні матеріали для працівників соціальних служб, учителів, соціальних педагогів, студентів педагогічних вузів. – К.: УДІССМ, 2000. 88 с.

Notions are considered in article table of contents of process of forming components of responsible attitude toward parenthood in young married couples, and also exposed the forms and methods of their forming

Key words: forms and methods of forming, components of responsible attitude toward parenthood.

УДК 374.32

ББК 74.905

Олег Лісовець

ПІДГОТОВКА ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ ЯК НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНИХ ГРОМАДСЬКИХ МОЛОДІЖНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

У статті розглядається діяльність сучасних громадських молодіжних організацій України у напрямку підготовки підростаючого покоління до сімейного життя. Автором проаналізовано основні аспекти даної підготовки, відображені у програмах громадських молодіжних організацій

Ключові слова: підготовка до сімейного життя, громадські молодіжні організації

Невід'ємною складовою системи виховання зростаючого покоління є підготовка молоді до вступу у шлюб, до майбутнього сімейного життя. Ефективність цієї підготовки залежить від злагодженої взаємодії різних соціальних інститутів – сім'ї, школи, засобів масової інформації тощо. Одним із таких соціальних інститутів, що має значний потенціал для формування у зростаючого покоління морально-психологічної та соціальної готовності до сімейного життя

виступають громадські молодіжні організації. Незважаючи на достатній рівень висвітлення у науковій літературі різних аспектів підготовки до створення сім'ї і виконання батьківських функцій (Т. Буленко, В. Кравець, І. Шалімова, Л. Яценко та ін.), роль громадських молодіжних організацій у цьому процесі майже не досліджена.

Метою цієї статті є дослідження значення сучасних громадських молодіжних організацій у підготовці зростаючого покоління до сімейного життя. Основними завданнями визначасмо: обґрунтування значення та місця підготовки зростаючого покоління до сімейного життя у діяльності сучасних громадських молодіжних організацій України; аналіз основних аспектів підготовки до сімейного життя у програмах громадських молодіжних організацій.

В Україні з кожним роком зростає кількість громадських молодіжних організацій різного спрямування – громадсько-політичного, наукового, культурологічного, мистецького, спортивного, туристичного та ін. Формуючи активну життєву позицію своїх членів, сприяючи громадянському та соціальному становленню зростаючого покоління, виявленню здібностей, лідерських якостей, сучасні громадські молодіжні організації, водночас, відіграють важливу роль у підготовці юнаків та дівчат до усвідомленого та відповідального батьківства, до шлюбу та сімейного життя. Сучасна громадська молодіжна організація головним завданням у цьому аспекті визначає сприяння усвідомленню молоддю важливості та особливостей шлюбно-сімейних взаємостосунків, розвитку відповідних почуттів, формуванню уявлень, поглядів, переконань, якостей і звичок, пов'язаних із готовністю до сімейного життя.

Цей напрям діяльності громадських молодіжних організацій в Україні всіляко заохочується державою та здійснюється у відповідності з державними програмами. Зокрема, в “Загальнодержавній програмі підтримки молоді на 2004

2008 роки” передбачено систематичне “залучення громадських організацій (у тому числі молодіжних, жіночих, релігійних, благодійних) до проведення заходів щодо підготовки молоді до сімейного життя та соціальної підтримки молодих сімей” [1].

Реалізацію цього положення на практиці можна простежити через щорічний “Конкурс проектів програм, розроблених громадськими організаціями щодо дітей, молоді, жінок і сім'ї”, який проводиться Міністерством у справах сім'ї, молоді і спорту. Серед пріоритетних проблем, на розв'язання яких мають бути спрямовані проекти програм, на 2008 рік, наприклад, визначено – “Зміцнення інституту сім'ї, сприяння покращенню демографічної ситуації, забезпечення гендерної рівності та протидії торгівлі людьми”. В рамках вирішення цієї проблеми передбачається:

- підвищення рівня правової культури громадян із питань протидії торгівлі людьми;
- профілактика насильства та жорстокого поводження в сім'ї;
- соціальний захист молодих, студентських та багатодітних сімей, сімей, які виховують дитину з функціональними обмеженнями;

формування в батьків навичок виховання дітей, проведення заходів на зміцнення інституту сім'ї;

- пропагування українських традицій подружнього життя, виховання дітей;
- підтримка національного усиновлення та розвитку дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей; проведення рекламних кампаній, акцій щодо пропаганди формування культури усиновлення опіки, піклування та розвитку дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей;

- забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків [3].

Аналіз програм за 2005-2008 роки підтверджує інтерес громадських молодіжних організацій до підготовки зростаючого покоління до сімейного життя. Причому ця діяльність орієнтована як на юнаків і дівчат, так і на молоді сім'ї. На всеукраїнському рівні за останні роки громадськими молодіжними організаціями реалізуються такі програми:

“За збереження родини” (Народно-демократична ліга молоді);

“Добра родина – міцна держава” (Всеукраїнська молодіжна громадська організація “Центр молодіжних ініціатив “Школа лідерів”);

“Родинний оберіг” (Спілка української молоді – Україна);

“Ні – насильству у сім'ї” (Асоціація майбутніх юристів України);

“Я – за злагоду в сім'ї” (Асоціація майбутніх юристів України);

“Ми – одна родина” (Всеукраїнська рада регіонального молодіжного розвитку та співробітництва);

“Велика родина – успішна країна!” (Всеукраїнська молодіжна громадська організація “Українська молодіжна інформаційна агенція”);

Програма соціальної просвіти молодих батьків “Варто знати” (Всеукраїнська молодіжна громадська організація “Українська молодіжна інформаційна агенція”);

“Мамина колискова” (Всеукраїнська молодіжна громадська організація “Центр підтримки сільської молоді”) та ін [4].

Основними формами та методами, що використовувались громадськими молодіжними організаціями при реалізації цих програм стали:

- організація та проведення семінарів, тренінгових занять, лекцій;
- проведення прес-конференцій, круглих столів;
- створення клубів сімейного спілкування;
- розповсюдження інформаційно-методичних матеріалів.

Проаналізувавши вищенаведені програми, ми визначили, що серед основних аспектів підготовки до сімейного життя увага сучасних громадських молодіжних організацій переважно акцентується на соціальному, правовому, психологічному та педагогічному. Розглянемо їх детальніше.

Соціальний аспект підготовки до сімейного життя передбачає ознайомлення з особливостями сучасної сім'ї, її значенням у житті людини і суспільства; популяризацію сімейних цінностей та традицій. Щодо останньої складової яскравим прикладом слугує програма “Мамина колискова”, в рамках якої організовано кампанію в засобах масової інформації під гаслом “Проведи вечір у сімейному колі, серед найдорожчих тобі людей” та проведено конкурс серед учнів загальноосвітніх шкіл на кращий твір “Мій найкращий вечір у сімейному колі”. Програма також передбачала і розповсюдження рецептів страв для сімейної вечері; збір пісень-колискових та випуск дисків [4].

Правовий аспект орієнтований на ознайомлення з основами законодавства про шлюб та сім'ю, з найважливішими положеннями сімейного права, з обов'язками подружжя стосовно один до одного, дітей, суспільства [6, с. 120]. У цьому аспекті останні роки плідно працює, наприклад, Асоціація майбутніх юристів України, організовуючи та проводячи інтерактивні тренінги-семінари з метою розгляду проблеми "домашнього насильства", ознайомлення молоді з українським законодавством щодо даної проблеми.

Психологічний аспект передбачає формування уявлень про особливості психології міжособистісних взаємин, про психологічні основи шлюбу і сімейного життя; розвиток почуттів, необхідних для подружнього і сімейного життя [6, с. 120]. За приклад візьмемо довгострокову програму Народно-демократичної ліги молоді "За збереження родини". Метою цієї програми є "формування в молодих родин успішних моделей сімейного життя та міжособистісних відносин, що ґрунтуються на діалозі, взаєморозумінні та повазі один до одного шляхом проведення навчальних семінарів, наданні сприяння у спілкуванні та взаємній підтримці" [2, с. 49]. Навчальні семінари спрямовані на вирішення проблеми непорозуміння між чоловіком та дружиною, між батьками та дітьми; з'ясування причин цього непорозуміння; налагодження діалогу подружжя та в родині.

Педагогічний аспект передбачає формування уявлень про роль сім'ї у вихованні дітей, про її педагогічний потенціал, специфіку сімейного виховання, виховні функції батька та матері, про шляхи підвищення педагогічної культури батьків [6, с. 120]. Однією з програм громадських молодіжних організацій, в якій яскраво виражений педагогічний аспект підготовки до сімейного життя, можна назвати "Програму соціальної просвіти молодих батьків "Варто знати" (Всеукраїнська молодіжна громадська організація "Українська молодіжна інформаційна агенція"). Мета програми – формування в молодих батьків навичок виховання дітей на основі сучасних передових методик шляхом проведення серії семінарів у більшості регіонів країни та видання відповідної методичної брошури. За результатами реалізації програми протягом 2007 р. 500 молодих батьків пройшли курс навчання щодо формування навичок виховання дітей на основі сучасних передових методик; проведено серію семінарів у регіонах країни (10 обласних центрів); здійснено тиражування та поширення брошури для молодих батьків у кількості 2600 примірників [4].

Як бачимо, в діяльності сучасних громадських молодіжних організацій в Україні підготовка зростаючого покоління до сімейного життя здійснюється в різних аспектах. При цьому громадські молодіжні організації мають значний потенціал та можливості для здійснення цієї підготовки і в морально-етичному, фізіолого-гігієнічному, господарсько-економічному аспектах. Але на сьогоднішній день більшість громадських молодіжних організацій фактично не приділяють уваги цьому напрямку діяльності, надаючи пріоритет вирішенню інших молодіжних проблем.

У цьому плані більш системною і змістовною є діяльність українських дитячо-юнацьких організацій щодо підготовки зростаючого покоління до сімейного життя. Більше того, ця підготовка спрямована на членів організації.

чого майже не спостерігається в громадських молодіжних організаціях. За приклад тут може слугувати досвід роботи Федерації дитячих організацій (Спілки піонерських організацій) України. Зокрема, базова програма цього об'єднання "Я – родина – Батьківщина" містить такі складові:

"Я шаную свою родину, бережу тепло батьківської оселі;

Я – поважаю старших, піклуюсь про молодших; живу турботами й радішами рідних, близьких і друзів;

Я – готуюсь до сімейного життя" [5].

Відповідно з цими положеннями розроблена та реалізується програма-орієнтир "Берегиня", в якій звертається увага на значення та роль сім'ї, родини у формуванні характеру та світогляду дитини. Програма спрямована на вивчення дітьми свого родоводу, родинних традицій та свят, виховання поваги та любові до своїх батьків, рідних, друзів. У рамках програми проводяться конкурси, змагання, акції: "Господарочка", "Із бабусиною скрині", "Я і тато", "Доньки-матері", "Тато, мама і я - піонерська сім'я", "Поле чудес", КВК між сім'ями, родинні свята; діти з батьками створюють свої родинні дерева, організовують вечори, зустрічі, виставки творчості дітей і батьків.

Аналіз програм діяльності різних громадських організацій приводить нас до актуальної проблеми налагодження взаємодії громадських дитячих організацій із громадськими молодіжними організаціями, в тому числі і в напрямі підготовки зростаючого покоління до сімейного життя. Перспективними тут видаються розробка та реалізація спільних проєктів, обмін досвідом, налагодження системи роботи з особистістю на різних етапах її розвитку. Тільки такий підхід дозволить оптимізувати, забезпечити послідовність, наступність різних аспектів підготовки до сімейного життя.

Підсумовуючи, зазначимо, що підготовка до сімейного життя є важливим, підтримуваним на державному рівні, але не достатньо реалізованим на сьогодні напрямом діяльності громадських молодіжних організацій. Активізація їх діяльності, збільшення й урізноманітнення кількості програм, спрямованих на статеве виховання, на формування навичок міжособистісного спілкування, на формування готовності у юнаків та дівчат до сімейного життя та на допомогу молодим сім'ям, ефективно доповнюватиме вплив інших соціальних інститутів, що в свою чергу, сприятиме формуванню в Україні цілісної системи підготовки зростаючого покоління до сімейного життя.

1. Загальнодержавна програма підтримки молоді на 2004-2008 роки // Офіційний вісник України. – 2003. – № 50. – С. 22-33.

2. За збереження родини: інформаційно-методична збірка. / Упоряд. П. Віклянський, Ю. Красва. – К., 2007. – 100 с.

3. Конкурс проєктів програм, розроблених громадськими організаціями, стосовно дітей, молоді, жінок та сім'ї, на 2008 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua>

4. Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua>

5. Федерация детских организаций (Спілка піонерських організацій) України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fdo.org.ua>

6. Шнейдер Л. Семейная психология: учеб. Пособие для вузов. – 2-е изд. – М.: Академический проект, 2006. – 768 с.

The author reveals activity of modern public youth organizations of Ukraine at direction of preparation of rising generation to domestic life. The author analyses the basic aspects of this preparation, represented in the programs of public youth organizations.

Key words: *preparation to domestic life, public youth organizations.*

УДК 3.035.3

ББК 74.900.52

Наталія Лисак

СІМ'Я ЯК ЧИННИК ВИХОВАННЯ ПРАЦЕЛЮБНОСТІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті аналізуються умови успішного виховання працелюбності дітей молодшого шкільного віку в сім'ї.

Ключові слова: *підготовка до сімейного життя, громадські молодіжні організації.*

Серед усіх геніальних винаходів людства одне з чільних місць займає сім'я. В основних документах про сучасну освіту (закон “Про освіту”, Державна програма “Освіта (Україна XXI століття)”, Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті, Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні) зазначено, що Українська держава прагне того, щоб людина виховувалась у сім'ї не як носій певних знань, а передусім, як громадянин, трудівник українського суспільства, якому притаманні такі моральні якості як відповідальність, чесність, дисциплінованість і, найголовніше, працелюбність.

Працелюбність – поняття, яке здавалося б коментувати не треба. У ньому зміст та значення любові до праці, що є однією із важливих моральних якостей особистості, що росте та виховується.

Дослідженням цієї проблеми займалися такі автори як П. Атутів, В. Белоусова, І. Бех, М. Боришевський, О. Будник, Е. Вершак, Ю. Гільбух, С. Максименко, Т. Маркова, І. Матюша, З. Михайлова, І. Сवादковський Д. Тхоржевський та ін.

І все ж таки для виявлення сутності працелюбності необхідні певні доповнення та уточнення. Метою цієї статті є виявлення сутності, основних показників вимірювання цієї якості, можливостей батьківської сім'ї у її формуванні

Яскраву і більш точну характеристику працелюбності дав К. Ушинський. Він зазначав, що виховне значення праці зумовлене його соціальним

значенням. Праця не буває легкою, це не забава і не гра. Тільки усвідомлюючи поставлену мету можна взятися за важку, часом довготривалу працю [4, с. 17].

За словами А. Бешенкова працелюбний – це той, хто любить працю. У цьому понятті криється глибокий неоднозначний зміст. Тут уміння й бажання діяти, здатність відчувати радість праці. Саме тому працелюбність лежить в основі сприйняття праці, як найпершої життєвої потреби людини [3, с. 10].

З. Михайлова переконана, що працелюбність це комплекс нахилів і якостей особистості, звичка до трудових зусиль, відчуття відповідальності за доручену справу, вміння подолати складність і непривабливість будь-якої діяльності, вкладаючи в роботу енергію, творчість, майстерність [2, с. 61].

Отже, працелюбність – це така якість особистості, яка проявляється у сформованості в дитини потреби, готовності постійно займатися доступними для молодшого школяра різноманітними видами діяльності, в умінні виконувати їх самостійно, без нагадування. Це моральна якість особистості, що виражає їхнє відповідальне, творче ставлення, прагнення виконувати роботу найбільш якісно.

Розглядаючи працелюбність у молодших школярів, як моральну рису людини ми виділили такі основні показники її вихованості:

- систематична участь дитини в соціально та особистісно значущій для неї діяльності;
- свідоме й творче ставлення до діяльності, як до природної потреби людини, джерела морального задоволення, усвідомлення її суспільного значення;
- старанність і пунктуальність виконання різних за змістом навчальних і трудових завдань;
- бажання виконувати справу добровільно, з інтересом, із власної ініціативи;
- прагнення оволодіти найбільш раціональними способами виконання різноманітних завдань, постійно підвищувати продуктивність праці;
- радість і задоволення від результатів виконуваної роботи, бо працелюбність – це і сфера емоційного життя дитини;
- розвиток почуття відповідальності, здатність відмовитись від цікавого на користь потрібного;
- бережливе ставлення до засобів роботи;
- здатність оцінювати результат своєї діяльності з погляду його суспільної та особистісної значущості.

Відомо, що сім'я здійснює вплив на розвиток основних моральних якостей особистості. Саме, батьки виступають першими вихователями, які не тільки спонукають у дитини допитливість, зацікавленість, дисциплінованість, але й починають формувати таку моральну якість, як працелюбність, здійснюють підготовку дитини до взаємодії у спілкуванні та діяльності з іншими людьми. Тому важливим завданням батьків є виховання працелюбності у дітей молодшого шкільного віку.

Дослідженням встановлено, що процес формування працелюбності у молодших школярів був більш ефективний, цілеспрямований батьки повинні постійно працювати над вирішенням таких завдань:

- систематично включати дитину в різноманітні види діяльності, враховуючи її інтереси та нахили;
- виробляти в дітей уміння та навички виконання доступних для них різних видів діяльності;
- розширити знання дітей про виробничу діяльність, що становить основу виробництва в окремій місцевості, регіоні;
- частіше практикувати спільну діяльність із дітьми, формувати стійке емоційно-позитивне ставлення до трудової діяльності, систематично контролювати й оцінювати результати виконаної роботи;
- розвивати у вихованців ініціативу, творчість, винахідливість у виконанні різних видів діяльності;
- виховувати відповідальність, бережливе ставлення до результатів людської діяльності.

Однак, спеціально проведене дослідження, в якому взяло участь 100 респондентів батьків, учні яких навчаються у школах м. Івано-Франківська, показало, що виховання працелюбності в масовій сімейній практиці не є систематичним. Нерідко батьки у своїй практичній діяльності не впливають цілеспрямовано на формування цієї якості у дітей, знаходячи виправдання лінощам, звинувачуючи при цьому вулицю, оточення, вчителів, тільки не самих себе. Про що може йти мова, якщо більшість батьків зіткнулись із труднощами у визначенні самого поняття "працелюбність".

Доповненням отриманої інформації стали відповіді на запитання "Чи є у Вашої дитини які-небудь постійні обов'язки вдома?". 95 % батьків відповіли "так", назвавши, що обов'язок полягає в тому, що діти виконують окремі господарсько-побутові доручення: "прибирати іграшки", "доглядати за тваринами", "прибирати в кімнаті", "винести сміття". Як бачимо, діти мають доручення, виконують їх і це позитивно впливає на виховання цієї моральної якості в сім'ї.

Порівняння отриманих даних засвідчує, що на питання: "Як Ви розумієте поняття працелюбність?" 80 % батьків зазначили, що це любов до праці, діяльність яка приносить задоволення, допомога старшим, важлива духовна потреба. Насторожує те, що 20 % опитаних взагалі відповіди не дали. Це дає право зробити висновок, що практично кожен п'ятий із батьків не розуміє сутності категорії "працелюбність" і тому батьки не надають особливого значення формуванню саме цієї якості. Побічним чином про такий висновок засвідчує те, що не всі діти мають посилені доручення і зайняті трудовою діяльністю. Ті ж батьки, відповідаючи на запитання: "Яка допомога Вам потрібна для підвищення результативності у формуванні працелюбності?", зазначають, що варто було б проводити такі заходи, як бесіди, лекції, організовувати конференції, консультації, вечори запитань та відповідей, батьківські збори. Як бачимо, мета цих заходів одна: озброїти батьків необхідними знаннями з питань виховання працелюбності у дітей молодшого

шкільного віку, для того, щоб вони більш кваліфіковано впливали на формування працелюбності у дітей, цілеспрямовано й педагогічно доцільно допомагали вчителю у формуванні складових умінь і навичок цієї інтегральної властивості особистості, вміло скеровували особистість на корисні справи.

Аналогічне дослідження ми провели серед батьків, діти, яких навчаються в сільських школах. Отримані результати дали змогу зробити такі висновки: 1) батьки, які проживають у сільській місцевості у вихованні працелюбності в основному опираються на господарсько-побутову працю, яку діти звикають виконувати з дитинства; на відміну від них, батьки дітей міських шкіл доручають трудові доручення не систематично, від випадку до випадку, і ці доручення мають переважно обслуговуючий характер; 2) відсоток визначеної практичної потреби участі дитини у праці в сільській сім'ї вища (100 %), ніж у міській (80 %).

За результатами проведеного дослідження, виховання працелюбності дитини багато в чому залежить від дорослого, який не тільки доручає дитині виконання якоїсь роботи і, що характерно й суттєво, сам бере у ній участь. Саме праця дорослого, ставлення до виконання своїх обов'язків осмислюється й оцінюється дітьми, а значить впливає на формування мотивів і відношення їх до діяльності. Однак, нерідко батьки зізнаються, що діти не завжди охоче працюють разом із дорослими, вони не в змозі правильно виховати працелюбність у своїх дітей.

Недоліків у вихованні цієї моральної якості батьками дуже багато, на що вказують науковці І. Бех, С. Максименко [1, с. 57].

Найбільш розповсюдженими серед них, що підтвердили результати нашого дослідження є те, що у сім'ї діти несистематично залучаються до виконання різноманітних видів трудової діяльності. Поступово, дитина звикає до того, що їй не обов'язково виконувати якусь роботу щодня, достатньо займатися лише тоді, коли вона має бажання. Тому батькам слід врахувати те, що постійні трудові доручення, систематичне залучення до діяльності сприяють вихованню позитивного ставлення до роботи, дисциплінують дитину, привчають сумлінно виконувати не тільки присмцну роботу, але й таку, що є небажаною, проте необхідною і для виконання якої потрібна затрата більших зусиль.

Грубою й неприпустимою помилкою у вихованні працелюбності в дитини молодшого шкільного віку є покарання працею. Наприклад, дитина отримала у школі негативну оцінку. Батьки покарали її за цю неуспішність прибиранням у кімнаті, миттям посуду тощо. Тут варто розмежовувати і не плутати покарання працею і методу вимог. Наприклад, дитина, граючись, насмітила в кімнаті, що вона й повинна поприбирати, - така вимога батьків. Ця вимога є наслідком вчинку, а не формою покарання.

Іноколи буває так, що батьки очікують від дитини негайного результату від виконання справи, не даючи змоги вдатися до власного досвіду, подумати. Щось подібне трапляється й тоді, коли спостерігається перевантаження дитини різними видами діяльності.

Як у першому, так і в другому випадку дитина, знаючи, що не впорасться із завданням, виконає його будь-як і ставиться до справи байдуже. То ж не дивно,

що у такій ситуації дитина зневірюється в собі, у своїх силах, власних можливостях. Дітям здається, що все, до чого залучають їхні батьки, обмежує їх самостійність і тоді вони проявляють до всього байдужість, невпевненість, розгубленість, всякими способами намагаються уникнути виконання розпоряджень, відмовляються виконувати вказану роботу. Самооцінка такої дитини завжди занижена, самоконтроль легко руйнується.

Великої помилки припускаються батьки, що показують дітям приклад негативного ставлення до роботи, до трудових обов'язків. Часто зустрічаючись із батьківською недбалістю, безвідповідальністю, недисциплінованістю, неорганізованістю, в дитячій свідомості закладається впевненість у тому, що можна робити це будь-як, не в повну силу.

За результатами проведеного дослідження можна зробити такий висновок, що спільна праця дітей і дорослих є найбільш дієвою формою виховання працелюбності. Особливо посилюється це тоді, коли батьки мають авторитет у дітей. Любов, повага, вимогливість дорослого стають для дитини значущими, позитивно впливають на її поведінку.

Батьки повинні розуміти, що діяльність для дитини матиме цінність лише тоді, коли вона визнає її невід'ємною частиною своєї життєдіяльності. Вимоги для обраних видів діяльності дитини мають бути диференційованими, враховуючи рівень розвитку дитини, індивідуальні особливості, стан здоров'я. Варто врахувати, що тільки вдале поєднання батьками вимоги, привчання, вправлення та ініціативи призводить до того, що спочатку батьки ставлять свої вимоги до дитини і в процесі багаторазового повторення, нагадування, тренування ці вимоги переростають у самовимоги, дитина виконує доручення без нагадування. Наприклад, у першому класі батьки розпоряджаються підливати квіти, у другому діти вже поливають та витирають листочки, у третьому – квіти вже можна пересаджувати з горщика в горщик. Якщо дитина виконує цю роботу часто, із зацікавленістю, то згодом виконуватиме її без нагадування.

Важливу роль у вихованні працелюбності відіграє вміння батьків уважно ставитись до прагнення дітей допомогти дорослим. На жаль, батьки часто розцінюють таку допомогу, що особливо часто зустрічається на межі дошкільного та молодшого шкільного віку, як малозначущу, недоречну і навіть зайву. У відповідь на бажання дитини допомогти батьки часто відповідають так: "Ти мені заважаєш", "Я все зроблю без твоєї допомоги", "Ця робота не для тебе". У такій ситуації діти відчувають себе ображеними і непотрібними. Досить батькам декілька разів відмовитись від допомоги і в дитини зникає бажання працювати, вона з байдужістю спостерігатиме за роботою батьків і не пропонуватиме своєї допомоги.

Щоб підсилити відповідальність дітей молодшого шкільного віку за виконання різних видів роботи, треба створити такі умови, щоб дитина відчула контроль із боку батьків, дорослих. Тобто варто перевіряти, особливо на перших порах, виконання доручення, якість результатів трудової діяльності. Адже контроль організовує роботу, підвищує відповідальність, формує в дітей потребу самоконтролю. Нами встановлено, що організаторська роль батьківського контролю зростає за таких умов: а) здійснення систематичної перевірки дору-

чних завдань; б) врахування активності дітей при перевірці доручених завдань; проведення за їх участю бесід, обговорень, коментувань ходу та результатів трудової діяльності, обґрунтування висновків та оцінок; організації взаємоперевірки виконання доручених справ.

За таких умов контроль і перевірка у сім'ях стають спільною справою дітей і батьків, яка виховує в останніх почуття відповідальності, вимогливості, а головне працелюбності.

Отже, як засвідчили результати проведеного дослідження у вихованні працелюбності дітей беруть участь усі батьки незалежно від віку, статі, освіти чи місця проживання. Виховання у молодших школярів працелюбності, як інтегративної моральної якості, здійснюється успішно лише в ході повсякденного, систематичного, цілеспрямованого їх залучення до різних видів трудової діяльності в сім'ї.

1. Максименко С., Бех І. Батькам про трудове виховання в сім'ї // Початкова школа. – 1987. – № 9. – С. 57-63.

2. Михайлова З. Воспитывать трудолюбивых // Воспитание школьников. – 1986. – № 6. – С. 61-64.

3. Семья и дети: воспитание трудолюбия / А. Бешенков и др.. Сост. Ш. Зарецкая. – М.: Профизд., 1988. – 254 с.

4. Ушинский К. Труд в его психическом и воспитательном значении. – Собр.соч. – М.-Л, 1948. – Т. 2. – 340 с.

Key words: preparation to domestic life, public youth organizations.

УДК: 37.01:392.3

ББК 74.900.44

Надія Луцан

РОДИННЕ ВИХОВАННЯ – ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

У статті розглядається система родинного виховання, яка базується на ґрунті народної педагогіки. Розкривається використання українознавства в системі родинного виховання. Особлива увага надається народним звичаям та традиціям.

Ключові слова: система родинного виховання, народна педагогіка.

Родинна педагогіка є невід'ємною часткою культури українського народу. Саме в сім'ї формуються ті перші якості людяності, ті риси характеру, які згодом повинні плекатися в дошкільному закладі, школі.

Родинна навчально-виховна мудрість нашого народу йде від діда-прадіда, батька-матері, родини, рідної оселі, мови, природи, Землі взагалі. Добре серце, шира душа, глибокі людські переживання, чесність, любов до батьків, батьківщини, праці – це чи не найхарактерніші риси українського народу. Їх слід плекати, на них акцентувати увагу, ними постійно повинні оперувати педагоги. Українська сім'я традиційно виховувала у дітей працелюбність, чесність, порядність тощо. Сучасна сім'я оперує іншими цінностями: вмінням

встановлювати ділові зв'язки, можливістю займатися комерцією. Зростаюче покоління знаходиться під значним впливом кіно-, теле- та книжкової продукції низького гатунку. Джерелом нестабільності сім'ї стає бездуховність, формальне спілкування батьків і дітей, бездушне ставлення до немічних, протиріччя між суспільною і сімейною ролями жінки.

Мета статті – привернути увагу до проблем родинного виховання дітей засобами народної педагогіки, традицій та звичаїв.

Зміни в житті народу ведуть за собою зміни в його виховній системі і у виховному ідеалі. В залежності від місця сім'ї в суспільстві і тих функцій, що вона виконує, від культурних традицій сім'ї батьки по-різному ставляться до своїх дітей, керуються різними виховними цілями. Сучасні завдання виховання молоді базуються на традиціях українського народу і враховують кращі досягнення світової культури.

Кожен народ, український у тому числі, через свою національну спадщину продовжує і надалі розвивати у своїх дітях генами переданий національний дух, менталітет, характер, психологію, традиційну родинно-побутову культуру, спосіб життя. Українці розглядають сім'ю і рід як святиню, а виховання дітей – як святий обов'язок батьків.

В. Сухомлинський у “Батьківській педагогіці” зазначав: “У сім'ї шліфуються найтонші грані людини – громадянина, людини-трудівника, людини – культурної особистості... Сім'я – це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави. На моральному здоров'ї сім'ї будується педагогічна мудрість школи” [4].

Упродовж тисячоліть усна народна творчість була єдиним засобом узагальнення і передачі життєвого досвіду народу, втілення народної мудрості.

М. Стельмахович зазначає: “традиційна українська родина – перша школа любо-мудрості, національного виховання, світлиця моральних чеснот і благородних вчинків, плекальниця пошанівку рідної мови, народних звичаїв, традицій, свят, обрядів, символів, побутової й громадської культури” [3].

Родинне виховання, на думку відомого педагога М. Стельмаховича, – це виховання дітей на культурно-історичному досвіді рідного народу, його традиціях і обрядах, багатовіковій мудрості, духовності. Національне виховання духовно відтворює в дітях народ, увічне в підрастаючих поколіннях як специфічне, самобутнє, що є в кожній нації, так і загальнолюдське, спільне для всіх націй світу.

М. Стельмахович виділяє ряд педагогічних умов, що сприяють формуванню в дитини українця в родинному колі. Він наголошує, що національне родинне виховання, базоване на українознавстві, сприяє піднесенню національної свідомості, формуванню сукупності уявлень про власну націю тощо.

Родинне виховання через українознавство тоді дає наслідки, коли воно прямує до досягнення відповідного виховного ідеалу – взірця досконалої людини, на який слід орієнтуватися виховуючи молоде покоління. Ідеал українського національного виховання, на думку М. Стельмаховича, – це гармонійно і всебічно розвинена особа українця з багатограними знаннями,

духовно-моральними й естетичними якостями, патріотичними почуттями.

Українська етнопедагогіка як цілісна система знань, ідей, практичних дій, спрямованих на виховання у національному дусі ґрунтується на таких фундаментальних положеннях, як гуманізм, природовідповідність, народність виховання, врахування вікових особливостей дітей, повага до дитини, віра в її сили і можливості. Національна система виховання втілює традиційну народну виховну мудрість у формі поглядів, переконань, настанов, традицій, звичаїв, обрядів, фольклорних творів: казок, приказок, прислів'їв, скоромовок і відповідає національній психології українського народу, особливостям його світосприймання і світорозуміння [1].

Творення незалежної України потребує побудови системи національної освіти на засадах загальнолюдської та національної культури. Тому М. Стельмахович ґрунтовно і глибоко досліджував традиції й тенденції розвитку сімейної етнопедагогіки українського народу, розробляв шляхи ефективного використання досягнень української етнопедагогіки у практиці виховання дітей як у сім'ї, так і в суспільних виховних закладах.

Система родинного виховання, яка базується на ґрунті народної педагогіки, своїми коріннями сягає глибоко в народну філософію, етику, мораль, в основі яких була ідея добра, справедливості. Носієм цієї інформації є мова, а оформлені, сформульовані та збережені ці відомості у фольклорі. Саме тому ми можемо стверджувати, що в українців є розроблена власна система родинного виховання, яка реалізується засобами народної педагогіки.

Рідномовне виховання є чи не найпершим завданням народної педагогіки. Народ здавна плекав любов до рідного слова, а разом із ним – до рідної землі та Батьківщини. Увічливість, доброзичливість, правдивість, доречність, мудрість, естетизм мовлення – це ті ідеали, до яких завжди закликає народна мудрість. Мова розглядається етнопедагогікою як найперший формуючий чинник нації. Через глибоке пізнання рідної мови кожен член етнічної спільноти може прилучатися до культурних надбань народу, досягнути всі національні святині і на цій основі виробити усвідомлення приналежності до українського етносу.

М. Стельмахович вважав, що могутнім засобом всебічного, а особливо, розумового, виховання дітей в сім'ї є рідна мова. Зокрема він писав: “Батькам треба знати та й дітям своїм розказати, що українська мова є національною мовою великого європейського народу і виступає як одна з давніх, високорозвинених мов світу, якою повинен пишатися і залюбки користуватися кожен українець” [2, с. 114].

Народний фольклор є основою всього найкращого, що створено нашим народом протягом багатьох століть. Аналізуючи дитячий фольклор, М. Стельмахович зазначає, що сила дидактичного впливу текстових пісень-ігор надзвичайно велика. Вони вчать дитину вправно володіти словом, аналізувати як свої, так і чужі вчинки, дотримуватись етичних норм поведінки, узгоджувати свої дії з діями інших, бути дисциплінованими, спонукають до сміливості, витривалості, спритності й винахідливості, виробляють гарну поставу, грацію, красиву ходу, пробуджують мистецький хист до художнього слова, пантоміми, танцю, співу, хореографічного й театралізованого мистецтва.

Цінність фольклору, на думку вченого, полягає в тому, що в ньому естетичні і поза естетичні функції нерозривно пов'язані між собою, взаємообумовлені і проникають одна в одну. Фольклор немислимий без зв'язків з працею, побутом, звичаями, обрядами народу. В ході аналізу фольклорних творів М. Стельмахович дійшов висновку, що через народну творчість краще і ясніше передаються з покоління в покоління характерні звичаї, погляди і думки, властиві кожному народові зокрема. Дитячий фольклор – національне явище. У ньому відображено духовне обличчя народу, його національний характер, працю, побут, світогляд, все те, що забезпечує людині перебування в злагоді з природним станом речей. У цьому розумінні збереження фольклору як живого явища допомагає зберегти живий етнос.

Дитячий фольклор як невід'ємна частина практичної педагогіки народу протягом століть формував естетичні смаки дитини, становлячи морально-естетичну основу розвитку особистості. Народ відбирав із багатой скарбниці своєї поетичної творчості ті коштовності, краса яких була доступною розумінню дитини, ділився з нею щедро своєю мудрістю, заохочуючи до опанування знаннями, збереженнями народною пам'яттю впродовж віків.

Значну роль у родинному вихованні відіграють народні звичаї, свята та обряди, що виступають ефективними джерелами народних знань і досвіду. Намі було проведене анкетування батьків, діти яких відвідують дошкільний навчальний заклад. На перше запитання "Назвіть родинні традиції вашої сім'ї?" 72% батьків назвали календарно-обрядові свята, серед яких були: Різдво, Водохреща, Великодень, Зелені свята, Івана Купала. На друге запитання "Яким традиціям надасте перевагу і чому?" більшість батьків 69% відповіли "святкувати дні народження", "релігійні свята". На запитання "Чи знає ваш син (донька) родовід вашої сім'ї?" 82% батьків відповіли негативно. Решту давали відповіді "частково", "знають своїх тіток та дядьків". У відповідь на четверте запитання "Чи роз'яснюєте синові (доньці) важливість дотримання родинних традицій?" 48% батьків відповіли "так". Проте жоден з батьків не зазначили які це традиції. На останнє запитання "Що на вашу думку, може сприяти поліпшенню роботи щодо виховання дітей на родинних традиціях українського народу?" 64% батьків не дали відповідь.

Результати анкетування батьків дали нам підстави стверджувати, що батьки недостатньо надають значення вихованню своїх дітей засобами народних традицій та звичаїв, необізнані з вихованням дітей на родинних традиціях українського народу, не розрізняють поняття "родинні традиції" та "свята".

Отже, родинне виховання – провідний компонент неперервної освіти. Він на різних етапах розвитку людини є основою, тлом, на якому особистість самовдосконалюється, використовуючи форми і методи навчально-виховного процесу впродовж усього свого життя.

1. Стельмахович М. Народна педагогіка. – К.: Рад.школа, 1985. – 312 с.

2. Стельмахович М. Українська родинна педагогіка: Навчальний посібник. – К., 1996. – 286 с.

3. Стельмахович М. Українське родинознавство. – Івано-Франківськ, 1994. – 56 с.

4. Сухомлинський В. Вибрані твори. В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1977. – 670 с.

In the article examined system of family education, which is based on soil of folk pedagogics. The use of knowledge of Ukraine opens up in the system of family education. The special attention gets folk customs and traditions.

Key words: system of domestic education, folk pedagogics.

УДК 37.034: 37.035

ББК 74.900.51

Пеля Мельник

МОРАЛЬНІ ЦІНІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА РОДИННОГО ВИХОВАННЯ

У статті розкриті теоретико-методологічні основи понять «цінність», «ціннісні орієнтації» та проаналізовані наукові підходи до трактування їх сутності.

Ключові слова: моральні ціннісні орієнтації, родинне виховання, «цінність».

Цінності є невід'ємними, визначальними, багатовимірними складовими людського існування, що охоплює всі сфери буття людини. Виховання на основі цінностей – це провідний шлях формування особистості, її духовного світу. Ціннісний підхід виступає як найпріоритетніша виховна проблема. Її значущість посилюється тим, що сьогодні цінності висунулись на передній план і як соціальна проблема, що набула актуального звучання. Родинне виховання як провідний шлях формування особистості, є серцевиною виховної практики рростаючих поколінь, головною складовою становлення особистості. Саме вихованням у сім'ї повинен закладатися міцний фундамент моральних ціннісних орієнтацій особистості – орієнтацій на добро, справедливість, працелюбність, гуманізм, честь і гідність – тих загальнолюдських цінностей, які необхідні для ефективного включення людини в сферу суспільних відносин.

Як першооснова суспільства, сім'я повинна належним чином впливати на нові покоління. Дитина не народжується моральною чи аморальною, вона поступово набуває таких ціннісних орієнтацій, які притаманні середовищу, де вона живе і виховується. Таким найближчим середовищем у перші роки життя для дитини є сім'я, яка по силі свого виховного впливу на процес формування особистості має пріоритетне значення поряд із системою суспільних виховних закладів. Сім'я – це первинне мікросередовище, в якому дитина вступає в перші і тому надзвичайно важливі для неї відносини з оточенням і, насамперед, із батьками. На основі цього формуються особистісні якості дитини, а взаємини батьків та їх ставлення до дітей є для них зразком загальнолюдських відносин. Тому проблема формування ціннісних орієнтацій особистості – одна з найголовніших у родинному вихованні.

Різні аспекти порушеної проблеми знайшли висвітлення у роботах науковців: визначення та існування поняття “цінність” (В. Тугарінов, О. Дробницький, М. Каган, В. Василенко); цінності і ціннісні орієнтації як одночасно мотиваційне і когнітивне утворення, які розглядаються стосовно мотиваційної сфери і сфери потреб, організації процесу пізнання, структури особистості та її інтересів (Б. Ананьєв, І. Бех, Л. Божович, М. Боришевський, В. Лисенко, О. Леонтєв, В. М'ясищев, С. Рубінштейн, Т. Яценко); теоретико-методологічні засади цінностей і ціннісних орієнтацій у вихованні зростаючих поколінь (О. Вишневський, Р. Захарченко, П. Ігнатенко, Б. Кобзар, В. Костів, В. Струманський, І. Титаренко); цінності родинного виховання (В. Постовий, М. Стельмахович, В. Сухомлинський); дослідження з проблем цінностей природи й людського життя, особливо здорового способу життя (О. М'ягченко, В. Оржеховська, Г. Тарасенко); ціннісна проблематика з питань запобігання злочинності молоді та її перевиховання (О. Бовть, Ф. Вашук, І. Козубовська, В. Тюріна, Л. Шевченко); культура як засіб формування ціннісних орієнтацій (Ю. Болотін, Н. Ганнусенко, Л. Ломако); процес формування цінностей у підлітків та шкільної молоді (М. Грицишин, Л. Ковальчук, Б. Ковбас, А. Малихін, Н. Сінкевич, Р. Скульський), студентів (Г. Гасвська, Е. Носенко, Н. Фролова).

Метою статті є аналіз понять “цінність”, “ціннісні орієнтації” в контексті родинного виховання.

Поняття цінності є багатовимірним і охоплює всі сфери буття людини. Досвід наукового осмислення людського існування, історії та культури неодмінно торкається ціннісної проблематики у всій її багатоаспектності й неоднозначності. Категорія “цінність” є предметом теоретичного дослідження багатьох гуманітарних дисциплін.

У філософії цінність розглядається в окремому розділі аксіології, що систематизує філософсько-теоретичні знання про природу цінності, особливості та закономірності їх розвитку. Серед основних підходів, на які спирається аксіологія протягом всієї історії філософії можна виділити: 1) суб'єктивний ідеалізм, де вартості тлумачаться як породження волі і розуму людини; 2) об'єктивний ідеалізм, у форматі якого цінності визначаються як вічні ідеальні сутності; 3) метафізичний підхід, що ґрунтує цінності через оцінку і порівняння одних предметів відносно інших; 4) діалектико-матеріалістична інтерпретація, котра зумовлює розуміння цінностей як одночасно об'єктивних і суб'єктивних соціальних явищ; 5) у ракурсі п'ятого підходу цінності уявляються об'єктивним явищем, породженням реальною взаємодією суб'єкта і об'єкта. Аксіологія ставить і вивчає основні проблеми теорії цінностей, а саме:

- що зумовлює виникнення цінності – свідомість чи буття? Існування цінності в кодї “суб'єкт – об'єкт”, “особистість – суспільство”, розуміння і основні підходи до визначення природи цінності; поняття потреби та значущості;

- співвідношення в системі “цінність – оцінка”. Особливості пізнавального, оцінювального і практичного ставлення до світу – ціннісне відношення, оцінна діяльність, оцінка, ціннісні знання;

- способи, критерії та підходи до класифікації цінностей, визначення поняття та їх вплив на особистість і суспільство.

У наш час аксіологія вийшла за межі філософсько-теоретичного знання, зумовлюючи виникнення нових, ціннісно орієнтованих дисциплін, зокрема аксіології виховання, аксіопедагогіки, аксіопсихології.

Теоретичні дослідження у цій галузі пов'язані з визначенням критеріїв та класифікацією цінностей (П. Ігнатенко, М. Боришевський, О. Вишневський). Так, П. Ігнатенко класифікує цінності залежно від виду потреб, які вони задовольняють ролі і сфери застосування: за об'єктом засвоєння: матеріальні, морально-духовні; за метою засвоєння: egoїстичні, альтруїстичні; за рівнем узагальнення: конкретні, абстрактні; за способом вияву: ситуативні, стійкі; за роллю в діяльності людини: термінальні, інструментальні; за змістом діяльності: пізнавальні, предметно-перетворювальні (творчі, естетичні, наукові, релігійні тощо); за належністю: особистісні (індивідуальні), групові, колективні, суспільні, загальнонародні (загальнонаціональні) та загальнолюдські [5, с. 118-123]. М. Боришевський ділить цінностей на моральні, громадські, світоглядні, екологічні, естетичні, інтелектуальні, валеологічні [2, с. 21-251]. О. Вишневський поділяє цінності на абсолютні (вічні), національні, громадянські, сімейного та особистого життя [3].

У психологічних дослідженнях зазначається, що наявність цінностей є виявом небайдужості людини у ставленні до оточення, яке виникає із значущості різних сторін, аспектів навколишнього світу для їх життя. Вони, по суті, є результатом оволодіння середовищем із погляду його значення для задоволення потреб особистості і свідчать про рівень її соціальної зрілості [7, с. 231]. Отже, цінність – це:

- багатовимірне, складноцілісне утворення, яке відтворює специфічну сферу стосунків суб'єкта та об'єкта, осмислених із погляду цілей, інтересів і потреб індивіда;

- основа вибору суб'єктом цілей, засобів, регуляторів та умов діяльності, що відповідає на питання: “В ім'я чого здійснюється дана діяльність?”;

- специфіку цінності становить **значущість**, яку люди надають речам, явищам і яка складає основу ставлення до них (вибору, надання переваги тощо), з позитивної сторони та внутрішньоособистісний **смісл** (визначається самою вартістю, хоча й залежить від конкретної людини);

- в основі цінності лежить **потреба**, як фундаментальна якість особистості, що визначає спосіб і спрямованість її життя, дій та поведінки, характер ставлення до дійсності, до своїх обов'язків, що вимагає вступати у взаємовідносини з навколишньою дійсністю для збереження свого існування, функціонування і розвитку, успішної життєдіяльності, пізнання і освоєння світу, самоствердження в ньому;

• за об'єктивним змістом цінність може бути: предметом (явищем, об'єктом) задоволення потреб людини, потенційною функцією, засобом задоволення потреби.

Поняття “ціннісна орієнтація” активно вводилося до категоріального апарату різних наук паралельно з розробкою поняття “цінність”. Орієнтація – складний вид діяльності, який розпочинається з рівня біологічного пристосування до зовнішніх умов і завершується соціальною орієнтацією. Доповнення поняття “орієнтація” визначенням “ціннісна” виводить її на новий змістовий рівень, де орієнтаційна діяльність підпорядкована досягненню певної мети. В узагальненому вигляді ціннісна орієнтація – це загальна соціальна спрямованість людини на певні суспільні цінності, що реалізуються в актах її поведінки. Це свосвідна установка особистості на ті чи інші цінності матеріальної й духовної культури суспільства.

На загальнофілософському рівні ціннісні орієнтації розглядаються як вид ціннісних відносин. Їх специфіка полягає в тому, що вони утворюють механізм зв'язку практичної і пізнавальної взаємодії суб'єкта та об'єкта. Вкажемо також на зумовленість виникнення ціннісних орієнтацій суспільною практикою, яка розгортається на взаємовідносинах суб'єкта і об'єкта, індивіда і суспільства. Тому ціннісні орієнтації привертають увагу дослідників, що вбачають головну їх функцію у забезпеченні зв'язків особистості та суспільства.

Як підкреслюють філософи, ціннісна орієнтація – це засвоєння особистістю соціальних цінностей суспільства і є сумою особистісних цінностей. Особистісні цінності народжуються шляхом переломлення через призму індивідуального життя соціальних цінностей і виходять на рівень переконань [8, с. 732]. Суспільство, як підкреслює Є. Головаха, має ширший діапазон цінностей, а отже – й ціннісних орієнтирів, ніж той, що є в конкретного індивіда. Це й зумовлює важливість формування у підростаючого покоління індивідуальних ціннісних орієнтацій, які б регулювали життєві пріоритети, визначали цілі життя. Орієнтуючись у широкому спектрі загальносуспільних ціннісних орієнтацій і цінностей, індивід обирає ті з них, які міцно пов'язані з його домінуючими потребами [4, с. 8].

Для психології поняття “ціннісна орієнтація” трактується як складний соціально-психологічний феномен, котрий характеризує спрямування і зміст активності особи, є складовою частиною системи відносин, визначає загальний підхід людини до світу, до себе, надає сенсу особистісним позиціям, поведінці, вчинкам. Сукупність зазначених орієнтацій характеризує репрезентованість соціально цінних уявлень у свідомості суб'єкта і має багаторівневу структуру. Вершина її – цінності, пов'язана з ідеалами і життєвими (соціальними) цілями особистості [6, с. 29].

Ціннісні орієнтації людини розглядаються психологами у тісному взаємозв'язку з іншими її якостями і рисами. Вони пов'язують процес їх формування з динамікою розвитку свідомості і самосвідомості, мотиваційною сферою тощо. Розглядаючи особистісні цінності як показник рівня розвитку особистості, її самосвідомості, психологи допускають, що через ціннісні орієнтації відбувається опосередкований перехід на вищий рівень особистісних структурних

новоутворень, що виступають регуляторами діяльності і поведінки. Особистісні цінності народжуються шляхом переломлення крізь призму індивідуального життя соціальних цінностей і виходять на рівень переконань.

У педагогічних дослідженнях поняття “цінність” і “ціннісна орієнтація” характеризуються як спрямованість особистості на ті чи інші суспільні цінності. Педагоги наголошують, що ціннісні орієнтації – це вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, націлена на певний аспект соціальних цінностей. Вони істотно впливають на стиль мислення і життя індивіда, перебіг емоційних та мотиваційних процесів. Виховання людини можна розглядати як керування становленням або зміною її ціннісних орієнтацій. Ціннісні орієнтації “складають один з основних компонентів структури особистості і поєднують у собі теоретико-пізнавальну і практично-діяльну сторони останньої” [1, с. 61].

В інших дослідженнях, присвячених цій проблемі, зазначається, що для вияву нормативної та регулюючої функцій ціннісних орієнтацій вони повинні бути реальними для їх досягнення, точніше, для досягнення цілей, що зумовлені ціннісними орієнтаціями. Це головне з їх позитивного впливу на особистість. В іншому випадку ціннісні орієнтації стають однією з причин саморуйнування особистості.

Отже, ціннісна орієнтація – це загальна соціальна спрямованість людини на певні соціальні цінності, її установка на певні цінності матеріальної й духовної культури суспільства. Ціннісні орієнтації виконують функцію регуляції діяльності й життя людини, визначають зміст і спрямованість її потреб, мотивів, інтересів. У центрі функціонування ціннісних орієнтацій знаходиться ціннісний підхід, згідно з яким усі явища навколишньої дійсності (включаючи вчинки людей) є цінностями, які відбиваються у свідомості індивіда з погляду їх можливості задовольняти потреби й інтереси.

Основним змістом ціннісних орієнтацій виступають світоглядні переконання, моральні принципи поведінки, естетичні переваги. Тому ціннісні орієнтації, як елементи саморегуляції поведінки особистості, є важливим засобом її виховання. Сім'я – це перша суспільна ступінь у житті людини. У ній відбувається найперше прилучення людини, яка тільки-но з'явилася на світ, до суспільства у той період, коли вона найбільш сприйнятлива до виховних впливів. Саме тому ті поняття, погляди, почуття, звички, які закладаються сім'єю, лежать в основі морального становлення особистості, її громадської активності, патріотичної любові до України і українства, зумовлюють характер поведінки людини на наступних етапах її життя та критерії морального вибору. Цей процес буде ефективним у тому випадку, коли система установок і ціннісних орієнтацій батьків співпадає з моральними цінностями суспільства.

1. Алексеева В. Ценностные ориентации как фактор жизнедеятельности и развития личности // Психологический журнал. – 1984. – № 5. – С. 63-70.

2. Боришевський М. Духовні цінності як детермінанта громадянського виховання особистості // Цінності освіти і виховання: Наук.-метод. зб. / За заг. ред. О. Сухомлинської. – К., 1997. – С. 21-25.

3. Вишневецький О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. – Л., 1996. – 210 с.

4. Головаха Е. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи. – К.: Наукова думка, 1988. – 146 с.

5. Ігнатенко П. Аксиологія виховання: від термінології до постановки проблем // Педагогіка та психологія. – 1997. – № 1. – С. 118-123.

6. Кириллова Н. Ценностные ориентации в структуре интегральной индивидуальности старших школьников // Вопросы психологии. – 1999. – № 4. – С. 29-37.

7. Рубинштейн С. Основы общей психологии: В 2-х т. – М.: Педагогика, 1989. – Т. 1. – 486 с.

8. Философский энциклопедический словарь / Редкол. С.Авериев, Э.Араб-Оглы, Л.Ильичев и др. – 2-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.

In the article there are the exposed theoretical-methodological bases of the concepts "value", "valued orientations" and analyzed scientific approaches to interpretation of their essence.

Key words: moral valued orientations, domestic education. "value".

УДК 37.035.6

ББК 74.900.55

Богдан Мисак

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СІМ'ЯНИНА

У статті охарактеризовано необхідність фізичної підготовки сім'янина до захисту Вітчизни у контексті формування військово-патріотичної культури особистості.

Ключові слова: військово-патріотична культура, фізична підготовка, сім'я.

Актуальність статті. Автор робить спробу розкрити формування військово-патріотичної, в тому числі фізичної культури у сім'ї, скориставшись для цього сучасними положеннями філософської, психолого-педагогічної науки.

Для кожного громадянина України слова „Батьківщина”, „патріотизм” втілюють найдорожче, найпрекрасніші й найглибші громадянські почуття, змістом яких є любов до України, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури. Національне виховання виступає інстинктом самоохорони, котрий у широкому розумінні дбає про моральне, матеріальне й фізичне здоров'я нації.

На наш погляд, характерною особливістю молоді є спрямованість їх думок у майбутнє, пошук смислу життя, розвиток світогляду, професійних, спортивних інтересів. Саме це має стати психологічним підґрунтям стимулювання її діяльності.

На наш погляд, фізична культура – це сукупність духовних і матеріальних цінностей, що виробляються в процесі пізнання фізичного виховання і спрямована на фізичне вдосконалення молоді.

Людина – найвище творіння природи й суспільства. Її фізичні й психічні можливості майже безмежні. Однак, сповна реалізувати ці можливості під силу лише тим, хто з ранніх літ привчає себе до здорового способу життя, хто надає належного значення фізичній культурі та спорту, хто, зрештою, усвідомлює, що турбота про здоров'я – це не тільки його особиста справа, а й вияв відповідальності перед суспільством, державою.

Неважко переконатися в тому, що дуже часто високою фізичною культурою відзначаються у тих сім'ях, у котрих чітко визначені життєві плани, реалізація яких вимагає значного фізичного й психічного напруження, волі, наполегливого долавання в собі певних вад, постійного фізичного й духовного самовдосконалення.

У дослідженнях Б.Ведмеденка, Л.Волкова, О.Дубогай, М.Зубалія, М.Козленка, С.Корнієнка, У.Корнійко, В.Костіва, К.Огнистої, В.Папуші, А.Цюся, Б.Шияна та ін. акцентується на актуальності проблем виховання в сім'ях, активного ставлення до фізичної культури й спорту як найважливішого компоненту здорового способу життя, що забезпечує в оптимальному режимі повний обсяг рухової активності, необхідної для зміцнення організму, підвищення його адаптаційних можливостей до фізичних навантажень.

Фізичне виховання у сім'ї є одним із пріоритетних напрямів військово-патріотичної роботи, тому під тілесно-фізичною готовністю розуміємо важливий фактор формування в юнаків – майбутніх захисників Вітчизни здоров'я, фізичної сили, удосконалення фізичної підготовки до виконання військового обов'язку.

Основним завданням фізичного виховання молоді є зміцнення власного здоров'я, вмілість вести здоровий спосіб життя, розвивати свої фізичні якості, попереджувати шкідливі звички, дотримуватися оптимального рухового режиму, повноцінно відпочивати, самостійно займатися фізичними вправами. Однією з першочергових проблем нашого буття є здоров'я нації і особливо зростаючого покоління [1, с. 41].

Необхідно зауважити, що сьогодні багато дітей у сім'ї має низьку фізичну підготовку, слабе здоров'я, недостатній інтелектуальний рівень, соціопатичні нахили.

За твердженням начальника Управління спорту Міністерства оборони України О.Величка, згідно зі статистикою, нині 70 % призовників не відповідають мінімальному граничному рівню фізичної підготовленості. Систематичними фізичними тренуваннями у вільний час займається не менше 4 разів на тиждень лише кожен 6-7 юнак (15,6 %) та 1 із 10 дівчат (9,2 %).

На жаль, нервово-психічними розладами, зокрема невротами, хворіє третина школярів, а до закінчення 11-го класу у 42 % учнів трапляються хронічні захворювання; 50 % школярів мають порушення в розвитку, будові та функціях різних систем організму [2, с. 215]. Тому особливим завданням сім'ї є налагодження здорового способу життя її членів.

Оздоровча функція сім'ї в суспільстві розглядається як цілеспрямований систематичний вплив батьків на своїх дітей із метою формування тілесно-фізичного розвитку. Як мала соціальна група сім'я найбільше відповідає вимогам поступового залучення дитини до фізичного виховання і поетапного розширення її національно-патріотичного світогляду і досвіду.

На жаль, сім'я ще недостатньо стала спонукальною дією, яка формує у членів сім'ї фізичну культуру. Тому є нагальна потреба значно посилити якість фізичної культури у сім'ї, використовуючи народно-педагогічний досвід і найновіші досягнення психолого-педагогічної науки.

Так, розмаїття синергетичного психологічного механізму, що стосується вчинкової діяльності в сфері фізичної культури особистості, можна охарактеризувати у взаємозв'язку і взаємозалежності таких понять як суспільні вимоги, потреби фізичного розвитку особистості, норми фізичної поведінки, цінності фізичної культури, рівень домагань у зіставленні з самооцінкою, функції мотиваційно-сміслові регуляції фізичної діяльності, установки в сфері фізичної діяльності особи.

Аналізуючи структурні елементи процесу вчинкової діяльності сім'янина, зазначимо, що кожна нова проблемна ситуація здійснення фізичного вчинку зумовлюється, насамперед, суспільними вимогами до члена сім'ї, до ідеалу фізичної розвиненості юнака

Такими зразками для будь-якої сім'ї і будь-якого періоду розвитку людства склались ідеали фізично сильної людини, здатної виконувати фізичну діяльність належною мірою, легко й невимушено, як-от: піднімати непосильні тягарі, долати перешкоди, покоряти будь-які вершини, перемагати таких же сильних і захищати слабших.

До числа суспільних вимог фізичної досконалості сім'янина, на наш погляд, варто віднести цінності фізичної культури, які знаходяться в центрі суспільного розвитку: ведення здорового способу життя, фізичне загартування в сім'ї, гармонійний розвиток усіх систем і функцій організму, формування життєво необхідних фізичних умінь і навичок, підвищення рівня прикладної фізичної підготовки.

Різномірно фізично розвинений член сім'ї – той, котрий має досконало розвинуті фізичні якості, потенційно володіє генетично заданими й соціально набутими фізичними властивостями, постійно включений в систему фізичних дій і вправлянь, покладений в такі умови суспільного буття, суспільного блага, які необхідною мірою забезпечують фізичну досконалість особистості.

Дослідження показує, що норми фізичної культури стають життєво необхідними, які дають змогу зміцнювати здоров'я, цілеспрямовано впливати на весь організм, вдосконалювати рухову діяльність і формувати військово-спортивні якості (силу, витривалість, швидкість, спритність, гнучкість).

Розуміючи ці норми, у сім'ї формується відповідний рівень домагань, що проходить апробацію своєї адекватності в зіставленні з самооцінкою. Домагання бути сильним, здоровим – це найважливіша умова високої фізичної працездатності, що відкриває широкі можливості в освоєнні обраної професії, в тому числі й військово-прикладної діяльності. І навпаки, фізична слабкість і

відчуття неповноцінності, діючи гнітюче на психіку, слугують появі таких якостей, як песимізм, зневір'я в свої сили, замкнутість, індивідуалізм.

У результаті можливе узгодження особистої позиції з ціннісними переконаннями. Цінностями національно-патріотичного виховання є патріотизм, мужність, сміливість, відданість, жертвовність тощо [3, с. 11]. Цінності фізичної культури сім'янина розглядаємо з позиції світоглядної орієнтації її національної свідомості. Вони є складовою національної культури.

Фізична культура сприяє розумовому розвитку, виховує впевненість, рішучість, волю, здатність долати перешкоди, почуття колективізму, дружби. Так, необхідність бути здоровим дає впевненість у своїх силах, наповнює бадьорістю, оптимізмом і життєрадістю. Тому одним із важливих завдань є формування в сім'ї відповідального ставлення до власного здоров'я і здоров'я оточуючих, як до найвищої індивідуальної та суспільної цінності.

Ціннісна орієнтація – це та якісна характеристика, яка найконкретнішим чином об'єднує психічне й соціальне в сім'янина, впливає на розвиток її потреб, інтересів, мотивів, відносин, установок, спрямованості й посідає важливе місце в регулюванні його поведінки. Причому, як підкреслює багато вчених (С. Приступа, Г. Воробей, Е. Вільчковський, Р. Скульський, М. Стельмахович, ін.), фізичне виховання, як невід'ємна частина виховання зростаючих поколінь, є повноцінним, коли ґрунтується на засадах народної педагогіки.

Вищою формою особистісних цінностей у сім'ї виступає *ідеал*. Г. Ващенко стверджує, що ідеал людини – це те найкраще, що створив народ у розумінні властивостей людської особистості та її призначення [4, с. 103]. Основні функції ідеалу фізичного вдосконалення сім'янина активно проявляються у випадку, якщо він не залишається тільки в свідомості, а в поєднанні з особистісними потребами спонукає до стимулу, до конкретних дій. Тому робота має ґрунтуватися на цілісному виховному ідеалі, який органічно поєднує в собі цінності особистості, сім'янина, педагога, українця (незалежно від походження), громадянина України, представника світової цивілізації. При цьому формування такого ідеалу само по собі є важливим аспектом виховної роботи.

На наш погляд, *потреби* є центральною детермінуючою ланкою в системі ціннісно-нормативної регуляції фізичної культури у сім'ї. Потреба – це необхідність в об'єктивних умовах, предметах, без яких неможливий фізичний розвиток та існування особистості. До особистісних потреб у сфері фізичної культури відносимо: фізичну досконалість, виправку, витривалість, загартування волі, виховання фізично розвинутої людини, дотримання активного способу життя, досягнення перемоги в спорті та ін.

Результатом співвідношення, взаємозв'язку цих компонентів у структурі механізму функціонування ціннісно-нормативної регуляції є сформованість певних установок. На думку Д. Узнадзе, установка – це специфічний стан суб'єкта, що характеризується готовністю до здійснення його актуальної потреби [5, с. 397].

Наголошуємо також, що мотиви – це ті внутрішні сили, які пов'язані з потребами сім'янина та підштовхують його до певних дій.

Мотиви виконують роль внутрішнього спонукання сім'янина до тілесно-фізичного розвитку. Мотиви регуляції фізичної діяльності актуалізуються тоді, коли є можливість досягти високих результатів у фізичній культурі. Провідним внутрішнім чинником регулювання активності сім'янина в основних видах фізичної діяльності виступає саме мотивація.

Формування фізичної культури сім'янина відбувається в соціальному (вплив сім'ї, школи, вулиці), педагогічному (вплив батьків, вчителів, вихователів, майстрів, психологів, ветеранів визвольних змагань і Збройних сил України) та особистісному (самовдосконалення, самонавіювання, саморозвиток) аспектах.

Отже, результати дослідження засвідчують про нагальну потребу використання системно-синергетичного підходу у підготовці до занять спортом, що сприятиме формуванню інтегративних фізичних якостей військово-патріотичної культури сім'янина. Батьки, педагоги мають уміти регулювати спонукальні мотиви членів сім'ї до занять фізичною культурою і спортом.

1. Шиян Б., Зваричук О. Виховання відповідальності старшокласників за свій фізичний стан // Фізичне виховання в школі. – 2005. – № 1. – С. 41-46.

2. Бех І. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади: Навч.-метод. видання. - К.: Либідь, 2003. – 344 с.

3. Яців Я. Національно-патріотичне виховання учнівської молоді у позаурочний час на західноукраїнських землях (1919-1939 рр.): Автореф. дис. ... канд. пед. наук: / 13.001.01 Прикарп. ун-т, ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2005. – 20 с.

4. Ващенко Г. Виховний ідеал: Підручник для педагогів, вихованців, молоді і батьків – 3-є вид. – Полтава: Полтав. вісник, 1994. – Т. 1, – 199 с.

5. Узнадзе Д. Психологические исследования. – М.: Наука, 1966. – 458 с.

In the article the necessity of physical preparation of family man is described to defence of Fatherland in the context of forming of military-patriotic culture of personality.

Key words: *military-patriotic culture, physical preparation, family.*

УДК 37. 013. 42

ББК 74.900.25

Лариса Рень

ДИСФУНКЦІОНАЛЬНА СІМ'Я ЯК ГОЛОВНА ДЕТЕРМІНАНТА ДИТЯЧОЇ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ

У статті розглядаються типи дисфункціональних сімей, їх вплив на поширення дитячої безпритульності, а також виділяються індикатори ризику щодо виходу дитини на вулицю.

Ключові слова: *дисфункціональна сім'я, безпритульність дітей, неповна сім'я, неблагополучна сім'я.*

Постановка проблеми. Сім'я є найкращим природним середовищем для виховання, захисту і розвитку дітей, важливим фактором їх соціалізації. Саме з сім'ї починається процес засвоєння дитиною суспільних норм і культурних цінностей. Соціологічні дослідження довели, що вплив сім'ї на дитину сильніший, ніж вплив школи, засобів масової інформації та інших суспільних інституцій. Найбільшою мірою успішність соціалізації залежить від мікроклімату в сім'ї та духовного і фізичного розвитку дітей у ній.

Однак сім'я у наш час не завжди може зберегти свою структуру і психологічну основу, оскільки на її функціонуванні позначилися негативні соціальні зміни. На сьогодні сім'я як соціальний інститут переживає гостру кризу, причинами якої є зовнішні протиріччя (між суспільством і сім'єю), а також внутрішньосімейні проблеми, які призводять до збільшення кількості неблагополучних сімей, розлучень, що не сприяє успішному вихованню і розвитку дітей у сім'ї, реалізації ними своїх прав, задоволення потреб.

Кризові явища в житті сучасної сім'ї різноманітні:

- подружні стосунки перестали бути вираженням любові та духовної єдності;

- зруйнована ієрархія сімейних стосунків, втрачений традиційний устрій сімейного життя, порушені родові та сімейні зв'язки поколінь;

- культ життєвого успіху, матеріально благополуччя, професійного та суспільного зростання привели до падіння соціального престижу материнства та батьківства, виховання дітей стало сприйматись як небажаний тягар;

- дефіцит часу у батьків на спілкування і виховання дитини, відчуженість дітей та батьків.

Наслідком кризових явищ у сім'ї стало існування і поширення дитячої безпритульності та бездоглядності у нашому суспільстві. Так, результати дослідження показали, що серед безпритульних дітей 56,2% – вихідці з неблагополучних сімей, 22,8% дітей – мають повну сім'ю, 48,9% – неповну [6, с. 30].

Сім'я привертає до себе дедалі більшу увагу науковців. Так, сутність і закономірності взаємодії батьків і дітей у сучасних умовах стали предметом наукових пошуків Т. Алксєєнко, К. Журби, Т. Кравченко, Л. Повалій; вплив внутрішньосімейних взаємин на розвиток та формування дитячої особистості розкрито в працях О. Вишневського, М. Володкевича, В. Кравця, А. Макаренка, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського. Особливості підготовки соціальних педагогів до роботи з дітьми і молоддю та членами їх сімей досліджували А. Капська, І. Козубовська, Л. Коваль, Н. Комарова, Л. Мішик. Неблагополучна сім'я стала об'єктом вивчення Б. Алмазова, В. Вершоловського, Т. Лодкіної, І. Трубавіної, Л. Шипіциної. Дослідниці А. Зінченко, Н. Максимова, Т. Зайцевська виявили, що сімейне неблагополуччя є головною причиною поширення дитячої безпритульності.

На наш погляд, проблема впливу сімейного неблагополуччя на розповсюдження явища дитячої безпритульності є досить актуальною, і тому потребує подальшого вивчення та аналізу. *Мета нашої статті –*

проаналізувати основні типи дисфункціональних сімей, які детермінують процес поширення дитячої бездоглядності та безпритульності, а також виявити індикатори ризику виходу дитини на вулицю.

Результати теоретичного аналізу проблеми У науковій літературі немає чіткого визначення поняття „сімейне неблагополуччя“, кожен автор вкладає у нього свій зміст. Тому в різних джерелах можна зустріти поняття „неблагополучна сім'я“, „деструктивна сім'я“, „сім'я “групи ризику”“, „негармонійна сім'я“, „сім'я, що знаходиться в кризовій ситуації“ та ін. Цей синонімічний ряд понять характеризує негативні процеси в сім'ї як суспільному інституті.

Сім'я як соціальна структура виконує свої функції, серед яких виховна, репродуктивна, економічна, духовного спілкування та ін. Невиконання якихось із них приводить до дисбалансу, негараздів, неблагополуччя. Тому, на нашу думку, закономірним і логічним є вживання терміну „дисфункціональна сім'я“. Зазначимо, що це – сім'я, яка через зовнішні умови й чинники не здатна здійснити свої основні функції, що впливає на успішність соціалізації та цілісний розвиток дитини [4, с. 50]. Безумовним критерієм дисфункціональної сім'ї є втрата нею виховної та соціалізуючої функцій.

Вивчаючи дисфункціональні сім'ї, науковці пропонують різні типи їх класифікацій. Так, Г. Бочкарьова виділяє сім'ї з неблагополучною емоційною атмосферою; сім'ї, де до дітей байдужі; сім'ї з нездоровою моральною атмосферою. Б. Алмазов називає чотири типи неблагополучних сімей, які сприяють виникненню проблемних дітей: сім'ї з недостатністю сімейних ресурсів, конфліктні сім'ї, морально неблагополучні, педагогічно некомпетентні. Л. Алексєєва пропонує в якості критерію характер внутрішньосімейних комунікацій та поведінку членів сім'ї. Відповідно вона виділяє сім'ї: конфліктні, аморальні, педагогічно некомпетентні, сім'ї з асоціальним способом життя та сім'ї, що ухиляється від контролю та догляду за дитиною. Ми в свою чергу спробували виділити та проаналізувати типи дисфункціональних сімей з погляду їх впливу на появу бездоглядних та безпритульних дітей.

Найчастіше безпритульними стають неповнолітні, батьки яких залежні від алкоголю, наркотиків, схильні до протиправних дій, тобто мають асоціальну поведінку. Відповідно, цей тип сімей називають асоціальними, маючи на увазі, що це сім'ї, в яких концентруються різні негативні фактори, такі як: п'янство, алкоголізм, наркоманія, скандали, бійки, розбещена поведінка дорослих. Алкоголізм, наркоманія приводять до збідніння сім'ї, погіршення побуту і повної деформації норм поведінки. Проявляючи соціальну пасивність і деградує в особистішому плані, алкоголе- чи наркозалежна людина, перестає піклуватися про своє найближче оточення. Діти стають бездоглядними, у них втрачається почуття прив'язаності та поваги до батьків.

Дітям у таких сім'ях не забезпечують належного фізичного, інтелектуального, емоційного розвитку, своєчасно не виявляються різні хвороби, завдають побоїв, виганяють з дому, завдяки чому у неповнолітніх формуються психопатичні риси характеру. Як правило, у таких дітей відсутній

інтерес до навчання, часто трапляються пропуски занять. Відставання в навчанні викликає негативне ставлення з боку вчителів, однокласників. Своє „Я“ такі діти та підлітки компенсують жорстокістю, агресією, конфліктами з однолітками, вчителями. Опинившись в ізоляції, вони починають шукати товаришів у вуличних компаніях, де збираються ровесники зі схожими долями та проблемами. У сім'ї дитина втрачає значущого дорослого, не знаходячи його і в інших сферах свого життя. Зразки ідентифікації вона знаходить у вуличній компанії [1, с. 251]. Зовнішніми способами захисту від психотравмуючої ситуації, викликаній відторгненням батьків, негативним ставленням вчителів та однокласників, стають вживання наркотиків, алкоголю, агресивна поведінка, бродяжництво.

Несприятливі умови виховання, які змушують дитину йти на вулицю, зазвичай складаються у конфліктних сім'ях. До такого типу належать сім'ї зі стійкими конфліктами у взаєминах батьків, батьків і дітей. Як підкреслює І. Гребенніков, конфліктна сім'я – це сім'я, де в подружжя існують постійні суперечки, де їхні інтереси, потреби, наміри й бажання вступають у протиріччя, породжуючи сильний і тривалий негативний емоційний стан [2, с. 57].

Конфліктні сім'ї можуть бути як „шумними“, скандальними, так і „тихими“, де стосунки подружжя характеризують повне відчуження, прагнення уникати взаємодії. У будь-якому випадку вплив такої сім'ї на формування особистості дитини буде негативним. Конфліктна атмосфера загострюється, негативні процеси розширюються і поглиблюються, збільшується їх частота. Це викликає недоволення подружжя одне одним та шлюбом взагалі. У таких сім'ях спостерігається рівень низької внутрішньосімейної культури, часто принижується гідність особи, відсутнє почуття взаємонадавання. Життя у подібних умовах приводить до психологічного відчуження, створюється негативний емоційний мікроклімат у сім'ї. Все це погано впливає на духовну сферу членів сім'ї і може стати причиною появи нервово-психічних розладів.

З'ясовуючи стосунки між собою, батьки нерідко намагаються зробити дитину своїм спільником. Дитина, особливо молодшого віку, не може визначити, хто з батьків правий. За таких умов у неї формуються суперечливі почуття до обох батьків або вороже ставлення до одного з них. Захистом від хвилювань буде уникнення різних конфліктів, намагання частіше не бути вдома або просто не звертати увагу на чергову сварку, навіть посміхатися над непорозуміннями батьків. Однак цей захист буде досягнутий ціною відчуження від батьків, зверхнім ставленням до них, егоїзмом, цинізмом до почуттів інших людей.

Часто трапляються конфлікти між батьками та дітьми підліткового віку. Відомо, що підлітковий вік – це важливий період у житті дитини, пов'язаний із самоствердженням, і в той же час складний із погляду взаємодії з батьками. Обмеження свободи, нав'язування думки, повчання негативно сприймаються підлітками, що приводить до непорозуміння, конфліктів. Втеча з дому як реакція протесту – це спроба підлітка заявити про себе в умовах сім'ї, що обмежує його свободу та розвиток особистості.

Ще одним типом дисфункціональних сімей, у яких складаються передумови до дитячої бездоглядності, є неповна сім'я. Зауважимо, що це сім'я з порушеною структурою (відсутністю батька чи матері) та стосунками між її членами. Процес соціалізації у неповній сім'ї порушується у зв'язку з тим, що вона не може самостійно ефективно вирішувати суперечності, конфлікти.

Науковими дослідженнями доведено, що в неповних сім'ях значно більше педагогічно занедбаних дітей. Діти в неповних сім'ях у два рази частіше, ніж у повних, залишаються без нагляду, що найчастіше пов'язано із зайнятістю на роботі, вирішенням особистих проблем. Таким чином матеріальні та інші негаразди життєдіяльності неповної сім'ї нерідко приводять до бездоглядності дітей. У неповній сім'ї значно частіше виникають конфлікти між матір'ю та підлітками [3, с. 32].

Мати в неповній сім'ї при всьому її бажанні не в змозі створити повноцінних умов для соціалізації дитини. У самотніх матерів переважає установка на виховання дитини з вираженою системою емоційних стосунків. Матері-одиначки намагаються компенсувати відсутність батьківської турботи, надмірно опікуючи і контролюючи дитину (виховання за типом гіперопіки). Це в свою чергу заважає прояву дитячої ініціативи та самостійності, натомість формується бездіяльність та егоїзм.

Однак, трапляються інші випадки, коли мати, навпаки – зайнята влаштуванням особистого життя, а не проблемами дитини. У такому разі процес соціалізації для неповнолітнього не менш складний. Дитина почуває себе непотрібною, що приводить до відчуження, озлоблення та жорстокості. Негативним фактором, що впливає на психічний стан дитини у неповній сім'ї, є емоційний дискомфорт. Він характеризується сукупністю психічних реакцій та переживань, пов'язаних із комплексом неповноцінності, емоційного голоду. Така ситуація породжує в дітей і підлітків підвищений інтерес до своїх переживань, байдужість до переживань дорослих, негативне ставлення до того з батьків, хто залишив сім'ю.

Для українського суспільства характерне явище дистантних сімей, яке проявляється у тривалій відсутності одного чи обох батьків у зв'язку з працевлаштуванням за кордоном. За офіційними даними, 6 млн. громадян України перебувають за кордоном на заробітках.

Вийзд батьків на заробітки за кордон та залишення дітей під наглядом бабусь, дідусів та інших родичів – сучасна причина дитячої бездоглядності. Масового характеру це явище набуло в західних регіонах нашої держави. Так, лише у Львівській області у 22 тис. дітей один із батьків перебуває на заробітках за кордоном, у 4 тис. – обидва [5, с. 57]. Діти залишаються бездоглядними, адже старше покоління через стан здоров'я, зайнятість у домашньому господарстві, не в змозі приділити їм належної уваги. Відносини дітей із батьками перетворюються на грошово-майнові, вони віддаляються одні від одних, не знають потреб та проблем членів сім'ї.

Ризикованими з погляду поширення дитячої бездоглядності є сім'ї з високим соціально-економічним рівнем життя. Діти у таких сім'ях знаходяться в ситуації дефіциту уваги з боку батьків. Батьки зазвичай ведуть активне

публічне життя, а функції виховання перекладають на гувернерів, репетиторів. У сім'ї не вистачає часу на спільний відпочинок, спілкування, ігри. Дитина не задовольняє потреби в емоційній близькості з батьками, і це зрештою трансформується у відчуження та повну ізоляцію. Свої потреби у спілкуванні з батьками неповнолітній починає задовольняти у неформальному спілкуванні з ровесниками, що створює умови для формування асоціальної поведінки.

У сім'ях із високим соціально-економічним рівнем життя порушена функція духовного спілкування між її членами, а також рекреативна функція, що в свою чергу негативно впливає на процес виховання дітей. Дослідники Й. Лангмейєр та З. Матейчек визначили проблеми дітей у таких сім'ях як перебування в стані психологічної депривації, що передбачає неможливість задоволення провідних психічних потреб достатньою мірою і протягом тривалого часу [1, с. 260].

Науковець А. Гогольсва звертає увагу на сім'ї, члени яких мають сенсорні, моторні, інтелектуальні, психічні, соматичні порушення. Вона зазначає, що діти при наявності хворих батьків живуть у ситуації емоційної депривації, мають значні труднощі у розширенні соціальної компетентності. До того ж, дорослі також живуть у ситуації емоційної депривації. Викривлення батьківсько-дитячих стосунків стає головним чинником, що провокує бездоглядність та безпритульність неповнолітнього члена сім'ї.

Проблеми в емоційно-мотиваційній сфері на етапі первинної соціалізації позначаються на спілкуванні, навчанні та майбутній трудовій діяльності. Шкільна успішність знижується, вулична компанія заміняє батьківський авторитет. Все це в комплексі приводить до бездоглядності із соціально-педагогічною занедбаністю, іноді із затримкою психічного розвитку. Така дитина випадає з-під впливу сім'ї та школи. У неї формується низька самооцінка, з'являється почуття емоційної незахищеності та непотрібності, відбувається викривлення ціннісних орієнтирів та моральних понять. Така дитина відчуває труднощі в стресовій ситуації і не здатна проговорити свої переживання. Все це виштовхує її на вулицю [1, с. 265].

Розглядаючи дисфункціональні сім'ї та їх вплив на поширення дитячої бездоглядності та безпритульності, головну увагу ми звернули на причини відчуження дитини від сім'ї. Інша ситуація складається у сім'ях, де безпритульність та бродяжництво вважаються нормою. Ще з дитинства людина програмується на такий спосіб життя, чим суттєво порушується процес соціалізації. Зауважимо, що до категорії маргінальних сімей слід віднести сім'ї "професійних жебраків", біженців, людей без певного місця проживання.

Особливості розвитку цих сімей, виховання в них дітей потребують окремого вивчення. У практичній діяльності при виборі стратегії допомоги та побудові її плану варто звернути увагу на ресурси сімей дисфункціональних та маргінальних. Останні потребуватимуть більш тривалої та комплексної допомоги.

Однією з головних причин поширення явища дітей вулиці є жорстоке поводження з неповнолітніми в їхніх сім'ях. Ми не виділяємо це як окремий тип дисфункціональних сімей. Як показує практика, у кожному із розглянутих

типів сімей присутні елементи жорстокого поводження. Зауважимо, що жорстоке поводження з дітьми визначають як навмисні дії (чи бездіяльність) батьків, вихователів чи інших осіб, які наносять шкоду фізичному або психічному здоров'ю дитини. До жорстокого поводження відносять фізичне, емоційне, сексуальне насильство, а також зневаження основних потреб дитини.

Неповнолітні, особливо підлітки, до яких застосовується фізичне, сексуальне чи емоційне насильство, схильні чітко реагувати, що проявляється у втечах із дому, пошуках підтримки в асоціальних компаніях. Часто батьки самі примушують дітей до асоціальної поведінки: здійснювати крадіжки, жебракувати та бродяжити. Така поведінка з боку батьків стосовно дитини визначається як емоційне насильство.

На жаль, практична робота з батьками бездоглядних та безпритульних дітей недостатньо розвинена. Зазвичай батьки йдуть на контакт у разі, коли їм пропонується матеріальна допомога. Проблеми у психологічному кліматі сім'ї батьками не визнаються, а звернення до спеціалізованого центру вони вважають зарахуванням до "дефективних" категорій. Тому мотивації до взаємодії із соціальними педагогами та соціальними працівниками немає. Отримавши певний вид соціально-психологічної допомоги у спеціалізованому центрі, дитина повертається в сім'ю, де проблеми залишаються, а то й ще більше загострюються. Без попередньої роботи з сім'єю фактично неможливо досягти позитивного результату при допомозі дитині.

Висновки. До вирішення проблеми дитячої бездоглядності та безпритульності слід підходити комплексно. Важливою і першочерговою ланкою у такій роботі має бути сім'я. Дисфункціональні сім'ї є потенційним джерелом дитячої бездоглядності та безпритульності. Сім'ї асоціальні, конфліктні, неповні, дистантні, з високим соціально-економічним рівнем розвитку та сім'ї, члени яких мають різні розумові, психічні порушення можуть негативно впливати на процес соціалізації дитини. Вони часто стають неприйнятним середовищем для дитини, внаслідок чого вона йде на вулицю. Основними індикаторами ризику для дитячої безпритульності у сім'ях є: відсутність умов для забезпечення основних потреб дитини (в їжі, одязі); жорстоке поводження з дитиною (особливо фізичне та сексуальне насильство); недостатнє спілкування з дітьми (емоційна депривація), а також відсутність спільного сімейного дозвілля; конфлікти між батьками, батьками і дітьми; гіперопіка (особливо щодо дітей підліткового віку).

1. Гоголева А. Беспризорность. Социально-психологические и педагогические аспекты. – М., 2004.
2. "Діти вулиці": Психолого-педагогічні аспекти роботи з "дітьми вулиці" / Упоряд. О. Безпалько. – К., 1999.
3. Дети социального риска и их воспитание. Учеб.-метод. пособие / Под науч. ред. Л. Шшагачевой. – СПб.: Речь, 2003.
4. Зикратов В. Дисфункциональная семья как предмет и объект исследования социальной педагогики // Социальная педагогика. – 2006. – № 1. – С. 41-50.

5. Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей: тематична державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2003 року. – К., 2004.

6. Система захисту дітей від жорстокого поводження: Навч.-метод. посібник / За ред.: К. Шевченко, І. Трубавіної. – К.: Держсоцслужба, 2005.

In the article the types of the dysfunctional families and their influence for the spreading of the children's homelessness are considered, also the indicators of risk as for the coming out for the street are distinguished.

Key words: dysfunctional family, homelessness of children, incomplete family, unhappy family.

УДК 37.018.1

ББК 74.900.3

Лідія Тимків

ВИКОРИСТАННЯ ВИХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІМ'Ї В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ

У статті розглядається питання соціальної роботи з сім'єю, в якій є проблеми взаємин батьків і дітей, якії властиві різноманітні розлади поведінки в дітей. Серед ефективних шляхів такої роботи виокремлюється необхідність оволодіння батьками знаннями про індивідуальні властивості дитини, особливості спілкування і комунікації між батьками і дітьми

Ключові слова: соціальна робота, сім'я, батьки, діти, виховання, тренінг, спілкування, поведінка.

Загальновідомо, що значний вплив на формування особистості має сім'я, де відбувається первинна соціалізація дитини. Питання особливостей сімейного виховання розглядалися в працях таких відомих українських педагогів як А. Макаренка, В. Сухомлинського, М. Стельмаховича, а також у роботі сучасних науковців В. Костіва й Б. Ковбаса "Родинна педагогіка", де розглядаються основні аспекти родинних відносин, шляхи розв'язання сімейних конфліктів.

Які б проблеми сучасної дитини ми не розглядали, вони завжди торкаються сім'ї. Дезадаптованість, алкоголізм, наркоманія, схильність до вуличного життя, тією чи іншою мірою пов'язані з сім'єю.

Адже саме сім'я виконує функцію підтримки моральних і трудових традицій, виступаючи провідником суспільного впливу на особистість. Атмосфера взаємовідносин у сім'ї впливає на формування характеру, потреб та інтересів дитини. Зміст відносин у сім'ї визначає духовний склад дитини, збагачує її моральний світ, сприяє формуванню цільної особистості.

Соціальна робота з дітьми повинна супроводжуватись наданням допомоги батькам в опануванні ефективними методами цілеспрямованого, адекватного меті впливу на своїх дітей.

Особливо актуальним це є в умовах неповноти сучасної сім'ї, адже приблизно половина дітей до повноліття переходить через певний етап життєдіяльності неповної сім'ї: позашлюбної, осиротілої, сім'ї, що розпалась, а

також територіально розмежованої сім'ї (де хтось із батьків, або ж обоє тривалий час перебувають за кордоном, на заробітках). Окрім цього спостерігається і фактор зміни стандартів внутрішньої поведінки, сімейних цінностей. Адже в українській сім'ї традиційно виховувались такі риси, як працелюбність, чесність, порядність, шанобливість до старших, ощадливість тощо. Влучну характеристику українській сім'ї дав М. Стельмахович: "Традиційна українська родина – то перша школа любовності, національного виховання, світлиця моральних чеснот і благородних вчинків, плекальниця пошанівку рідної мови, народних звичаїв, традицій, свят, обрядів, символів, побутової і громадської культури" [1, с. 171]. Звичайно, зростаючи у такій сім'ї, дитина дістає всі умови для повноцінного гармонійного розвитку.

У сучасній сім'ї нерідко на перше місце виступають такі цінності як культ матеріального добробуту, вміння встановлювати ділові зв'язки, можливість виїзду за кордон або заняття комерцією. В гонитві за матеріальними цінностями, створенням належного побутового комфорту батьки інколи не знаходять часу для головного – задоволення духовних запитів дитини, тепла, формування любові і поваги до праці, вміння співпереживати. Це призводить до порушення емоційних зв'язків між неповнолітніми і батьками. Наслідками такого виховання є черствість і розвинутий егоїзм, духовна глухота, агресивність. Така ситуація накладає відбиток на подальші взаємини дітей з усіма дорослими, включаючи і педагогів.

Вченими вивчено багато шляхів, за якими несприятливе сімейне середовище впливає на поведінку дитини. Перш за все, в силу розвинутого рефлексу наслідування дитина може легко засвоїти стереотипи реагування одного з батьків, який вирізняється грубістю і нестриманістю поведінки. Це так звані реакції імітації, які закріплюючись, можуть прийняти затяжний характер. В умовах постійних сімейних сварок, словесних суперечок діти легко засвоюють нестриманість емоцій, грубість і збудливість.

Другою дитячо-підлітковою характерологічною реакцією на несприятливу внутрішньосімейну обстановку є протест (опозиція). Дитина, будучи свідком негативної поведінки п'яного батька, стає озлобленою, замкнутою, висловлює своє негативне відношення до батька, навіть після того, як той припиняє випивати. Інколи в якості протидії брутальній поведінці батька підліток виховує в собі внутрішню стриманість, постійний самоконтроль, зарікається зовсім не вживати алкоголь і вести тверезий спосіб життя. Враховуючи такий опозиційний розвиток підлітка, багатьом батькам варто переглянути свою поведінку в сім'ї.

У роботах відомого психіатра О. Кербікова описано основні варіанти неправильного сімейного виховання, які корелюють із подальшою аномальною структурою особистості. Як правило, мають місце не окремі прогалини і помилки виховного процесу, а система негативного (насамперед емоційно-вольового) впливу на дитину.

У деяких сім'ях із несприятливою побутовою обстановкою, випивками і постійними суперечками дитина змалечку росте сама по собі, обділена батьківською любов'ю і теплою, цілеспрямованим вихованням. Цю ситуацію

визначають як гіпоопіку, а її крайню ступінь (крайній прояв) – як бездоглядність. У такій обстановці дитині бракує постійного спілкування, набуті знання досить хаотичні і непослідовні, мовний запас бідний, моральні принципи нестійкі. Загалом, подібне виховання веде до формування збудливого складу характеру: аномальна поведінка стає постійною.

Занадто суворе, директивне виховання за типом "неприйняття" дитини, коли її часто і незаслужено ображають, протиставляють іншим (частіше за все молодшим дітям), нав'язують єдино допустиму лінію поведінки призводить до того, що підлітки виростають нерішучими, затурканими, боязкими (астенічний тип психопатії) або, навпаки, роздратованими, всім незадоволеними, проносячи через все життя озлобленість і ненависть до своїх вихователів (істеричний варіант психопатії).

У сім'ях, де від дітей вимагається повне підпорядкування волі старших, де виключається саме розуміння вимог, у дітей розвивається некритичність до своїх і чужих дій, надмірна довірливість. Замість самоусвідомленості своєї відповідальності за свої вчинки в психіці глибоко вкорінюється страх, який блокує свідому саморегуляцію. В такій ситуації у підлітків не може вчасно розвинути така риса як самостійність. Тому, підлітки, в яких деспотизмом дорослих придушується самостійність, ініціатива, воля, виявляють недорозвинуту здатність оцінювати ситуацію і вчинки інших людей, зрозуміти їх характер, передбачити їх наміри. Ці підлітки досить легко підпадають під вплив інших і, або разом з ними приймають участь у правопорушеннях, або стають їх жертвами. Переважаюча мотивація своїх дій у неповнолітніх співучасників така – "Мене покликали, і я пішов", а для потерпілих: "Мені стало боязко", "Я не знала, для чого мене покликали". Така залежність від старших з часом переходить у сталу рису особистості, що значно знижує здатність до соціальної адаптації.

Ще одним варіантом неправильного виховання є гіперопікування. В ситуації гіперопіки ініціатива і заповзятливість придушуються дорослими, які уважно контролюють кожний крок дитини, позбавляють її самостійності, активності, випереджають будь-яке бажання, відгороджують від спілкування з однолітками. Такі діти виростають невпевненими, полохливими, нерішучими, схильними шукати поради і підтримки зі сторони. З початком самостійного життя, коли потрібні твердість і рішучість дій, людина повністю проявляє свою характерологічну невідповідність: мова йде про загальмований варіант психопатії (зокрема, тривожно-недовірливий характер).

В обстановці злеляного виховання, безмірної ласки, в атмосфері загального захоплення і шанування батьками як би спеціально "виняньчується" егоїстичний, примхливий характер дитини. Така ситуація отримала назву "кумира сім'ї". Ізолювана з дитинства від однолітків, така дитина на пізніших етапах проявляє ознаки інфантильного деспотизму. З моменту виходу в самостійне життя її підстерігає велике розчарування: не уміючи цінувати товариську підтримку, дружбу, проявляти певну витримку і повагу до оточуючих, такий суб'єкт часто вступає в конфлікт із мікроколективом. У надрах такого теплого виховання формується претензійна, істерична особистість, яка

часто вирішує труднощі і конфлікти за рахунок демонстративної поведінки і підсвідомої “втечі в хворобу” (истеричні припадки, раптові приступи сліпоты тощо).

На нашу думку необхідно проявляти максимум уваги і чуття до найменших змін в поведінці дитини, перебудовувати взаємовідносини з нею в залежності від ситуації, не применшувати її активності в розумних межах, із розумінням ставитись до її бажань. І як справедливо зазначав А. Макаренко, “правильне виховання – це наша щаслива старість, погане виховання – це наше майбутнє горе, це наші слізои, це наша вина перед іншими людьми, перед всією країною” [2, с. 59].

Не знання батьками індивідуально-типологічних особливостей дитини утруднює взаємовідносини, а в багатьох випадках призводить до виникнення гострих психологічних проблем особистості, що впливає на психічне і фізичне здоров'я дитини, особливо у підлітковому віці.

Адже протягом цього життєвого періоду перебудовуються всі попередні погляди і відношення дитини до навколишньої дійсності і до самого себе, розвиваються процеси самопізнання і самовизначення, що призводять в подальшому до формування тієї життєвої позиції, з якої підліток починає своє самостійне життя.

В ігноруванні свосвідності підліткового віку треба шукати джерело багатьох невдач виховання. На зміну авторитарному вихованню має прийти виховання через взаємоповагу і взаєморозуміння.

Суттєвим для становлення особистості є типовий, характерний для неї спосіб відношення до іншої людини, інших людей і, відповідно до себе самої. Тому здатність до співпереживання (емпатія) є важливим новоутворенням підліткового віку. А формування емоційної емпатії особистості значною мірою залежить від ступеня сформованості цієї якості в батьків. Розвиток емпатії батьків розглядаємо як органічну єдність, взаємозв'язок процесів емоційної ідентифікації, особистісної рефлексії, адекватної поведінки подружжя, їх позитивної спрямованості один до одного і на інших людей [3, с. 94].

Результати проведеного тестування батьків та їх дітей, групою під керівництвом В. Костіва за допомогою методики А. Мехрабіана і Н. Елштейна показали, що значною мірою як у батьків, так і в їхніх дітей виявилися досить посередніми показники емоційної емпатії.

А батькам необхідно навчити дітей правильно сприймати оточуючих людей і спостерігати за ними у різних ситуаціях, щоб визначити їх внутрішній стан, настрій, характер. Уміння правильно реагувати на емоції й почуття інших, відчувати і співпереживати емоційний стан іншої людини сформує емпатію підлітків, що сприятиме подоланню багатьох перепон на шляху до взаєморозуміння, допоможе знайти правильний стиль і тон спілкування, адже вона складає ядро комунікативності.

Таким чином, соціальним працівникам необхідно розгорнути широкомасштабну просвітницьку та навчальну діяльність серед батьків, що сприятиме гармонізації сімейних стосунків.

У своїй роботі можна використовувати розроблений Т. Гордоном “Тренінг ефективного батька” (РЕТ), який передбачає оволодіння батьками методами

міжособистісного спілкування. Протягом останніх десятиліть він набув надзвичайного поширення в США. Програма РЕТ значно змінює лінію поведінки батьків, зокрема, їх підхід до дисципліни і вирішення конфліктів між батьками і дітьми.

У програмі розвивається філософія встановлення і зміцнення тотальних ефективних взаємовідносин з дітьми, у всіх і будь-яких ситуаціях.

Під час тренінгу батькам подають цілісну систему - принципи і техніку; батьки повинні знати все, що потрібно, про створення ефективних взаємин з дітьми, починаючи з фундаментальних основ того, що відбувається у всіх взаєминах між людьми. Тоді вони зрозуміють, чому вони використовують методи РЕТ, коли їх слід застосовувати і якими будуть результати.

У програмі система представлена крок за кроком. Спершу мова йде про те, як допомогти дітям знайти їх власні рішення для тих проблем, з якими вони зустрічаються. У цих системах роль ефективного батька буде значно більш пасивною і “недирективною”, ніж та, до якої вони зазвичай звикли. Наступний крок вчить того, як змінювати неприйнятну поведінку дітей і як впливати на них так, щоб вони зважали на батьківські потреби. Пропонується також метод “активного слухання”.

Розглядається новий підхід до вирішення конфліктів у сім'ї. Основна дилема сьогодення батьків в тому, що вони використовують тільки два підходи до вирішення конфліктів між батьками і дитиною. Вони бачать тільки дві альтернативи: одні вибирають підхід: “Я виграю - ти програєш”, інші “Ти виграєш - я програю”, треті не можуть вибрати між цими двома і коливаються від одного до іншого.

Тобто, використавши тренінг “Ефективного батька”, можна досягти значних результатів у роботі з батьками, суттєво оптимізувавши взаємини дітей і батьків, озброїти їх основними методами виховання своїх дітей.

Як бачимо, арсенал сучасного соціального працівника збагачений надбаннями зарубіжних і вітчизняних науковців у галузі надання допомоги батькам у такій нелегкій справі як виховання власних дітей. Потрібно лише вибирати найбільш вдалий підхід, що відповідатиме потребам даної сім'ї у вирішенні проблем сімейних взаємовідносин.

Стельмахович М. Педагогічні умови ефективного використання українського народознавства в системі родинного виховання // Українське народознавство і проблеми виховання учнів. – Івано-Франківськ, 1995. С. 171-174.

Макаренко А. Педагогические сочинения: В 8-ми т. – М., 1984. - Т. 4. 400 с.

Костів В. Народно-педагогічні ідеї минулого у формуванні сучасного сім'янина. Івано-Франківськ, 1996. 196 с.

Кербіков О. Клінічна динаміка психопатії і неврозів. – М., 1962.

In the article the question of social work is examined with family which have problems of mutual relations of parents and children, various disorders of conduct are present for children. Between the effective ways of such work the necessity of

capture parents exudes by knowledge's about individual properties of child, feature of intercourse and communication between parents and children.

Key words: social work, family, parents, to put, education, training, intercourse, conduct.

УДК 37.018.1

ББК 74.900.3

Інна Червінська

СІМ'Я ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті розкривається вплив соціокультурного середовища сучасної сім'ї як одного з провідних природних виховних інститутів первинної соціалізації дитини та формування особистості.

Ключові слова: соціальна робота, сім'я, батьки, діти, виховання, тренінг, спілкування, поведінка

Постановка проблеми. Питання про роль сім'ї у вихованні зростаючих поколінь та її місце в суспільстві завжди було відкритим і неоднозначним. Сім'я є першоосновною суспільства, соціумом, де найбільше виявляються індивідуальні особливості кожного з батьків, їхніх дітей, онуків та інших членів родини, реалізуються потреби, формується особистість.

Співдружність школи зі сім'єю, оптимальне використання умов сімейного соціокультурного середовища, опора на родинні традиції і звичаї набуває сьогодні нового педагогічного змісту та особливої актуальності.

Об'єктивна необхідність врахування особливостей сімейного соціокультурного середовища у розвитку особистості має глибокі соціальні й психолого-педагогічні основи. Вона зумовлена сутністю самого процесу виховання, який пов'язаний із безпосереднім сприйманням особистістю як організованих, так і випадкових зовнішніх впливів того соціокультурного середовища, в якому зростає дитина.

Загальний аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Про стосунки між батьками і дітьми та про завдання і напрями сімейного виховання писали ще Арістотель, Г. Сковорода, Я.-А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Г. Песталоцці та інші видатні особистості. Важливого значення зазначеній проблемі надавали Януш Корчак, К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, М. Стельмахович. Серед сучасних дослідників варто відзначити Б. Ковбаса, В. Костіва, Д. Луцка, В. Постоного, Л. Орбан-Лембрик.

Мета статті: на основі аналізу чинних публікацій та досвіду роботи багатьох навчально-виховних закладів освіти, власних спостережень, розкрити вплив соціокультурного середовища сучасної сім'ї на формування особистості.

Основний зміст. Школа і сім'я – провідні соціальні інститути, що здійснюють пошуки інноваційних підходів до розв'язання проблеми оптимізації умов виховання дітей. Адже сучасна сім'я виступає і як середовище, що впливає на дитину, і як суб'єкт виховного процесу. Її багаті виховні можливості

зумовлені різними чинниками, серед яких варто відзначити: готовність батьків до виховання дитини, рівень загальної і педагогічної культури та можливості їх реалізації, характер взаємостосунків і взаємоузгодженість дій батьків у питаннях виховання, родинні традиції, індивідуальні особливості та загальний досвід щодо виховання дітей.

Сьогодні родинне виховання перебуває на новій стадії розвитку. Взаємини школи із сім'ями учнів регламентуються насамперед різними державними документами. Так, зокрема, в Законі України “Про освіту” вказано на основі права і обов'язки батьків щодо виховання дітей, зокрема, відзначено, що на батьків покладено однакову відповідальність за виховання і розвиток дитини. А стаття 50 закону називає батьків у числі рівноправних учасників цього процесу. Без допомоги батьків педагогічному колективу важко домогтися значних успіхів. Тому що людина як особистість, і як член певної суспільної спільноти формується сім'єю, школою, колективом, засобами масової інформації. Значну роль у цьому процесі відіграє виховний потенціал сім'ї, який визначається притаманними тільки йому можливостями. Державна національна програма “Освіта” одним із основних шляхів реформування виховного процесу називає “організацію родинного виховання та освіти як важливої ланки виховного процесу і забезпечення педагогічного всеобучу батьків” [1, с. 6].

Педагогічні дослідження, вивчення практики сімейних взаємовідносин засвідчують, що інтенсивні процеси урбанізації й міграції населення, масовий виїзд батьків за кордон, втрата зв'язків між поколіннями у родині не завжди сприяють засвоєнню моральних та етичних цінностей народу, а відокремлення від батьківської родини веде до знищення кращих традицій та досвіду народної педагогіки щодо виховання дітей батьками. Це призводить до значних втрат не лише у царині моральності та духовності, а й у фізичному здоров'ї зростаючого покоління. Так згідно даних ЮНІСЕФ в Україні: 90% усіх підлітків мають відхилення в загальному стані здоров'я, з них 20% мають по 2 і більше захворювання; більшість дітей віком до 12-14 років (62%) та більше ніж 72% дітей віком 15-20 років вживають алкоголь; кожна третя дитина 12-14 років палить; кожний 5-ий підліток 15-18 років вживає наркотики; у віці 15-18 років 90% усіх вагітностей закінчилися перериванням вагітності. Ще однією з найбільшочіслих проблем нашого часу є зростання кількості дітей-сиріт. Кожна 8 дитина в інтернатних закладах є круглою сиротою, решта – сироти при живих батьках.

Ставлення батьків до проблем виховання дітей є також неоднозначним. Близько 70% батьків визнають всю відповідальність за навчання і виховання своїх дітей, 25% вважають, що виховувати дитину повинна сім'я, школа і суспільство, тому відповідальність необхідно ділити порівну. І понад 5% батьків взагалі знімають відповідальність за виховання своїх дітей [2, с. 6-12].

На сім'ю і школу суспільством покладено обов'язок виховувати особистість. Визнаючи школу провідною ланкою у розвитку особистості, потрібно зазначити, що без єдності зусиль з сім'єю, ефективність цього процесу буде низькою. Сім'я впливає на її всебічний розвиток: укладом спільного життя,

побутом, працею, традиціями, звичаями. Саме в сімейному середовищі дитина засвоює такі загальнолюдські поняття, як добро і зло, правда і кривда, корисне і шкідливе, тобто ті морально-етичні принципи на яких споконвіку ґрунтується педагогічний досвід народу.

Сім'я завжди була і залишається природним середовищем первинної соціалізації дитини, джерелом матеріальної і емоційної підтримки, необхідної для розвитку її членів, засобом збереження і передачі культурних цінностей від покоління до покоління. В сімейному середовищі, під керівництвом та з допомогою батьків дитина пізнає навколишній світ у всіх його складностях і багатограних проявах, тут проходить її громадське становлення, формується світогляд та естетичні смаки.

У шкільному віці основою родинного виховання є формування в дітей гуманістичної моралі, естетичної культури, готовності до праці, до захисту рідної землі, патріотичних почуттів. Воно має різні форми і відбувається на основі взаємодії дитини з середовищем. А позитивний вплив сімейного соціосередовища на формування особистості здійснюється лише в тому випадку, коли вона здатна сприймати його як орієнтир у своїй життєдіяльності.

Батьки виховують дітей не лише словом, переконанням, а й своїм власним прикладом, поведінкою. Вони впливають на дітей вже тоді, коли вони лише вступають у життя і вперше починають пізнавати навколишній світ. Тому виховний вплив сімейного середовища є особливо сильним. Перші дитячі враження – це найяскравіші враження. Вони зберігаються часто на все життя. При цьому зберігаються, на жаль, не тільки позитивні, а й негативні навички і звички. Тому що тільки в соціальному оточенні людина засвоює зразки поведінки й наслідує їх: спочатку під зовнішнім контролем, до якого відносяться батьки, школа та громадськість, а потім це може стати й основою саморегуляції особистості як такої.

Відомо, що сім'я – це середовище, де відбувається формування особистості дитини. Вплив сім'ї на дитину домінуючий унікальний, а багато в чому й незамінний. У сім'ї особистість формується в природних умовах, вихователі тут – найближчі й найдорожчі для дитини люди, з якими вона постійно спілкується і яким повністю довіряє. „Саме в сім'ї беруть початок світогляд, ідейні й моральні переконання, етичні й естетичні ідеали і смаки, норми поведінки, трудові навички, ціннісні орієнтації, дитина вперше прилучається до рідної мови, історії та культури свого народу, його традицій, звичаїв, обрядів, усього укладу життя” [3, с. 54].

Найбільшою перевагою сім'ї перед будь-яким суспільним осередком є родинне тепло і батьківська любов. Важко переоцінити значення сімейного середовища для нормальної життєдіяльності дитини. Воно для неї – джерело емоційного благополуччя, передумова повноцінного розвитку. Головним надбанням дитини, яка з перших днів росте в атмосфері батьківської уваги і піклування, є усвідомлення своєї значущості для рідних і відчуття захищеності, що виростає на цьому підґрунті. Звідси виникає радісне світосприймання, відкритість та готовність до співробітництва з дорослими, до спілкування з іншими дітьми.

Сьогоднішня сім'я звичайно відрізняється від тієї, в якій виховувались наші батьки та прадіди. У родини XXI століття інший уклад, інші ціннісні орієнтації, вища загальна освіченість. Намагання підмінити виховні функції батьків сплюндрували сім'ю, відчутно підірвали її педагогічні позиції, завдали тяжкого удару по родинно-шкільному вихованню, що спричинило духовне спустошення й асоціальну поведінку значної частини молоді, а складні матеріальні умови, реклама алкоголю, поширення наркоманії та порнографії посилили цю негативну тенденцію.

Дослідженнями встановлено, що 90-97% неповнолітніх правопорушників вихідці із неблагополучних сімей. Кожна п'ята дитина, хвора на невроз, перенесла розлуку з батьками. 60% відстаючих учнів ростуть у сім'ях без батька, 80% – у сім'ях із нездоровою моральною атмосферою. Шлюби, що розпалися, це не тільки особисте нещастя двох, це – діти, позбавлені одного з батьків, уваги, ласки, тепла батька або матері. Значно погіршилась організація соціальної роботи з дітьми, постійно скорочується кількість спортивних гуртків, секцій та клубів за інтересами. А ті, що виживають, втративши належну державну підтримку, стають платними. Тому, немов за геометричною прогресією, збільшується кількість дітей, що залишились напризволяще, і на тривалий час залишаються без догляду дорослих, батьків чи вихователів.

За даними статистики в Україні щороку розпадається понад 180 тис. сімей, у неповних сім'ях зростають 146 тис. дітей, понад 70 тис. дітей – сироти. Щороку понад 100 тис. громадян України, в тому числі батьки й матері, виїжджають у пошуках роботи та кращої долі. Свій вільний час діти проводять на вулиці, яка демонструє їм специфічні моделі поведінки. Статистика стверджує, що лише за один рік неповнолітні скоїли більше як 30 тисяч злочинів. За рахунок дітей шкільного віку молодшає “соціальне дно”. Все гострішою стає проблема профілактики підліткової злочинності, наркоманії й алкоголізму в українських школах [4]. Свідченням цього є події в освітніх закладах міст Чернівці, Миколаїв, Київ.

Ріст злочинності та правопорушень серед дітей та підлітків ще раз підтверджує, що настала потреба підвищити роль родинного виховання дітей, допомагати молодим людям зберегти сім'ю, бо вона в житті людини посідає особливе місце.

Підтверджується стара мудрість: хто не хоче давати гроші на школу, змушений давати їх на інші соціально-виправні установи. Далеко не завжди школа, як би вона не працювала, якими б методами не послуговувалася, здатна самостійно виховати в учня повагу до людської гідності, толерантність і любов до ближнього, справедливість і солідарність, тобто ті цінності, на яких стоїть наша європейська цивілізація. Це спонукає до налагодження нових форм співпраці школи, сім'ї, і громадськості, тому що лише спільними зусиллями можна вирішити окреслені проблеми.

Педагогічна мудрість школи будується на чеснотах родинної педагогіки і позитивних здобутках сімейного середовища. Відомий чеський педагог Я. Коменський на основі вивчення виховного досвіду сім'ї створив “материнську школу”. До багатих джерел народного виховання постійно звертався В. Сухом-

линський, будуючи "батьківську педагогіку", а забезпечення гармонії родинного і шкільного виховання належить до давніх педагогічних традицій нашого народу, української нації. Її відстоювали всі видатні українські вчені, культурні й освітні діячі, політики й державотворчі [5, с. 10-12].

Сьогодні кожний навчальний заклад створює власну систему виховної роботи, яка ґрунтується на традиціях українського народу і тісно пов'язана з позитивними надбаннями виховного середовища сім'ї. Адже середовище – це та "реальна дійсність, в умовах якої відбувається розвиток людини" [7, с. 351]. І як засвідчує аналіз середовища, у вихідців з якого спостерігаються негативні звички, найвища орієнтація на вживання шкідливих речовин розвивається у підлітків з неблагополучних сімей, які не можуть забезпечити належного рівня родинного виховання і в яких створюються передумови для негативного формування особистості. Система родинно-сімейного виховання є надзвичайно важливою не тільки у житті кожної людини, а й усієї планети. Тому Генеральна Асамблея ООН, оголосивши Міжнародний рік сім'ї, визначила спільну для всіх країн тему: "Всі ми – одна родина", яка за своїм змістом і суттю відображає взаємозв'язок основного осередку суспільства і вселюдської родини. А 15 травня щорічно відзначається Міжнародний день родини, що є яскравим підтвердженням великого значення сім'ї в фізичному й духовному становленні конкретної особистості і суспільства загалом.

Висновки. Успішний розвиток дітей значною мірою залежить від дружної і узгодженої атмосфери сімейного середовища, спільної виховної роботи школи і сім'ї. Цю істину повинні добре засвоїти не тільки вчителі, а й батьки. Добре виховати своїх дітей – це не тільки найголовніший моральний, а й конституційний обов'язок кожного батька й матері.

1. Закон України "Про освіту". – Київ, 1997. – 16 с.
2. Доукіна О. Виховання молодших школярів у сучасній українській сім'ї // Початкова школа. – № 6. – 1997. – С. 6-12.
3. Сухомлинська О. Ідеї громадянськості й школа в Україні // Шлях освіти. – Київ, 1999. – № 4. – С. 50-55
4. Ющенко В. Турбота про вчителя – надія на майбутнє. Матеріали Всеукраїнського педагогічного форуму // Освіта України. 2005. № 38. С. 2-8.
5. Сухомлинський В. Батьківська педагогіка. – К., 1978. – 376 с.
6. Стельмахович М., Червінська І. Етнопедагогічні основи української національної школи-родини // Початкова школа – 1997. – № 5. – С. 10-12.
7. Волкова Н. Педагогіка. – К., 2001. – 464 с.

In the article is examined the influence of social-cultural environment of modern family on the forming of personality. Social-cultural environment of family is one of the leading educating institution and is an environment of primary socialization of a child.

Key words: social work, family, parents, to put, education, training, intercourse, conduct.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ У ВЗАЄМОДІЙ ДОШКІЛЬНИХ УСТАНОВ, ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ, СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ І СІМ'Ї

УДК 371.132

ББК 74.105

Галина Борин

ЧИННИКИ МІНЛИВОСТІ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО РОБОТИ З БАТЬКАМИ ДІТЕЙ РАЙНОГО ВІКУ

У статті розкриваються основні чинники необхідних змін у фаховій підготовці майбутніх педагогів до роботи з батьками дітей раннього віку

Ключові слова: чинники мінливості, культура родинного виховання, підготовка педагогів, батьки.

Педагогічні проблеми молодшої сім'ї знаходяться у площині несформованості педагогічної культури молодих батьків, тому актуальною є проблема її підвищення (В. Котирло, С. Ладивір, О. Скар, О. Савченко, Т. Кулікова та ін.). Найвагоміші з-поміж них – недооцінка періоду раннього дитинства для формування особистості (він характеризується інтенсивним розвитком клітин кори головного мозку, що вимагає створення сприятливого морально-психологічного клімату в родині, відповідних матеріально-побутових умов і медико-гігієнічного догляду; ігнорування віковими та індивідуальними особливостями дитини, її потребами в любові та опіці спричинюють негативні наслідки в розвитку); відсутність знань, умінь і навичок виховання та забезпечення розвитку дитини; неспроможність логічного орієнтування в інформаційному полі, що поширює вітчизняні й зарубіжні здобутки про розвиток дітей до трьох років, які ініціюють уточнення, а. почати й повне переорієнтування пріоритетів у вихованні дітей із раннього віку, підходів до просвітницько-консультативної взаємодії з родинами вихованців. Вищезначене актуалізує підготовку педагогічних кадрів у вищих навчальних закладах шляхом успішного розв'язання суперечності між ускладненнями в професійно-педагогічній діяльності із сучасною сім'єю і змістом традиційної підготовки майбутнього вихователя ДПЗ.

Метою статті є аналіз чинників змін у фаховій підготовці майбутніх педагогів до роботи з батьками дітей раннього віку.

Поділяємо думки сучасних українських і зарубіжних учених В. Семиченко, В. Заслуженюка, Л. Свирської, Н. Петрової, А. Герасимової, В. Кузнєцової, Дж. Стілберг про важливість становлення чіткої виховної позиції з перших місяців народження дитини. Отож, правомірно стверджувати, що формування педагогічної культури молодих батьків актуалізується саме з народженням малюка. Вважаємо, у цей період необхідно вчасно надати батькам просвітницько-консультативну підтримку в справі виховання та розвитку дитини з раннього віку, яка враховує актуальні проблеми молодшої сім'ї: соціально-економічні та педагогічні.

На сучасному етапі нагромаджено певні здобутки у вихованні та розвитку дітей з раннього віку. Результати вивчення наукової літератури свідчать про важливість зазначеного вікового періоду у формуванні та розвитку майбутньої особистості та ролі батьків, сім'ї у цьому процесі. Визнання ученими (Н. Аксаріна, Т. Алексєнко, Н. Виноградова, О. Кононко, Г. Ляміна, Т. Маркова, М. Щелованов та ін.) періоду раннього дитинства в житті людини як сензитивного, в умовах якого закладаються першооснови наступного розвитку особистості, дає можливість однозначно розв'язувати питання про залежність формування майбутньої особистості від сформованої педагогічної культури батьків та рівня професійної підготовки педагогів.

Учені виділяють характерні особливості сучасних молодих сімей, серед яких є недостатня можливість якісно виконувати свої функції (побутову, виховну, рекреативну та ін.). Це спричинює ускладнення внутрісімейних стосунків, зростання кількості конфліктів, порушенню загального мікроклімату сім'ї, що провокує виникнення педагогічних помилок: споживацький стиль виховання, де матеріальне благополуччя посиднується з повною бездуховністю; відсутність емоційних контактів батьків із дітьми, теплих взаємовідносин; гіперопіка з боку матері; агресивне відношення одного з батьків.

Взаємозв'язок виконання сім'єю основних її функцій із потребами дітей раннього віку зображено на рис. 1.

Як показує схема, існує пряма залежність між основними потребами дітей раннього віку та виконанням батьками функцій сім'ї. Відсутність у родинному середовищі сприятливого морально-психологічного клімату, відповідних матеріально-побутових умов та медико-гігієнічного догляду, неврахування вікових та індивідуальних особливостей дитини, незадоволення потреби в любові та опіці можуть спричинити негативні наслідки як для дитини, так і для суспільства.

Вважаємо причинами батьківських помилок відсутність педагогічних і психологічних знань, досвіду спілкування з дітьми певного віку, несформованість педагогічного мислення, навичок догляду за дітьми, некритичне ставлення до особистості педагогічної діяльності, небажання самовдосконалюватись і підвищувати роль загальної та педагогічної культури. Це призводить до виникнення педагогічних проблем молоді сім'ї:

1) недооцінка етапу раннього дитинства в розвитку особистості, незрозуміння його самооцінності та унікальності;

2) недостатня готовність молодих батьків до реалізації виховної функції, причина якої приховано в обмежених знаннях із педагогіки, психології та фізіології, що виявляється в несформованості навичок догляду та умінь спілкуватися з дітьми;

3) некритичне ставлення до особистості педагогічної діяльності та здатності до прогнозування виховного процесу в сім'ї і його наслідків.

Результати статистичного аналізу, аналізу теорії і практики щодо особливостей виховання дітей раннього віку в умовах сім'ї та результати емпіричного

дослідження свідчать, що основними чинниками, які провокують вищезазначені проблеми молоді сім'ї є [1], [2]:

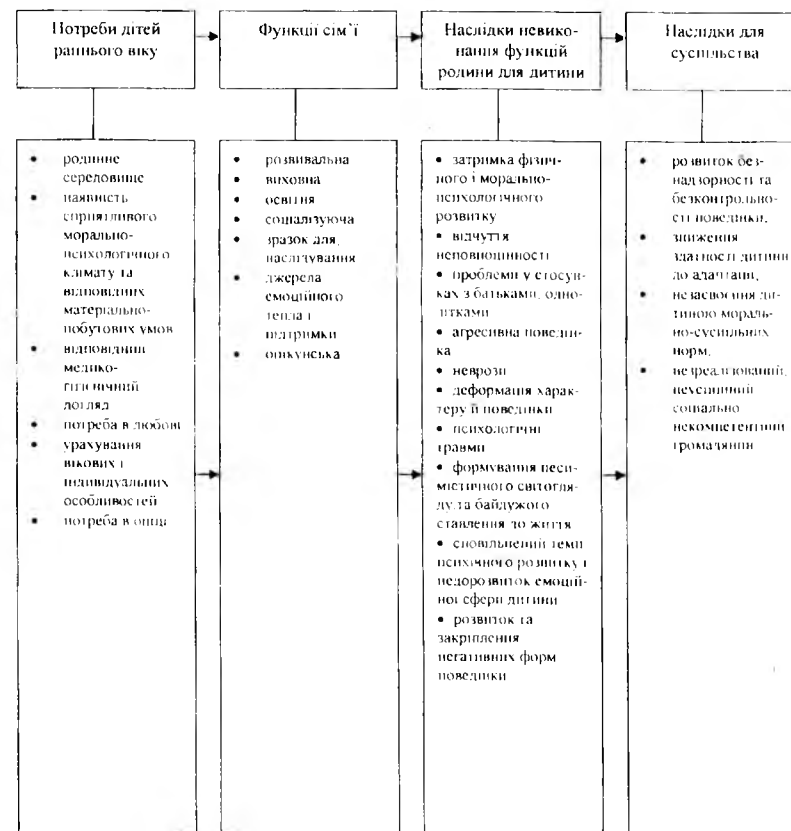

Рис. 1. Взаємозв'язок реалізації основних потреб дітей раннього віку з функціями сім'ї щодо розвитку дитини.

• **нуклеаризація** – перетворення сім'ї, що складалась раніше з трьох-чотирьох поколінь у сім'ю з двох поколінь, що значно послаблює можливості передачі соціального, у тому числі сімейного досвіду від старших поколінь;

• **послаблення родинних зв'язків**, урбанізація, територіальна розмежованість сімейних колективів, підвищена мобільність молоді у сфері професійних, побутових інтересів, дозволяє;

• **зміна стандартів поведінки**, сімейних цінностей протягом життя одного покоління призводить до повної або часткової переоцінки досвіду сімейного життя, який є у старшого покоління;

- зменшення кількості дітей у сім'ї, орієнтація на одну дитину не зможе відтворити природну школу підготовки майбутніх батьків за рахунок старших із меншими;

- збільшення кількості та складнощів побутових проблем, характером праці батьків та часу, який відводиться спілкуванню з дітьми (зайнятість жінок-матерів на виробництві послаблюють можливості їх позитивного впливу на дітей);

- зниження віку молодят та збільшення кількості розлучень свідчать про неадаптацію їх готовність до виконання ролі чоловіка і дружини, батька і матері; про недооцінку ролі сім'ї в житті суспільства і кожної людини зокрема;

- склад сім'ї (повна-неповна, з одною дитиною чи кількома, структурні зміни в сім'ї викликають розширення або звуження сімейного спілкування і створюють нові умови для виховання);

- несприятливий емоційно-психологічний мікроклімат у сім'ї: особистісні якості її членів, рівень загальної культури, ціннісних орієнтацій, стилю спілкування, ступінь взаємної згоди подружжя, визначеність й додержання стратегії виховання дитини;

- здоров'я батьків і дітей, наявності соціально-побутових умов і можливостей самореалізації особистості.

- зміна ціннісних орієнтацій (втрата традицій виховання і моральних цінностей, розвиток дитячої і молодіжної субкультури на основі нетрадиційних норм духовності і моралі);

- згорання системи виховної роботи з батьками за місцем проживання;

- неготовність педагогів працювати з батьками дітей раннього віку.

Усе це провокує кризу сім'ї (нестабільність сім'ї, розлучення, народження позашлюбних дітей, поширення громадських шлюбів, зростання сімейного алкоголізму, асоціальна поведінка молодих батьків). Кризу сім'ї Т. Шанкова [3] визначає як ціннісний конфлікт між особистістю та суспільством відносно народження та соціалізації дітей, який призводить до невиконання сім'єю репродуктивної функції та функції соціалізації дітей.

Аналіз найбільш поширених методів сучасного сімейного виховання свідчить про намагання молодих батьків знайти індивідуальний підхід до своєї дитини та сприяти її первинній соціалізації, але їм бракує спеціальних навичок, знань і вмінь. Це призводить до численних батьківських помилок.

Таким чином, на основі вивчення психологічної, соціологічної та соціально-педагогічної літератури та проведеного емпіричного дослідження виявлено основні чинники змін до фахової підготовки педагога-вихователя (рис. 2). Їх можна класифікувати на соціально-економічні та педагогічні. До соціально-економічних відносимо: зростання нестабільності сім'ї; деформація сімейних стосунків: безробіття; складне матеріальне становище; відсутність необхідних житлових умов; зниження цінності інституту сім'ї в суспільстві; бездуховність; деформація ціннісних орієнтацій; малодітність; нуклеаризація сімей.

До педагогічних проблем відносимо: низький рівень сформованості педагогічної культури молоді сім'ї; відсутність готовності до материнства і батьківства; зниження виховного потенціалу сім'ї; відсутність чіткої єдиної

стратегії виховання дітей у родині; несприятливий емоційно-психологічний характер взаємозв'язків між членами родини; жорстке поводження з дітьми; подолання стереотипів; занижене відчуття відповідальності за виховання та розвиток майбутньої особистості; недооцінка батьками важливості періоду раннього дитинства; втрата традицій виховання і деформація моральних цінностей; втрата довіри батьків до фахового рівня педагогів; неготовність педагогів працювати з батьками дітей раннього віку.

Соціально-педагогічний стан молоді сім'ї вимагає необхідності уточнення або й повної зміни позицій щодо виховання дітей з раннього віку в умовах сім'ї, а також у підходах до просвітницько-консультативної взаємодії з родинами вихованців. Ураховуючи вищевикладені чинники, вважаємо, що за сучасних несприятливих соціально-економічних, соціокультурних умов функціонування молоді сім'ї варто створити консультативні пункти за місцем проживання, посилити педагогічне патрунування з метою надання її членам консультативної допомоги у справі виховання та розвитку дитини з раннього віку. Дана робота сприятиме посиленню відповідальності батьків за життя, виховання та розвиток дітей; сприятиме формуванню педагогічної культури молодих батьків з етапу народження дитини шляхом набуття знань з педагогіки і психології розвитку особистості, набуття вмінь і навичок догляду за дітьми.

Отож, питання виховання та розвитку дітей раннього віку, а також визначальна роль батьків у цих процесах є важливими в історико-педагогічному контексті наукового пошуку. Просвітницько-консультативна підтримка батьків є особливо актуальною на сучасному етапі. Ускладнення в роботі з батьками дітей раннього віку в сучасних умовах, а також невідомість педагогів та студентів-випускників до просвітницько-консультативної роботи з батьками вимагає розробки моделі, обґрунтування організаційно-педагогічних умов підготовки майбутніх педагогів до роботи з батьками дітей раннього віку. Цьому передусє обґрунтування законодавчо-нормативних засад підготовки сучасних майбутніх педагогів до просвітницько-консультативної діяльності.

1. Алексєнко Т. Педагогічні проблеми молоді сім'ї: Навч. посібн. К.: ІЗМН, 1997. 116 с.
2. Маятко. Програма виховання дітей дошкільного віку / Упорядник З. Плюхій. К. 1999. – 286 с.
3. Шанкова Т. Соціально орієнтована підготовка майбутніх учителів початкової школи до роботи з батьками: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Житомирський держ. педагогічний ун-т ім. Івана Франка. Житомир, 2002. 224 с.
4. Методичні рекомендації до програми розвитку та виховання дитини раннього віку "Зернятко" / За ред. О. Кононко. – Кобза, 2004. 188 с.

In the article the basic factors of necessary changes open up in the professional readiness of future teachers with parents children of early age

Key words: *factors of changeability, culture of domestic education, preparation of teachers, parents.*

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ШКОЛИ І СІМ'Ї

У статті на основі філософсько-педагогічних досліджень розкрито сутність виховної взаємодії школи та сім'ї.

Ключові слова: філософсько-педагогічні дослідження, виховна взаємодія школи та сім'ї, сімейне виховання.

У програмних документах, що визначають перспективи розвитку вітчизняної освіти (Державна національна програма „Освіта” (Україна XXI століття) (1994), Національна доктрина розвитку освіти (2002) та ін.), передбачається проведення освітньої політики, спрямованої на активізацію участі батьків у діяльності навчальних закладів. На жаль, у пострадянський період інтенсивність співпраці школи з батьками учнів істотно знизилася, що, безумовно, відбилося на якості навчання і виховання.

Останнім часом спостерігається прагнення відновити на новій основі єдність шкільного і сімейного виховання. Посилився інтерес дослідників до цієї проблематики. Так, у дисертаційних роботах Л. Жваво, С. Бойматова, О. Кузьменко, О. Штіхалюк розглядається проблема формування загально-людських цінностей, моральних якостей учнів у процесі взаємодії школи та сім'ї. Досліджуються історико-педагогічні аспекти роботи загальноосвітніх шкіл із сім'ями (Л. Дудник, О. Мальцева, Л. Цибулько). При цьому вчені-педагоги майже не торкаються питань, пов'язаних із характером взаємин названих виховних інститутів. А тим часом в умовах кардинальних перетворень у всіх сферах життя українського суспільства, питання, що стосуються характеру, стилю відносин школи і сім'ї, набувають особливої актуальності і значущості.

Мета цієї статті полягає в тому, щоб розкрити сутнісні характеристики найбільш продуктивної, на наш погляд, форми зв'язку школи і сім'ї – взаємодії.

У філософській літературі взаємодія розглядається як загальна форма зв'язку речей або явищ, що здійснюється в їх взаємній зміні. Зміст цього процесу зумовлений природою складових елементів. Одна зі сторін взаємодії, а саме та, з якою починається новий виток розвитку, є такою, що веде (провідною – Л.В.) – [4, с. 250].

Це визначення піддавалося критиці, уточнювалося. Р. Аронов резонно зазначив, що воно має дуже загальний характер і не розкриває специфіки цієї форми зв'язку. Взаємодія, на його думку, є зв'язком між матеріальними явищами, що полягає в тому, що вони взаємно зумовлюють і переходять один в одного [2, с. 46]. Саме в цьому і виявляється особливість взаємодії як форми зв'язку. Аналогічного погляду дотримуються Р. Імамалієва, В. Князевий, В. Чусовітін та ін.

Необхідно звернути увагу ще на один момент приведеного визначення. У ньому зазначено, що одна зі сторін взаємодії, а саме та, з якою починається кожен новий виток розвитку, є такою, що веде, тобто активною. Навряд чи

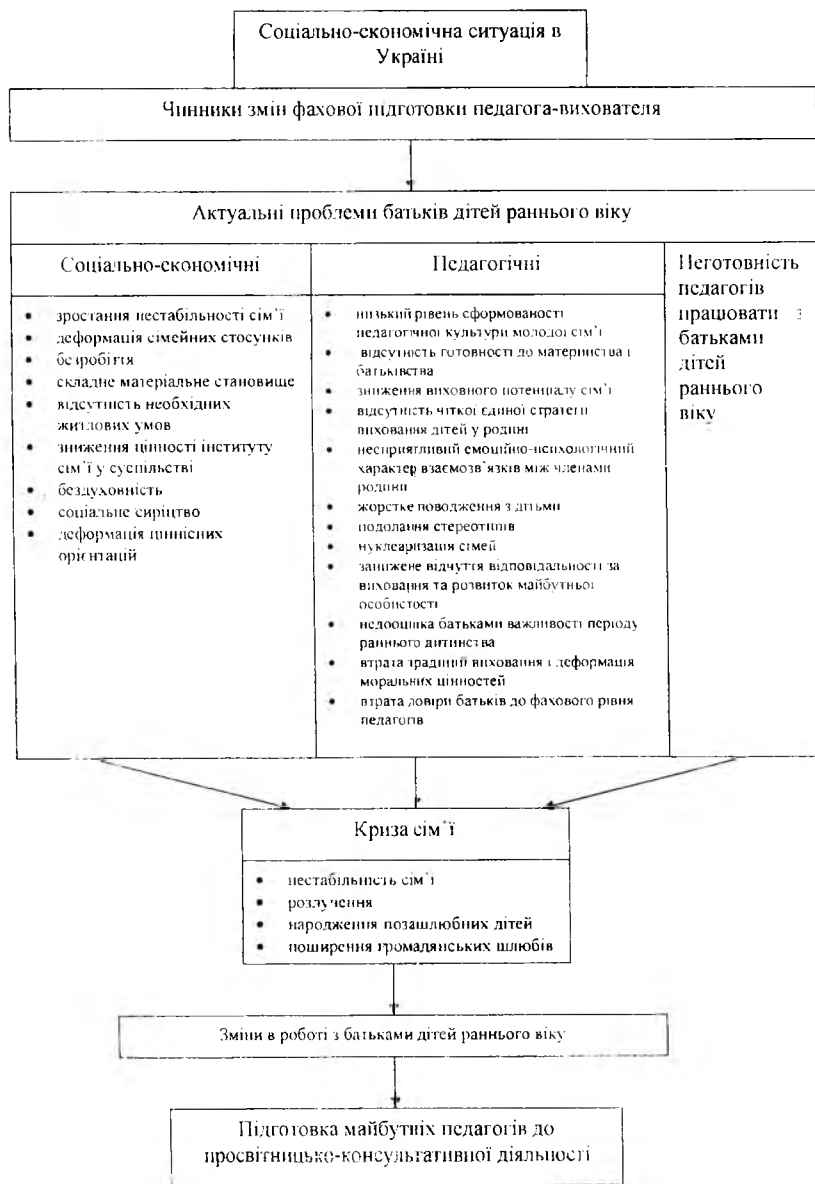

Рис. 2. Основні чинники змін фахової підготовки педагога-вихователя

можна погодитися з подібним твердженням. У нас немає підстав до виділення абсолютно активного й абсолютно пасивного у взаємодії, тим більше за таким критерієм. Необхідно визнати правильною думку В. Огородникова, котрий підкреслив: "активність того чи іншого моменту взаємодії визначається результуючою зміною" [6, с. 55]. Тому активне й пасивне у взаємодії змінюються місцями. За такого підходу й реактивна сторона, а не тільки та, з якою починається виток розвитку, може виявитися активною.

Цікавим виявляється положення А. Аверьянова про те, що будь-яка взаємодія має змінний характер, її напруженість, інтенсивність коливаються. У ній пульсують, періодично змінюють один одного протидія і сприяння [1, с. 121].

Зазначимо, що в перерахованих роботах взаємодія розглядається в онтологічному плані, тобто як певна сторона реальних зв'язків навколишньої дійсності. При цьому часто філософи просто перераховують приклади цієї форми зв'язку, розчиняють її в безлічі часткових характеристик. Специфічні властивості взаємодії як цілого не розкриваються.

Особливий інтерес становить для нас логіко-гносеологічний аспект розгляду взаємодії, що характеризує її як загальну універсальну форму зв'язку. І. Жбанкова підкреслює процесуальний характер взаємодії і вважає, що її необхідно розглядати не тільки як просторову систему, тобто обмежуватися характеристикою взаємодіючих сторін, їх відокремлених ознак, властивостей і функцій, але й як тимчасову систему, тобто охарактеризувати початок взаємодії, етапи, тенденції її розвитку [3, с. 49]. Характер відносин між загальною і специфічною взаємодією вивчав Р. Сарсенов, котрий підкреслив, що загальна взаємодія не є думкою, ідеєю, яка абстрактно накладається на цілу низку процесів, а предстает об'єктивно реальною як найбільш конкретний зміст поняття, що має велике гносеологічне значення. Особлива, специфічна взаємодія – це прояв загальної, їй властиві всі характеристики останньої. Логіка розгортання загальної та особливої взаємодії співпадають, тому можливо й необхідно використовувати характеристики загальної взаємодії в аналізі конкретних процесів.

Логіці розгортання універсальної взаємодії присвячене дисертаційне дослідження О. Чернишева, який абсолютно справедливо зазначає, що дану категорію філософи застосовують для характеристики зв'язків і відносин предметів, що знаходяться в стані зміни та розвитку. Але ж відомо, що предмети і явища можуть знаходитися і в стані відносної стійкості, ізольованості, співіснування. Оскільки взаємодія володіє характеристикою універсальності, то потрібне таке визначення цього поняття, яке б давало змогу досліджувати і зв'язок між цими відносно стійкими явищами та предметами. На думку О. Чернишева, повна структура об'єктивного процесу взаємодії включає такі моменти і водночас специфічні форми реальної взаємодії: а) відношення, б) зв'язок, в) зняття [7, с. 15].

Відношення, як форма взаємодії, визначає собою такий тип змін, який існує у вигляді потенційних можливостей. Два елементи, вступивши у

взаємовідносини, набувають можливості стати іншими, привласнивши собі зміст нового елементу, що з'явився, і тим самим змінити своє наявне буття. Необхідно зауважити, що взаємні зміни в такій формі взаємодії як відношення є фундаментом усіх подальших змін.

Діалектика процесу взаємодії тут не завершується і наступною її формою є зв'язок. Якщо у відношенні зміна властивостей кожного елемента здійснюється в сфері можливого, то зв'язок, як форма взаємодії, визначає характер змін у сфері їх реального існування. Елементи, що вступили у зв'язок, утворюють нову якість, їхні зміни відбуваються вже у складі новоутворення. Залежно від рівня і ступеня складності елементів, що вступили у зв'язок, вони виявляють різну міру активності стосовно один одного. Тому зміни, що відбуваються всередині кожного з них, можуть мати різні наслідки: або руйнувати, або підтримувати й укріплювати один одного.

Зняття є специфічною формою взаємодії на рівні цілісної системи. Воно характеризує зміни у внутрішній структурі нового цілого, визначає характер збереження і перетворення позитивного кожної зі сторін нового цілого. Зняття своїм змістом визначає перетворення, акумуляцію, організацію й управління проявом властивостей елементів для стійкого розвитку і функціонування цілого як системи.

Автор звертає увагу на те, що взаємодія є завжди цілісною, і жодна з її форм не може існувати у відриві від інших. Тому мова може йти лише про міру переважання однієї з них на певній фазі розгортання процесу з урахуванням його внутрішнього стану. На тій чи іншій стадії розвитку системи (становлення, розвитку або функціонування) домінуючою є одна з форм взаємодії.

Починаючи з 80-х років XX сторіччя, у зв'язку з тим, що трактування процесів виховання і навчання як взаємодії суб'єкта та об'єкта стало загальноприйнятим, серйозна увага приділялася розробці педагогічної концепції взаємодії. Його дидактичний аспект досліджувався Ю. Баганським, М. Даниловим, В. Красевським, І. Лернером, М. Скаткіним та ін., виховний – Х. Лійметсом, І. Мар'єнком. Результатом роботи педагогів у цьому напрямі стало введення в науковий обіг поняття "педагогічна взаємодія". Воно розглядається як особистісний контакт вихователя і вихованців, випадковий або навмисний, приватний або публічний, тривалий або короточасний, вербальний або невербальний, що має наслідком зміну їх поведінки, діяльності, відносин, установок [5, с. 18]. Особливо підкреслюється, що в процесі взаємодії обидва учасники виступають як паритетні, рівноправні, в міру своїх знань і можливостей, партнери.

Зазначимо, що педагогічна взаємодія в такому трактуванні стосується учасників педагогічного процесу і не розповсюджується на соціальні інститути.

Спираючись на результати аналізу філософської і педагогічної літератури, визначаємо взаємодію школи і сім'ї як їх взаємозумовлену дію однієї на іншу, яка сприяє взаємозбагаченню, нарощуванню і якнайповнішій реалізації особливих виховних можливостей. Провідною його стороною, залежно від ситуації, може виступати як школа, так і сім'я. Варто розглядати два аспекти взаємодії шкільного і сімейного виховання. Перший, певною мірою

представлений у наукових розробках, полягає в розгляді взаємодії як просторової структури. При цьому виявляються особливості взаємодіючих систем, їхні функції в системі взаємодії і т. ін. Другий аспект припускає розгляд взаємодії в процесуальному аспекті, тобто його початок, основні етапи, тенденції розвитку. Взаємодія школи і сім'ї як динамічний процес, що якісно змінюється, здійснюється, умовно кажучи, на різних рівнях і одночасно етапах: відношення, зв'язок, зняття. Взаємодія як відношення – це потенційна взаємодія. Воно означає, що у школи і сім'ї є властивості, завдання і функції, які роблять можливою їх дію один на одного. Взаємодія як зв'язок – момент безпосереднього взаємозумовленого впливу виховних інститутів у ході спільної діяльності. Зняття виступає як результат взаємодії і припускає появу нової якості, яка не є простою сумою виховних потенціалів школи і сім'ї.

Таким чином, взаємодія школи і сім'ї у вихованні учнів не означає, що ці виховні інститути поглинають, або підпорядковують один одного. Доречно підкреслити, що в радянській педагогічній теорії і практиці сімейне виховання якраз підкорялося шкільному і, більше того, ставилося питання про керівництво сімейним вихованням із боку школи, якій, як представникові держави, відводилася провідна роль. У системі взаємодії кожна з виховних сил зберігає свою специфіку, має можливість використовувати власний виховний потенціал. Розгляд взаємодії школи і сім'ї як просторової і тимчасової (процесуальної) структури дає змогу забезпечити її цілісність і ефективність.

1. Аверьянов А. Системное познание мира: Методологические проблемы. М.: Политиздат, 1985. С. 121.
2. Аронов Р. К категории взаимодействия // Некоторые вопросы философии. Кишинев, 1964. – № 4. – С. 46.
3. Жбанкова И. Проблема взаимодействия. Минск, 1971. – С. 49.
4. Ильенков Е. Взаимодействие // Философская энциклопедия. М., 1960. С. 250.
5. Каджаспирова Г., Каджаспиров А. Педагогический словарь. – М.: Академия, 2000. С. 18.
6. Огородников В. Познание необходимости. – М.: Мысль, 1985. С. 55.
7. Чернишев О. Концепция взаимодействия и методологические проблемы дизайна. – Автореф. дис. ... канд. филос. наук. Минск, 1982. – С. 15.

In the article on the basis of philosophical-pedagogical researches essence of an educate co-operation of school and family is exposed.

Key words: *philosophical-pedagogical researches, educate co-operation of school and family, domestic education.*

УДК:373.25.376

ББК 74.33

Валентина Вертузіна

РОЛЬ СІМ'Ї У ПІДГОТОВЦІ ДІТЕЙ З ВАДАМИ ЗОРУ ДО ШКОЛИ

У статті розглядаються актуальні для сьогодення питання залучення батьків дітей із вадами зору до підготовки їх до школи, наголошується на необхідності співпраці спеціальних дошкільних закладів і сім'ї з метою створення необхідних умов для розвитку особистості дитини з максимальним використанням її потенційних можливостей.

Ключові слова: *батьки дітей з вадами зору, підготовка дітей з вадами зору до школи, співпраця дошкільних закладів і сім'ї.*

На сучасному етапі розвитку суспільства актуальним залишається питання готовності дітей до школи. За даними психолого-педагогічних наук успішне навчання в школі можливе лише за умови, якщо на момент вступу дитина набула відповідного особистісного, інтелектуального та фізичного розвитку. Даній проблемі присвячені наукові дослідження А. Богуш, П. Головань, Н. Піжегородцевої, Г. Лаврентьєва, К. Главник, О. Кононко, Н. Стаденко, Т. Ілляшенко.

Однак, питання готовності до школи дітей з вадами зору ще недостатньо досліджено науковцями та практиками. Правда, останнім часом з'явилися певні публікації досліджень, які висвітлюють проблеми освіти, виховання і соціалізації людей з особливими потребами, в тому числі і дітей із вадами зору [1]. Н. Бондаренко працює над дослідженням проблеми соціальної адаптації дітей з порушенням зору в умовах загальноосвітньої школи [3]. Н. Гінесь досліджує питання навчання дітей, які погано бачать, в початковій школі [4]. Питанню охорони зору дітей присвячені наукові доробки А. Комякової. У дисертаційному дослідженні Т. Дегтяренко узагальнено практику навчання і виховання дітей із порушенням зору в спеціальних закладах освіти, розроблено модель комплексної системи корекційно-реабілітаційної допомоги дітям із вадами зору в дошкільному закладі, сформульовано методичні рекомендації з питань організації комплексної допомоги у спеціальних дошкільних закладах.

На жаль, у дослідженнях педагогів і психологів незначна увага надається ролі сім'ї на етапі підготовки дітей із вадами зору до навчання в школі. Незважаючи на те, що сьогодні в світовій педагогічній практиці зростає розуміння значущості унікального вкладу сім'ї в формування особистості (Г. Крайг, Р. Хілл), сім'я дитини з проблемами зору порівняно недавно стала об'єктом вивчення тифлопсихології і тифлопедагогіки. Дорослі, а в першу чергу батьки, не завжди розуміють, що дитина з певними фізичними проблемами перш за все дитина. У неї такі ж потреби і бажання, як і у всіх дітей. Часто батьки обмежують активні дії дитини в бігу, в стрибках, в бажанні читати, розглядати малюнки в книгах тощо, не аргументуючи свої заборони. Це може сприяти розвитку впевненості або інфантильності ("мені це не можна /не дозволяють/ робити"). Тому батьки повинні знати, що, виховуючи і навчаючи дитину, потрібно враховувати і її потреби, і особливості зору (В. Феоктистова). Розуміння такого підходу спонукатиме дитину оберігати свій зір, не

привертаючи уваги інших до певних проблем у здоров'ї. Це дасть можливість дитині з вадами зору відчувати себе комфортно серед ровесників і дорослих, особливо в перші дні перебування у школі. А підготовка цих дітей до школи повинна починатись ще з перших років життя, коли формуються психічні якості як здорової дитини, так і дитини з проблемами в фізичному і інтелектуальному розвитку, коли закладається фундамент розвитку особистості людини. Як підтверджує наука і практика, для дитини з порушеннями зору дуже важлива роль батьків у створенні сприятливого емоційного клімату (Л. Солнцева, С. Хорош, О. Вітковська).

Батьки, спілкуючись із дитиною, повинні навчитись вмінню переходити від мови зорових образів до мови тактильно-зорової. Дітей із обмеженими зоровими можливостями потрібно частіше притискати до себе, гратись їхніми руками та ніжками, щоб у них не закарбувався у голові образ навколишнього світу як чогось небезпечного, страшного, в якому краще не проявляти активності; батьки повинні розуміти серйозну помилку гіперопіка над дітьми, постійне обмеження дитини в рухах може спонукати до формування негативних навичок і звичок.

Дослідження педагогів і психологів підкреслюють необхідність звертати увагу на уміння дорослих спостерігати за діяльністю дітей, їхньою поведінкою. Адже спостереження дасть можливість батькам краще зрозуміти дитину і, проаналізувавши її діяльність, спланувати свою роботу з навчання і виховання. І. Феоктистова зазначає, що певне положення рук дитини під час сну може розповісти про її внутрішній стан, про напруженість або розслаблення. Наприклад, у дитини з вадами зору викривлено зорове підкріплення, тому і не закріплюється тактильне відчуття, тобто руки не доторкуються одна до одної усвідомлено. Це і є сигналом до того, щоб батьки, граючись з дитиною, розвивали тактильні відчуття пальчиків. Дитина ж з нормальним зором під час сну мимовільно рухаючи ручками часто з'єднає їх, а пізніше зорове підкріплення руху спонукає до усвідомленого повторення даного руху [7].

Важливою передумовою готовності до школи є вміння дитини орієнтуватись у просторі. Дитина з вадами зору знайомиться з простором на основі руху, але в зв'язку з зоровим порушенням темп розвитку рухового апарату у неї уповільнений, тому їй потрібна допомога з боку дорослих. Адже така дитина не чітко бачить оточуючих її предметів, в неї знижена потреба здійснювати необхідні рухи для пізнання навколишнього світу. Батьки повинні знати, які вправи проводити з дітьми з метою навчання їх рухів, адже часто дитині зі зниженим зором властиві некоординовані рухи рук і ніг, ходьба з широко розставленими ногами тощо. В майбутньому можуть виникнути певні проблеми у засвоєнні основних рухів, у формуванні навички написання букв.

Батьки часто не розуміють значення гри для розвитку дитини, тому необхідно дати їм знання про те, що в дошкільному віці гра є провідною діяльністю, в якій дитина пізнає оточуючий її світ, засвоює відносини між людьми, предметами, усвідомлює свою роль у сім'ї і суспільстві. Ці знання допоможуть дитині легше адаптуватись до шкільного навчання. Звичайно,

батьки дітей з вадами зору, навчаючи їх тій чи іншій грі, повинні досить ретельно підходити до вибору настільно-друкованих ігор, продумувати підбір предметів для сюжетно-рольових ігор, звертаючи увагу на зовнішній вигляд, колір, розмір, призначення, матеріал, з якого вони зроблені, дати можливість їх обстежити за допомогою різних аналізаторів. Питання формування невербальної комунікації засобами гри у слабозорих дошкільників є об'єктом дослідження І. Гудима. Батьки, які зацікавлені в розвитку своїх дітей, можуть поповнити знання щодо особливостей становлення та розвитку гри у дошкільників з порушенням зору, ознайомившись з результатами досліджень [5].

Одним із важливих завдань підготовки до школи є завдання навчити дитину з вадами зору спілкуватись із дітьми, які не мають такого дефекту. Це підготує їх до переходу в групу школярів. Ефективність адаптації значною мірою залежить від того, наскільки адекватно особистість сприймає себе й навколишній світ, власні життєві позиції, потреби і потенційні можливості, чи здатна до самооцінки, життєвого самовизначення. Головним дидактичним матеріалом для дитини з порушенням зору є саме життя, а не посібник. Тому важливо обов'язково знайти і закріпити ці знання в навколишньому середовищі. Потрібно, щоб існував тісний зв'язок між тифлопедагогами, вихователями, батьками. Батьки дітей з порушенням зору повинні також взяти участь у формуванні навичок самообслуговування і особистої гігієни. Адже в школі дитина повинна вміти самостійно складати речі, стежити за чистотою рук, обличчя, охайністю одягу, складати підручники і зошити в портфель, вміти користуватись олівцями, ручкою, гумкою тощо. А дитина, яка носить окуляри правильно їх носити, класти у футляр, стежити за чистотою скелець, оберігати їх від пошкоджень, за призначенням лікаря-офтальмолога міняти оклюзію. Ці навички повинні формуватись у дітей протягом всього дошкільного дитинства, а не тільки на етапі підготовки до школи.

Звичайно, готовність дітей до школи включає досить багато різних аспектів, але, якщо батьки будуть розуміти особливості розвитку своїх дітей, етапи цього розвитку, враховуватимуть індивідуальні особливості, то отримають бажані позитивні результати у вихованні й навчанні своїх дітей, що правда, для цього потрібен час, терпіння і знання. Сім'ї, в якій виховується дитина з вадами зору, досить важко самостійно професійно цілеспрямовано забезпечити формування і мовних, і невербальних засобів спілкування, підготувати дитину до школи, сформувати готовність до навчання. В зв'язку з цим зростає значення спеціальних дошкільних навчальних закладів у вихованні дітей з певними проблемами у розвитку, які покликані допомогти сім'ї у вихованні дітей і у підготовці їх до навчання в школі [3]. Просвітницька робота повинна бути спрямована на збагачення знань батьків про особливості пізнання дітьми з вадами зору навколишнього світу, на розуміння важливості використання дітьми збережених аналізаторів, при цьому не переоцінюючи їх важливості, намагаючись вправно коригувати і стимулювати діяльність ушкодженого органу зору, розвивати його функції. Форми роботи з батьками можуть бути різноманітними, але потрібно враховувати специфіку роботи з

батьками, які виховують дітей з вадами зору. Батьки по-різному ставляться до проблем у розвитку їхньої дитини і часто можуть не піти на контакт із вихователем чи тифлопедагогом. Адже для батьків хвороба дитини – це їх душевний неспокій, це замкненість чи агресивність, інколи нерозуміння того, що їм хочуть допомогти. Досить складно працювати з батьками, діти яких почали відвідувати спеціальний дошкільний навчальний заклад в 5-6-и річному віці. З ними було проведено анкетування з метою визначити мотивацію вступу дитини до дошкільного навчального закладу. На запитання, чому раніше їхні діти не відвідували днз, отримали відповіді, що “жалко було віддавати”, “боялись, що дитина буде плакати”, “розбі’є окуляри” тощо. Бажання батьків цих дітей було одне: підготувати дитину до школи, тобто навчити читати, писати, розмовляти іноземною мовою, відвідувати гуртки образотворчого мистецтва, хореографії... “щоб дитина була такою, як інші”. Аналіз відповідей вихователів на запитання анкети показав, що вони звернули увагу на складність роботи з даною категорією батьків, констатували, що бесіди, індивідуальні консультації часто не приносили позитивних результатів, батьки не тільки не розуміли проблем у розвитку їхніх дітей, але й не мали бажання спілкуватись із цієї проблеми з педагогами.

Проведена робота свідчить: плануючи роботу з такими сім’ями, працівники дошкільних закладів повинні ретельно підбирати тематику і зміст виступів, консультацій, лекцій, бесід, організовувати дні відкритих дверей, вечори запитань і відповідей, години відвертих розмов, презентації, круглі столи. Батьки мають стати одностудцями, зрозуміти, що здоров’я їхніх дітей знаходиться в полі зору і лікарів-офтальмологів, і тифлопедагогів, і вихователів, які здійснюють навчально-виховний процес протягом всього часу перебування дитини в спеціальному дошкільному закладі, формують готовність до школи поступово, враховуючи індивідуальні особливості розвитку. Щоб досягнути певного позитивного результату, потрібно працювати з сім’ями, які мають дитину з вадами зору, ще до того часу, коли батьки “дозріють віддати” дитину до дошкільного закладу чи школи. А ті сім’ї, які, зважаючи на певні обставини, не віддають дитину до дошкільного закладу, повинні бути в полі зору органів освіти. В 2007 р. був опублікований Інструктивно-методичний лист Міністерства освіти і науки України “Про систему роботи з дітьми, які не відвідують дошкільні навчальні заклади”, в якому зазначено, що форми залучення дітей до дошкільної освіти можуть бути різними і розмішуватись на базі приміщень загальноосвітніх навчальних закладів, клубів..., які відповідають санітарно-гігієнічним вимогам. Для батьків, які вирішили виховувати дитину самостійно, бажано організовувати консультації, центри роботи з батьками, де вони могли б отримати кваліфіковану консультацію педагогів та інших спеціалістів з питань навчання і виховання вдома. Дану роботу краще проводити на базі спеціальних дошкільних навчальних закладів у вихідні дні та у вечірні години.

Отже, зважаючи на вищесказане, необхідно відмітити важливу роль сім’ї у підготовці дітей з вадами зору до школи, яка допоможе їм подолати труднощі

на певному віковому етапі. Дорослі повинні пам’ятати, що джерела пізнання зрячих і дітей з патологією зору однакові, різні лише чуттєві засоби цього пізнання і потрібно навчитись їх комплексно використовувати в роботі з дітьми при навчанні їх сприйманню предметів і явищ навколишньої дійсності.

1. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Збірник наукових праць. – К., 2007. – № 4.
2. Білецька Л., Білецька І. Інклюзивне навчання: перші кроки в Україні. – Дошкільне виховання. – 2007. – № 4.
3. Бондаренко Н. Соціальна адаптація дітей з порушеннями зору в умовах загальноосвітнього навчального комплексу “Дошкільний заклад компенсуючого типу – середня школа з класами охорони та корекції зору” // Дидактичні та соціально-психологічні основи корекційної роботи у спеціальній школі: Наук.-метод. зб. – К., 2005.
4. Гінесь Н. Діти з вадами зору в сучасних типових навчальних закладах України: до постановки проблеми // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. Івано-Франківськ, 2003. – Вип. 9.
5. Гудим І. Формування невербальної комунікації засобами гри у слабозорих дошкільників // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки: Зб. наукових праць. – Харків, 2006. – Вип. 6. – Ч. 1.
6. Риков С., Лабайчук І. Медико-педагогічні аспекти реабілітації дітей з вадами зору // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки: Зб. наукових праць. Харків, 2006. – Вип. 6. – Ч. 1.
7. Феоктистова В. Развитие навыков общения у слабовидящих детей / Под ред. Л. Шипицыной. – Санкт-Петербург, 2005.

The article deals with the vital question of the parental participation in preparation the children which have eyesight problems for primary school, a special attention is emphasized on necessity of mutual work of specialized pre – school institutions and parents with the purpose of creation of necessary conditions for the development of the child’s personality making the best use of its potential.

Key words: parents of children flawy sight, preparation of children flawy sight to school, collaboration of preschool establishments and family.

УДК 37.013
ББК 74.900.55

Олег Вишничук

СПІВПРАЦЯ РОДИНИ ТА ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ

У статті визначені завдання родинного фізичного виховання, проаналізовані форми та умови співпраці сім’ї та школи.

Ключові слова: процес родинного виховання, співпраця родини та школи, фізичне виховання.

Постановка проблеми. Проблема взаємозв’язку сім’ї і школи – традиційна педагогічна проблема, яка актуалізується в сучасних умовах. Це зумовлено:

необхідністю її наповнення якісно новим змістом, домінантою якого має бути українська національна ідея, що з'єднає в собі ціннісно-сміслові координати діяльності соціальних інститутів; важливістю філософського, соціолого-педагогічного обґрунтування пріоритетної ролі школи і сім'ї як головних осередків формування національної культури. Саме вони значною мірою забезпечують відродження, збереження і розвиток національної культури. Це переконливо доведено в педагогічних працях К. Ушинського, С. Русової, Г. Ващенко, В. Сухомлинського; актуалізацією теорії особистісно спрямованого виховання, здійснення якого можливе лише у взаємодії педагогів і батьків.

В останні роки спостерігається погіршення стану здоров'я дітей. Для його збереження та зміцнення серед пріоритетних напрямів фізичної культури є організація профілактичної роботи в сім'ї та співпраця батьків із учителями фізичної культури. Разом із вчителями батьки повинні забезпечити умови для гармонійного розвитку і правильного виховання дітей в умовах сім'ї. В ситуації, яка склалася на сьогоднішній день, у багатьох дітей відсутня перспектива, до якої вони повинні прагнути, в сім'ях забуті прості форми організації занять фізичною культурою, які б могли з'єднати її, виховувати фізично здорових дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кризові явища сьогодення накладають свій відбиток на стосунки між школою і сім'єю, призводять до розриву існуючих зв'язків, негативно позначаються на практиці виховання дітей. Необхідність і невідкладність вирішення питань взаємодії сім'ї та школи підкреслюється в Державній національній програмі "Освіта (Україна XXI століття)". Протягом століть ця проблема незмінно привертала до себе увагу багатьох мислителів, літераторів, вчених (С. Полоцький, Ф. Прокопович, Ж.-Ж. Руссо, Т. Кампанелла, А. Дістервег, Й. Песталоцці, Г. Сковорода, М. Коцюбинський, І. Франко, К. Ушинський, М. Корф та ін.).

У витоків сучасної педагогічної думки про взаємодію сім'ї та школи стояли С. Шацький, П. Блонський, А. Макаренко, К. Ушинський. Вагомий внесок у розробку цієї проблеми зробили М. Євтух, В. Майборода, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко. Саме їх численні праці з питань співвідношення сімейного та суспільного виховання стали підґрунтям теоретичної розробки і практичної реалізації взаємодії батьківської та педагогічної громадськості у вихованні дітей. М. Данилевич [2] розробила та впровадила програму співпраці сім'ї та школи. Основні її розділи: урочні форми занять; позаурочні заходи за участю школярів та батьків; агітаційно-просвітницькі заходи для батьків та ін.

Такі кількісні в науковому представленні і тривалі в часовому відношенні дослідження проблеми взаємодії сім'ї та школи повинні були б призвести до її всебічного вивчення і розв'язання, дати відповіді на багаточисленні питання, що висувуються практикою. Однак, цього не сталося. Існуючі суперечності, що проявляються в розбіжностях між реальним станом взаємодії батьків і вчителів та їх дійсними потребами і запитами, а також між вимогами суспільства і недостатньою розробкою цих питань у педагогічній науці, залишають відкритою проблему співпраці родини та школи у фізичному вихованні дітей.

Мета статті: проаналізувати вплив сім'ї на фізичне виховання дитини.

Виклад основного матеріалу. Успішна реалізація завдань реформування й оновлення освіти, розбудови національної школи України значною мірою залежить від узгодженості зусиль сім'ї та педагогічних колективів навчальних закладів, їх співдружності та єдності цілей, завдань, змісту виховання зростаючих поколінь. Первинним виховним інститутом є сім'я з її мікросередовищем, традиціями і соціальним досвідом, який хоча й не існує ізольовано від суспільства, залишається певним чином відокремленим осередком зі своїми цінностями та установками. У процесі розвитку, виховання й навчання поколінь школа входить у безпосередні взаємостосунки з батьками учнів, стикається з їхнім впливом, враховує його і певним чином корегує. Від того, наскільки злагодженими будуть взаємини цих двох інститутів, багато в чому залежить успіх формування особистості дитини [2].

Фізичне виховання в сім'ї передбачає вирішення таких завдань:

- збереження і зміцнення здоров'я;
- підвищення фізичної та розумової працездатності;
- загартування організму, підвищення його адаптаційних можливостей, опірності;
- всебічний фізичний розвиток, що є критерієм якості та ефективності системи фізичного виховання дітей загалом;
- розвиток у дітей рухових якостей за рахунок систематичного виконання фізичних вправ;
- озброєння дітей теоретичними знаннями з валеології, гігієни, фізичної культури й спорту;
- виховання у дітей стійкого інтересу, потреби до систематичних занять фізичними вправами;
- можливе усунення недоліків та вад фізичного розвитку (порушення постави, плоскостопості тощо).

Як для педагогічної теорії, так і для практики до недавнього часу при визначенні взаємин школи та сім'ї щодо здійснення виховного впливу на особистість дитини, характерним було вживання досить широкого кола понять, основними з яких були "робота школи з батьками", "спільна діяльність школи і сім'ї", "єдність сімейного і суспільного виховання", "взаємозв'язок", "спільні зусилля", "узгоджені дії", "співпраця сім'ї та школи", "взаємодія" тощо. Однак, аналіз науково-педагогічної, психологічної, методичної літератури, дає змогу зробити висновок, що всі вищезазначені поняття використовувалися в педагогічній теорії для позначення певних дій із боку школи, як інституції суспільного виховання стосовно сімей учнів. Заміна одних понять на інші свідчить про розвиток цього процесу, про певну зміну підходів і пріоритетів у визначенні його сутності.

Новими ідеями збагатив теорію сімейного виховання, зокрема проблему його взаємодії з суспільним, видатний педагог-гуманіст В. Сухомлинський, який вважав, що без її дієвого розв'язання неможлива ні сім'я, ні школа, ні моральний прогрес суспільства. На його думку, педагогіка повинна стати наукою для всіх – для вчителів і батьків. Предметом особливої уваги

педагогічного колективу школи завжди має бути здоров'я та гармонійний розвиток учнів.

Семидесяті роки характеризуються глибоким науково-теоретичним пошуком у галузі взаємодії сім'ї та школи. У педагогіці спостерігаються намагання обґрунтувати цей союз, підвести його під наукову основу, конкретизувати шляхи та основні напрями його досягнення.

На початку 80-х років проблема взаємодії сім'ї та школи набула подальшого розвитку: розроблялись педагогічні основи, шляхи і форми її здійснення. Бурхливий фізичний розвиток у підлітковому віці вимагає від вчителя піклування про гармонію фізичного і розумового розвитку.

Поряд з вищезгаданими з'являються дослідження, присвячені виявленню педагогічних умов, змісту, форм співпраці вчителів і батьків дітей різних вікових груп. Дослідники зосередили основну увагу на підвищенні педагогічної культури батьків. Із цією метою ними розроблялися відповідні програми роботи з батьками. Всі реалізовані заходи мали одну мету: підпорядкувати сім'ю школі, доручивши останній керівництво сімейним вихованням, ввести суворий контроль за вихованням дітей в позаурочний час, перетворивши зміст сімейного виховання в аналог суспільного, в даному випадку, шкільного.

Сучасний етап розбудови національної школи вимагає розробки нових підходів до проблеми взаємодії сім'ї та школи у вихованні дітей.

Роль сім'ї у фізичному вихованні дітей, як відомо, велика і відповідальна. Батьки й особи, що їх замінюють, зобов'язані турбуватися про фізичний розвиток і зміцнення здоров'я дітей. Але, далеко не в кожній сім'ї приділяється належна увага такому життєво важливому виховному моменту.

Сім'я – перша школа виховання. Діти засвоюють спосіб життя батьків, у сім'ї закладаються та формуються основи вмінь, навичок і звичок, визначається життєва позиція, в тому числі відношення до фізичної культури, на що суттєво впливає рівень освіченості у цьому питанні батьків.

Із першого року життя дитини батьки пильно стежать за її здоров'ям, руховою активністю, фізичним розвитком. Із ростом дитина міцніє, оволодіває рухами і первинними навичками самообслуговування та йде до школи, інтерес батьків до її фізичного виховання поступово зменшується. Пріоритет у процесі соціального формування підлітка належить сім'ї. Суспільство і держава повинні спрямовувати свої зусилля на розвиток її виховного потенціалу, надання всебічної допомоги і гарантування соціального захисту.

Найчастіше основним фактором впливу на фізкультурно-спортивні інтереси і захоплення учнів середнього шкільного віку є вплив батьків та інших членів сім'ї. На жаль, більшість батьків хвилюють успіхи дітей у навчанні з інших предметів, результати навчання у музичній школі тощо. Робота дітей на уроках фізичної культури, їх позаурочна спортивна діяльність залишаються в багатьох сім'ях поза контролем і увагою батьків [1].

Найкращим методом виховання звички до занять фізичними вправами є особистий приклад батьків. Якщо він обмежується лише словесними

наполяганнями і розмовами про користь занять фізичними вправами та переглядом спортивних телепередач, то час, витрачений на подібне “фізичне виховання”, пройде даремно.

Пасивне ставлення батьків до фізичної культури можна пояснити відсутністю необхідних знань про її роль у гармонійному розвитку людини, про форми організації і методи фізичного виховання в сім'ї. У такій ситуації першим на допомогу повинен прийти вчитель фізичної культури. Школа має бути стимулятором сімейного фізичного виховання, як представниця державного виховання.

В якості основних форм пропаганди слід застосовувати: виступи вчителя фізичної культури на загально-шкільних батьківських зборах; лекції, бесіди, доповіді; батьківські конференції, націлені на показ існуючої практики фізичного виховання конкретних сімей; проведення відкритих уроків фізичної культури, де батьки отримують можливість спостерігати своїх дітей безпосередньо в процесі занять фізичними вправами. Такий “аргумент” для батьків учня, який відстає у фізичному розвитку від своїх ровесників, більш вагомий, ніж словесні переконання. Як показує практика, запрошення батьків на відкриті уроки фізичної культури – дієвий засіб підвищення авторитету фізичної культури серед батьків і школярів.

До форм роботи належать також позакласні заняття для батьків, фізкультурно-оздоровчі заходи: “Веселі старты”, “Мама, тато, я – спортивна сім'я”, “Дні здоров'я”, спортивні вечори, тематичні виставки [3].

Усі ці форми дають змогу вирішити питання педагогічної освіченості батьків, залучити їх до активної, постійної і цілеспрямованої виховної діяльності в процесі фізичного виховання дітей.

Школа може допомогти батькам у процесі фізичного виховання дітей за умови, що вона становить єдиний цілісний організм, який чітко знає вимоги до учнів і акцентує свої зусилля на провідній ролі сім'ї в забезпеченні гармонійного розвитку дітей, зміцненні їхнього здоров'я.

Продумана і цілеспрямована робота педагогічного колективу з батьками допомагає останнім скласти більш повну картину навчання, фізичного розвитку і фізичної підготовленості дітей, участі їх у суспільних справах, взаємин із ровесниками, яка в домашньому оточенні іноді не завжди розкривається. Але, головне, що вчителі і батьки стають одностайними у їх прагненні виховати повноцінну, морально і фізично здорову людину.

У практиці фізичного виховання переважно відсутня єдність сім'ї та школи. Значна частина батьків хотіла б перекласти всі турботи про фізичне виховання повністю на школу. Бажання “захопити владу” у свої руки немає ні в сім'ї, ні в школі. Навпаки, кожний компонент цієї пари намагається перекласти всю складність виховання на іншого [4].

Співпраця сім'ї і школи – важливий чинник успішного розв'язання завдань фізичного виховання зростаючого покоління. Умови, можливості для фізичного виховання дітей у школи і сім'ї різні, відповідно по-різному будуть розв'язуватися завдання освітнього й оздоровчого характеру. Руховим діям дітей навчає переважно школа. Для оздоровчо-загартувального впливу на дитячий

організм, формування правильної постави та гігієнічних навичок, виховання культури поведінки – сім'я має кращі умови, ніж школа. Врешті-решт, ні школа без сім'ї, ні сім'я без школи не зможуть успішно розв'язати завдання фізичного виховання дітей. Створення в сім'ї відповідного мікроклімату безпосередньо буде сприяти формуванню психологічної установки учнів на щоденні заняття фізичною культурою, в тому числі – самостійні. Вони дають змогу збільшити об'єм рухової активності і тим самим сприяють зміцненню здоров'я дітей, підвищенню рівня їх фізичної підготовленості.

Висновки. Отже, в основі фізичної пасивності людей лежать, як правило, недоліки виховання в сім'ї. Відсутність фізичного виховання, або неправильний підхід до його проведення часто зумовлений браком необхідних знань батьків про роль фізичної культури у гармонійному розвитку дитини, про методику організації і проведення фізичного виховання дітей. У такій ситуації школа повинна бути стимулятором фізичного виховання, як представниця державного виховання. Тому, проблема об'єднання школи з батьками для активізації залучення дітей до занять фізичними вправами та підвищення фізкультурної освіченості батьків є на сьогодні актуальною. Співпраця сім'ї та школи – один із найефективніших та найекономічніших шляхів виходу з кризи, яка склалася в області фізичного виховання зростаючого покоління.

1. Бальсевич В., Запорожанов В. Физическая активность человека. К.: Здоров'я, 1987. – 224 с.

2. Данилевич М. Співпраця сім'ї та школи у фізичному вихованні учнів середнього шкільного віку: Автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту (24.00.02) / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 1999. – 17 с.

3. Жигун К. Формування інтересу до фізичної культури у дітей шкільного віку в системі сім'я – школа // Наук. вісн. ВДУ. – 1999. – № 7.

4. Пасічник І. Організація профілактичної роботи в сім'ї // Медицина третього тисячоліття. – ХДМУ. – 2003. – С. 71-72.

In the article set tasks of domestic physical education, analyzed forms and terms of collaboration of monogynopaedium and school.

Key words: *process of domestic education, collaboration of family and school, physical education*

УДК 37.041+789

ББК 74.580

Ліна Вознюк, Богдан Кіндратиук

ФОРМУВАННЯ ІНТЕРЕСУ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО ВИВЧЕННЯ ДЗВОНОЗНАВСТВА

Розглядаються педагогічні засади формування інтересу майбутніх педагогів до вивчення дзвонознавства. Вияснено, що становленню та розвитку зацікавленості студентів ним сприяє створення низки виховуючих ситуацій як

посадання в кожній, відповідно до поставлених завдань, відібраного змісту, методів і форм роботи.

Ключові слова: *виховуючі ситуації, інтерес майбутніх педагогів до вивчення дзвонознавства, дзвонознавство.*

Родинна культура особистості включає різнобічні знання стосовно духовного життя. Діти часто запитують дорослих про церкву й дзвіницю, призначення в богослужінні співу та дзвонів, що таке „сакральний” і чому треба знімати головний убір, коли звучать повільні удари дзвона тощо. Тому батькам необхідна певна підготовка в сфері дзвонознавства. Відповідно це потребує адекватної підготовки педагогів. Уже досліджено минулий досвід організації цілісного педагогічного процесу щодо релігійно-морального виховання зростаючого покоління та запропоновано шляхи використання цього надбання в сучасних умовах [1], однак тут відсутні відомості про церковні дзвони й дзвоніння.

Нині спостерігається особлива увага дослідників до дзвонарства, що активізувала студії історії дзвонів, їх розповсюдження в Україні, звичаї дзвоніння. Їхніх функцій в житті людей, передусім зв'язок із церковним ритуалом, чого не вистачало в радянську добу [4]. Сформувалася нова галузь науки – українське дзвонознавство, предметом якого є вивчення дзвонів і всього того, що з ними пов'язано. У засобах масової інформації повідомляється про лікувальну дію музики дзвонів на здоров'я людей, що намагаються довести науковці й розробити методику оздоровлення засобами церковних дзвонів [7]. Водночас розглядаються шляхи підготовки майбутніх педагогів до використання відомостей про дзвони та їхньої музики в роботі з дітьми й підлітками. Передусім привернута увага до виховання дошкільників, адже формування їхнього шанобливого ставлення до дзвонарства починається ще в родині й паралельно – дитячому дошкільному закладі, де виховання здійснюється відповідно до всіляких програм на принципах народності, регіональності, краснзнавства (ці документи містять розділи „Рідний край” чи „Дитина і навколишній світ”, або „Любій малечі про цікаві речі”). Різні теми цих і схожих розділів створюють зручні умови для знайомства дошкільнят із християнськими звичаями, обрядами, й, відповідно, дзвонами та дзвоніннями [5]. Подібна робота з дітьми й підлітками продовжується в школі. Тут у пригоді стає вивчення з позицій української етнопедагогіки питання зміцнення духовного здоров'я школярів засобами музики дзвонів [3]. Однак цей процес гальмується низьким рівнем підготовки педагогів до її ефективного використання, що зумовлено низкою об'єктивних і суб'єктивних причин. Передусім *проблема* бачиться у відсутності розроблених педагогічних засад формування інтересу майбутніх педагогів до вивчення дзвонознавства як однієї із заповуток плекання культури родинного виховання, зокрема в аспекті виховання шанобливого ставлення до церковних дзвонів і дзвоніння. Тому *метою та завданнями* нашої розвідки є визначення педагогічних основ формування зацікавленості майбутніх педагогів дзвонами й дзвоніннями.

У нашому досвіді роботи зі студентами Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника й Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту імені Тараса Шевченка нагромаджено певний досвід, який може стати в пригоді при організації підготовки майбутніх педагогів до використання дзвонознавства в роботі зі школярами. Одну з важливих умов цього вбачаємо у формуванні в студентів шанобливого ставлення до нього. Тому, передусім, переконуємо їх у тому, що церковні дзвони й дзвоніння займають важливе місце в культурі християнського життя української родини. Адже в доброму сімействі, як наголошувалося в редакційній статті “Київських спархіяльних відомостей”, першою справою дорослих у недільні та святкові дні, які відрізняються від буднів особливим вшануванням, за першим ударом дзвона треба йти разом із дітьми до церкви. Тоді “радість свята, що відчувається сім’єю, обнімає душу дитини” [6, с. 331-332]. Однією з причин недоліків церковно-релігійного виховання, як відзначалося в цьому ж виданні, було те, що “не зважаючи на встановлені Церквою дзвоніння до Богослужіння, тридзвін і Благовіст на Достойно, ті, що моляться, при відвідуванні храму Божого часто не погоджують свою поведінку із цими закликами до Богослужіння і появляються тут, коли їм заманеться, упускаючи з виду, що невчасна поява їх у храмі Божому не тільки не принесе моральної користі їм самим, а й причинить неспокій і навіть шкоду іншим богомольцям, які раніше зайняли місце в храмі й устигли зосередитися на молитві” [2, с. 366].

Водночас, із метою формування родинної культури студентів, робота ведеться з ними, як майбутніми батьками, яким потрібно буде пояснювати своїм дітям багато чого з такої сфери знань як дзвонознавство. Серед основ інформації про нього, що включається в різні навчальні курси, подаються відомості про дзвоників як одні з найбільш цікавих артефактів матеріальної та духовної культури; ці ілюфони могли появитися вже в четвертому тисячолітті до н. е. серед речей, що виливалися з бронзи. Зріст розмірів дзвіночків пояснюють їхньою сигнальною та магічною функціями. Вже наприкінці античності окрім знаку *святість*, до семантичного ряду, що сполучався об’ємними поняттями “дзвіночок”, “дзвоник”, входили *звістка*, *заклик*, *урочистість*, *веселощі*, *краса*, *утіха*, *багатство*, *влада*.

Уживання дзвіночків у Русі-Україні нині розглядається як підґрунтя швидкого розповсюдження тут дзвонарського мистецтва; давніші обрядові звичаї, які вивершують певні ударні інструменти – било, клепачки, дзвіночки, брязкальця, бубонці тощо спричинили потужний відгук християнського ритуального дзвоніння. Не випадково, серед археологічних знахідок часто трапляються дзвоників невеликих розмірів. Особливо багато їх серед коштовних жіночих прикрас. Скоморохи, як одні з головних учасників різноманітних дійств, прикріплювали на свій одяг дзвіночки й бубонці, на них ворожили. Їхнє застосування вже в найбільш давні часи були символом очищення, оберігання та заклинання проти злих духів і неодмінним атрибутом різноманітних молитов, релігійних обрядів.

У церквах латинського Заходу великі дзвони почали використовувати з VI ст. Візантійська Церква запозичила їх від римської в другій половині IX ст. Ця новація широко не привилася на Сході. У Русі-Україні раніше скликали на богослужіння за допомогою бил (їх робили з дерева, металу, кісток; малі тримали в руках, а виготовлені, наприклад, з великого дерев’яного бруска – підвішували). Слов’яно-руська Церква, перейнявши із Візантії богослужбові книги, а із Заходу дзвони, поступово заміщає ними в майже всіх своїх богослужбах регламентоване дзвоніння. З часом у церковному й громадському житті України сформувалася своя уставна традиція використання дзвонів.

Спочатку в Русі-Україні використовувалися привезені дзвони (найбільша правдоподібність запозичення їх від німців). Археологічні знахідки, зокрема бронзових дзвонів, підтверджують, що на Київщині у XII-XIII ст. поважним центром їхнього виготовлення був Городеск. Традиція виробництва дзвонів була продовжена в Галицько-Волинському князівстві. Тобто на теренах середньовічної України вона мала безперервний розвиток. У Львові в 1341 р. Яків Скора вилив донині повністю збережений в Україні найдавніший дзвін. Тут у 1383 р. діяв ливар дзвонів Миколай, а 1390 р. в цьому місті виготовили дзвін, що пізніше знаходився на дзвіниці с. Бистриця (Словаччина). Від кінця XV ст. тут дзвони відливали в спеціальних майстернях – людвисарнях. У XVI-XVII ст. мистецтво виготовлення дзвонів розвивалося переважно в Галичині, на Волині та Києві. Спілеском його активності стає доба Гетьманщини (др. пол. XVII і XVIII ст.), коли дзвони відливали в багатьох містах України. Це допомагає згадати внесок у розвиток дзвонарства Київської держави, продовжувачів її традицій Галицько-Волинського князівства й доби Гетьманщини, їхніх правителів тощо, який у зарубіжних енциклопедіях не згадується, а тому весь спадок із теренів Русі-України сприймається здебільшого тільки як російське. Тому організовуючи дослідження, привчаємо студентів до виділення свого, українського. Приміром, його значущість зростає при зауваженні, що гми дзвонами, з яких у XX ст. бралися проби для аналізу їхнього хімічного складу, були одинадцять пам’яток XI-XIII ст. із теренів Південної Русі (Переяславль, Путивль, Сахнівка, Київ, Воїнь, Ізяславль, Мстиславль), а решта, і то тільки з XV ст., походять із Москви, Пскова й інших міст.

Зацікавлено сприймаються студентами відомості про дзвони як неодмінну належність християнських храмів, що, відповідно до церковних уставів, займає вагомe місце в обрядовій музиці. Ці акустичні феномени супроводжували українців від народження до смерті: дзвони сповіщали про початок богослужіння, звучали під час нього й після; кликали до боротьби, ними подавали сигнали або просявляли перемоги; їх давали в посяг за молодістю чи в церкву “на спасення душі”, брали як здобич у війні; дзвоніння повідомляло про нещастя, укріплювало духовну міць людей, було тією помічною силою, яка оздоровлювала під час пошестей. Лунаючи із дзвіниць церков, костелів, монастирів, міських ратуш, відбиваючи час із вежових годинників, дзвоніння віддавна надавало життю християн пульс і ритм, було мовою, якою влада взаємодіяла з людьми. Уважалося за велику честь зустрічати й проводити кого-небудь церковними дзвоніннями – ними вітали царів, патріархів і вищих

представників Церкви. Звуки дзвона коректували дії соціуму, направляли їх, змінювали усталений плін життя. Різні музичні побудови, створені за допомогою дзвонів, глибоко проникли в життя, звичаї, отримали до себе шанобливе ставлення українців і їхніх сусідів, а тому були своєрідним засобом едукації, зміцнення духовного здоров'я. З урахуванням всього сказаного дзвонарство – один із найбільш особливих чинників української історії культури й музики. Дзвоніння впливало на мораль, звичаї та залишило глибокий слід у фольклорі; сприяло розвитку церковного співу, зокрема було не тільки підґрунтям розвою його багатоголосся, а й допомагало формуванню т. зв. національної школи звуку.

Сучасний дзвін має форму тюльпана. Всередині його корпусу підвішений ударник, т. зв. серце, язик. Звук видобувається двома способами: розгойдуванням самого дзвона, краї якого почергово вдарають в язик (при цьому неможливо застосувати дзвони великих розмірів) і розхитуванням самого серця, що вдаряється в краї. Від величини дзвона залежить висота звука, яку важко зафіксувати нотами через складний ряд його обертонів. Якість тембру й тонів звуків дзвона залежить від багатьох складових (його пропорцій, ваги, розмірів, сплаву, розміщення прикрас і т. ін.). Чим він важчий, тим густіший, нижчий, величніший звук. Дзвонова бронза, з якої переважно виливалися ідіофони, завжди дорого коштувала, тому вони – своєрідний предмет престижу парафії. Існував звичай робити на дзвонах написи (до якої церкви виливалися та час виготовлення, вага й ін.); цим сакральним атрибутам надавалися при хрещенні імена святих, або “Благовіст”, “Скликун”, “Суботник” тощо. Кількість дзвонів для храму визначалася не тільки практичними потребами, а й матеріальним статком і стараннями парафіян. В умовах багатоконфесійної України церковні дзвони й дзвоніння завжди побутували в полікультурному просторі, що сприяло їхньому взаємозбагаченню та вдосконаленню.

Для зацікавленості студентів, їм повідомляється, що у функціональному призначенні канонічних дзвонів виділяють благовіст, дводзвін, тридзвін, переддзвін, перебирання. Разом з уставними дзвоніннями, у кожній місцевості розвиваються регіонально-стильові особливості (виконавські традиції, техніка гри, музичні композиції, характерні співзвуччя, типи фактури, ритмічні формули тощо). Образи дзвонів, дзвоніння відображені в усній народній творчості, в малярстві, кіно, творах літератури, музиці. Наука, що вивчає дзвони, має назву кампанологія (дзвонознавство).

Майбутні педагоги набувають умінь розповідати молодим батькам, що звуки дзвонів не тільки оповіщають про час богослуження та його закінчення, а й водночас підготовляють благовірних до нього чи замінюють його для відсутніх (дзвоніння часто називають богослуженням, що здійснюється звуками музики), позначають значущість читань богослужбових текстів. Ці грандіозні музичні інструменти підсилюють урочистість Служби Божої, вносять до неї специфічні барви, збагачують в естетичному аспекті її монументальними звуками: у храмах створюється дивовижна гармонія архітектури, малярства, мовлення, рухів, хорового співу та дзвонів, що відповідно діє на особистість.

Уплив церковних дзвонів на її духовне здоров'я міцніє завдяки розумінню їхніх уставних призначень. Усе це знайшло відображення в народних звичаях, громадському побуті й, відповідно, в усній народній творчості.

З метою розвитку вміння адаптувати інформацію про дзвонарство для дошкільників і молодших школярів, студентам пропонуються завдання щодо її підбору. Наприклад, виготовити ілюстрації, з допомогою яких подавалася б інформація про те, що таке дзвін, дзвони на дзвіниці біля церкви, дзвонаря, який б'є у різні за розмірами ідіофони; приміщення давньої школи, на якій чи біля якої в спеціальній вежочці-сигнатурці або під дашком, поміщався дзвоник. Майбутні педагоги готують тексти для читання старшими дошкільникам, з яких вони б довідувалися про те, що “дзвіниці бачимо біля церкви”, “на дзвіниці багато дзвонів”, “задзвонили в усі дзвони”, “мій дядько дзвонар”, “дзвонять перед богослуженням”, “чи ще не дзвонили на богослуження?”, “дзвони й дзвінки відливають на заводі, дзвінок кличе дітей до школи: дзень, дзень, дзень, дзень, а дзвони скликають на богослуження: бам, бам!”, “великий дзвін дзвонить глухо, а малий дзвонить тоненько”, “дзвіниця стоїть біля церкви”. Упорядкування доступної для дошкільників інформації сприяє розвитку вмінь говорити дітям, що церква – це велика споруда, яка має високу вежу із дзвонами. Вони дзвонять, закликаючи людей до церкви. Колись рано, в обід і ввечері дзвони нагадували людям про молитву, як розмову з Богом. Кращому сприйняттю дзвонів сприяє інформація про людей, які їх творять: “Паламар – це церковний слуга, той, що світить у церкві свічки, дзвонить до Служби Божої”. До цієї ж інформації підбираються вірші про дзвони.

Одним із шляхів шкелання шанобливого ставлення до церковних дзвонів і дзвонів й основою доброго їхнього сприйняття є вивчення усної народної творчості, творів українських прозаїків і поетів. Для цього студентам пропонується записати побутуючі прислів'я та приказки, де йдеться про дзвони й дзвоніння, привертася увага до різних аспектів проблеми використання майстрами художнього слова згадок про ці церковні атрибути, описів їхнього звучання, використання їх образів. Майбутні фахівці виконують творчі завдання щодо пошуку інформації про дзвонарську культуру українців, зі студентами організовуються диспути на тему: “Чим можуть нинішній людині допомогти церковні дзвони й дзвоніння?”

Із метою розвитку в дітей метро-ритмічних відчуттів, навчасно студентів проводити зі школярами музично-дидактичні ігри, інсценізувати фольклорні твори, де йдеться про дзвоніння. Організація музичних брейн-рингів, присвячених українському дзвонарському мистецтву, спонукає майбутніх педагогів до зацікавленого пошуку потрібної інформації (оскільки така майже відсутня в Інтернеті, це є добрим стимулом до здійснення пошукових експедицій на теренах краю, віднайдення місцевого дзвонознавчого матеріалу, знайомства із дзвонарями-віртуозами, дзвонарським династіями тощо). Йдеться на таких заняттях про використання людьми віддавна з лікувальною метою бил, дзвіночків, дзвонів. Їхні звуки мають двоякий вплив: вони діють на тіло й душу. Приміром, такий вид дзвоніння, як благовіст, не тільки несе певну інформацію, зокрема закликає до молитви, а й налаштовує на певний лад, викликає глибокі

переживання контакту з Вищими силами, сприяє створенню так званого почуття *соборності*, мобілізує душевні сили, зміцнює опір організму проти хвороботворних впливів тощо.

Важливою запорукою зацікавлення майбутніх педагогів дзвонознавством є застосування потенціалу позааудиторної виховної роботи. У роботі з ними допомагаємо знайти кожному його шлях до пізнання краси дзвонарського мистецтва. Наприклад, із цією метою привертаємо увагу до розвитку в Україні релігійного паломницького туризму. У цих умовах зростає зацікавлення подорожуючих дзвонами й дзвоніннями. На Кременеччині студенти мають змогу спостерігати, як із особливим піднесенням, часто співом духовних пісень, піднімаються мандрівники на високу дзвіницю Почаївської лаври, щоб доторкнутися до дзвонів, безпосередньо відчутти вібрацію могутніх інструментів. Майбутніх педагогів, які мають можливість побувати у Києві, націлюємо відвідати Музей історії відтворення Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря (музей знаходиться у дзвіниці цієї чернечої обителі). Тут сформовано із п'ятдесяти дзвонів карйон. На Івано-Франківщині практикується розвиток духовного туризму, зокрема шляхом поселення в сім'ях священиків, відвідування церков, зацікавлення дзвонарським мистецтвом тощо.

Окрім привернення уваги студентів під час екскурсій до дзвонів як унікальних історичних пам'яток, показника неабиякого рівня розвитку культури, зокрема в княжу добу, пам'ятників писемності, грандіозних музичних інструментів, важливим засобом плекання поваги майбутніх педагогів до дзвонарського мистецтва є включення їх у красназнавчу пошукову роботу щодо вивчення його джерельних основ, їхнє дослідження за місцем проживання батьків. Майбутнім педагогам пропонується підготувати розповідь про дзвони свого населеного пункту, проілюструвати її фотографіями, зокрема окремих оздоблень дзвонів, давніх написів на них, способів прикріплення та приведення до звучання. Окремі дослідники-початківці демонструють відео-, фонозаписи гри дзвонарів. Водночас студенти зацікавлюються пошуком відомостей про давні дзвони свого краю, історією тих, що були вилучені на потреби воєн, знищені під час атеїстичних компаній. У ході експедицій студенти проводять опитування дзвонарів щодо тривалості їхнього зацікавлення дзвонами, коли й у кого вони почали навчатися дзвонити, як готують собі помічників і наступників. При цьому ставляться запитання щодо биття в різні дзвони відповідно до уставних засад, тривалість гри. Під час таких відвідин виникає особлива спокуса самому подзвонити, навчатися це робити краще й краще. Піднявшись на дзвіницю, студенти переконуються в її можливостях як музичної плернерної споруди зі своїм підбором дзвонів і клепал. Завершенням таких екскурсій є підготовка до участі в дидактичній грі „Батьківські збори”, на якій кожним готується невелика розповідь про дзвони й дзвоніння, їхній лікувальний вплив і можливості його застосування тощо. Завдяки такій організації роботи в нашому досвіді властєся створити низку виховних ситуацій як поєднання в кожній, відповідно до поставлених завдань, відібраного змісту, методів і форм роботи.

Оскільки сучасні вимоги до рівня родинної культури сім'янина зумовлюють відповідну професійну компетентність педагогів, то для покращення їхнього навчання та виховання передусім включається інформація про стно-педагогічні способи залучення зростаючої особистості до пізнання основ дзвонарства як засобу її розвитку та духовного оздоровлення. Досвід роботи з майбутніми педагогами переконує в потребі посилення мотиваційного, доповнення змістового й удосконалення операційно-діяльнісного компонентів навчально-виховного процесу. Завдяки цьому створюються відповідні виховуючі ситуації. Перспективу подальших пошуків убачаємо в розробці критеріїв оцінювання рівнів компетентності майбутніх педагогів у використанні дзвонознавства як засобу цілісного розвитку особистості.

1. Генік Л. Релігійно-моральне виховання молоді в навчальних закладах Східної Галичини (кінець XIX – початку XX ст.). – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2000.
2. Дмитриевский А. О недостатках современного церковно-религиозного воспитания и о причинах их породивших // Киевские епархиальные ведомости. Киев, 1901. – № 8. Ч. неофиц. С. 361-392.
3. Кіндратюк Б. Духовне здоров'я школярів і музика дзвонів: Етнопедагогічний аспект. Наук.-метод. посіб. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005.
4. Кіндратюк Б. Дослідження дзвонарства України // Дзвони в історії і культурі народів світу: Матер. І Міжнарод. наук.-практ., істор.-красназв. конфер. (26 серпня 2006 р., Луцьк, Замок Любарта): Наук. зб. Вип. I / Упор. Г. Марчук. – Луцьк: ПВД „Твердиня”, 2007. С. 3-10.
5. Кіндратюк Б. Підготовка майбутніх педагогів до використання дзвонарства в роботі з дошкільниками // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. Івано-Франківськ, 2008. Вип. XIX-XX. С. 62-67.
6. Певницький В. Христос воскрес! // Киевские епархиальные ведомости. Киев, 1901. – № 7, Ч. неофиц. С. 313-348.
7. Чепига М., Чепига С. Стимуляція здоров'я та інтелекту. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Київ: Знання, 2006 (Оздоровчий вплив церковного дзвону С. 31-33).

The article highlights pedagogical principles of forming of interest of future teachers to the study of bell-ringing. It is found out, that becoming and development of the personal interest of students creation of row is instrumental in them, educating situations as combination in each, in accordance with the tasks, selected maintenance, methods and forms of work.

Key words: *educative situations, interest of future teachers to the study of bell-ringing, bell-ringing.*

НЕОБХІДНІСТЬ ФОРМУВАННЯ ЯКОСТЕЙ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ СІМ'ЯНИНА У ВИЩІЙ ШКОЛІ

У статті розкрито сутність формування комунікативної культури сім'янина у вищій школі. Доведено необхідність розвивати якості комунікативної культури.

Ключові слова: якості комунікативної культури, комунікативні вміння, діалогічне спілкування викладача зі студентами.

В умовах реалізації нової парадигми освіти, суть якої визначається процесом гуманізації, визначну роль відіграє комунікативна культура майбутніх педагогів, котрі повинні бути носіями і головними суб'єктами формування сучасних культурних, релігійних, моральних цінностей.

Актуальність даного дослідження значною мірою зумовлене необхідністю формування в сучасної людини комунікативної культури, як одного з істотних показників рівня задоволення соціальних, політичних, духовних та інших потреб. Адже утвердження комунікативної культури зумовлює новий рівень свідомості, нового мислення, формує інноваційні соціально-духовні якості людини. З огляду на це, у педінститутах та університетах України створюються спеціальні програми і технології, які б дали змогу формувати в студента – майбутнього сім'янина, комунікативні вміння та якості особистості. Авторами їх є, зокрема, І. Яценко, Г. Дьяконов, А. Капська, В. Абрамян, М. Барахтян, Л. Долинська.

Відомо, що формування якостей комунікативної культури пов'язане не просто із усвідомленням власного світу, почуттів, емоцій, потреб і ціннісних орієнтацій, але й передбачає розвиток перцептивних умінь – з готовністю сприймати нове в оточенні зовнішнього світу, розуміти норми і цінності інших соціальних груп, національностей і культур. Такі навички сприймання й розуміння іншого в навколишньому світі пов'язані з певним рівнем комунікативної культури – вербальної і невербальної – культури мовленнєвої, жестів і рухів, психоемоційної культури під час сприйняття і пізнання іншого. Іншими словами, основним виявом комунікативної культури (крім володіння монологічним мовленням) є вміння здійснювати діалог, принцип якого в сучасному освітанстві має стати не просто засобом навчання, а й його вищою метою. Адже “завдання ...виховувати самостійну особистість, що вміє приймати рішення і нести за них відповідальність, вміє критично мислити, вести дискусію, аргументувати і враховувати аргументи опонента, займає одне з перших місць у процесі освіти” [3, с. 4].

Тому формування якостей комунікативної культури сім'янина у вищій школі має здійснюватись на основі сучасних перспективних освітньо-виховних завдань, спрямованих на розвиток гуманної, соціально-відповідальної, творчої, милосердної, доброзичливої особистості. Важливим чинником у цьому плані є

створення у вищих закладах освіти ефективної розвивальної комунікативної ситуації.

Головними психологічними чинниками такої ситуації є: діалогічне спілкування викладача зі студентами, що ґрунтується на його високих моральних якостях (авторитет), професіоналізмі (референтність), співчутливій емпатії; на діловому стилі спілкування, яке має виразний вектор перманентного піднесення до ігрового та духовного. Культура особистості формується в процесі життєдіяльності людини, шляхом освоєння нею навколишнього світу, пристосування середовища до своїх потреб (С. Безклубенко). А значить важливим постас питання розвитку не тільки професійних, але й особистісних комунікативних рис та якостей, які б сприяли налагодженню педагогічного спілкування у форматі вищого навчального закладу, і зростанню особистості студента загалом. Тому слід зосередити увагу на комунікативній підготовці сім'янина, на розвитку його комунікативних якостей, актуалізації потреби в спілкуванні в процесі навчання у вищій школі.

Комунікативна культура майбутнього педагога – це багаторівневе системне утворення, інтегральна властивість особистості, що характеризується через потребу в спілкуванні, комунікативні установки, стиль спілкування як сукупність конкретних методів, способів і засобів реалізації комунікативних потенцій особистості в певній ситуації спілкування; комунікативні здібності, вміння, навички, відношення та якості.

У системі педагогічних цінностей родинне виховання входить до кожного компонента її структури, адже для майбутнього сім'янина основним є ставлення до особистості дитини як до найвищої цінності, визнання її людських прав і свобод. Повноцінне формування особистості можливе тільки тоді, коли потреби, мотиви виникають у процесі не тільки засвоєння або логічного осмислення матеріалу, а й переживання, проживання дії, зміцнення особистісного статусу майбутнього сім'янина з позиції споживача духовних цінностей (об'єкта) у статус соціально-активного співучасника духовного життя.

Комунікативна культура майбутнього сім'янина виступає важливою умовою формування особистості людини, оптимізації поведінкового аспекту соціально-психологічного контактування та формування загальної системи цінностей духовно-інтуїтивного спілкування, самопізнання та саморегуляції. У зв'язку з цим центральне питання педагогіки щодо формування комунікативної культури – які культурні цінності будуть включені в “життєвий простір” особистості. Цінності як найважливіший елемент внутрішньої структури особистості формують своєрідний еталон, детермінують позицію вчителя щодо різних педагогічних об'єктів та деякою мірою визначають успіх чи невдачу навчально-виховного процесу.

Результативність спілкування залежить від особистості співрозмовника (його авторитетності, професійної і комунікативної компетентності). Вста- новлення психологічного контакту багато в чому зумовлюється професійною компетентністю і комунікативною грамотністю. Ці дві особливості дають підставу розглядати комунікативну культуру особистості як систему її якостей,

що включає: 1) творче мислення (нестандартність, гнучкість мислення, в результаті чого спілкування проявляється як вид соціальної творчості); 2) культуру мовного впливу (грамотність побудови фраз, простота та ясність викладення думок, образна виразність і чітка аргументація, адекватний ситуації спілкування тон, темп, інтонація і хороша дикція); 3) культуру самоналаштованості на спілкування і психоемоційної регуляції свого стану; 4) культуру жестів і пластики рухів (самокерування психофізичним напруженням і розслабленням, діяльна самоактивація); 5) культуру сприйняття комунікативних дій партнера у діалогічному спілкуванні; 6) культуру емоцій (як вираження емоційно-оціночних суджень у спілкуванні) тощо.

У цьому аспекті рівень сформованості якостей комунікативної культури майбутнього сім'янина значною мірою впливає на якість спілкування та взаєморозуміння в сім'ї. Психолого-педагогічні дослідження підтверджують, що формування різних соціальних орієнтацій, установок, емоційної культури перебувають у прямій залежності від характеру внутрішньо-сімейного спілкування, від морально-психологічної атмосфери в сім'ї.

Основу формування комунікативної культури сім'янина у вищій школі складає досвід повсякденного спілкування, який займає особливе місце в структурі комунікативної компетентності, оскільки включає норми і цінності культури, базується на індивідуальних комунікативних здібностях і психологічних подіях, пов'язаних зі спілкуванням у житті особистості, а також інтенсивні впливи соціального середовища – засоби масової інформації (преса, радіо, телебачення, комп'ютерні телекомунікації, мережа Інтернет). Такі засоби здійснюють як позитивний, так і шкідливий впливи.

Тому надзвичайно актуальною є гуманізація освіти молоді, яка базується на таких цінностях як: відповідальність за загальнозначущі цінності, вільне світоглядне й особистісне самовизначення, загальнокультурна компетентність, особистісна самоактуалізація в культурі та житті.

Формувати комунікативну культуру сім'янина у вищій школі необхідно, враховуючи такі завдання:

- озброїти студентів знаннями щодо сутності, змісту, структури комунікативної культури та необхідності комунікативних здібностей вивчаючи педагогіку, психологію, педагогічну майстерність, мову, логіку, риторику, етику тощо;

- залучити майбутніх педагогів до діяльності, що розвиває комунікативні здібності. Формує комунікативні вміння і навички (семінарські і лабораторні заняття, педагогічні практики, дискусії, ділові та рольові ігри, індивідуальні завдання тощо);

- стимулювати самовиховання, самовдосконалення професійної педагогічної комунікативної компетентності.

1. Введенский В. Коммуникативная компетентность педагога: характеристика, способы совершенствования. СПб., 2003.

2. Комарова І. Культура педагогічного спілкування вчителя // Шлях освіти. - 2001. - № 5.

3. Культура, культурология и образование (материалы круглого стола). Выступление В. Лекторского // Вопросы философии. – 1997. – № 2.

4. Основы педагогического мастерства / Под ред. И. Зязюна. – К., 1987.

In the article essence of forming of communicative culture of family man is exposed at higher school. A necessity to develop qualities of communicative culture is well-proven.

Key words: qualities of communicative culture, communicative abilities, dialogic intercourse of teacher, are with students.

УДК 37. 013. 42-055.52

ББК 77.66

Роксоляна Зозуляк, Світлана Басараб

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО ОБЛАСНОГО ЦЕНТРУ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ ДЛЯ СІМ'Ї, ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ У ФОРМУВАННІ ВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА

На основі аналізу діяльності Івано-Франківського обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ), у якому надається різноманітна допомога дітям, молоді та сім'ї, авторами пропонується узагальнене бачення роботи соціальних педагогів і соціальних працівників щодо формування відповідального батьківства.

У дослідженні комплексно проаналізовано діяльність Івано-Франківського обласного ЦСССДМ у площині підготовки майбутніх батьків до створення прийомної сім'ї, розкрито суть попередньої роботи з кандидатами на створення прийомних сімей в сучасних соціокультурних умовах.

Ключові слова: Івано-Франківський центр соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді, робота соціальних педагогів та соціальних працівників, формування відповідального батьківства, кандидати на створення прийомної сім'ї.

Сучасне соціально-політичне і соціокультурне становлення держави, зумовлене оновленням суспільства на засадах загальнолюдських цінностей, вимагає принципово нових підходів до соціальної політики держави. Це реалізується в країні шляхом діяльності соціальних педагогів і соціальних працівників. Діяльність означених фахівців виступає своєрідним соціальним локатором, який визначає реальні наслідки соціальної політики, її життєвість та ефективність. Саме система соціальної роботи як діяльність заради допомоги людині, сім'ї, групі осіб, котрі потрапляють у складні ситуації, шляхом надання психолого-педагогічної, морально-правової підтримки, показує реальні можливості суспільства і держави у сфері захисту людини.

В усьому світі соціальна робота перетворилася на професію, без якої неможливо уявити функціонування територіальних громад і трудових колективів, реалізацію сутнісних сил людини, підтримку вразливих верств населення. Розмаїта за формами та методами, вона відбиває самосвідомість нації, гуманізм і цивілізованість держави, тип і рівень культури народу, ступінь усвідомлення й реалізації громадянських прав, повагу до людської гідності, чутливості суспіль-

ства до болі і переживань людей незалежно від їхнього походження, етнічної ідентифікації чи віросповідання.

Безпосереднім наслідком посилення уваги держави до соціальної сфери стали створення сімнадцяти років тому та неухильний розвиток в Україні системи центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, що виражається у збільшенні їх числа та складності завдань і кількості соціальних програм, що реалізуються.

Державна політика реалізується через Закони України: "Про соціальну роботу з дітьми та молоддю", "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні", "Про соціальні послуги", "Про загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004-2008 роки" та низку інших.

За 17 років відбулося багато змін, але одне залишилося незмінним – ЦСССДМ та соціальні працівники, як і всі наші добровільні помічники та партнери за першою потребою подають руку кожному – щоб затишно було в українських ролинах, щоб злагода була у кожній сім'ї, щоб щасливим було дитинство в Україні, щоб будь-яку проблему можна було вирішити, а краще – попередити.

Над окресленою проблемою в Україні працювали і працюють такі відомі вчені, як: В. Багай, О. Вакуленко, Р. Вайнола, З. Зайцева, В. Захарченко, А. Зінченко, І. Іванова, А. Капська, О. Карпенко, Н. Комарова, І. Пеша, І. Піпчук, Н. Романова, С. Толстоухова, О. Яременко та інші.

Мета статті – виокремити провідні форми діяльності Івано-Франківського обласного ЦСССДМ у формуванні відповідального батьківства в кандидатів на створення прийомних сімей у сучасних соціокультурних умовах.

Відомо, що сім'я – це соціально-педагогічний інститут та особлива соціальна система, яка є підсистемою суспільства і включає до себе інші підсистеми (членів сім'ї), це мала соціальна група, первинний контактний колектив.

До головних ознак родини відносять такі: шлюбні, міжпоколінні, кровні, всновлені зв'язки між членами сім'ї, родинні почуття, почуття безпеки, захищеності, любові, поваги; спільний побут і проживання членів сім'ї; наявність функцій у суспільстві (видів життєдіяльності сім'ї); прав сім'ї у суспільстві і прав членів сім'ї у родині, обов'язків членів сім'ї стосовно один одного та відповідальності перед суспільством за своїх членів [4, с. 227].

Роль сім'ї для дитини беззаперечно дуже важлива. Саме батьки зобов'язані дати дитині життя, відповідати за її догляд і виховання, беруть на себе фінансову відповідальність, мають юридичні повноваження. Батьки допомагають дитині позитивно соціалізуватися в соціумі, відчути взаємне тепло і любов, передають досвід поколінь, життєві цінності та духовність, поступово прищеплюють соціальні й побутові навички, необхідні в самостійному житті. Означені потреби життєво важливі для кожної дитини, якого б віку вона не була. Дітям необхідно зростати в сім'ях рідних батьків. Проте коли це неможливо, альтернативою біологічній родині може слугувати інша сім'я.

У нашій країні існує чотири форми сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Перелік, враховуючи їх пріори-

тетність, такий: всиновлення, опіка, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу [2, с. 4].

Водночас, формування у молоді відповідального ставлення до батьківства є важливою складовою профілактичної роботи ЦСССДМ щодо запобігання сімейному неблагополуччю в майбутньому.

ЦСССДМ напрацьовано певні форми та методи роботи щодо формування відповідального батьківства серед жіночої молоді. Масмо успішний досвід роботи вечірніх жіночих гімназій у різних областях України. У розвитку цього напрямку на сучасному етапі йде напрацювання форм і методів роботи, пошуків більш ефективних та дієвих підходів.

Основними формами роботи соціального педагога в ЦСССДМ щодо формування відповідального батьківства серед молоді є:

- надання психологічних, соціально-педагогічних, соціально-медичних, юридичних послуг;
- проведення лекційно-тренінгових курсів (лекції, лекторії, заняття, бесіди, тренінги, дискусії) з метою формування певних умінь, навичок, набуття знань;
- діяльність шкіл та клубних об'єднань із питань підготовки до майбутнього материнства та батьківства.

При ЦСССДМ діють школи з підготовки до відповідального батьківства, консультативні пункти в центрах або кабінетах планування сім'ї, чисельні школи та клуби молодих батьків, сімейного виховання та статевої культури тощо.

Більш значну роль починають відігравати соціальна реклама, співпраця із засобами масової інформації, що забезпечує посилення уваги громадськості до цієї проблеми [5, с. 18].

Однак, в останні роки в області значно збільшилася кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. На жаль, переважна більшість цих дітей влаштовані в інтернатні заклади. Так, до 2006 року було створено в області всього 2 прийомні сім'ї, в які влаштовано 2 дитини; у 2006 році – 17 прийомних сімей, влаштовано 23 дитини; впродовж 2007 року – 21 сім'я та 1 дитячий будинок сімейного типу, влаштовано 27 дітей; станом на 1 липня 2008 року існувало 44 прийомні сім'ї, у які влаштовано 57 дітей і 1 дитячий будинок сімейного типу, у якому влаштовано 5 дітей [1, с. 3].

У контексті означеного Івано-Франківський обласний ЦСССДМ здійснює важливу роботу щодо підготовки та створення прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу. Так, упродовж першої половини 2008 р. він провів низку цікавих соціально-педагогічних заходів, які покликані ґрунтовно підготувати майбутніх батьків до створення прийомної сім'ї. Їх організовували та проводили соціальні педагоги центру.

21 лютого 2008 р. у рамках проекту "Впровадження тренінгової програми ПРАЙД щодо підготовки спеціалістів із сімейних форм виховання в Рівненській та Івано-Франківській областях", який реалізує Український фонд "Благополуччя дітей" та Івано-Франківський обласний ЦСССДМ за підтримки Карпатського фонду розпочато навчання для кандидатів у прийомні батьки за програмою

ПРАЙД. Програма ПРАЙД – це українська версія програми для тих, хто виявив бажання створити прийомну сім'ю чи дитячий будинок сімейного типу.

У ПРАЙДі можна виокремити два компоненти: 1) залучення кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі й оцінювання їх потенціалу у процесі навчання; 2) базова навчальна програма для набуття батьківської компетентності, під якою розуміється спроможність кваліфіковано здійснювати діяльність, виконувати роботу [2, с. 47].

Основною метою тренінгової програми є формування усвідомленого рішення батьків щодо створення прийомної сім'ї / дитячого будинку сімейного типу, підготовка до здійснення функцій прийомних батьків / батьків-вихователів шляхом формування необхідних сфер компетентності.

Програма складається з 10 тренінгових сесій, які присвячені розкриттю відповідної проблематики.

21–22 лютого 2008 р. тренерами Івано-Франківського обласного ЦСССДМ для кандидатів у прийомні батьки було проведено 3 тренінгові сесії.

Під час тренінгу кандидати у прийомні батьки визначили мету, зміст тренінгового курсу, познайомилися з історією та сучасним станом розвитку сімейних форм виховання в Україні, визначили поняття “компетентність” та основні сфери компетентності прийомних батьків, проаналізували вплив змін, які обумовлені появою прийомної дитини у сім'ї, визначили, яким чином можна допомогти дитині звикнути до нового сімейного оточення, розкрили сутність поняття “втрати”, охарактеризували їх наслідки та закономірності.

Учасники тренінгу – сім'ї з Долинського, Калуського, Снятинського, Тисменицького району, м. Івано-Франківська та м. Калуша (1 одинока особа, 6 сімей).

Кандидати у прийомні батьки позитивно відгукуються про навчання. Учасники тренінгу починають усвідомлювати важливість знання історії дитини, про необхідність підтримувати зв'язок із біологічною родиною. В учасників змінюються погляди на здавалось б відомі речі.

4–5 березня 2008 р. Івано-Франківський обласний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді продовжив навчання для кандидатів у прийомні батьки за програмою ПРАЙД.

Спеціалістами Івано-Франківського обласного та міського ЦСССМ для кандидатів у прийомні батьки було проведено 5 тренінгових сесій. Під час тренінгу кандидати у прийомні батьки ознайомилися зі змістом програми, проаналізували основні сфери розвитку людини, охарактеризували ключові етапи розвитку дитини, визначили фактори, які впливають на затримку розвитку, розкрили роль прив'язаностей для забезпечення розвитку дитини.

11–12 березня 2008 р. Івано-Франківський обласний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді продовжив навчання для кандидатів у прийомні батьки за програмою ПРАЙД. Основною метою тренінгової програми є формування відповідального ставлення майбутніх батьків щодо створення прийомної сім'ї / дитячого будинку сімейного типу, підготовка до здійснення функцій прийомних батьків / батьків-вихователів.

Спеціалістами Івано-Франківського та міського ЦСССДМ для кандидатів у прийомні батьки було проведено тренінгові сесії “Зміст і методи сімейного виховання” та “Посилення сімейних зв'язків”. Кандидати у прийомні батьки визначили поняття “виховання”, “сімейне виховання”, охарактеризували різні типи сімейного виховання, типові помилки у вихованні, спілкуванні, організації побуту, проаналізували вплив характеру сімейних стосунків на самооцінку та культурну ідентичність дитини, визначили, яким чином прийомні батьки можуть допомогти дитині в підтриманні неперервності сімейних стосунків.

Учасники тренінгу – сім'ї з Долинського, Калуського, Тисменицького, Снятинського району та міст Івано-Франківська і Калуша (2 особи, 6 сімей).

21–23 березня 2008 року в рамках продовження проєкту “Впровадження тренінгової програми ПРАЙД щодо підготовки спеціалістів із сімейних форм виховання в Рівненській та Івано-Франківській областях”, відбувався семінар-тренінг “Підготовка до створення та здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу (ДБСТ)” для працівників ЦСССДМ та служб у справах дітей.

На семінарі-тренінгу розглядалися питання щодо:

- нормативно-правової бази, що регламентує створення та забезпечення функціонування прийомних сімей та ДБСТ, взаємодії спеціалістів ЦСССДМ та спеціалістів служб у справах дітей;

- основних проблем у процесі взаємодії;
- принципів взаємодіючої дії дітей та батьків;
- аналізу потреб дітей та потенціалу батьків;
- основних етапів функціонування прийомних сімей та ДБСТ;
- входження соціального працівника у сім'ю;
- складання плану соціального супроводу прийомної сім'ї та ДБСТ.

31 березня – 2 квітня 2008 р. у рамках проєкту “Впровадження тренінгової програми ПРАЙД щодо підготовки спеціалістів із сімейних форм виховання в Рівненській та Івано-Франківській областях” спеціалісти обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Оксана Румак, Вікторія Соколовська, Івано-Франківського міського ЦСССДМ Уляна Бабій провели навчання для кандидатів у прийомні батьки.

У навчанні взяли участь 5 сімей та 2 особи, котрі хочуть взяти на виховання дітей із Долинського, Калуського, Тисменицького р-нів, міст Івано-Франківська та Калуша.

На навчання були запрошені спеціалісти служби у справах дітей й управління праці та соціального захисту населення.

Кандидати у прийомні батьки проаналізували вплив характеру сімейних стосунків на самооцінку та культурну ідентичність дитини, визначили важливість для дітей стосунків, що триватимуть протягом усього життя, яким чином прийомні батьки можуть допомогти дитині в підтриманні неперервності сімейних стосунків. Учасники визначили значення стабільності, її види, наявні ознаки, фактори, що сприяють і перешкоджають її забезпеченню тренерами

розкрили сутність поняття “адаптація” і як сприяти підготовці батьків до процесу адаптації дитини до сімейних форм виховання [1, с. 5-7].

Також учасники навчання переглянули та обговорили кіноінтерв'ю з прийомними батьками, батьками-вихователями та дітьми, які розповіли про те, як вони переживали поєднання дитини з її минулим.

Соціальні педагоги, які будуть здійснювати соціальний супровід прийомних сімей, взяли участь у тренінгу. Кандидати в прийомні батьки разом із соціальними працівниками визначили роль прийомних батьків як членів команди, розкрили принципи, основні завдання та зміст соціального супроводу.

Кандидати в прийомні батьки отримали сертифікати про участь у навчанні кандидатів у прийомні батьки за програмою ПРАЙД.

Отже, з проаналізованого вище випливає, що у своїй діяльності Івано-Франківський обласний ЦСССДМ найактивніше впроваджує такі форми роботи щодо закладання основ відповідального батьківства серед молоді як лекційно-тренінгові курси з набуття знань і формування нових умінь, навичок. Усі заходи проведені соціальними педагогами обласного ЦСССДМ сприяють пропагуванню, профілактиці та наданню соціально-педагогічної, соціально-психологічної, нормативно-законодавчої допомоги тим майбутнім батькам, хто її потребує.

У перспективі подальших досліджень планується детальніше розглянути проблему здійснення соціального супроводу сімей, які вже взяли на виховання дітей-сиріт чи дітей, позбавлених батьківського піклування.

1. Інформаційний звіт щодо створення та функціонування прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу Івано-Франківським ОЦСССДМ станом на I півріччя 2008 року. – Івано-Франківськ, 2008. – 12 с.

2. Комарова Н., Пеша І. Посібник для соціальних працівників щодо підготовки та соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу: У 2-х кн. – К.: Держслужба, 2006. – Кн. I. – 118 с.

3. Салабай Н., Заверико Н., Васильєвська С. Перспективні моделі та програми роботи обласних центрів соціальних служб для молоді // Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. К.: ДЦССМ, 2007. – 320 с.

4. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За заг. ред. І. Зверсвої. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.

5. Соціальна робота з молоддю в Україні. – К.: ДЦССМ, 1997. – 125 с.

On the basis of analysis of activity of the Ivano-Frankivsk regional center of social services for a family, children and youth (CSSFCY), where a different help for children, youth and family is given, authors are offer the generalized vision of work of social teachers and social workers in relation to forming of responsible paternity.

In research activity of Ivano-Frankivsk regional CSSFCY is complex analyzed in plane preparation of future parents to creation of receiving family: essence of previous work is exposed with candidates on creation of receiving family in modern socialculture terms.

Key words: *Ivano-Frankovsk center of social services for family, children and young people, work of social teachers and social workers, forming responsible of parents, candidates on creation of receiving family.*

УДК 37.013.42-058.855

ББК 74.900.35

Катерина Ігнатенко

ЗМІСТ ДІЯЛЬНОСТІ ЦСССДМ З ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПРИЙОМНОГО БАТЬКІВСТВА

Важливим аспектом у створенні прийомної сім'ї є готовність майбутніх батьків до виховної діяльності, усвідомлення ними відповідальності перед дитиною. З метою просвіти прийомних батьків у Центрах соціальних служб проводяться спеціальні заняття-тренінги.

Ключові слова: *прийомна сім'я, культура прийомного батьківства, підготовка кандидатів у прийомні батьки, центри соціальних служб*

Нині проблема опіки дітей-сиріт є до кінця невирішеною. Один із варіантів – прийомна сім'я, оскільки вона може дати дитині батьківську любов та турботу, а також належне виховання.

Мета *нашої статті* розглянути деякі складові розвитку культури прийомного батьківства, діяльності ЦСССДМ у підготовчий період створення прийомної сім'ї.

Прийомні батьки несуть не меншу відповідальність за дитину, ніж біологічні. Але як би не були батьки оптимістично та позитивно налаштовані на подальшу взаємодію з дитиною, їм все ж таки доведеться зіткнутися з особливостями виховання, властивими саме сім'ї з прийомними дітьми (спілкування з біологічними батьками, своєрідність у відборі засобів впливу, формування емоційних стосунків, бо нелегко відразу безумовно полюбити і повністю прийняти чужу людину). Дослідники свідчать, що багато батьків зазвичай просто не знають, як правильно виховувати своїх дітей (не кажучи вже про нерідних), або, маючи теоретичні знання, не вміють застосовувати їх на практиці. Останнім часом зростає кількість педагогічно неспроможних сімей, яким не вистачає знань із педагогіки, психології, конфліктології [1, с. 41].

Незнання, ігнорування соціальних традицій, недотримання принципів сімейного виховання (природовідповідності, взаємоповаги, довіри, співпраці тощо), постійні ситуації сімейних конфліктів, свідчать про брак педагогічної культури та про некомпетентність батьків у вихованні дітей.

Педагогічна культура батьків (дослідники Т. Алкссеєнко, В. Костів, К. Наседкіна та інші) – складне інтегративне динамічне особистісне утворення, яке визначає тип, стиль і способи поведінки батьків у виховній діяльності. До педагогічної культури батьків входять якості загальної професійної педагогічної діяльності та специфічні знання й уміння. У загальних рисах уміння й навички, необхідні для майбутнього вихователя, поділяються на гностичні, проектувальні, конструктивні, організаторські, комунікативні [2, с. 44].

Серед професійно значущих якостей майбутніх вихователів психологи й педагоги виділяють: здатність розуміти іншу людину, емоційні співчуття, співпереживання в процесі усвідомлення стану іншої людини; здатність переконувати людей; організаторські здібності; педагогічна етика і такт; здатність творчої діяльності, що забезпечує професійну самореалізацію особи тощо [3, с. 56].

Рівень педагогічної культури батьків є дуже важливою складовою виховного потенціалу сучасної родини. Прийомні батьки також повинні формувати та підвищувати свою педагогічну культуру, щоб відповідати тим вимогам, які ставить перед прийомною сім'єю суспільство та держава. Надалі, спираючись на вищезазначене, вважаємо за доцільне використовувати поняття культура прийомного батьківства як похідного від педагогічної культури та складову виховного потенціалу прийомної сім'ї [3, с. 54].

Правомірно ставити питання: де і як може відбуватися формування культури прийомного батьківства? На наш погляд, таку цілеспрямовану роботу можуть виконувати Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССМД), а також Служби в справах дітей, за умов високої компетентності в специфіці роботи з прийомною сім'єю спеціалістів та фахівців, яка передбачає високий рівень і тактовність діагностики, індивідуальної роботи та використання різноманітних методик.

Розробці технологій створення та функціонування прийомних сімей, розгляду основних підходів до побудови процедури оцінки здатності кандидатів у прийомні батьки присвячено за останні роки чимало наукових праць О. Яременко, Г. Бевз, І. Зверської, І. Пешні, А. Капської, Н. Комарової. Аналізуючи роботи цих авторів, ми прийшли до висновку, що значна увага в діяльності ЦСССМД відводиться питанню підбору та навчанню прийомних батьків у підготовчий період.

Цей період складається з декількох зустрічей кандидатів зі спеціалістами Центру соціальних служб та передбачає:

- проведення бесід із батьками, орієнтованих на оцінку життєдіяльності родини (збір інформації про батьків: рік народження, місце роботи; повідомлення про перелік необхідних документів та інше);
- відвідини спеціалістом родини кандидатів;
- перевірка інформації про кандидатів у прийомні батьки;
- співбесіда кандидатів із психологом, завдання якої – з'ясувати мотивацію прийому дитини в сім'ю, допомогти батькам прийняти об'єктивне, усвідомлене рішення;
- проходження кандидатами курсу з підготовки кандидатів для створення прийомної сім'ї.

Навчання на цьому курсі є однією з важливих умов спеціалістів, котрі будуть супроводжувати прийомну сім'ю далі. Після його завершення батьки й соціальні працівники приймають остаточне рішення про готовність кандидатів для створення прийомної сім'ї; саме в процесі такого навчання відбувається формування культури прийомного батьківства. Цей курс у сучасній практиці

діяльності ЦСССМД з прийомними сім'ями проводиться найчастіше у формі тренінгу.

Тренінг – це найбільш ефективний соціально-психологічний метод групової соціальної роботи, та окрім цього, надзвичайно цікавий процес. Він допомагає пізнати себе й оточення, змінити своє “Я” через спілкування, перебуваючи у неформальній атмосфері. З отриманням нової інформації на тренінгу можна обговорювати незрозумілі моменти, певні ситуації, ставити запитання, тобто накопичувати досвід і ділитися власним. Спільне проходження навчання сприяє налагодженню співпраці спеціаліста і батьків. Окрім того, соціальні працівники мають змогу визначитися з індивідуальними особливостями кожної з сімей, їхніми специфічними потребами. Але слід чітко розрізняти особливості таких форм навчання як “психологічний тренінг” і “тренінгові заняття”. Це різні форми групової роботи.

Психологічний тренінг спрямований на вирішення особистісних проблем учасників, розширення їхніх можливостей, коригування особистісних якостей. Тренінгові заняття – це форма активного навчання, спрямована на оволодіння учасниками певними технологіями, навичками та інформацією [4, с. 35].

Курс тренінгу з підготовки прийомних батьків до виховання дитини-сироти та створення прийомної сім'ї орієнтований на вирішення низки проблем сім'ї на різних етапах її життєдіяльності: від моменту приходу дитини і до того часу, коли вона її залишає. У ході підготовки потенційні прийомні батьки мають чітко усвідомити особливості розвитку дітей, які приходять у сім'ю. Адже наслідки сирітства для дитини вкрай важкі і відбиваються на подальшому її житті – це глибокі та часто необоротні дії на здоров'я і психіку, придбані ще до офіційної констатації втрати сім'ї; негативний соціальний досвід у період раннього і дошкільного дитинства. Багато дітей мають психологічні, медичні, педагогічні і соціальні проблеми.

Під час проведення тренінгу можлива відмова учасників від продовження навчання, що є цілком природно. Це визначає рівень усвідомлення батьками власних можливостей щодо виховання та розвитку дітей-сиріт. Зміну кандидатами свого рішення можна розглядати як позитивний результат проведеної спеціалістом роботи, оскільки це дає змогу попередити відмову від виховання прийомних дітей ще до їхнього приходу в сім'ю, зменшити їх біль та страждання – одного разу вони вже пізнали втрату батьківської любові та турботи, відчули недовіру до дорослих.

Отже, курс тренінгів включає 8-9 занять, які виконують такі завдання:

- ознайомлення учасників з особливостями інститутів сімейного влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування;
- ознайомлення та вивчення особливостей розвитку та поведінки дітей, які потрапляють у систему державної опіки, а потім влаштовуються у прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу;
- розповідь батькам, яким чином краще організувати перші зустрічі батьків та дитини, їх знайомство;
- розгляд питань, які є найбільш суттєвими в прийнятті рішення про влаштування дитини в родину: вік; стать; стан здоров'я; рівень розвитку;

ставлення дитини до влаштування її в родину; причини виходу з біологічної родини (історія життя); дані про біологічних батьків, шкідливі звички; коло інтересів дитини; духовні потреби; національність; релігійні погляди; інформація про житло і майно, що належить дитині тощо.

- постановка себе на місце дитини та усвідомлення почуттів, з якими дитина потрапляє в чужу родину;

- розгляд типів поведінки дітей, обумовлених звичками попереднього життя;

- ознайомлення учасників із стилями сімейного виховання, акцентування уваги на особливостях кожного стилю, його позитивах і негативах;

- розгляд можливих варіантів реакції сім'ї на поведінку дитини; визначення способів вирішення конфліктних ситуацій; ознайомлення з методом вирішення конфліктних ситуацій; керування конфліктом;

- навчання батьків думати про те, що вони роблять, прогнозувати можливі наслідки своїх дій (від того наскільки педагогічно-гнучкими та емоційно-чутливими будуть батьки залежить успіх у вихованні прийомної дитини);

- розгляд ефективних методів роботи з важкими дітьми (важка поведінка – актуальна проблема, особливо для перших декількох місяців, оскільки відбувається процес адаптації дитини до нового середовища); подальшої співпраці прийомних батьків і соціальних працівників у вирішенні проблем виховання;

- аналіз навичок, необхідних батькам, можливостей родини справлятися з проблемами дитини.

Під час проведення тренінгу тренер оцінює потенційну можливість кожного учасника стати прийомними батьками (як учасники тренінгу реагують на завдання, з якою готовністю та активністю вони їх вирішуватимуть тощо). Батьки також оцінюють власні можливості соціального працівника, з яким їм доведеться працювати.

Отже, за підтримки та участі ЦСССДМ в Україні впроваджуються нові підходи в соціальній роботі, а саме в підготовці прийомних батьків до виховної діяльності, формуванні культури прийомного батьківства. Спостерігається перехід від масових до індивідуальних форм роботи. Це дає змогу говорити про подальші перспективи створення програм із розвитку сімейних форм опіки дітей-сиріт.

1. Алексєєнко Т. Готовність батьків до виховання дитини // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 2. – С. 37-41.

2. Ковбас Б., Костів В. Родинна педагогіка: У 3-х т. Т.2. Основи родинного виховання. – Івано-Франківськ, 2006. – 288 с.

3. Костів В. Виховний потенціал родини // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2007. – № 3. – С. 54-59.

4. Технології створення та функціонування прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу. Збірник методичних матеріалів / Авт. кол. Г. Бєвз, А. Капська, Н. Комарова та ін. – К.: Державний ін-тут проблем сім'ї та молоді, 2003. – 188 с.

5. Методичний посібник по проведенню тренінг-курсу для соціальних працівників з питань підбору, підготовки та соціального супроводу прийомних батьків / О. Яременко (керівник авт. кол.), Н. Комарова, Г. Бєвз, Л. Волинець та ін. – К.: Український ін-тут соціальних досліджень, 2000. – 128 с.

Preparation of receiving parents to an educate activity matters for creation receiving family. Parents must realize responsibility for children. The centers of social services are conducted by the special employments-trainings, to teach parents.

Key words: receiving family, culture of receiving paternity, preparation of candidates in receiving parents, centers of social services.

УДК 37.018.32

ББК 74.200.64

Іванна Кулик

ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ КУЛЬТУРИ РОДИННИХ ВЗАЄМИН В УЧНІВ 1-4 КЛАСІВ ШКІЛ-ІНТЕРНАТІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядаються та аналізуються рівні і показники сформованості культури родинних взаємин в учнів 1-4 класів шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності.

Ключові слова: рівень сформованості культури родинного виховання, учні молодших класів, школи-інтернати, позаурочна діяльність

Актуальність дослідження. У законі про освіту України акцентується увага на тому, що в умовах формування нових соціально-економічних відносин, переходу від авторитаризму до гуманістичного демократичного суспільства система виховання має ґрунтуватися на специфічних особливостях українського менталітету, національних, духовних цінностях. Охорона дитинства, створення необхідних умов для всебічного розвитку, виховання й освіти зростаючого покоління – пріоритетне завдання будь-якого цивілізованого суспільства. Особливо це стосується дітей-сиріт і дітей, які з тих чи інших причин втратили опіку батьків. Поміж соціально-педагогічних форм охорона дитинства і забезпечення умов всебічного розвитку, виховання й освіти таких дітей провідну роль відіграють школи-інтернати. Причому особливе місце в загальній системі виховання і формування культури родинних взаємин учнів 1-4 класів цих шкіл належить позаурочній діяльності.

Аналіз досліджень та публікацій. Сутність культури людських взаємин, їх теоретичні засади з'ясовували мислителі минулого, зокрема Аристотель, Демокріт, Платон, Р. Декарт, Д. Дідро, Т. Гоббс, Ф. Вольтер, І. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, К. Гельвецій.

Розв'язанню проблеми культури взаємин людей та умов їхньої гуманізації присвячено дослідження сучасних філософів, психологів, педагогів, соціологів. Теоретико-методологічні засади сформульовано у працях Г. Батищева, М. Бердяєва, О. Бодальова, М. Бубера, М. Кагана, Г. Костюка, В. М'ясищева; суб'єкт-суб'єктний, особистісно зорієнтований підхід до виховання висвітлено

в роботах І. Бега, І. Кона, О. Кононко, О. Леонтьєва, Н. Максимової, О. Проскури, О. Савченко; вплив внутрішньосімейних взаємин на розвиток і формування дитячої особистості розкрито в працях О. Вишневецького, О. Духновича, В. Кравця, А. Макаренка, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського. Розгляду та аналізу особливостей розвитку дітей молодшого шкільного віку присвятили свої праці Н. Бібік, Л. Божович, О. Дусавицький.

Проблему родинних взаємин різних вікових категорій сьогодні досліджують Т. Алексеєнко, О. Докукіна, Б. Ковбас, В. Кондратюк, В. Костів, В. Кравець, Т. Кравченко, Л. Повалій, В. Постовий, О. Хромова.

Значний інтерес становлять дослідження проблеми навчання й виховання дітей у закладах інтернатного типу В. Галузинського, Б. Кобзаря, Б. Мельниченка, С. Постовойтова, В. Слюсаренка.

Зважаючи на актуальність поставленої проблеми, *метою статті* є аналіз стану рівня сформованості культури родинних взаємин в учнів 1-4 класів шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності.

За підходом, обґрунтованим О. Кононко, родинні взаємини – це “явище, що виникає в групі людей і виявляється у взаємопізнанні, взаємопереживанні і взаємовпливові” [5, с. 251]. Автор переконана, що родинні взаємини людей будуються на трьох своєрідних принципах: суперництві, компромісі та кооперації, які повинні бути оптимально збалансовані [5, с. 7-8].

Принципово нова якість родинних взаємин – їхня культура – полягає в тому, що вона є продуктом взаємодії, взаємспрямування, взаємовпливу, взаємовиявлення. Це “взаємо” інтегрується у групові ефекти співпраці, дружби, любові, добра, партнерства тощо. Безумовно, кожен із учасників такої взаємодії робить свій внесок у групові ефекти взаємин. Проте груповий ефект не сума внесків, а “щось третє”, перетворене з особистих ставлень, знак яких змінюється залежно від змісту взаємодії. Групові ефекти у вигляді взаємин – це інтеграція всієї різноманітності людських відносин, зокрема й суспільних, заданих соціальною організацією.

Культуру родинних взаємин розуміємо як рівень міжособистісних взаємин, в основі яких лежать морально-етичні цінності і норми життєдіяльності сучасної української сім’ї, доброзичливе, чуйне і шире ставлення членів родини один до одного. Зовнішньо вона проявляється як взаєморозуміння, взаємодопомога і взаємоповага, головними засобами вираження яких є культура спілкування, культура поведінки і культура мовлення. Виховання культури родинних взаємин у молодших школярів – це цілеспрямований, педагогічно організований процес формування морально-етичної свідомості, всіх її структурних елементів: моральних якостей, почуттів, емоцій, вчинків і поведінки дітей цього віку.

На основі одержаних даних, в експериментальних і контрольних класах шкіл-інтернатів були виділені підгрупи дітей із рівнем сформованості родинних взаємин.

За основу такого розподілу взято концептуальні положення Н. Сфременко, а також показники вихованості, запропоновані Б. Кобзарем [2].

Серед основних критеріїв, які визначали рівень сформованості родинних взаємин дітей, виділяємо такі:

- знання дітей про родинні взаємини членів сім’ї;
- особистісне ставлення дітей-родичів один до одного (здатність співпереживати, готовність прийти на допомогу, відповідальність, уміння турбуватися один про одного), прояви їх у поведінці, вчинках, переживаннях);
- потреба дітей у родинних взаєминах;
- моральні якості: співпереживання, турботливість, взаємодопомога, відповідальність, прояви дітьми родинних взаємин.

У процесі досліджуваної проблеми ми визначили три рівні сформованості родинних взаємин дітей – високий (І), середній (ІІ), низький (ІІІ) – (див. табл. 1.1).

До першої групи (високий рівень) увійшли діти, які знають своїх рідних, часто з ними зустрічаються, відчують постійну потребу в спілкуванні, що постійно проявляється в щирості взаємин, бажанні поділитися, почутті турботи про іншого, готовності прийти на допомогу, вмінні помічати труднощі рідних. Між дітьми цієї групи встановлюється не тільки кровна, але й духовна близькість.

У другу групу увійшли діти середнього рівня, які рідко зустрічаються зі своїми рідними, їхні взаємостосунки обмежуються бесідами, вони допомагають один одному тільки за проханням вихователя, не проявляють ініціативи для зустрічі з рідними.

До третьої групи увійшли діти, в яких показники рівнів сформованості родинних взаємин були низькими. Такі діти не знають і не цікавляться, чи є в них родичі. При повідомленні їм про брата чи сестру, вони зреагували байдуже, під час зустрічі не проявляють ніякого інтересу до нього (неї), не допомагають їм. Часто розмовляють із меншими з підвищеним тоном.

Аналіз даних табл. 1.2. показує, що жодного з вихованців експериментальних і контрольних груп не можна віднести до високого рівня сформованості культури родинних взаємин.

Незначне число дітей увійшло в другу підгрупу. В основному це були молодші школярі (30 % і 32 %), поведінка яких сприяла позитивному сприйманню близьких людей, і старші школярі (40% і 41 %), котрі проявляли самостійність у спілкуванні з молодшими братами і сестрами.

Більша частина опитаних експериментальних і контрольних груп (80 % і 76% молодших школярів і 72% 65% старшокласників) увійшли до третьої групи. Інтерес дітей один до одного був поверховим, старші школярі більше уваги приділяли своєму класу, а увага молодших відразу переключалась на інші, більш цікаві та важливіші для них предмети, пов’язані з життям їхньої групи та діяльністю однокласників. Однак, проявлена деякими дітьми третьої групи короточасна зацікавленість у взаєминах, дала змогу намітити деякі шляхи проведення цілеспрямованої роботи з формування основ культури родинних взаємин вихованців шкіл-інтернатів.

Таблиця 1.1

Критерії і рівні сформованості родинних взаємин дітей 1-4 класів шкіл-інтернатів

Назва критерія	Рівень		
	Низький	Середній	Високий
Ознаки прояву			
Знання дітей про позитивні родинні взаємини членів сім'ї	Знання дітей про те, що сімейні відносини повинні бути доброзичливими. Кожному члену сім'ї необхідно проявляти повагу й увагу. У кожного члена сім'ї є певні обов'язки, які необхідно виконувати.	Недостатні і поверхові знання про взаємини між членами сім'ї. Не зовсім чітке усвідомлення сімейних обов'язків.	Зовсім відсутні знання про позитивні родинні взаємини. У деяких дітей – негативний досвід взаємин у сім'ї.
Моральні якості, здатність до співпереживання	Проявляють доброту стосовно близьких людей, виявляють бажання розділити з ним радість і горе, втратити, заспокоїти.	Позитивні емоційні переживання в спілкуванні вибіркові, поряд із співчуттям можуть проявляти байдужість.	Проявляють риси егоїстичного відношення, байдужі до рідних і близьких їм людей.
Турботливість	Проявляють увагу, чутливість, проявляють бажання поділитися іграшками, солодощами. Прагнуть самостійно підготувати подарунки (малюнок, привітку).	Роблять послуги тільки в визначеній ситуації чи по просьбі. Власної ініціативи не проявляють.	Байдуже відносяться до рідних.
Взаємодопомога	Помічають труднощі членів сім'ї, прагнуть допомогти їм.	Надають допомогу, коли робота їх зацікавила, і за проханням вихователя.	Відмовляються допомагати.
Відповідальність	Усвідомлено відносяться до доручень, розуміють їх суспільну значущість. Прагнуть довести розпочату справу до кінця, ставлять високі вимоги до себе і членів сім'ї.	Добросовісно виконують доручене завдання. Старанні, однак потребують допомоги і постійного нагадування з боку вихователя.	Безвідповідально ставляться до завдання.
Прояви дитячих родинних взаємин	Прагнуть до систематичного спілкування зі старшими братами і сестрами; проявляють радість і позитивні емоції у зустрічах; відмовляються від особистих справ заради зустрічей із братами і сестрами.	Ініціативи в спілкуванні зі старшими не проявляють, але коли брати і сестри приходять, зустрічають їх привітно, граються з ними із задоволенням. З трудом відмовляються від особистих справ заради зустрічі з рідними.	Не проявляють ніякого бажання до спілкування з рідними.

Таблиця 1.2

Розподіл дітей за рівнями сформованості родинних взаємин (за результатами констатувального етапу експерименту, в %)

Рівень	Групи, кількість в них дітей			
	експериментальна		контрольна	
	молодші школярі	старшокласники	молодші школярі	старшокласники
I	-	-	-	-
II	30	40	25	45
III	70	60	75	55

Більша частина опитаних експериментальних і контрольних груп (80 % і 76% молодших школярів і 72% 65% старшокласників) увійшли до третьої групи. Інтерес дітей один до одного був поверховим, старші школярі більше уваги приділяли своєму класу, а увага молодших відразу переключалась на інші, більш цікаві та важливіші для них предмети, пов'язані з життям їхньої групи та діяльністю однокласників. Однак, проявлена деякими дітьми третьої групи короткочасна зацікавленість у взаєминах, дала змогу намітити деякі шляхи проведення цілеспрямованої роботи з формування основ культури родинних взаємин вихованців шкіл-інтернатів.

Для виявлення культури родинних взаємин дітей молодшого шкільного віку проводились спостереження в процесі їхнього спілкування. При цьому дітям пропонувались різноманітні завдання, за виконанням яких можна було зафіксувати не тільки їхні відповіді, але і прояв емоцій стосовно один одного (погляд, посмішка тощо).

У процесі дослідження з молодшими школярами ми провели низку індивідуальних бесід, в яких діти давали відповіді на поставлені їм запитання. Аналіз проведених бесід показав, що дітей молодшого шкільного віку привертало до себе увага, ласка, доброта, прояви турботливості з боку старших братів і сестер. "Я дуже люблю свою Іринку, вона приносить мені шоколадки і морозиво" (Володя В., 2 клас), "Олежик такий хороший, він подарував мені конструктор" (Андрій І клас). При цьому слід зазначити, що молодші школярі, говорячи про своїх старших братів і сестер, оцінюють тільки ситуації, які супроводжуються предметними діями (приніс, подарував).

У старших дітей (3 і 4 клас) спостерігаються складніші оцінки відносин старших братів і сестер. Так, наприклад Вітя відмічає: "Мені з моїм старшим братиком цікаво і весело", Оля говорить: "Моя сестра допомагає мені записати косички", Ваня каже: "Я люблю свою Оленку, бо вона допомагає мені робити мені уроки". На питання експериментатора "Як ти ставишся до своєї сестри, брата? діти відповідали конкретно, мотивуючи чого саме так, а не інакше. Наприклад, "Я люблю свою сестричку, бо вона гарно вчиться і я хочу бути схожою на неї" (Оксана К.). Упродовж проведених нами бесід вияснилося, що у молодших школярів переважав бажання бути подібним на когось, стати кращим, розумнішим, навчитися чогось нового.

Дуже часто в бесідах з експериментатором діти проявляли бажання побачити своїх братів і сестер, що супроводжувалося такими запитаннями "Ви

бачили мого братика, сестричку? Вона така розумна!” (Олег О., 3 клас), “А ви знаєте мого братика? Він дуже гарно малює” (Олена К., 2 клас). “А до мене сьогодні прийде моя сестричка і ми з нею підемо гуляти” (Наталя В., 1 клас).

Як показали результати досліджень, із 300 молодших школярів 209 ніколи не бачили своїх братів і сестер і тим більше не знають про їхнє існування. Це можна пояснити тим, що до поступлення в школу-інтернат діти виховувалися в дитячих будинках, а старші брати й сестри не знають про їхнє існування.

Наступні спостереження за дітьми, в яких немає досвіду спілкування з рідними, показали, що ці діти в основному мовчазні, замкнуті в собі, нерішучі, гратися люблять в основному самотійно. Вони рідко сміються, перед сном часто плачуть невідомо з якої причини, завжди хочуть, щоб вихователь знаходився біля них. Поведінка таких дітей говорить про дефіцит спілкування з рідними. В процесі експериментальної роботи особливої уваги приділялося саме такому типу дітей.

Групі дітей молодшого шкільного віку (30 чоловік) експериментатором було видано таке завдання: “Впізнай фотографію”. Дітям запропонували зібратися біля круглого столу, де потрібно було серед багатьох фотографій впізнати свого брата чи сестру.

Спостереження показали, що діти, котрі часто спілкуються зі своїми братами і сестрами, одразу впізнавали фотографії своїх рідних “Це мій братик, Віталік!”, “Це моя сестричка, Наталя. Діти, з братами і сестрами яких бачились всього декілька разів, довго не могли впізнати їх на фотографії. Деякі навіть задавали питання: “Це мій брат (сестра)?” “Це вона (він)?”.

Серед опитаних була і група дітей (12 чоловік), які взагалі не знають своїх братів і сестер. Це ми помітили, коли всі діти розглядали фотографії, а їм взагалі було нецікаво. У результаті проведеного завдання ми змогли переконатися в правдивості відповідей дітей і порівняти їх із тими, які зафіксували в процесі бесід.

Після перегляду фотографій ми запропонували дітям подивитися ще раз на фотографію свого брата чи сестри й розповісти кілька слів про них. Наведемо деякі з них. Максим, 2 клас: “Це моя старша сестра Оля. Вона добра, красива. Часто приходиться до мене. Ми разом із нею граємося. Вона розказує мені казки. Коли вона не приходиться довго до мене, то я дуже сумую і чекаю з нетерпінням зустрічі”. Наталя, 1 клас: “Це моя старша сестра, Наля. Я її дуже люблю. Вона приносить мені цукерки, а ввечері приходиться до мене і співає мені колискову”.

На основі спостережень, аналізу проведених бесід і анкет були отримані дані про ставлення молодших до старших братів, сестер. У більшості переважає байдуже ставлення до старших (69 випадків); набагато менше емоційних проявів (28 випадків); і ще менше взаємних дій (14 випадків).

Аналіз одержаних результатів свідчить про те, що діти мало знають про своїх братів і сестер, але виявляють неабияке бажання підтримувати стосунки з ними. Привертас до себе увагу той факт, що більшість старших школярів (97), які навчаються в тій самій школі, не знають, що в початкових класах

навчаються їх молодші брати і сестри. На запитання експериментатора “Чи хочете ви підтримувати зв'язок із молодшими братами і сестрами?” зі 100 опитаних “так” відповіло 45 дітей. Зі 150 опитаних школярів не можуть точно відповісти, де знаходяться їхні молодші брати і сестри, деякі точно не можуть назвати їх по імені, а деякі пригадати їхній вік.

Висновки Проведена діагностика сформованості культури родинних взаємин у дітей 1-4 класів шкіл-інтернатів показала, що:

- основні причини низького рівня сформованості культури родинного виховання у учнів 1-4 класів шкіл-інтернатів полягають у недостатній компетентності вихователів із цих питань;

- вчителі і вихователі шкіл-інтернатів знайомлять дітей із основами культури родинного виховання, сприяють вихованню у них тих чи інших духовних якостей, однак ця робота не має цілеспрямованого характеру, не забезпечує оволодіння дітьми достатніми знаннями в цьому напрямі;

- потреба у взаємодії школи-інтернату і родичів вихованців як у педагогів, так і родичів дітей не відповідає практичній готовності до її здійснення;

- вчителі, вихователі і родичі вихованців, в основному, вірно розуміють мету і характер такої взаємодії, але не докладають зусиль для її належної реалізації.

Таким чином, формування культури родинних взаємин є актуальним напрямом у сучасному вихованні і потребує розробки відповідних виховних методик і технологій.

1. Бернадська В. Педагогічні умови виховання толерантності в учнів 5-7 класів шкіл-інтернатів для дітей-сиріт у позаурочній діяльності // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Збірник наукових праць. К., 2006. Вип. 9. – С. 190-195.

2. Кобзар Б., Постоютов С. Специфіка позаурочної виховної роботи з учнями шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків. К.: Стилюс, 1997. – 311 с.

3. Ковбас Б., Костів В. Родинна педагогіка: У 3 т. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2006. – Т. 1. Основи родинних взаємовідносин. 288 с.

4. Ковбас Б., Костів В. Родинна педагогіка: У 3 т. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2006. – Т. 2. Основи родинного виховання. 288 с.

5. Кононко О. Проблема толерантності в контексті особистісно-орієнтованої моделі спілкування // Педагогіка толерантності. – 1998. № 1. – С. 7-8.

6. Постоютов В. Теїденції і пріоритети виховання дітей в сучасній сім'ї: Монографія. – К.: Інститут проблем виховання АПН України, 2006. – 190 с.

7. Шатохіна Т. Формування гуманних відносин учнів X-XI класів шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків у позаурочній діяльності: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Інститут педагогіки АПН України. – К., 1996. – 21 с.

In the article levels and proofs of the forming of the culture of family relations of the pupils of the first and fourth forms of the boarding-schools at the out-of-class activity are regarded and analyzed.

Key words: level of formed of culture of domestic education. lower boys. schools-boarding-schools.

УДК 37.032

ББК 74.268.1

Катерина Левицька, Оксана Глеб

МОЖЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ СІМ'ЯНИНА

У статті розкрито можливості іноземної мови у формуванні якостей сім'янина.

Ключові слова: викладання іноземних мов, формування особистісних якостей сім'янина, формування особистості

Формування й виховання особистості в мовному аспекті – складний і тривалий процес, що залежить насамперед від родинних умов. Як відомо, вивчення іноземної мови сприяє різнобічному розвитку особистості, оскільки створює умови для вільного спілкування, відкриваючи цим самим доступ до скарбниці людської мудрості і життєвого досвіду, прискорюючи таким чином її інтелектуальний і психічний розвиток, служить виробленню певних позицій у родині, в школі, у суспільстві. В залежності від того, яким є у свідомості дитини образ сім'ї, формується її особистість. Молода людина мусить мати певний образ самої себе та тих, хто її оточує, вироблене відношення до себе і світу. Раннє ознайомлення дітей із цінностями культури інших народів на уроках іноземної мови виховують їх у дусі толерантності, відкритості, поваги до людей різних національностей, сприяє розумінню і взаємоповазі насамперед у власному домі, стимулює зацікавленість учнів суспільно-політичним життям країни, формує їх як обізнаних, свідомих та відповідальних громадян своєї держави.

При вивченні іноземних мов велике значення надається розкриттю виховного потенціалу цього предмета. Вивчення іноземної мови сприяє моральному, трудовому, естетичному вихованню учнів. З перших уроків велика увага приділяється вихованню культури поведінки і спілкування.

Щоб реалізувати виховну мету на уроках із тем „Сім'я“, „Мої батьки“, „Моя улюблена справа“, „Квартира“, „Будинок“, „Оселя моєї мрії“, „Ідеальна сім'я“, „Мій друг“, „Зовнішність людини“, „Покупки“, „Здоров'я“, „Спорт“, „Дозвілля“ створюються відповідні ситуації. Потрібно викликати зацікавленість до себе, даючи учням можливість зіставляти свій життєвий досвід з аналогічним досвідом зарубіжних однолітків, бажання висловлювати свої думки та вчитися цінувати думку іншого.

„Сім'я“ – тема, котра не має національних кордонів, хвилює і школярів, і вчителів. Що саме для майбутньої сім'ї пабуває дитина в батьківському домі?

Найголовніше – це вміння спілкуватися з близькими людьми, людьми різної статі, віку, різних професій, різних інтересів та потреб.

Сім'йне спілкування реалізується у домашньому побуті, спільній праці, у різних формах проведення дозвілля. Готовність молодої людини жити самостійно, створити добру сім'ю в багатьох аспектах залежить від батьків. Але, звичайно, певний вплив на готовність створення сім'ї, на формування уяви про майбутню сім'ю здійснює вивчення на уроках іноземної мови комунікативних тем, які сприяють вираженню власних думок іноземною мовою про своїх батьків, родичів, сім'ю.

У таких розповідях учні намагаються описати членів своєї родини з найкращої сторони, намагаються відшукати більше позитивних рис, як у зовнішності, так і в характері. Даючи певні біографічні дані, обов'язком кожного є розповісти про місце роботи матері чи батька, їх улюблене заняття та взаємозв'язки дітей і батьків, які панують у даній сім'ї.

Учні з великим задоволенням оповідають про те, як вони проводять дозвілля разом із батьками, братами чи сестрами, де і як вони відпочивають, або роблять спільну справу, таку, як покупки чи прибирання квартири. Такі теми, як „My family“, „My parents“ тісно переплітаються з темами „Shopping“, „My day off“, „My hobby“, „My holidays“, „Household chores“, „The house I live in“, „My working day“. Темі з циклу „Family“ можна також пов'язати з темами „Appearance and character“ і „Appearances are deceptive“, які включають опис зовнішності. Діти переважно змальовують своїх мам або сестер, вказуючи вік героїнь, висловлюють своє ставлення до них, часто ілюструючи свої розповіді фотографіями з колекції сімейних альбомів.

Обговорюючи тему „Ideal Family“ більшість юнаків віддають перевагу мати таку ж дружину, як їхня мати. А дівчата вказують на те, що їхній батько є першим прикладом майбутнього чоловіка. Тему материнської любові можна почерпнути на уроках іноземної мови з домашнього читання, використовуючи адаптовані тексти, оповідання чи казки: „Three hairs of a lion“, „The fire on the hill“. Працюючи з текстами такого плану учасники зможуть оцінити силу материнської любові. Порівнюючи зміст оповідань чи казок з уже прочитаними творами, вони називають українські твори чи казки. Тема кохання, зміст життя і щастя вдало змальовані у творах О. Генрі „The Gift of the Magi“, „Hearts and Crosses“, „The Romance of a Busy Broker“, „The Count and the Wedding Guest“, які можна використовувати як адаптовані, так і в оригіналі. Старшокласники вчать аналізувати взаємини двох людей, намагаються зрозуміти, що ж таке справжнє кохання, його цінності. Під час домашнього читання учні прагнуть відшукати шлях досягнення щастя, створення щасливої сім'ї. Також вживаються такі прийоми активізації творчої уяви: порівняння оповідання з літературним твором подібного змісту, відповіді на запитання товаришів чи вчителя, дискусії, інсценування, розповідь від імені іншого героя, домислювання продовження змісту тексту. Виконання таких завдань сприяє поглибленню мовленнєвих навичок школярів. В основі комунікативно орієнтованого навчання лежить

гуманістичний підхід, завдяки якому створюються умови для активного і вільного розвитку учня в процесі опанування іноземних мов.

Успіху у навчанні іноземних мов у значній мірі сприяє поезія. Робота над віршами спонукає дітей і підлітків у світ літератури, дає їм можливість відчувати красу поетичного слова, збагачує їх словниковий запас, стимулює поглиблення роботи над мовою і сприяє естетичному вихованню. У молодших та середніх класах учням пропонуються вірші іноземною мовою на різну тематику та особливо багато є тих, в яких характеризується образ матері, ставлення до найніжнішої особи в світі. Готуючись до позакласних занять, а саме, до Дня матері (12 травня) діти з великим бажанням вчать напам'ять іншомовні вірші (англійською мовою), щоб здивувати та порадувати рідну пеньку:

My mother is pretty, my mother is nice.
She has short nose and beautiful eyes.
I help my mother every day
I sweep the floor, I feed my cat
I brush my coat and my hat
I do some cooking though I small
I love my dear mother best of all, best of all.

Старшокласникам пропонуються твори таких поетів, як Lord George Byron, Robert Burns, Thomas Moor, Davies Rossetti:

*Though in visions, sweet lady,
Perhaps you may smile.
Oh, think not my penance deficient!
When dreams of your presence my slumbers beguile,
To awake will be torture sufficient.
(By Gordon Byron)*

Здебільшого вірші проникнуті чистотою великого почуття, поетичним відношенням до жінки. У них відчувається відвертість і глибокий ліризм.

Робота над віршами – це не тільки один із найбільш ефективних видів фонетичної розминки, а й збагачення письмової та усної мов, застосування її в діалогах та монологіях. У День Святого Валентина старшокласники пишуть листівки, вживаючи ласкаві слова, які дуже часто вживаються в англійській мові в країнах не тільки до коханих, але й до членів сім'ї: my dear, my darling, my honey... Використовують рядки із віршів:

*My heart is like a rainbow shell
That paddles in a halcyon sea:
My heart is gladder than all these
Because my love is come to me.
(by Rossetti)*

На формування готовності дітей до сімейного життя мають вплив і сімейні традиції. Безглуздо вивчати звичаї своєї країни, чи країни, мова якої вивчається, не знаючи своїх сімейних. Тому, перш ніж розглядати загальні теми, вчителі іноземних мов проводять бесіди про те, що таке родинні звичаї. Діти розповідають про святкування релігійних свят, днів народжень,

приготування традиційних страв, вечірнього чаювання, коли всі члени сім'ї збираються разом і обговорюють події дня. Перегляд сімейних фотоальбомів чи хорошого фільму – теж цінний засіб формування в дітей високої духовності. Дотримання традицій збагачує емоційне життя сім'ї.

Опанування поезією має велике виховне значення. Звертання та освічення у листівках додають почуття взаємоповаги, тепла, доброзичливості.

Майбутнє сімейне життя потребує певних умінь, які формуються в батьківській сім'ї. Це насамперед комунікативні вміння, тобто вміння встановлювати добрі відносини між людьми, з терпінням слухати, пробачати, передбачати поведінку людини. Не обійтись у сім'ї і без практичних умінь і навичок: вміння вести господарство, правильно розподілити бюджет та кулінарні навички. Потрібно вміти організувати свій відпочинок, розвивати традиції сім'ї.

Навчальні теми передбачають засвоєння різної інформації про культурне життя нашої країни та країни, мова якої вивчається. („Customs and Traditions of Ukraine and Great Britain”, „Holidays in Ukraine and in English Speaking Countries”, „Easter”, „New Year”, „Christmas”, „Ukrainian cuisine”). Під час вивчення цих тем поповнюється словниковий запас учнів, вміння аналізувати різні погляди, порівнювати, робити висновки, активізувати свої життєві позиції.

Вивчення тем „Charity”, „Modern Society”, „Money”, „Medical care and Service”, „What is money?”, „Health”, „Sport in my life”, „Olympic Games” сприяє вихованню в учнів почуття милосердя і благодійності, які відроджуються у нашій державі. Порівнюється стан медичного обслуговування у нашій та інших державах. Діяльність Червоного Хреста та товариств милосердя. Ця проблема нікого не залишає байдужим, учні завжди активно висловлюють свої думки, щодо долі країни й українського народу. Доповнювати комунікативні теми можна також різними статтями з газет, журналів „How to keep fit”, „Drugs and smoking”, „What's AIDS?”, „Different deceases”. Також використовується художня література, уривки з оригіналу, наприклад, тексти типу „Money Charity”, або „The last leaf” by O. Henry. Такі твори виховують в учнів гуманне ставлення до бідних, безнадійно хворих та інвалідів. На підставі текстів розвиваємо вміння давати оцінку вчинкам з поглядів етичної вартості, моральної правди і ці вартості впроваджуємо в життя молоді люди, змушуємо її не залишатися байдужою до того, що відбувається навколо неї.

За останні роки в нашій країні проведено чимало опитувань про те, що молодь думає про майбутнє сімейне життя. Знання про орієнтацію молодих людей із питань кохання, шлюбу і сім'ї дає змогу краще зрозуміти не тільки духовно-психологічні особливості їхньої поведінки, але й передбачити розвиток їх взаємовідносин у майбутній сім'ї. Уяву молодих людей про майбутній вибір, сімейне щастя потрібно знати не тільки батькам, але й учителям.

Так, наприклад, на уроках німецької мови з поглибленим вивченням її у 9-х класах спеціалізованих шкіл учителі працюють за підручником BLACK (3), видавництво MaxHueberVerlag, крім підручника додається робочий зошит

для учня, книга для вчителя та касети. Підручник містить актуальні теми про сім'ю, стосунки в сім'ї, відносини між людьми, в тому числі між чоловіком і жінкою. Що таке сімейне щастя? Що таке кохання? Ця тема розрахована на 15 уроків, протягом яких учні знайомляться з думками видатних вчених, психологів, антропологів, письменників, видатних постатей сьогодення. Після завершення теми учні повинні написати твір-роздум: „Що таке любов?” („Was ist Liebe überhaupt?“). У вступі варто висвітлити сутність поняття „кохання”. В основній частині висловлюємо погляди теоретиків і дослідників, до яких вони прийшли висновків. У загальній частині – що особисто думаю я з цього приводу. В ході роботи над темою учні слухають інтерв'ю 4-х молодих пар (на касетах) про їхні взаємини. Після другого прослуховування визначають, які висловлювання котрій парі належать, описують комікси, слухають пісню видатного німецького сучасного співака, поп-зірку Matthias Reim “Verdammt, ich liebe dich”. Читають текст пісні, який подається перед прослуховуванням, у ній йдеться про високі почуття закоханих. Після чого учні виконують завдання: уявіть собі, що ви видатний співак і пишете листа своїй подрузі, в якому пояснюєте свою поведінку в минулому і тепер. Як ви дотримуетесь своїх обіцянок, які ваші пропозиції щодо майбутнього з нею.

Для невідготовленого мовлення використовується опис картинок благополучної сім'ї, на якій зображені батько, мати, багато дітей, а на іншій – протилежне: неповна сім'я – тільки мати і дочка (зовнішній вигляд персонажів с відбитком реалії). Учні, спонтанно проглянувши малюнки, висловлюють свої думки щодо сім'ї.

Іншим цікавим завданням для учасників є трактування різних висловлювань, які вони мають пояснити: “У результаті зв'язку чоловіка та жінки з'являються діти, яких вони зобов'язані виростити”, або “Члени сім'ї допомагають один одному”. Окремо обговорюється проблема підлітків у період статевого дозрівання. Коли вони самостійно бажають вирішувати проблеми, хочуть бути незалежними. Стосовно цієї проблеми подається уривок з оповідання письменниці Dagmar Chidolue “Terry und ihre Familie”, з книги “Lady Punk”.

У змісті змальовані спогади дівчинки, яка згадує батька, котрий залишив її, коли вона була ще дитиною. Образ батька постійно переслідує головну героїню. Після тексту є різні завдання, які спонукають підлітків висловлювати свої погляди та поважати думки інших: „Як ви думаєте, які причини призвели, до того, що батько не живе з ними?”, „Яке ставлення Террі до цього?”, „Чи виправдовуєте ви її поведінку?”, „Яка думка матері Террі?”.

Вивчаючи теми “My plans for the future”, “The average Ukrainian family”, “The average British family”, “The house of my dream”, “The family of my dream”, учні висловлюють свої ідеї, бажання, прагнення. Вчитель спонукає їх роздумувати, ставлячи запитання такого змісту: “What does family mean to you? Do you think you will get married? Is marriage out of date? Do you like living with your parents?”. Такого роду запитання викликають відвертість учнів, ми дізнаємось про їхні мрії, плани на майбутнє. Для обговорення проблем можна ділити учнів на 2-3 підгрупи, які обґрунтовують свої

відповіді, ілюструючи прикладами з власного досвіду чи досвіду знайомих або видатних людей. Ситуації для дискусії можуть бути різними: How many children would you like to have? What is the best age to get married? Would you like to marry someone from another country?

Домашнім завданням може бути твір-роздум: „Your ideas of bringing-up children”, або “Advantages and disadvantages of being an only child in the family”.

Існують цікаві різнопланові завдання в багатьох сучасних підручниках. Так, наприклад, „Getting on in English”, (edited by Patrick Corness and Nina Haiduk, L.viv, 1998) пропонує окремий розділ із циклу „Family Life”, де є багато вправ, текстів, діалогів на розвиток граматичних, монологічних, діалогічних та комунікативних умінь і навичок.

Розглядаючи такі теми старшокласникам пропонують активно використовувати ділові і рольові ігри. Юнаки і юнки з великим задоволенням і захопленням знову і знову придумують собі „майбутнє”. Учасник у процесі однієї ділової гри має велику сім'ю, в інший раз опиняється з однією дитиною чи взагалі без дітей. Підлітки приміряють до себе різні життєві сценарії. Це дуже важливо у віці 15-16 років, коли різко постають питання „Хто я? Який я? Яким я буду?”. Йде формування власної Я-концепції. Обговорення проблем молодшої сім'ї часто перетворюється на дискусію “Modern Family: What is it like?”. Остеронь не залишаються бесіди з таких тем: „Молода сім'я”, „Шлюб у країні, мова якої вивчається”, „Моя сім'я і слава”, „Сім'я: амбіції і натхнення”.

Таким чином, вивчення іноземних мов та їх опанування сприяє розвитку особистості молодшої людини, дає змогу розширити загальний світогляд учня, сформулювати необхідні поняття для висловлення власних думок іноземною мовою, наблизити ігрові ситуації до життєвих. У процесі навчання іноземної мови відбувається формування ціннісних орієнтацій, самосвідомості, самооцінки, особистісних якостей сім'янина.

In the article possibilities of foreign language are exposed in forming of qualities of family man.

Key words: *teaching of foreign languages, forming of personality qualities of family man, forming of personality.*

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА У СТВОРЕННІ ІМІДЖУ СІМ'Ї

У статті розглянуто проблеми сімейного виховання на даному етапі розвитку суспільства та роль соціального педагога у створенні іміджу сім'ї засобами вивчення, дослідження стану сімейного виховання, розробки та впровадження інформаційних і корекційних технологій, встановлення партнерських відносин із соціальними інститутами.

Ключові слова: соціально-педагогічна діяльність, сімейне виховання, імідж сім'ї, інформаційні і корекційні технології, партнерські відносини.

Актуальність дослідження Процес демократизації суспільства та переходу до ринкових відносин позначився на життєдіяльності сучасної сім'ї, її матеріально-економічному становищі, житлово-побутових умовах, морально-психологічному кліматі, особливостях організації вільного часу і на вихованні дітей. Окрім того, суспільство стикається із конфліктом між "культурою" та "соціальною структурою", нормальними, правовими засобами та спонуканнями до пошуку нових (протиправних) засобів задоволення потреб (Р. Мертон), що також негативно впливає на виховний потенціал сім'ї. Руйнівний стан або послаблення нормативної системи суспільства як соціальну дезорганізацію розглядав ще Е. Дюркгейм, вводячи поняття аномії. "Нормативні стреси" (Р. Рапопорт), ненормативні події – все це призводить до сімейних проблем, які мають критичне значення для особистісного розвитку, оскільки ведуть або до конструктивного вирішення кризової ситуації та розвитку, або до особистісної дезадаптації та наступного саморуйнування (Л. Шнейдер).

Слабка і нестійка сім'я – не може бути вагомим чинником ані національного, ані сімейного виховання. Навпаки, лише сім'я, яка користується міцним суспільним статусом, може виконувати і власні, і загальнонаціональні завдання у системі виховання. Так сімейне виховання (що впливає з потреб самої сім'ї) стає ключовим моментом всього українського виховання. Ось чому міцна сім'я – передумова міцного суспільства. На цю обставину звертає увагу Г. Вашенко, який переконаний, що сімейне виховання безпосередньо переноситься на суспільство.

Мета дослідження. Саме тому приділяється велика увага роботі соціального педагога з підтримки сімей, вирішенні їх проблемних питань, створенні іміджу.

Виклад основного матеріалу. Імідж (від англ. image) – це Ви в очах інших, або те, якими Вас бачать інші. Парадокс іміджу полягає в тому, що якщо сім'я навіть не хоче привертати до себе увагу, то все одно оточуючі мають про неї певне уявлення, бо вигляд, вчинки, стиль життя, результат виховання – все одно приверне увагу оточуючих. То краще вже мати добрий імідж – адже від цього, крім усього іншого, залежить життєвий успіх її членів.

У багатьох випадках перебороти бар'єр непорозуміння між сім'єю та оточенням можна лише за допомогою внесення зовнішніх та внутрішніх, іноді непомітних корегувань, які може здійснити соціальний педагог.

Насамперед визначимо, яку сім'ю бажасмо бачити. Виходячи з означених проблем, за основу візьмемо вартості сімейного життя, розроблені О. Вишневським: подружня вірність, взаємна любов батьків, піклування про дітей, піклування про батьків і старших у сім'ї, пошана до предків, догляд за їхніми могилами, злагода та довіра між членами сім'ї, гармонія стосунків поколінь у сім'ї, демократизація відносин, повага до прав дитини і старших, відповідальність за інших членів сім'ї, допомога слабшим членам сім'ї, гармонія батьківського і материнського впливу у вихованні, спільність духовних інтересів членів сім'ї, здоровий спосіб життя, прихильність до спорту, культ праці, дбайливе ставлення до її результатів, дотримання народних звичаїв, охорона традицій, гостинність, сімейна відкритість щодо суспільного життя, гігієна сімейного життя, багатодітність.

Для того, щоб на даному етапі розвитку суспільства сімейне середовище дійсно впливало на соціалізацію дитини, а сім'я була взірцем, необхідне виконання цілої низки специфічних сучасних вимог до сфери сімейного виховання: а) відродження духовних основ родини, спираючись на традиції, історію, культурні надбання; б) подолання залишків феодально-деспотичного ставлення до дитини як до дорогої власності, опікування дітьми до глибокої старості, що руйнує будь-які паростки власної гідності, характеру дитини; за цих умов не залишається місця для духовності та природного демократизму (не поважаючи волю дитини, батьки заважають становленню почуття її самовідповідальності, що є необхідною умовою демократизації людини, а, отже, входження її в нове життя; в) на сімейний етап виховання припадають переважно і важливі завдання „корекції національного характеру“, розвиток вольових якостей дитини, додання егоцентризму тощо (О. Вишневський).

Сучасні сім'ї різноманітні, і від того, в якій саме живе дитина, залежить, яким змістом наповнюється процес формування її особистості. В основному, сім'ї поділяють на благополучні (сприятливий мікроклімат, спільність життєвої мети та інтересів, розуміння душевних переживань іншого; прагнення допомогти один одному в розв'язанні тих чи інших сімейних проблем) та неблагополучні, які через об'єктивні або суб'єктивні причини втратили свої виховні можливості, внаслідок чого в ній виникають несприятливі умови для виховання дитини. Наведемо відомий класичний розподіл неблагополучних сімей:

- сім'ї, де батьки-алкоголіки, ведуть аморальний спосіб життя та мають споживацькі тенденції;
- сім'ї з низьким морально-культурним рівнем батьків;
- сім'ї зі стійкими конфліктними ситуаціями у відносинах між батьками, батьками і дітьми;
- неповні сім'ї;

• сім'ї зовні благополучні, в яких допускають серйозні помилки в системі виховання внаслідок педагогічної неосвіченості;

- нерациональна і недоцільна організація вільного часу дитини;
- бездоглядність, безконтрольність або однобічний контроль за дитиною;
- зайнятість батьків власними справами;
- незнання індивідуальних особливостей своєї дитини;
- сім'я з активною, але неправильною педагогічною позицією;
- сім'я з порушеною системою спілкування між членами сім'ї.

У таких сім'ях відбуваються постійні конфлікти, що проявляються у сварках, суперечках, взаємних образах, грубошах. У дітей формуються підвищена збудливість, страх, невпевненість у своїх силах.

У сучасному суспільстві, коли матеріальне становище значно впливає на уклад та мікроклімат сім'ї, М. Докторович розроблена така типологія сімей, де критеріями є психологічний клімат та матеріальний стан:

- 1) *благополучно-стабільна* – сприятливий психологічний клімат + стабільний фінансовий прибуток;
- 2) *благополучно-нестабільна* – сприятливий психологічний клімат + матеріальна нестабільність;
- 3) *неблагополучно-стабільна* – несприятливий психологічний клімат (як правило сім'ї зі скритою формою неблагополуччя) + стабільний фінансовий прибуток;
- 4) *неблагополучно-нестабільна* – несприятливий психологічний клімат + нестабільний прибуток [2].

Тому в роботі з сім'єю соціальному педагогу варто спиратися на зазначену типологію, оскільки в ній чітко зазначений формат наявних проблем та окреслено необхідний вектор роботи (соціальна, соціально-педагогічна, психолого-педагогічна, соціально-психологічна, психологічна).

Для іміджу сім'ї та успішної соціалізації особистості значно більше важить не стільки структурний склад сім'ї, скільки її морально-психологічний клімат. Морально-психологічний клімат – це умови, що сприяють або заважають успішній взаємодії членів сім'ї та їх особистісному розвитку, виникають внаслідок сукупності настроїв і стосунків членів сім'ї. В основу сприятливого клімату покладено подружню сумісність. Сприятливий клімат має такі ознаки: єдність поглядів, думок, ціннісних орієнтацій, згуртованість членів родини; можливість всебічного розвитку особистості; доброзичлива вимогливість між членами сім'ї; почуття захищеності; взаємодовіра й взаємоповага; потяг до сумісного проведення дозвілля та виконання домашніх обов'язків; відкритість сім'ї, повноцінні зовнішні контакти.

Порушення емоційних відносин в сім'ї негативно впливає на формування особистості. Наприклад, негативні стосунки між матір'ю та батьком, холодність матері щодо чоловіка та перенесення всіх почуттів на дітей призводить до гіперопіки, що гальмує становлення соціальної компетентності останніх. У випадку безперервної критики дружини з боку батька формується неповага до двох батьків. Якщо в батька з матір'ю негаразди між собою, діти

рано чи пізно починають об'єднуватись у коаліції з одним із батьків проти іншого. Якщо мати демонструє повагу та почуття лише до чоловіка, а між дітьми та матір'ю існує емоційний вакуум, то така ситуація призводить до формування у дітей почуття непотрібності, невпевненості у собі, потенційні можливості яких залишаються нереалізованими.

Для налагодження позитивних батьківсько-дитячих відносин та авторитетного впливу матері/батька, підвищення іміджу сім'ї, майбутні соціальні педагоги моделюють соціальні послуги дітям та сім'ям у громаді, в залежності від типів сімей, їх статусу; розробляють програми "Позитивне мислення – основа гармонійних взаємовідносин в сім'ї" для батьків, які мають проблеми виховання дитини, "Робота з дітьми інвалідами та їх батьками". З метою підвищення рівня педагогічної компетентності батьків, соціально-правової допомоги, сприяння в пошуку та освоєнні позитивних життєвих стратегій, покращанні між особою взаємодії в сім'ї та соціумі, студенти продовжують роботу над розробкою програми та технології "Сімейної академії". Під час соціально-педагогічної практики в школі та закладах соціального спрямування впроваджуються дані наробки.

Конфлікт "батьки – діти" закономірний, як суто людське явище. Якщо виходити з історичних реальностей співіснування поколінь, то виникає твердження про те, що конфлікт між ними – невід'ємна природна складова людського буття, але він наносить велику шкоду іміджу сім'ї.

Суттєву роль у конфлікті відіграє особиста культура членів сім'ї. У випадку її відсутності конфлікт набуває форму приниження, руйнації взаємин: різкі слова, довготривалі чвари, сварки. Якщо говорити про педагогічні здібності батьків, то найважливіших із них варто віднести вміння належно організовувати комунікативну діяльність, налагоджувати внутрісімейні взаємини і встановлювати правильні стосунки з дітьми.

У ході опитування дітей, батьків, проводячи дослідження для курсових та дипломних робіт, студентами встановлено, що найістотнішими рисами, що спричиняють конфлікт із боку батьків у вихованні дітей, названо незрозуміння, незнання вікових особливостей, невміння аналізувати і вирішувати ситуацію тощо; низка негативних особистісних рис: нестриманість, роздратованість, байдужість; надмірна принциповість, опіка, диктаторство, авторитарність рішень.

Переважає більшість психологів, соціологів сходяться на тому, що на даному етапі розвитку суспільства сім'я явно не володіє такою важливою роллю, на яку вона претендувала у прийдешній епоху. До цього призвели зменшення стабільності сім'ї, малодітність, послаблення традиційної ролі батька, надзайнятість жінок та інші негаразди.

Зробимо висновок, що стартовий потенціал дитинства є дуже важливим для процесу соціалізації. Проблеми превенції та подолання шкільної дезадаптації, яка виявляється в порушеннях успішності, поведінки та міжособистісних взаємодій, актуальні для 25-30% дітей уже в молодших класах. Тобто, сім'я є важливою ланкою у вирішенні загального завдання особистісного розвитку дітей. За результатами впливу на дитину можна

зробити висновки: у якій сім'ї росте дитина – сприятливій, суперечливій, несприятливій. Норми поведінки, характер взаємовідносин між людьми, ціннісні орієнтації дитина засвоює у сім'ї. Якщо її люблять, рахуються з нею (сприймають як особистість), спілкуються, грають, то вона відкрита для комунікацій, енергійна, допитлива, здорова, щаслива, активно відбувається розвиток інтелекту почуттів, волі. Атмосфера в сім'ї формує основні риси особистості: здатність до сумісних дій; уміння до обговорення питань, які не співпадають із особистісною позицією; прояв або відсутність агресивних тенденцій тощо. Залежність результатів виховання студенти демонструють під час батьківських зборів за допомогою табл. 1 та обговорюють, як це впливає на імідж сім'ї.

Таблиця 1

Взаємозв'язок типу й характеру батьківських установок та результатів виховання

Тип сімейної установки	Характер дій	Результат виховання
Любов до дитини	Добре, рівне відношення, повага, підтримка у скрутну годину, розумна вимогливість, залучення до прийняття рішень у розгляді сімейних спорів, заохочення до самостійного аналізу оточення, набуття досвіду, розкриття здібностей та якостей дитини	Спокійна, врівноважена дитина, з різноманітними здібностями, легко спілкується, швидко адаптується в оточуючому середовищі, вміють відстоювати свою точку зору, швидко набуває досвід, намагається знайти справу до вподоби, реалізує свої можливості, відчуває себе володарем ситуації
Неприязне відношення до дитини	Погрози покарання, зрив емоцій на дитині, приниження достоїнства, не рахуються з думкою дитини, зневажають її	Грубість, злість, схильність до неадекватних вчинків: діти холерики завжди сперечаються, флегматики надовго запам'ятовують негативне до них відношення і переносять це, в подальшому, на свою сім'ю, роботу і якщо будуть займати керівні посади, то перенесуть негативні установки і на підлеглих. Холерики рішення приймають запалу, а флегматики завжди таке, що йде в розріз з думкою оточуючих: діти – меланхоліки стають замкненими, підкоряються тиску ззовні, схильні до депресії
Батьківський максималізм	Завищені вимоги до дитини, намагання весь час покращувати її знання, її саму. Наприклад, дівчина приходить із школи, а батьки зустрічають словами: „Що ти отримала сьогодні?“, дівчина: „Чотири“, батьки: „А чому не п'ять?“ (типовий діалог для даної сімейної установки)	Невпевненість в собі, постійна боязкість зробити помилку, розстроєна нервова система, набута безпорадність, не зважаючи на відмінні оцінки, не дає змоги дитині, в подальшому, досягти успіху, бо вже вироблені внутрішні бар'єри, які заважають цьому

Надмірна опіка	Дитина завжди в центрі уваги, усіх подій сімейного життя. Батьки намагаються в усьому догоджати, випереджують її бажання тощо	Егоїзм, запізніла соціалізація, інфантилізм, набута безпорадність, бо виховання не спонукало до дії, дитина не вирінує практичних проблем досягнення успіху. Самостійно не приймає рішень, цілком покладаючись на батьків.
----------------	---	--

На думку Е. Берна, життєвий план (сценарій) формується ще в дитинстві під впливом батьків, а потім поступово розгортається. Це психологічний імпульс, що з великою силою штовхає людину вперед, назустріч долі, часто незалежно від протидії чи вільного вибору. Цей план охоплює різні аспекти життя. Соціальний інтелект є когнітивною складовою комунікативних здібностей людини. Виконуючи регулюючу функцію в між особистісному спілкуванні, соціальний інтелект забезпечує соціальну адаптацію особистості. Виходячи з цього, виховуючи дитину, батьки повинні думати, якого досвіду набуває дитина в сім'ї та за її межами, які в неї інтереси, чи розвиває організаторські здібності, чи може активно включатися у різні види діяльності, який у неї рівень пізнавальної активності, як поставлена мова, який словниковий запас дитини, чи впевнена вона у собі, який рівень спілкування з оточуючими тощо.

Уже декілька років при кафедрі соціальної педагогіки працює науково-дослідна лабораторія “Розгортання життєвого потенціалу особистості”, в межах якої проводяться дослідження: “Створення передумови успішної інтеграції молоді в суспільство в неблагополучних сім'ях різного типу”. Велику роль у набутті життєвої компетентності відіграє впровадження технологій порозуміння, погодження, мета яких за допомогою певних методів навчити досягати вирішення особистістю актуальних питань суспільного життя.

Для допомоги сім'ї й підвищення її іміджу, соціальний педагог працює з різними соціальними інституціями – закладами, що забезпечують соціальний захист сім'ї та молоді. Тому вважаємо за головне навчити студентів встановленню партнерських відносин не тільки з дітьми та їх батьками, а й із різними спеціалістами, які допоможуть у вирішенні сімейних проблем: працівниками відділів освіти, соціального захисту, правоохоронних органів, центру зайнятості, спеціалістами психолого-медико-педагогічних консультацій, соціальних служб для молоді, директором школи та його заступниками, шкільним психологом, класними керівниками, вихователями тощо. Соціальний педагог, впроваджуючи принципи соціального партнерства, повинен дослідити та задіяти виховні сили суспільства, засоби їх актуалізації, шляхи інтеграції можливостей суспільних, державних та приватних організацій із метою створення найоптимальніших умов для розвитку для розвитку особистості та її позитивної самореалізації.

Уже є позитивний досвід Миколаївської дитячої бібліотеки ім. В. Хоменка та ІІІ. Кобера, з якою співпрацює кафедра соціальної педагогіки

щодо інформаційної підтримки молоді сім'ї; організації клубів сімейного читання; включення дитини з перших років життя до активних любителів книжок; інформаційна допомога батькам, бабусям та дідусям у вихованні дитини в сім'ї. Колектив бібліотеки вважає, що книжка розвиває мову, мислення, стимулює фантазію, розширює знання про людину та всесвіт, надає сили та натхнення, розвиває здатність до співпереживання, вчить етиці, заставляє задумуватись про життя. демонструє, що не обов'язково вирішувати конфлікти за допомогою насилля, допомагає пізнати самого себе, зрозуміти інших. А це означає, що за допомогою такої інформаційної підтримки сім'я зможе функціонувати не на інтуїтивній основі, а свідомо обираючи свій шлях.

Висновки. Формуючи імідж сім'ї, соціальний працівник повинен робити так, щоб діти та оточуючі його вірно сприймали. Тому важливим є створення свого особистісного іміджу. Необхідними для позитивного іміджу є якості особистості: уміння й бажання досягати результатів; бажання і здатність нести відповідальність і приймати рішення; готовність до співпраці з дітьми, колегами, адміністрацією; мистецтво приймати швидкі, але продумані рішення; здатність передбачати, як позитивне, так і негативне; уміння робити миттєвий адекватний аналіз ситуації; логічно мислити: встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, виділяти головне, здійснювати зіставно-порівняльний аналіз, робити узагальнення; наполегливість, повага до інших, упевненість у собі; уміння спілкуватись, ініціативність; уміння подобатись людям, прагнення до успіху.

Нове педагогічне мислення, яке соціальний педагог має реалізувати у своїй роботі, передбачає принципово нове ставлення до особистості дитини, гуманізацію соціально-педагогічної діяльності, демократизацію стосунків у мікросоціумі. При цьому позиція захисту дитини, підвищення іміджу сім'ї повинні стати важливою ланкою в побудові громадянського суспільства.

1. Василькова Ю. Методика работы социального педагога. – М., 2003.
2. Докторович М. Проблемы неполных семей // Таврійський вісник. – 2008. – № 1. – С. 22-28.
3. Любарська О. Основи соціалізації особистості: Навчальний посібник. – Миколаїв, 2008.
4. Маценко В. Технологія іміджу. – К., 2005.
5. Сорочинська В. Організація роботи соціального педагога. – К., 2005.
6. Семенов Г. Методика работы социального педагога. – М., 2004.
7. Шишковец Т. Справочник социального педагога. – М., 2005.

In article problems of family education at the given stage of development of a society and a role of the social teacher in creation of image of family by ways of studying, research of a condition of family education, development and introduction of information and correctional technologies, installation of partner relations with social institutes are considered.

Key words: socially pedagogical activity, domestic education, image, is families, informative and correctional technologies, partner relations.

УДК 37.01:159.924.7
ББК 74.905

Роман Петришин, Ольга Чумак

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНО-МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

У статті розкрито значення родинного виховання для соціально-молодіжної політики. Звернуто увагу на особливості формування культури родинного виховання через молодіжну інфраструктуру, яка знаходиться в сфері соціально-молодіжної політики України.

Ключові слова: культура родинного виховання, соціально-молодіжна політика, молодіжна інфраструктура.

Важливим напрямом соціально-молодіжної політики України є сімейно-побутова сфера, де визначені пріоритети держави щодо молоді сім'ї. Неабияке значення в даному питанні має формування культури родинного виховання, адже на становище молоді сім'ї в Україні впливають соціально-економічне становище в державі та низка інших чинників. Актуальність даній *проблемі* надає формування нових підходів у соціально-молодіжній політиці стосовно молоді сім'ї.

Мета статті – проаналізувати особливості формування культури родинного виховання в соціально-молодіжній політиці України.

Дослідження цього питання досить широко розглянуті в психолого-педагогічній літературі, зокрема молоді сім'ю вивчають (Л. Волнищев, Ю. Якубова та ін.), сімейне виховання (Т. Алексєнко, О. Докукіна, Т. Кравченко, В. Посоговий, О. Хромова та ін.), психологічні аспекти сім'ї (З. Кісарчук, Г. Онищенко та ін.).

Виклад основного матеріалу. Сім'я, яка є одним із об'єктивних показників стабільності розвитку суспільства, набула тенденції до зниження. На початку 1990-х років в Україні кількість зареєстрованих шлюбів на 1000 чоловік населення зменшилася з 9,3 до 7,7. У порівнянні з іншими країнами Східної Європи в Україні люди одружуються набагато охочіше. Проте і за інтенсивністю розлучень Україна набагато випереджає інші країни Східної Європи. Україна переживає розвал традиційної структури сім'ї, що характеризується байдужим ставленням до створення та руйнування сімейної структури. Серед частини суспільства, зокрема молоді, сформувалися настрої легковажного ставлення до створення і руйнування сім'ї, недооцінки її ролі у житті людини і нехтування інтересами дитини, яка найбільше страждає під час розриву шлюбу [4, с. 158].

Сім'я становить соціальну групу, яка складається з чоловіка та жінки, які перебувають у шлюбі, їх дітей, інших осіб, пов'язаних родинними зв'язками з подружжям, кровних родичів і здійснює свою життєдіяльність на основі спільного економічного, побутового, морально-психологічного укладу, виховання дітей. Сім'я завжди виступає моделлю конкретного історичного періоду розвитку суспільства, відображає його економічні, моральні й духовні суперечності. Отже, сучасні економічні перетворення, демографічні

проблеми, криза в політиці, культурі – все це відбивається на життєдіяльності сучасної сім'ї, зокрема, поглиблюється її дезорганізація. Сім'я як соціальний інститут перебуває у стані гострої кризи, що, звичайно, негативно впливає на виконання нею основних функцій, тобто на життєдіяльність сім'ї: матеріально-економічне становище, житлово-побутові умови. Це, в свою чергу, створює певний морально-психологічний клімат, впливає на духовність сім'ї, виховання дітей, організацію вільного часу членів сім'ї [1, с. 26].

Важливим моментом у реалізації соціально-молодіжної політики в сімейно-побутовій сфері є вивчення ціннісних орієнтацій сучасної української молоді для більш глибокого аналізу процесу формування культури родинного виховання. Отже, динаміка ціннісних орієнтацій сучасної української молоді, свідчить, що переважають особистісні пріоритети, зокрема серед них на першому місці є сім'я, а також друзі, житлові умови, робота, власне здоров'я. Це важлива тенденція, що характеризує зміни ціннісних орієнтацій молоді, – відверта перевага індивідуалізму, акцент на особистісно-сімейних інтересах; молодь поступово відмовляється від колективістського способу життя. Якщо раніше такі цінності, як “повага оточуючих”, “хороші стосунки в колективі”, “повага інших” посідали 2 – 3 місця в ієрархії цінностей, то нині – зовсім інша ситуація. Високо цінується тільки те, що безпосередньо пов'язане з індивідом (сім'я, друзі), а не з колективом чи суспільством. Це свідчить, що знижується значущість суспільства в житті окремої людини та зростає індивідуалізм [2, с. 90-91].

У даний час науковці розглядають декілька функцій сучасної молоді сім'ї, зокрема, матеріально-економічна, житлово-побутова, репродуктивна (демографічна), комунікативна, виховна та рекреативна функції сім'ї.

Визначивши функції молоді сім'ї необхідно виробити соціально-молодіжну політику в сімейно-побутовій сфері, показати перспективи розвитку сім'ї, шляхи її зміцнення, демографічної стабілізації, використання внутрішніх потенційних можливостей, забезпечення її раціонального функціонування в суспільстві. Для підтримки та розвитку нормальної життєдіяльності сім'ї необхідно правильно перерахувати прожитковий мінімум, щорічно індексувати сплачувану допомогу різним категоріям сімей, розробити систему кредитів (позик) молодим сім'ям з метою надання допомоги у вирішенні житлових проблем, надавати податкові пільги тим, хто виділяє кошти на допомогу сім'ям з дітьми. У соціально-молодіжній політиці особливу увагу варто звернути на сім'ї, які потребують спеціальної допомоги держави, як матеріальної, так і соціальної (одинокі матері, вдови й розлучені матері з неповнолітніми дітьми, неблагополучні, багатодітні сім'ї, сім'ї інвалідів, біженці та переселенці, малозабезпечені). Державна сімейна політика має бути спрямована на постійне удосконалення умов для реалізації економічного та духовного потенціалу сім'ї, прагнути до того, щоб найменша кількість сімей потребувала допомоги, пільг, безкоштовних послуг та ін. Для цього необхідно постійно стимулювати внутрішні резерви сім'ї (економічні, демографічні, виховні, рекреативні), а також допомагати реалізувати їх. Саме

це є необхідною умовою для формування культури родинного виховання в соціально-молодіжній політиці.

На жаль, у сучасних умовах держава чітко не визначила свою сімейну політику в теоретичному та практичному аспектах, що зумовлює значну кількість прорахунків.

Для розробки державної політики в галузі сім'ї, перспективної програми планування сім'ї, її розвитку, зміцнення, демографічної стабілізації, відновлення і розвитку внутрішнього потенціалу сім'ї, забезпечення її нормального функціонування в суспільстві, поліпшення загального стану здоров'я всього населення України, якості виховання дітей у сім'ї, необхідні комплексні дослідження проблеми сім'ї. Отже, питання шлюбно-сімейних відносин хвилюють молодь: як підготуватися до шлюбу, як обрати супутника життя, як одружитися, зберегти сім'ю, запобігти сімейним чварам, як виховувати дітей та ін.

Перед молодією сім'єю стоять особливо гострі проблеми матеріально-економічного та житлово-побутового характеру. Невизначеність майбутнього, незайнятість у сфері суспільного виробництва, нестабільність заробітків, невідповідність до сімейного життя та виживання у таких умовах негативно позначаються не лише на демографічній ситуації в Україні, а й на внутрішньо сімейних процесах, характері взаємостосунків членів сім'ї, сім'ї з оточуючим середовищем, вихованні дітей, організації вільного часу сім'ї [1, с. 31-34].

Державна політика, спрямована на підтримку молоді сім'ї, знайшла своє вираження у Законі про сприяння соціальному становленню і розвитку молоді в Україні, Національній програмі планування сім'ї, де передбачається здійснити заходи, спрямовані на поліпшення становища молоді сім'ї, її соціальний захист. Для сучасної соціально-молодіжної політики важливе значення має Загальнодержавна програма підтримки молоді на 2004–2008 роки. В ній передбачено підготовку молоді до сімейного життя та підтримки молодих сімей, зокрема, створення консультаційних пунктів спеціалізованої служби соціальної підтримки сімей “Родинний дім” у закладах охорони здоров'я, залучення позабюджетних коштів для надання пільгових довгострокових кредитів молодим сім'ям на будівництво та придбання житла. Ці завдання реалізуються за допомогою соціальних служб для молоді та інших організацій та установ [3, с. 65].

Формувати культуру родинного виховання в соціально-молодіжній політиці повинна молодіжна інфраструктура. Одним із елементів цієї структури є Центри соціальних служб для молоді.

Отже, одним із об'єктів роботи соціальних служб для молоді виступає молода сім'я. В її межах виділяються типи, які за особливостями своєї життєдіяльності потребують соціальної підтримки, допомоги й реабілітації. Це неблагополучні, багатодітні, студентські сім'ї, сім'ї мігрантів та біженців, сім'ї з дітьми і батьками-інвалідами, нестандартними дітьми, бідні й малозабезпечені сім'ї, сім'ї неповнолітніх матерів та ін. Соціальна робота з молодими сім'ями полягає в забезпеченні соціальної профілактики сімейного

неблагополуччя, здійсненні системи заходів, спрямованих на запобігання аморальної, протиправної поведінки дітей та молоді, наданні соціальної допомоги та послуг з метою реалізації програми роботи з молоддю сім'єю; наданні допомоги батькам у розв'язанні складних питань сімейного виховання; здійсненні соціальних послуг, здійсненні соціальної реабілітації.

Основні напрями роботи соціальних служб для молоді з молоддю сім'єю: підготовка молоді до вступу в шлюб, робота з молодими сім'ями з організації різних напрямів життєдіяльності сім'ї, зокрема, допомога батькам у розв'язанні різноманітних проблем сімейного виховання, сімейна психотерапія [1, с. 36-37].

Соціальна профілактична робота з молоддю сім'єю полягає в реалізації системи соціально-психологічних, психолого-педагогічних, медико-соціальних і правових заходів, спрямованих на попередження аморальної, протиправної поведінки дітей та молоді, на усунення умов та причин їх виникнення, а також системи заходів із профілактики сімейного неблагополуччя, конфліктів, розлучень. Зміст роботи із соціальної профілактики: організація роботи з молоддю, яка бере шлюб, з профілактики сімейних негараздів, протиправної поведінки, алкоголізації, наркотизації, СНІДу; з питань планування сім'ї; укладання шлюбного договору; організація роботи з молодим подружжям щодо запобігання дисгармонії сімейних відносин, подружніх конфліктів, стресових станів; організація роботи щодо запобігання помилок, прорахунків у системі сімейного виховання.

Соціальна допомога має на меті надання різноманітних соціальних послуг молодій сім'ї в умовах конкретного суспільства, конкретної ситуації. Ці послуги сприятимуть формуванню у молоді сім'ї нормальної життєдіяльності. Соціальні послуги можуть мати інформаційний, консультативний характер, мета їх – надати психолого-педагогічну, правову, соціально-медичну, матеріальну підтримку молодим сім'ям. Завдання полягає в тому, щоб допомогти молодій сім'ї загалом і кожному з її членів справитися з повсякденними життєвими труднощами, проблемами. Тобто кожна людина і сім'я загалом мусить продіагностувати проблеми, які виникли, і самостійно вирішити їх. У разі необхідності здійснюється їх корекція. Соціальний працівник виступає посередником між сім'єю, державою, громадськими організаціями та законодавчими органами. Соціальні послуги спрямовані на допомогу створення й поліпшення умов життєдіяльності сім'ї, можливостей її самореалізації, на захист її прав та інтересів. Це, насамперед, роз'яснювання пільг, що надаються молодим сім'ям, жінкам, одиноким, неповнолітнім матерям, дітям з неблагополучних сімей і сімей групи ризику, їх батькам, формування їхньої правосвідомості, відповідального ставлення батьків до батьківських обов'язків, надання різних видів соціальних послуг дітям і сім'ям – жертвам різного роду насильства, жорстокості, жертвам екологічних, технологічних, політичних катастроф, які опинилися в екстремальній ситуації, а також молоді, яка збирається взяти шлюб. Молодій сім'ї, неповнолітнім та молоді має бути гарантоване надання різного роду інформативних консультацій.

Соціальна реабілітація спрямована на надання допомоги молодій сім'ї у подоланні сімейних конфліктів, кризових станів, дисгармонії у взаємостосунках, тимчасових або постійних труднощів у життєдіяльності сім'ї, які виникають внаслідок тяжких захворювань, майнових витрат, конфліктних взаємин, нервово-психічних захворювань, а також допомоги тим, хто опинився у стані безвихідності, безпорадності чи самотності. Крім того, соціальна реабілітація передбачає надання допомоги сім'ям, члени яких мають стійку алкогольну чи наркотичну залежність, повернулися з місць позбавлення волі тощо [1, с. 39-42].

Висновки. Таким чином, у формуванні культури родинного виховання у сфері соціально-молодіжної політики має значний вплив молодіжна інфраструктура, зокрема Центри соціальних служб для молоді. У Центрі здійснюють надання індивідуальної допомоги молодій сім'ї і молоді, яка збирається укласти шлюб, планування сім'ї, спілкування сім'ї з оточуючим середовищем, профілактична робота з запобігання розлучень, соціальна допомога, соціальна реабілітація та ін.

1. Зайцева З. Програма діяльності Центрів ССМ щодо здійснення соціальної роботи з молоддю сім'єю в Україні // Соціальна робота з молоддю в Україні: Збірник інформаційно-методичних матеріалів / За заг. ред. І. Зверєвої. К.: АГ "Видавництво "Столиця", 1997. – С. 26-47.

2. Левковська Н. Динаміка ціннісних орієнтацій молоді // Політичний менеджмент. 2006. № 1. С. 85-93.

3. Про затвердження заходів щодо виконання у 2005 році Загальнодержавної програми підтримки молоді на 2004-2008 роки // Інформація і право. – 2005. – № 5. – С. 60-74.

4. Якубова Ю., Балакірєва О., Волинець Л., Лавріненко Н. Молода сім'я України 90-х (Другий етап лонгітюдного проекту) / Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання: Зб. наук. публікацій Укр. НДІ проблем молоді за підсумками виконання наукових програм і проєктів у 1996 р. К.: АТ "Видавництво "Столиця", 1997. – Вип. 6. – С. 158-161.

The role of family education for youth social politics is analyzed. The author pays attention to the peculiarities of the forming of the culture of family education through the youth infrastructure, which is in the field of youth social politics of Ukraine.

Key words: culture of domestic education, socially youth policy, youth infrastructure.

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ШКОЛИ ТА БАТЬКІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ ОРІЄНТАЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКА

У статті розглядаються особливості взаємодії школи і сім'ї у здійсненні професійної орієнтації старшокласників. Описуються різні форми профорієнтаційної роботи з учнями. Наголошується на важливості залучення батьків до профорієнтаційних заходів загальноосвітнього закладу.

Ключові слова: взаємодія школи та сім'ї, професійна орієнтація, старшокласників, профорієнтаційні заходи.

У суспільстві зростає рівень вимог щодо професіоналізму та фахової підготовки спеціалістів. Життя вимагає від людини вміння орієнтуватися в навколишньому світі, шукати інформацію, бути компетентним в обраній справі, працювати в команді, приймати нестандартні рішення.

Тому однією з найскладніших проблем, яка постає перед старшокласниками, – вибір майбутньої професії. Від правильного вибору професії залежить успіх людини в житті, її самореалізація. Вирішення її є важливою як для юної особистості, так і для батьків та вчителів.

Важливими завданнями які постають перед загальноосвітнім закладом і батьками є: допомога старшокласникам чітко усвідомлювати свої інтереси, уподобання, здібності до майбутньої професійної діяльності, вміння поєднати їхні професійні уподобання, нахили з соціальним замовленням суспільства.

Ці важливі завдання і має вирішити професійна орієнтація, яка повинна здійснювати підготовку старшокласників до свідомого вибору професії. Така підготовка має бути цілеспрямованою, організованою і керованою системою психолого-педагогічних заходів, що проводиться освітніми навчальними закладами, батьками і громадськістю.

Саме така комплексна профорієнтаційна робота буде сприяти підвищенню ефективності процесу професійного самовизначення особистості старшокласника.

Під професійною орієнтацією розуміють систему соціально-економічних, психолого-педагогічних та медико-фізіологічних заходів, спрямованих на забезпечення активного, свідомого професійного самовизначення та трудового становлення особистості з урахуванням своїх можливостей та індивідуальних особливостей і сучасного ринку праці для повноцінної реалізації в професійній діяльності [1, с. 12].

Основними складовими профорієнтаційної роботи є профпропаганда, профінформація, профосвіта, профконсультація, профвідбір та профпідбір, а також профадаптація, яка формально виходить за межі процесу підготовки молоді до свідомого вибору професії, але за сутністю його доповнює та завершує.

Ключовим завданням профорієнтації є надання учневі інформації про професії, стан ринку праці, вимоги, які ставляться професією до людини, форми

професійної підготовки, перспективи професійної кар'єри, допомога школяреві в усвідомленні і структуруванні його професійних інтересів і нахилів.

Проблеми професійної орієнтації розглядалися багатьма відомими радянськими та вітчизняними дослідниками. Назвемо тільки деякі відомі прізвища вчених: В. Бодров, А. Голомшток, Е. Зеєр, Л. Йовайша, Є. Клімов, І. Мітіна, К. Платонов, Є. Павлютенков, Н. Пряжников, Н. Самоукіна, М. Тименко, Д. Тхоржевський, Б. Федоришин, В. Чебишева, С. Чистякова, Л. Шеховцова та інші. Ними розроблялися і перевірялися на практиці різні аспекти цієї проблеми. Беручи до уваги наукове значення цих досліджень, варто зазначити недостатнє висвітлення питань взаємодії школи та батьків у професійній орієнтації старшокласників, що й постало метою цієї статті.

Старшокласники різними шляхами входять у світ дорослих і засвоюють їхні цінності, але першоджерелом їх безпосередніх вражень і уявлень про світ праці є сім'я та її оточення: мати, батько, брат, сестра, друзі та ін. Насамперед, це – батьки, оскільки з дитинства родина стоїть на першому місці для дитини, згодом – вихователі дитячого садочка, вчителі, психологи, у старшому віці – консультанти. Це профорієнтаційне середовище, під вплив якого потрапляє молодь незалежно від того, свідомо ставлять батьки перед собою профорієнтаційні завдання чи навіть не задумуються над подібними питаннями.

Є. Клімов визначає вісім основних факторів, які впливають на вибір людиною професії: 1) позиція старших членів родини; 2) позиція товаришів, подруг; 3) позиція вчителів, шкільних педагогів; 4) особисті професійні плани; 5) здібності; 6) рівень домагань суспільного визнання; 7) поінформованість про професії; 8) нахили [2].

Проведена нами діагностика спрямованості на вибір майбутньої професії студентів-першокурсників – випускників загальноосвітніх навчальних закладів напрямів “Соціальна педагогіка і практична психологія” та “Початкове навчання і психологія” (всього опитано 48 студентів) за методиками “Тест 18 суджень на визначення професійної спрямованості” (Павлютьонов С., модифікація Коновальчук І.) та методикою незавершених речень дало змогу виявити такі результати впливу окремих чинників на вибір їхньої майбутньої професії:

- 83 % першокурсників у виборі майбутньої спеціальності керувалися власними інтересами, бажаннями;

- 11 % опитаних слідували пораді батьків;

- у 6% опитаних на вибір спеціальності мали вплив товариші.

Отже, сім'я має досить великий вплив на здійснення професійного вибору молоді людини.

Відомо, що сім'я – той основний осередок, де відбувається формування особистості дитини. Вплив сім'ї на дитину домінуючий, унікальний, а багато в чому й незамінний. У сім'ї особистість формується в природних умовах, вихователі тут – найближчі й найдорожчі для дитини люди, з якими вона постійно спілкується і яким повністю довіряє.

На рівень трудової підготовки дітей значний вплив мають і умови сімейного виховання.

А. Макаренко писав: “Та дитина, яка отримала в сім’ї правильне трудове виховання, в подальшому, з більшим успіхом буде набувати кваліфікаційної підготовки” [4, с. 388]. Ідеї, виражені видатним педагогом, актуальні і сьогодні. Трудове виховання в сім’ї має розпочинатися в ранньому віці і носити ігровий характер. Із віком трудові доручення повинні ускладнюватись і відокремлюватись від гри. Однак не можна завантажувати дитину великою кількістю роботи. Праця дітей має бути посиленою. Систематично, терпляче, враховуючи вікові та індивідуальні особливості дитини, батьки мають привчати її як до фізичної, так і до розумової праці. Діти ознайомлюються зі ставленням дорослих до своїх обов’язків, до праці, суспільних подій.

Часто трапляється, що задоволеність батьків своєю професією може стати достатнім стимулом для дитячого бажання ознайомитись із нею, а в подальшому й обрати її. Тому батьки повинні частіше розповідати дітям про свою роботу та її суспільне значення. Водночас непрямо, щоб батьки зловживали своїми суб’єктивними ставленнями до деяких професій і передавали його дітям. Батьки покликані допомогти дітям краще розібратися в їх нахилах і можливостях і визначити їх професійний і життєвий шлях.

Серед важливих завдань сім’ї – попередження випадкового вибору професії дитиною, коли майбутня професійна діяльність вибирається без урахування її особливостей і здібностей. А, як відомо, випадковий вибір професії часто стає причиною плінності кадрів на виробництві через незадоволеність людини своєю професійною діяльністю.

Часто буває так, що уявлення батьків про професійні плани дитини часто не відповідають реальній дійсності; бажання бачити дитину спеціалістом цієї чи іншої сфери діяльності не завжди збігається з її інтересами і нахилами. Пояснюється це значною мірою недостатньою обізнаністю батьків із профорієнтацією.

Усе це свідчить про те, що для успішного здійснення профорієнтації необхідно, щоб профорієнтаційна робота проводилась комплексно, у тісному взаємозв’язку сім’ї, школи, ВНЗ тощо.

Профорієнтаційну роботу на різних рівнях у школі проводять: психолог, соціальний педагог, вчителі-предметники, класні керівники, шкільний лікар. До неї залучаються батьки та засоби масової інформації. Важливо, щоб у кожному класі був профорієнтаційний куток, а у школі – навчально-методичний кабінет.

Для справді свідомого й вільного вибору професії необхідно враховувати принаймні три фактори: поінформованість старшокласника про світ професій, знання своїх особистісних особливостей, умінь співвідносити особистісні якості з вимогами, які пред’являють професія і спеціальність.

Уся шкільна робота повинна сприяти професійному самовизначенню учнів, насамперед виявленню й розвитку схильностей і здібностей, формуванню мотивів вибору професії, професійних інтересів, моральних та інших якостей, важливих для майбутньої трудової діяльності.

Психолого-педагогічна функція профорієнтації це виявлення і формування інтересів, нахилів, здібностей школярів, визначення шляхів і умов ефективного управління їх професійним самовизначенням, формування професійних намірів у відповідності з інтересами і потребами конкретного регіону у кадрах.

При здійсненні профорієнтаційної роботи слід враховувати такі її основні етапи [5, с. 63]:

1. *Емоційно-образний* (діти старшого дошкільного віку). Формування позитивного ставлення до світу професій, до людей праці. На цій стадії професії відомі дітям лише за назвами і деякими зовнішніми ознаками (форма одягу, манери поведінки, оцінка оточуючих людей).

2. *Проведенісний* (I-IV класи). Розвиток інтересу до професії батьків, до найбільш відомих професій. Формування любові і сумлінного ставлення до праці. У молодших школярів ще немає підстав для здійснення серйозного професійного вибору, часто відсутні виражені інтереси і нахили. Вони легко змінюються на інші.

3. *Пошуково-зондувальний* (V-VII класи). Формування професійної спрямованості при усвідомленні інтересів, здібностей, цінностей, які пов’язані з вибором професії і визначенням свого місця у суспільстві. В цих учнів можуть мати місце особливо раптові перемиї в інтересах, що викликані істотним підйомом пізнавальної активності у цьому віці. Але саме в цьому віці можуть виникнути інтереси, які можуть мати вихід на професійну діяльність.

4. *Формування професійної свідомості* (VIII-IX класи). Формування особистісного сенсу вибору професії, умінь зіставити суспільні цілі вибору сфери діяльності зі своїми ідеалами, уявлення про цінності зі своїми можливостями. На цьому етапі учень повинен вже реально сформулювати для себе завдання вибору майбутньої діяльності з урахуванням наявного психологічного і психофізіологічного ресурсів.

Предмети на вибір у цих класах покликані сприяти формуванню у школярів стійких інтересів, допомогти їм у виборі профільного навчання в 11-12 класах. Посилиться увага до вироблення у школярів бажання до постійного навчання. Профорієнтаційна робота з ними планується з урахуванням можливості продовження освіти в професійно-технічних, середніх спеціальних навчальних закладах чи у середніх загальноосвітніх школах.

5. *Період уточнення соціально-професійного статусу* (X-XI класи). Формування знань, умінь у визначеній сфері трудової діяльності. На даному етапі в сучасній системі освіти старшокласники, котрі вибрали профіль навчання чи опанували (за бажанням) професію, уточнюють відповідність своїх професійно важливих та інших якостей, стану здоров’я вимогам професійної діяльності, що обирається.

Співпраця педагогів із батьками у проведенні профорієнтаційної роботи має здійснюватися в двох основних напрямках: психолого-педагогічна просвіта з питань свідомого вибору професії і залучення батьків до активної участі в профорієнтаційній роботі класу, школи. Важливе значення має сімейне

оточення і ті морально-трудова установки, що панують у ньому і впливають на формування професійних планів і мотиви вибору професії дітьми: профорієнтаційна спрямованість батьків (ставлення до професії, мотиви, які спонукають до певного вибору); залучення батьками дітей до певної професійної діяльності; уявлення (плани, бажання) батьків про майбутній професійний шлях дитини; знання індивідуально-психологічних особливостей дитини (інтересів, нахилів, здібностей та інших психологічних якостей) і їх значення для вибору майбутньої професії.

Щоб допомогти власній дитині, батькам необхідно спиратися не лише на власний життєвий досвід, а ще й орієнтуватися в ситуації на ринку праці, бути обізнаним щодо розвитку економіки, країни в цілому і власного регіону зокрема. Важливо, щоб через кілька років дитина, отримавши професію, не залишилася на вулиці чи стала на облік як безробітна.

Саме тому слід залучати батьків до активної участі в профорієнтаційній роботі класу, школи. А це такі форми роботи [3, с. 74]:

1. Профінформаційні уроки, під час яких здійснюється:

а) активізація інтересу до вивчення і вибору професії;

б) виховання активного і відповідального ставлення та здійснення свідомого самостійного вибору професії;

в) стимулювання до самовиховання професійно значущих якостей особистості.

Профінформаційні уроки мають проводитися в рамках програм профінформаційних курсів "Основи вибору професії" або "Основи психології та профорієнтації".

2. Професіографічні зустрічі - зустрічі з представниками певних професій, які знайомлять дітей зі змістом своєї професійної діяльності, описують вимоги професії до психологічної сфери особистості.

3. Професіографічні екскурсії – на підприємства, в організації, профтехучилища, вищі навчальні заклади різного рівня акредитації, зокрема під час проведення днів "відкритих дверей" у цих закладах. Метою таких заходів є ознайомлення учнів із структурою сучасного підприємства, організації чи закладу, технікою, технологією, організацією праці.

4. Професіографічне дослідження (передбачає діяльність учнів із метою пошуку інформації про певну професію).

5. Організація вечорів-зустрічей із представниками різних професій.

6. Бесіди, диспути, усні часописи, присвячені вивченню професій.

7. Організація конкурсів, вікторин із цієї теми.

8. Виготовлення фотоальбомів, підготовка рефератів.

9. Демонстрація й обговорення фільмів та телепередач профінформаційного змісту.

10. Участь школярів у факультативах та предметних гуртках, пов'язаних із професіями, які діти збираються обрати в майбутньому;

11. Організація виробничо-господарських об'єднань школярів, шкільних ферм, трудових об'єднань старшокласників тощо.

Найактуальнішими для батьків, діти яких є випускниками, є такі питання:

1) ступінь загальної підготовленості дитини до вступу у ВНЗ;

2) фінансові можливості;

3) нахили, інтереси, здібності дитини;

4) здатність доньки/сина самостійно приймати та реалізовувати рішення, міра поступливості та довіри батьків до рішень дитини;

5) престиж обраної професії, перспективи щодо працевлаштування та заробітної плати;

6) статус обраного навчального закладу, конкретні умови та особливості навчання.

У будь-якому випадку, батьки та суспільство можуть лише допомогти дитині в розвитку її здібностей, сприяти її професійному самовизначенню, багато чого навчити та продемонструвати, але – аж ніяк не обирати за неї.

Найкращий шлях полягає у створенні умов для того, щоб дитина могла зробити власний вибір щодо майбутньої професії і навчального закладу для її отримання.

Отже, перша перспектива – накопичення інформації потрібної для обговорення. Її можна почерпнути з довідників, реклами у засобах масової інформації, днів відкритих дверей, через участь у конкурсах, олімпіадах, які проводять вищі навчальні заклади, та ін.

Важливим у професійній орієнтації є підготовка старшокласника до вступу у ВНЗ: навчання у профільних класах шкіл, підготовчих вузівських курсах. Батьки повинні допомогти дитині обрати профіль навчання у старших класах та визначитись із майбутньою сферою професійної діяльності відповідно до нахилів, інтересів, здібностей дитини.

Необхідно здійснювати профосвіту батьків старшокласників із метою визначення єдиного напрямку в розвитку здібностей та формуванні рис характеру, необхідних для оволодіння майбутньою професією.

Важлива роль у цьому питанні відводиться класному керівникові. Аналіз даних, отриманих нами при анкетуванні класних керівників, допоміг визначити, що класні керівники ще недостатньо залучають батьків до участі у виховній, а тим більше профорієнтаційній роботі.

Найбільш сприятливі умови для спільної діяльності сім'ї і школи з питань професійної орієнтації, виникають на батьківських зборах; але, як свідчать результати опитування класних керівників, певна частина батьків не завжди відвідує збори. Отже, спілкування педагога з батьками тільки на зборах не повинно бути єдиною формою такої роботи.

Майже відсутні відвідування батьками виховних годин у школі з метою їх педагогічної просвіти з питань допомоги у визначенні сфери майбутньої професійної діяльності дитини.

Запрошення батьків до школи, відвідування сім'ї, зміцнення взаємодії з батьками у питаннях вибору учнями професії повинно займати головне місце в роботі класного керівника з батьками. Потрібно не тільки класному керівнику, але й соціальному педагогу, практичному психологу школи та і вчителям-предметникам зміцнювати взаємодію з батьками шляхом бесід, надання консультацій, проведення діагностичних методик у питаннях вибору

учнями професії.

Класному керівникові доцільно дати такі завдання батькам:

1. У бесіді з сином (донькою) з'ясувати, які з навчальних предметів викликають інтерес дитини.
2. Виявити нахили, улюблені заняття, здібності дитини.
3. Спільно з учителями стимулювати нахили, інтереси дитини, сприяти розвитку її здібностей і талантів.

Подібних завдань може бути безліч. Вони стимулюють спілкування і спільну діяльність батьків і дітей, сприяють встановленню між ними дружніх, довірливих стосунків, що позитивно позначається на вихованні, розвитку дітей, допомагають їм самовизначитись у житті.

Профорієнтаційна діяльність класного керівника щодо вибору учнями професій має бути спрямована на використання особливостей старшого шкільного віку. У ній повинні широко застосовуватися методи активізації діяльності школярів, які розвивають їх самостійність, ініціативу, творчий пошук. Профорієнтаційна робота має сформувати в учнів комплекс уявлень, умінь та навичок, котрий засвідчить про рівень їх готовності до майбутньої професії.

Отже, підготовка школярів до свідомого вибору професії має бути цілеспрямованою, комплексною, організованою системою психолого-педагогічних заходів, що проводиться загальноосвітніми закладами, батьками і громадськістю, позашкільними закладами, засобами масової інформації і формують стійкі мотиви в молодій людині, необхідні при орієнтації на професію. Тут потрібна систематична, послідовна й довготривала робота. Саме така профорієнтаційна робота стане засобом активізації професійного самовизначення молоді, формування здатності до усвідомленого рішення щодо вибору професії та самореалізації у майбутній професійній діяльності.

1. Бодров В. Психология профессиональной пригодности. Учебное пособие для вузов. – М., 2001. – 511 с.
2. Климов Е. Психология профессионального самоопределения. – М., 2004.
3. Коробка Л. Особливості психолого-педагогічної підтримки професійного самовизначення старшокласників // Завуч. – 2000. – № 16. – С. 74-76.
4. Макаренко А. Виховання в праці. Твори: У 7-и т. – Т. 4. – С. 388-389.
5. Методические рекомендации по организации профессионального самоопределения учащихся // Завуч. – 2003. – С. 63-67.

In the article the features of co-operation of school and family are examined in the realization of professional orientation of senior pupils. The different forms of professional work with pupils are described. The importance of bringing in of parents to the professional measures of school establishments is marked.

Key words: co-operation of school and family, professional orientation, senior pupils, professional orientation measures.

УДК 37.013.42(045)

ББК 74.66

Надія Сабат, Олександра Шпак

ПІДГОТОВКА СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ БАТЬКІВ

У статті проаналізовано підготовку студентів – майбутніх соціальних педагогів до формування педагогічної культури батьків. Висвітлено місце в цьому процесі навчальних дисциплін. Розкрито окремі методи й форми роботи з формування педагогічної культури батьків.

Ключові слова: педагогічна культура батьків, підготовка соціальних педагогів, методи і форми розвитку педагогічної культури батьків.

Сучасна нестабільна ситуація в країні, деформація морально-етичних орієнтирів призвели до руйнування сімейних відносин, загострення низки проблем. Невиконання повною мірою виховної функції сім'єю зумовлено, в першу чергу, відсутністю системи підготовки батьків до виконання соціальних обов'язків чоловіка й дружини, умов для підвищення педагогічної культури батьків.

Відомо, що саме сім'я, родина повинна давати уявлення про культуру родини, виховувати шанобливе ставлення до матері й батька, до старших, милосердя у ставленні до потребуючих, вдів, сиріт, калік та інших, шукати уявлення про загальнолюдські моральні цінності. Тому сьогодні йдеться про формування сім'ї нового типу, про зміцнення її іміджу, стану і статусу. Державна політика щодо сприяння та розвитку сім'ї здійснюється відповідно до Концепції державної сімейної політики, Декларації про загальні засади державної політики стосовно сім'ї та жінок. У Державній національній програмі "Освіта" одним із основних шляхів реформування виховного процесу визначено організацію родинного виховання та освіти як важливої ланки виховного процесу і забезпечення педагогічного всеобучу батьків. Комплекс заходів із підвищення педагогічної культури батьків розроблено і в рамках реалізації Державної програми "Вчитель" (затверджено постановою Кабміну України від 28.03.2002 р. № 379), яку передбачено поетапно реалізувати до 2012 р.

Для поліпшення становища сім'ї, підвищення рівня духовних, моральних цінностей і авторитету української родини, створення сприятливих умов для її всебічного розвитку як основи суспільства і держави впродовж 2001-2005 рр. в Україні діяла програма "Українська родина" (схвалена постановою Кабміну України від 14.03.2001 р. № 243), в рамках якої розширено мережу дитячих закладів, запроваджено нові форми виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; розширено мережу дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей; видано низку наукових і науково-популярних праць із питань відповідальності батьків за виховання дітей, популяризації моральних цінностей сім'ї й т. ін.

Із метою реалізації сучасної політики держави в сфері створення сприятливих умов для всебічного розвитку сім'ї, посилення її ролі як первинного осередку суспільства Постановою Кабміну України від 19.02.2007 р. № 244 затверджено Державну програму підтримки сім'ї на період до 2010 року. "Підвищення рівня психолого-педагогічної культури громадян" визначено одним із основних завдань програми, а вдосконалення психолого-педагогічної культури молоді в сфері сімейних стосунків віднесено до найвагоміших очікуваних результатів. У рамках програми передбачено організовувати роботу з відродження й збереження національних сімейних традицій, фотоконкурсів, оглядів-конкурсів тощо; здійснювати інформаційно-просвітницькі заходи з питань підвищення відповідальності батьків за виховання дітей; забезпечити інформування батьків та надання їм консультаційних послуг з метою набуття знань, умінь і навичок із питань виховання дітей; поширювати кращий досвід роботи з підвищення педагогічної культури батьків [3, с. 172].

Важливим напрямом є підтримка студентських сімей як потенційного середовища для виховання соціально благополучного майбутнього покоління. Тому з метою пропаганди цінностей сімейного життя, формування в молоді свідомого ставлення до сімейного життя Держкомітет України у справах сім'ї та молоді, УДЦССМ започаткували щорічне проведення Всеукраїнського конкурсу "Краща студентська сім'я року" (наказ Держкомітету України у справах сім'ї та молоді № 169 від 26.08.1999 р.).

Питанням сімейного, родинного виховання присвячені низка конференцій, статей, монографій. Воно викликало й викликає значну зацікавленість у представників різних наукових напрямків, однак особливого успіху в його вивченні й обґрунтуванні досягли вчені, що працюють у психолого-педагогічному напрямі. Так, наприклад, сучасні науковці А. Кузьмінський, В. Омеляненко виховання дітей у сім'ї розглядають як на основі надбань наукової педагогіки, наукового світового досвіду в царині виховання, так і на основі вікових традицій, звичаїв, вірувань українського етносу, врахування особливостей національної ментальності. Значну увагу приділено висвітленню діяльності батьків у процесі реалізації провідних функцій родини [4]. Навчальний посібник Б. Ковбаса, В. Костіва містить систему інтегрованих відомостей із основ родинних взаємовідносин та родинного виховання [2]. Частково про історію, теорію та практику родинного виховання, його місце в сучасних освітніх парадигмах і спадщині відомих педагогів, громадських діячів ідеться в новій енциклопедії освіти [1].

Загалом науковці сходяться в тому, що педагогічна культура є складовою загальної культури батьків, яка характеризується певним обсягом знань із психології, педагогіки, фізіології, гігієни, вміннями та навичками, набутими в процесі виховання дітей та догляду за ними і втілюється у творчій виховній діяльності, слугує формуванню духовно багатого і всебічно розвинутої особистості. Вчені характеризують її як складне, інтегративне, динамічне особистісне утворення, яке визначає тип, стиль і способи поведінки батьків у виховній діяльності. Вона реалізується у всіх видах виховної діяльності.

сприяє формуванню різнобічних стосунків і спілкуванню, забезпечує самопізнання, саморозвиток, самовиховання, самовдосконалення шляхом засвоєння набутого людством досвіду.

До основних параметрів педагогічної культури батьків відносять моральну культуру, культуру мислення, культуру мовлення, комунікативну культуру, дидактичну культуру, культуру праці, культуру рухів, фізичну культуру, естетичну культуру, екологічну культуру. Моральна культура включає вимоги батьків до себе, їхню самокритичність, дотримання моральних норм. Культура мислення передбачає наявність: проблемного мислення, тобто вміння прогнозувати можливості виникнення труднощів виховання і намічати шляхи їх усунення; системного мислення – вміння бачити проблему з різних боків; оперативності мислення – здатності швидко реагувати на зміну обставин. Мовленнєва культура пов'язана з володінням правильною і чистою мовою, яка відповідає нормам літературної, хорошою дикцією, виразністю та образністю мови, емоційністю та багатством інтонацій. Комунікативна культура виявляється в здатності привертати до себе увагу дитини, будувати з нею довірливі стосунки, в доброзичливості у спілкуванні з іншими, вмінні керувати собою. В основі дидактичної культури лежить вміння оптимально організувати навчальний і виховний процес, забезпечити необхідну мотивацію, володіння сучасними формами і методами виховання. Культура праці виявляється в звичці доводити розпочату справу до кінця, у турботі про якісні й кількісні результати праці, в умінні ефективно і продуктивно працювати. Рухова культура полягає в оптимальному використанні жестикуляції, вмінні вибирати позу, в пред'явленні вимог до красивої постави й ходьби. Естетична культура забезпечується наявністю естетичного смаку, дотриманням етики спілкування, естетичним оформленням зовнішності і побуту. Екологічна культура виявляється у здатності людини правильно поводити себе в навколишньому середовищі, дотримуватись особистої гігієни. Фізична культура пов'язана зі здоровим способом життя сім'ї. Виходячи із зазначеної структури, педагогічну культуру сім'ї аналізують як зміст взаємостосунків між батьками і дітьми через включення механізмів різних видів їх діяльності і втілення в цій діяльності моральних категорій.

Метою статті є аналіз процесу підготовки студентів спеціальності "Соціальна педагогіка" до формування педагогічної культури батьків. В. Постовий формування педагогічної культури батьків характеризує як цілеспрямовану спробу допомогти сучасній сім'ї у виконанні нею функцій виховання [7, с. 38]. Безперечно, що це завдання є інтегративним і комплексним, над його вирішенням працює увесь педагогічний колектив, однак домінуюча роль належить соціальному педагогу, який є посередником між дитиною й дорослим, дитиною та її оточенням, а також наставником при безпосередньому спілкуванні з дитиною або її оточенням.

До умов, які забезпечують успішність цього процесу, науковці відносять формування у батьків потреби в розвитку особистої педагогічної культури; застосування комплексу психолого-педагогічних знань для виховання дітей.

які б відповідали сучасним вимогам; набуття молодими батьками досвіду гуманних взаємин і поведінки, які вимагають розуміння дитячої психології та правильного вибору методів сімейного виховання. Ці умови реалізуються шляхом конструювання окремих занять-тренінгів для батьків, їх організаційно-методичним забезпеченням, яке враховує особливості проходження навчання і виховання дорослих.

Соціальний педагог у роботі з родиною фігурує в таких основних ролях: радник, консультант, захисник. Виходячи з основних завдань виховання батьків – накопичення педагогічних знань, необхідних для виховання дитини; самовиховання або саморозвиток батьків, тобто зростання їх самосвідомості і визначення особистої шкали цінностей – соціальний педагог інформує про важливість взаємодії батьків і дітей у родині; консультує з питань сімейного законодавства, методів виховання; у разі потреби захищає права дитини.

Слід зазначити, що формування окремих компонентів педагогічної культури батьків відбувається не ізольовано, а в тісній єдності й обов'язково призводить до вдосконалення одного іншим. Ефективність формування педагогічної культури забезпечується процесом, в якому головна увага надається структурній моделі, має програмно-цільовий, цілісний і безперервний характер, враховує суб'єктивну позицію батьків як носіїв загальнонаціональних і загальнолюдських цінностей, реалізується в їх особистій виховній діяльності. Ефективності формування сприяють також методи активізації навчально-виховного процесу батьків. Тому в процесі вивчення циклу гуманітарних і суспільно-економічних дисциплін, професійно орієнтованої підготовки, дисциплін спеціалізації, дисциплін за вибором ВНЗ та ін. студенти ознайомлюються зі специфікою реалізації в роботі з батьками таких методів, як дискусії з проблем виховання дітей, аналіз педагогічних ситуацій, розв'язання педагогічних задач, педагогічні ігри та індивідуальні завдання батькам, які спрямовані на формування спостережливості, навичок спільної діяльності з дітьми, вироблення здатності до самоаналізу та критичного ставлення до особистої виховної діяльності в умовах сім'ї.

Постійний характер процесу передбачає створення цілісної педагогічної системи як певної сукупності взаємопов'язаних засобів, методів і процесуальних моментів, необхідних для створення організованого, цілеспрямованого і прогнозованого педагогічного впливу на формування педагогічної культури.

Оскільки формування педагогічної культури батьків є частиною соціальної політики сучасного українського суспільства, а для консультування батьків студентам необхідні знання офіційних документів, що розкривають питання шлюбу й сім'ї, – цілком доречним є наявність у навчальних планах дисциплін “Політологія”, “Основи правознавства”, “Соціальна політика в Україні”, “Соціальна молодіжна політика”. Українцями накопичено значний досвід із питань родинного, сімейного виховання, з яким студенти знайомляться в ході вивчення курсів “Родинна педагогіка”, “Теорія та історія соціального виховання”, “Етнопедагогіка”, “Педагогіка сімейного виховання”, “Історія України”.

Складний за структурою та динамічний характер педагогічної культури батьків зумовлює необхідність дотримання у процесі її формування вимог цілісного підходу до вибору сукупності засобів, що забезпечують формування всіх компонентів педагогічної культури; врахування рівнів педагогічної підготовленості батьків та їх індивідуальних особливостей, а також досягнення наступності в поповненні знань і тісного їх взаємозв'язку з особистою практикою виховання дітей кожного з батьків. Цьому сприяють знання, отримані студентами в ході вивчення курсів “Соціальний супровід сім'ї”, “Етика і психологія сімейного життя”. У ході вивчення курсів із педагогіки і психології студенти ознайомлюються з типами сімейних взаємовідносин, взаємостосунками з дітьми, розвитком особистості дитини. Курси “Соціологія”, “Соціальна психологія” формування педагогічної культури батьків розглядають у тісному взаємозв'язку з соціумом, із розвитком сімейної спільноти.

Оскільки сімейна життєдіяльність, як і педагогічна культура батьків, інтегровані, це передбачає різнопланові шляхи цілеспрямованої підготовки до батьківства та формування самої якості (тобто педагогічної культури) через реалізацію в єдиному комплексі дидактичних умов опосередкованого і прямого впливу на цей процес. Для формування педагогічної культури батьків студентам необхідні знання особистості дитини (курси з педагогіки, вікової й педагогічної психології), вміння інформувати й допомогти батькам усвідомити свою роль у вихованні (курси “Психологія”, “Етнопсихологія”).

Важливим аспектом підготовки батьків є включення в обговорення ситуацій, які орієнтовані на стимулювання саморозвитку і духовного розвитку батьків. Такий підхід забезпечить диференційованість процесу навчання, органічне поєднання дидактичних і методичних аспектів, дозволить систему виховання батьків, формування їхньої педагогічної культури зробити технологічною і відтворювати її в масовому педагогічному досвіді. Підготовці майбутніх соціальних педагогів до такого виду роботи сприяють також курси “Технології соціально-педагогічної діяльності”, “Етика соціально-педагогічної діяльності” та ін., вивчаючи які, студенти ознайомлюються з такими формами й методами плетання педагогічної культури батьків, як відвідування сімей, батьківські збори, консультації, бесіди, батьківські конференції, тестування, анкетування, практики, тренінги, усні журнали, круглі столи, дні відкритих дверей, клуби, рольові й ділові ігри тощо. Студенти мають можливість підготуватися до практичної роботи з сім'єю за трьома основними напрямками: освітнім, психологічним, посередницьким [7].

Дидактико-методичні контури системи підготовки студентів до формування педагогічної культури батьків зумовлюються в часових і просторових параметрах, спираючись на вік батьків та їхніх дітей. Це сприяє самореалізації батьків, їхньому самовдосконаленню шляхом зацікавленого сприймання необхідних їм знань, набуття навичок і можливість апробації набутого досвіду у власній сім'ї. Безперечно, що цій роботі повинні передувати вивчення і психолого-педагогічне діагностування сімей учнів, до

чого майбутніх соціальних педагогів готують курси “Психодіагностика”, “Психолого-педагогічні засади міжособистісного спілкування” та ін.

Важливим елементом у системі підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування педагогічної культури батьків є виконання ними різного виду наукових робіт відповідної тематики: курсових, бакалаврських, дипломних, магістерських. Студенти вивчають такі питання: формування педагогічної культури батьків як соціально-педагогічний феномен, традиції й досвід минулого з сімейного виховання, інноваційні шляхи педагогізації сім’ї, поширення інформації в різних аспектах діяльності батьків, умови ефективності спільного вдосконалення всіх членів родини, формування стосунків між членами сім’ї тощо.

Попередити значну кількість педагогічних помилок батьків або пом’якшити їх вплив на особистість дитини допоможе вчасна цілеспрямована підготовка молоді до сімейного життя та до батьківства, формування її педагогічної культури. Така робота проводиться безпосередньо в сім’ях і продовжується в дошкільних закладах, школі, у спеціальних консультативних пунктах, службах сім’ї і школах молодих батьків. Тому в плани роботи академнаставників груп включено також низку заходів, спрямованих на формування свідомого батьківства.

Процес формування педагогічної культури є тривалим і продовжується протягом усієї виховної діяльності батьків. Важко стверджувати про його завершення, це можна зробити хіба що умовно, орієнтуючись на повноту розв’язання поставлених завдань у кожному конкретному випадку.

Отже, справжнє виховання батьків розпочинається з усвідомлення ними можливостей і необхідності особистого внутрішнього зростання. Це постійний процес саморозвитку дорослих, який ґрунтується на свідомому їх прагненні до вдосконалення. Значну роль у цьому відіграє соціальний педагог. Із метою підготовки до формування педагогічної культури батьків необхідно створити стимулююче середовище для розгортання спеціальної роботи щодо виховання батьків: витримувати інтелектуальний рівень навчання-підготовки (відправним моментом у його визначенні має бути діагностика сформованості педагогічної культури батьків у створенні навчальних груп відповідно до цього рівня підготовленості), налагоджувати гуманні та довірливі стосунки з батьками і застосовувати активні форми роботи як у процесі вивчення передбачених навчальним планом дисциплін, так і в процесі безпосередньої практичної роботи з батьками.

1. Енциклопедія освіти / Гол. ред. В. Г. Кремень. – К.: ЮрінкомІнтер, 2008. – 1040 с.

2. Ковбас Б., Костів В. Родинна педагогіка: У 3-х т. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – Том 1. Основи родинних взаємовідносин. – 288 с.; Т. 2. Основи родинного виховання. – 288 с.

3. Концепція Державної програми підтримки сім’ї у 2006 – 2010 роках // Офіційний вісник України. – 2006. – № 20. – С. 171-172.

4. Кузьмінський А., Омеляненко В. Педагогіка родинного виховання. – К.: Знання, 2006. – 324 с.

5. Письмак Л. Інноваційні підходи до роботи з сім’єю у закладах освіти // Соціальний педагог. – 2007. – № 12. – С. 14-20.

6. Родинна педагогіка: Навчально-метод. посібник / А. Марушкевич, В. Постовий, Т. Алексссенко та ін. – К.: ПАРАПАН, 2002. – 216 с.

7. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник / За ред. І. Зверської. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.

In the article preparation of students – future social teachers is analysed to forming of pedagogical culture of parents. A place is reflected in this process of educational disciplines. Separate methods and forms of work are exposed from forming of pedagogical culture of parents.

Key words: pedagogical culture of parents, preparation of social teachers, methods and forms of development of pedagogical culture of parents.

УДК 37.013.42

ББК 74.66

Олександр Сватенков

КОНКУРС СОЦІАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ ЯК ФОРМА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ

У статті представлено програму конкурсу соціальної реклами серед студентів-соціальних педагогів. Визначено мету, завдання, вимоги до конкурсних робіт, а також критерії їх оцінювання.

Ключові слова: соціальна реклама, підготовка соціальних педагогів, формування психолого-педагогічної культури родинного виховання.

Постановка проблеми. Підготовка соціальних педагогів у вищих навчальних закладах є складним процесом, який охоплює всі сторони діяльності фахівця-практика. Під час оволодіння професією студенти отримують знання із різних наукових галузей: педагогіки (соціальна, загальна, історія педагогіки тощо), психології (загальна, вікова, педагогічна, соціальна, психотерапія тощо), медицини, філософії, соціології та багатьох інших. Проте, внаслідок динамічного розвитку українського суспільства, яке призводить до виникнення нових або загострення існуючих соціальних проблем, постійних змін зазнають і вимоги до теоретичної та практичної підготовки спеціалістів у галузі соціальної педагогіки. До таких можемо віднести і роботу в громаді, і популяризацію та супровід сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, і соціальну вуличну роботу тощо. Саме тому, для підвищення рівня професійної компетентності майбутнього спеціаліста, його конкурентоспроможності на ринку праці необхідним є розробка та впровадження подвійних спеціальностей та спеціалізацій, які б

дали змогу студентам отримати необхідні теоретичні та практичні знання в різних сферах професійної діяльності.

Однією із таких сфер є соціальна реклама. Не дивлячись на широке поширення в практиці соціально-педагогічної діяльності цього виду роботи, проблема підготовки майбутніх фахівців до нього є майже нерозробленою. Окремі аспекти цього питання у своїх роботах досліджували такі науковці як Г. Ніколайшвілі, О. Безпалько, І. Зверєва, В. Толстоухова та ін.

Окрім того, впровадження спецкурсу чи спеціалізації із соціальної реклами в зміст підготовки соціальних педагогів потребує інноваційних підходів до його розробки та нових форм роботи зі студентами, оцінки їх знань та умінь. Однією з таких форм може бути конкурс соціальної реклами. Доцільність використання саме цієї форми роботи підтверджується не лише можливістю перевірити засвоєні студентами знання та вміння в практичній діяльності, а й стимулювати їх творчу активність та поширити конкурс соціальної реклами серед спеціалістів у галузі соціальної педагогіки і в галузі реклами.

Виходячи з усього вищесказаного, метою нашої статті є презентація програми проведення конкурсу соціальної реклами серед студентів-соціальних педагогів як інтерактивної форми професійної підготовки спеціалістів. Саме таку форму роботи використовуємо при підготовці майбутніх соціальних педагогів на факультеті психології та соціальної роботи НДУ імені Миколи Ігоголя. Тематику конкурсу соціальної реклами можуть бути: захист права дитини на сім'ю, формування здорового способу життя, профілактика адитивної поведінки, профілактика ЗПСШ, попередження злочинності серед молоді, торгівля людьми тощо.

Метою проведення конкурсу соціальної реклами є визначення рівня теоретичної та практичної готовності студентів до використання у професійній діяльності соціальної реклами.

Реалізація поставленої мети потребує вирішення таких завдань:

- визначити рівень обізнаності конкурсантів щодо історії, розвитку, сучасного стану та перспектив соціальної реклами як одного з видів діяльності державних та громадських організацій соціальної сфери;
- з'ясувати ступінь розуміння ними специфіки використання реклами у вирішенні соціальних проблем українського суспільства;
- оцінити вміння конкурсантів створювати рекламну продукцію та формулювати рекламні послання, відповідно до соціальної проблеми.

Проведення конкурсу передбачає кілька етапів, а саме: 1) Підготовка зразків соціальної реклами згідно теми конкурсу; 2) Презентація розробок; 3) Запитання членів журі та обговорення.

1. Підготовка зразків рекламної продукції. Виконання цього етапу має відбуватися до початку конкурсу. Тобто, учасник до заходу має підготувати один зразок рекламної продукції: плакат в електронному варіанті (якщо можливо, то і в друкованому). Розроблені зразки мають бути авторськими. Використання вже відомих плакатів забороняється.

2. Презентація рекламної продукції учасником. Під час даного етапу учасник, використовуючи ТЗН, презентує членам журі та іншим учасникам конкурсу розроблений ним зразок рекламної продукції. Час відведений на виступ – 7 хвилин. Презентація рекламної продукції має здійснюватись відповідно до поданого нижче плану.

3. Запитання членів журі та обговорення представленої роботи. На цьому етапі учасник має дати відповідь на запитання членів журі та присутньої аудиторії, які виникли в них стосовно запропонованого зразка та (чи) доповіді учасника.

Розробка учасником конкурсу конкретного зразка соціальної реклами вимагає від нього не лише креативності та володіння комп'ютером, а й певного рівня знань про нормативні вимоги, які висуваються до такого виду робіт та про психологічні закони та закономірності впливу реклами на особистість тощо. Саме тому, наступним важливим пунктом презентованої програми є вимоги до зразків рекламної продукції.

Зразки рекламної продукції, які презентуються учасниками конкурсу мають відповідати таким вимогам:

1. Відповідність запропонованій темі. Зразок рекламної продукції має бути спрямований на вирішення однієї з соціальних проблем, пов'язаних із запропонованою темою конкурсу.

2. Актуальність проблеми, на вирішення якої спрямований запропонований зразок соціальної реклами. Вирішення обраної учасником проблеми має бути важливим завданням у діяльності державних та громадських організацій соціальної сфери.

3. Конкретність. Обрана учасником проблема повинна чітко формулюватись в одній фразі чи реченні і бути загальноприйнятною практичною та теоретичною проблемою.

4. Врахування психологічних законів функціонування пізнавальної сфери особистості. Під час розробки плакату, учасник має враховувати психологічні закони функціонування пізнавальної сфери особистості: уваги, відчуттів, сприймання, пам'яті тощо. Врахування цих законів має відобразитись у кольоровій гаммі, стилістичні рекламних послань, співвідношенні фігури й фону, використовуваних символах тощо.

5. Відповідність структурних компонентів рекламної продукції віковим особливостям обраної цільової аудиторії. Використовувані у рекламній продукції структурні компоненти (слоган, ілюстрації, текст тощо) мають бути зрозумілими для представників обраної цільової аудиторії.

6. Дотримання вимог щодо соціальної реклами, визначених в нормативно-правових актах. Розроблені учасниками зразки рекламної продукції мають відповідати положенням Закону України "Про рекламу" станом на 07.11.2007 р.; Наказу Державного комітету у справах сім'ї та молоді № 608 від 10.09.2002 р. "Про затвердження Програми системи центрів соціальних служб для молоді "Створення та розповсюдження соціальної рекламної інформації на 2002-2004 рр."; Наказу Державного центру соціальних служб для молоді № 21 від 10.04.2002 р. "Про єдиний порядок (стандарт)

щодо розробки та друку методичної та соціально-рекламної інформації центрами ССМ"; Наказу Міністерства у справах сім'ї, дітей та молоді № 2 від 06.01.2005 р. "Про затвердження "Положення про соціальну рекламу центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді"; Наказу Українського Державного центру соціальних служб для молоді № 80 від 20.07.98 р. "Про затвердження Положення про соціальну рекламу в системі соціальних служб для молоді України".

7. *Оригінальність*. Зразок рекламної продукції, запропонований учасником має бути розроблений ним спеціально для конкурсу. Заборонено використовувати зразки рекламної продукції, розроблені соціальними службами або іншими організаціями, які використовувались або використовуються в роботі соціальних служб чи інших організацій.

Дотримання цих вимог учасниками конкурсу має бути оцінено журі відповідно до трьох критеріїв: 1. Формальний критерій (3 бали); 2. Рекламна продукція (25 балів); 3. Нестандартність та креативність (2 бали).

Таким чином, максимальна кількість балів, яку може отримати учасник конкурсу дорівнює 30 балам. Розглянемо показники кожного із запропонованих критеріїв.

1. Формальний критерій.

1.1. Дотримання регламенту (виступ учасника не має тривати більше 7 хвилин) – 1 бал (за перевищення відведеного часу – (-1) бал за кожну хвилину).

1.2. Оригінальність плакату – 1 бал (використання учасником відомих зразків позбавляє його права брати участь у конкурсі).

1.3. Повнота викладеної у виступі інформації (відповідно до плану) – 1 бал (-0,1 за кожен нерозкритий пункт).

2. Рекламна продукція.

2.1. Відповідність темі – 1 бал.

2.2. Актуальність обраної проблеми – 1 бал.

2.3. Врахування психологічних механізмів функціонування пізнавальної сфери особистості – 9 балів.

2.3.1. Колір – 2 бали (використання у соціальній рекламі тих кольорів та (або) їх поєднань, які привертають увагу та позитивно сприймаються людиною).

2.3.2. Слоган – 2 бали (наявність або відсутність; побудова слогану відповідно до вимог та правил).

2.3.3. Емоційний фон – 2 бали (емоції, які викликає рекламна продукція при її перегляді).

2.3.4. Композиція плакату – 3 бали (відповідність композиції зразка загальноприйнятим правилам створення рекламного плакату).

2.4. Врахування вікових, статевих, соціальних та інших особливостей цільової аудиторії – 10 балів.

2.4.1. Опора на актуальні потреби цільової аудиторії – 2 бали (визначеність цих потреб, їх актуальність).

2.4.2. Відповідність теми актуальним потребам цільової аудиторії – 2 бали.

2.4.3. Ілюстрації (картинки, фото) – 2 бали (наявність або відсутність; відповідність темі, проблемі, меті, цільовій аудиторії).

2.4.4. Текстовий блок – 2 бали (наявність-відсутність; доцільність; зрозумілість; легкість для читання).

2.4.5. Символи – 2 бали (наявність-відсутність; доцільність; використання зрозумілих та близьких цільовій аудиторії символів).

2.5. Контактна інформація – 1 бал (наявність-відсутність; доцільність; повнота; доступність для прочитання; зрозумілість).

2.6. Відповідність вимогам нормативно-правових актів щодо соціальної реклами – 1 бал.

2.7. Орієнтація плакату на вирішення проблеми, на вирішення якої він спрямований (не креативне осмислення негативу, а окреслення шляхів її вирішення) – 2 бали.

3. Нестандартність та креативність.

3.1. У поданні матеріалу, підході до розуміння проблеми, її баченні та розкритті в рекламній продукції – 2 бали.

Така система критеріїв може бути змінена, вдосконалена чи уточнена. Проте, її різнобічність та прозорість дає змогу, по-перше, всебічно оцінити представлений на конкурс зразок рекламної продукції; по-друге, максимально спрощує роботу журі, знижує суб'єктивний фактор та робить процес оцінювання більш відкритим та зрозумілим для самих учасників.

Участь у конкурсі великої кількості учасників та необхідність захисту своєї роботи кожним із них вимагає розробки плану доповіді. На нашу думку, така доповідь має дати змогу конкурсанту розкрити всі переваги власної розробки, а членам журі зрозуміти та оцінити представлену соціальну рекламу. Отже, план доповіді має складатися з 10 пунктів, а саме: 1) тема плакату; 2) проблема, на вирішення якої спрямований цей плакат; 3) мета даного плакату; 4) цільова аудиторія, на яку розрахований плакат; 5) місця розповсюдження цього плакату; 6) актуальні потреби цільової аудиторії, на які спиралась при розробці плакату; 7) основна ідея плакату; 8) основні засоби та прийоми рекламного впливу, використані в ньому; 9) механізм дії, закладеної в рекламну продукцію інформації; 10) очікувані результати від використання цього зразка рекламної продукції.

Окрім вищезазначеного, важливим моментом проведення конкурсу соціальної реклами є підбір членів журі. До нього бажано залучити як фахівців-теоретиків (викладачів), так і практиків (співпрацівників ЦСССДМ) соціально-педагогічної діяльності.

Таким чином, запропонована програма конкурсу соціальної реклами є основою для проведення такого заходу як у процесі підготовки студентів до використання соціальної реклами у формуванні психолого-педагогічної культури родинного вихователя чи інших напрямках діяльності, так і для оцінки отриманих ними знань та умінь за результатами вивчення спецкурсу чи спеціалізації.

- Кутляев А., Попов А. Эффективность рекламы. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 416 с.
- Лебедев-Любимов А. Психология рекламы. – СПб.: Питер, 2003. – 368 с.
- Методичні рекомендації щодо технології оцінки ефективності соціальної реклами: Звіт за підсумками науково-дослідницької роботи. – К.: Держсоцслужба, 2006. – 64 с.
- Николайшвили Г. Социальная реклама: теория и практика. – М.: Виртуальная галерея, 2006. – 200 с.
- Шуванов В. Психология рекламы. Серия „Высшее образование“. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. – 320 с.

In the article the program of contest of the social advertising among the students is presented. A purpose, task, requirements to competitive works, and also criteria of their evaluation is definite.

Key words: social advertising, preparation of social teachers, forming of psychological, pedagogical culture of domestic education.

УДК 37.013.42

ББК 74.66

Ірина Трубавіна

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЄЮ В МЕРЕЖІ ЦЕНТРІВ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ ДЛЯ СІМ'Ї, ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ В УКРАЇНІ

У статті системно розкрито основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю в діяльності соціальних служб.

Ключові слова: соціально-педагогічна робота з сім'єю, центри соціальних служб, стратегія “допомоги для самопомоги”, технології та методики роботи надання послуг різним типам сімей.

Враховуючи те, що сім'я є цілісним клієнтом соціальних служб, суб'єктом та об'єктом соціальної і соціально-педагогічної роботи з нею, потрібним є не тільки новий (родинноцентричний) підхід до роботи з сім'єю, але й єдина методична основа його реалізації. Такою основою є концепції “допомоги для самопомоги” і “кризового втручання”, які нами було сформульовано з урахуванням сутності родинноцентричного підходу до роботи з сім'єю, закордонного досвіду (адаптовано до наших умов), правових основ соціальної роботи з сім'єю в мережі ЦСССДМ. Концепція “допомоги для самопомоги” відповідає передовим ідеям світового співтовариства, ідеям розбудови соціальної держави в нашій країні, етичним стандартам і нормам, меті соціальної роботи та її основним принципам. В Україні “допомога для самопомоги” має певний позитивний досвід реалізації через спільний проєкт Ліги соціальних працівників України та Німецького інтернаціонального Союзу (за підтримки TACIS) щодо роботи з “дітьми вулиці” і неблагополучними сім'ями в системі соціальних служб для молоді, в медико-оздоровчому соціально-реабілітаційному центрі для неповнолітніх Київської

міської державної адміністрації. Але на 2001 рік ця стратегія не була чітко сформульованою, що ускладнювало вибір методик роботи з клієнтами. Німецький досвід вимагав урахування особливостей і завдань соціальної роботи в Україні; до того ж робота з сім'ями ще не була предметом особливої уваги вчених у науковому плані. Ці положення вимагали чіткого формулювання стратегії “допомоги для самопомоги” як методичної основи надання адресних соціальних послуг сім'ям та дітям, що давало б, у свою чергу, змогу обирати й реалізовувати різні методики роботи. Кризове втручання за кордоном є поширеним у соціальній роботі, але в Україні не є ще предметом уваги соціальних педагогів та працівників, використовується в основному силовими структурами у випадку грубих порушень прав людини. До того ж відсутнє визначення сутності цього терміну навіть за кордоном, є лише методики втручання в сім'ї з різними проблемами (наси́лство, проблеми догляду за дітьми тощо), відсутня основа такого втручання. Саме ці проблеми вимагають розкриття сутності “допомоги для самопомоги” та кризового втручання як методичних основ соціальної і соціально-педагогічної роботи з сім'єю в мережі ЦСССДМ.

Тому метою статті є розкриття сутності методичних основ соціальної роботи та соціально-педагогічної як її підсистеми в мережі ЦСССДМ. Завданнями статті є: 1) визначення поняття “методичні основи роботи”; 2) уточнення сутності і розкриття концепцій “допомога для самопомоги” та кризового втручання в мережі ЦСССДМ.

Проведений нами аналіз теоретичних джерел з проблеми [1-7] приводить до висновку, що методики роботи, методичні основи, методична робота є різними поняттями. Так, методики роботи можна визначити як сукупність методів та прийомів, які забезпечують розв'язання окремої типової проблеми конкретної сім'ї відповідно до певної наукової ідеї. Методична робота є комплексом заходів щодо підвищення кваліфікації працюючих фахівців на їхньому робочому місці. Методичні основи роботи – концепція роботи, яка відбиває шляхи реалізації обраного теоретичного підходу в певній організаційній структурі з урахуванням її призначення, можливостей, ресурсів, категорій проблем, розв'язання яких є в її компетенції, показує етапи, функції, ролі фахівців при реалізації підходу. Тому необхідно розкрити “допомогу для самопомоги” та кризове втручання з цього погляду. “Допомога для самопомоги” відбиває ідею активізації сімей у розв'язанні їх внутрішньо-особистісних, міжособистісних, сімейних та інших соціальних проблем, стимулює розвиток особистості й зусилля щодо відновлення або підвищення якості виконання функцій, спрямована на подолання споживацького ставлення до держави, суспільства, соціальних педагогів, на формування відповідальності, незалежності особистості. “Допомога для самопомоги” відбиває мету соціальної і соціально-педагогічної роботи – створення умов для захисту і реалізації прав дитини, сім'ї, у тому числі – через навчання самозахисту; здійснюється у правовому полі соціальної роботи в Україні. Розкриємо основні положення стратегії “допомоги для самопомоги”:

1. Ставлення соціальних, соціально-педагогічних працівників до сімей

має бути як ставлення до суб'єктів роботи, як до осіб, котрі мають свої права, цілі, інтереси, досвід, наміри, ресурси і відповідальні перед собою за вибір рішення в своїй життєдіяльності. Це означає пропозицію варіантів соціальних послуг сім'ї і взаємодію у розв'язанні проблем сім'ї, опору на особисті, сімейні, загальнолюдські цінності, на права сім'ї, права членів родини у суспільстві і в сім'ї. Передбачає забезпечення виконання обов'язків щодо членів сім'ї і суспільства, спрямованість роботи на формування життєвих умінь і навичок у членів сім'ї. Взаємодія соціального педагога і сім'ї може здійснюватися лише в інтересах сім'ї для збереження її цілісності як співпраця і як партнерство, що відбиває різну ступінь готовності сімей до розв'язання проблем, подолання труднощів, здатності до незалежного життя і мотивацію до взаємодії. Співпраця передбачає формування позитивної мотивації до взаємодії з фахівцями, до самостійного розв'язання проблем; передбачає прийняття запропонованих послуг, організацію усвідомлення сім'єю неможливості самостійно розв'язати проблеми чи усунути їх причини, самооцінку своїх ресурсів і можливостей допомоги, розуміння перспективи взаємодії в контексті "допомоги для самопомоги". Співпраця передбачає рішення про прийняття послуг, що приймається сім'єю самостійно, а пошук шляхів розв'язання проблем здійснюється спільно з фахівцем на основі діагностики (у тому числі інспектування) і самооцінки, які є основою спільного плану "розв'язання проблем". При цьому узгоджуються цілі, вимоги, терміни, умови, форми і методи роботи, взаємні права та обов'язки, очікувані результати в разі, якщо з'ясовано, що соціальна ситуація загрожуватиме життю або здоров'ю дитини та інших членів родини. На основі законодавства та професійної етики приймається рішення про втручання в ситуацію і здійснення роботи (за окремою концепцією).

2. Надання соціальних послуг як підтримки у виконанні функцій і реалізації прав, які сім'я не може здійснювати самостійно в даних умовах у даний час; як допомоги – надання послуг, що забезпечують зміну ситуації і розвиток особистості, сім'ї або соціальні зміни: сім'я одержує спочатку підтримку, допомоги, а після успішного подолання кризи переходить до самопомоги. *Підтримка* – це соціальні послуги, що дають змогу сім'ї протягом певного часу виконувати свої обов'язки, функції, реалізовувати свої права в мікросередовищі та суспільстві: передбачає надання тимчасового притулку, речей, грошової допомоги, в оздоровленні дітей, соціальну опіку над дітьми, інформування членів сім'ї про наслідки проблеми, а також опіку та консультування як пораду. Підтримка може здійснюватись як кураторство, нагляд та інспектування умов життя і стосунків членів сім'ї, як дорадництво, фасилітація, взаємодопомога в групі, як залучення до діяльності в інших умовах і за кращими зразками. Підтримка передбачає споживання сім'єю обраних нею соціальних послуг, мінімальну самостійність сім'ї у розв'язанні проблем власними зусиллями. Але підтримка показує, що ці послуги можна знайти, якщо їх шукати, виводить на шляхи і варіанти розв'язання проблем, стимулює до співпраці у розв'язанні проблем, сприяє пом'якшенню найскладніших із них: обмеженість підтримки в часі і розмірі призводить до

переходу від допомоги до участі в розв'язанні проблем. *Допомога* – це комплекс соціальних послуг, що відбиває проблеми та особливості сім'ї, ресурси суб'єктів соціально-педагогічної роботи, робота з сім'єю, що має своїми наслідками відновлення чи підвищення соціального статусу сім'ї, її розвиток на основі оволодіння життєвими вміннями й навичками. Допомога здійснюється у формі оздоровлення дітей, через сприяння в організації дозвілля, як соціальна опіка, соціальне навчання, консультування щодо розв'язання проблем, як інформування про ресурси, послуги, можливі проблеми, труднощі, шляхи, засоби запобігання, через участь у групах взаємодопомоги, фасилітаторство, робота в громаді тощо. Допомога може поєднуватись із підтримкою. *Самодопомога* – це партнерство, самостійна робота сім'ї і груп сімей у розв'язанні власних або чужих, подібних до своїх, проблем. Вона здійснюється за планом, спільно виробленим зі спеціалістом або погодженим із ним, шляхом використання власних або залучених ресурсів, під наглядом або контролем фахівця (у випадку надання ресурсів з його боку), шляхом самоконтролю з боку сімей. Партнерство забезпечує доступ, участь, вироблення рішень і делегування повноважень. Партнерство передбачає, що соціальні послуги можуть надаватися безпосередньо клієнтами/користувачами через групи самопомоги і групи за інтересами, НДО тощо. Партнерство може здійснюватись за напрямками: аналіз проблем груп сімей; ініціювання досліджень і проєктів; вивчення потреб сімей; участь у розробці рішень, які стосуються групи користувачів; звернення і лобювання спільних інтересів; обмін інформацією, ресурсами для розв'язання проблеми; розв'язання спільної проблеми на основі розподілу відповідальності, координації і кооперації ресурсів, послуг; навчання лідерів; експертна оцінка і контроль проєктів, рішень, дій, супервізія окремих напрямів роботи; систематизація досвіду розв'язання проблем; самоосвіта, самовиховання; розробка спільних планів і проєктів; волонтерство. Самопомога передбачає самостійність сімей у розв'язанні проблем, але відбиває їхні потреби та фахову некомпетентність, що й зумовлює партнерство з установами соціальної сфери. Наслідком самопомоги є здатність сім'ї до незалежного життя, здібність самостійно розв'язувати проблеми на основі оволодіння своїми правами і розвитком життєвих умінь через партнерство з фахівцем, участь у групах самопомоги за направленням або за власною ініціативою, через самоосвіту, через самостійну практичну діяльність, інші шляхи. Технології та методики реалізації "допомоги для самопомоги" зорієнтовані на усвідомлення і дії сімей як суб'єктів життєдіяльності і соціальної роботи, реалізують модель соціальної дії, відбивають зміст підтримки, допомоги і самопомоги. *Підтримка* – це технології та методики ненасильства й педагогічної підтримки. *Допомога* – це методики та технології формування критичного мислення, соціального навчання життєвим вмінням, співпраця, фасилітаторство, контактна взаємодія, адлерівська терапія, педагогічний психоаналіз тощо. *Самодопомога* – це технології та методики "рівний – рівному", гуманістичної самооценки, збагачення (зміцнення) сімей тощо. Вибір технологій та

методик здійснюється фахівцем у залежності від проблем, побажань сімей щодо вибору шляхів розв'язання проблем, підготовленості спеціаліста.

3. "Допомога для самодопомоги" може бути реалізованою за умов: використання менеджменту соціальних послуг, орієнтованих на надання послуг конкретній сім'ї; наявності мобільної мультидисциплінарної команди фахівців, що спеціалізуються за певною проблемою і діють як консиліум, створений тимчасово для надання послуг у залежності від проблем сім'ї; готовності фахівців працювати на основі суб'єктивних стосунків із сім'єю, володіння відповідними технологіями та етикою роботи з нею; обмеження підтримки й допомоги в часі і розмірі, повідомлення про це сім'ї; визначення показників ефективності надання допомоги; адресної соціальної реклами; стимулювання сім'ї до прийняття підтримки, допомоги і переходу до подальшої самодопомоги; наявності альтернативних варіантів розв'язання проблем сім'ї, форм і методів, які вона обирає; відмови від критики сім'ї, опори на досвід родини та позитивне в ній, наявності зусиль у розв'язанні проблем; толерантності і рівності у ставленні до сім'ї, наявності у фахівця статусу, прав, обов'язків, необхідних для соціальної опіки, інспектування сім'ї тощо; координації, інтеграції та обміну ресурсами суб'єктів захисту сімей; створення мережі соціальних послуг; якісної всебічної діагностики проблем і стану; контролю, взаємо- і самоконтролю за процесом надання соціальних послуг і своєчасної корекції. Етапами реалізації "допомоги для самодопомоги" є: теоретичний етап – обґрунтування і вибір виду роботи з певними групами сімей, окремими сім'ями; методичний – розробка, відбір технологій та методик роботи з сім'єю; практичний – розв'язання завдань роботи з конкретною сім'єю, реалізація обраних методик та технологій, формулювання алгоритму дій із нею, надання соціальних послуг. Концепція "допомоги для самодопомоги" може застосовуватися в соціальному обслуговуванні, профілактиці і супроводі як самостійна, а в реабілітації – після кризового втручання. Сфери її реалізації – громадська, економічна, освітня, виховна, культурна, оздоровча.

Розкриємо концепцію "кризового втручання". Кризове втручання у соціальній і соціально-педагогічній роботі – це комплекс надання оперативних соціальних послуг людині, яка знаходиться в кризовій, критичній чи екзистенційній ситуації, спрямований на усунення загрози життю і здоров'ю людини чи її оточенню, на відновлення чи компенсацію втрачених функцій організму, обмежень життєдіяльності і на підтримку оптимального інтелектуального, психічного, соціального рівнів та якості життя людини для досягнення нею соціальної та матеріальної незалежності, соціально-професійної адаптації та інтеграції в суспільство. У разі кризового втручання людина, сім'я є об'єктом соціальної і соціально-педагогічної роботи до усунення загрози її життю і здоров'ю – відновлення фізичного і психічного стану та соціального статусу. Предметом кризового втручання є ті проблеми, що призвели людину до кризи. У разі кризового втручання відповідальність за життя і здоров'я дитини бере на себе соціальний педагог. Кризове втручання спрямоване на: виведення сім'ї зі стану кризи і відновлення її соціального статусу, фізичного та психічного стану шляхом

створення умов для переходу до "допомоги для самодопомоги"; підтримку сім'ї з метою стабілізації її стану і профілактики погіршення ситуації; зниження емоційної напруги; прийняття втрати (людини, стосунків, значущої діяльності тощо) або прийняття невизнання людьми, що є важливими для особистості; усвідомлення цінності свого життя і своєї особистості; об'єктивного сприйняття сімейної ситуації і себе особисто; стимулювання сім'ї до пошуку і перегляду життєвих орієнтирів, до виходу із кризи, до планування майбутнього життя.

З урахуванням того, що ознаками кризи є неможливість самореалізації у сім'ї, в суспільстві, порушення прав, загроза життю і здоров'ю, ситуаціями кризи, які вимагають втручання соціального працівника, є: бездоглядність, безпритульність, жебракування дитини; насильство у різних видах у сім'ї; криміногенний та аморальний спосіб життя членів сім'ї, адиктивна поведінка батьків; суїцидальні наміри члена сім'ї; експлуатація людини; дитяча праця, яка шкодить розвитку і здоров'ю дитини; торгівля людьми; вагітність у неповнолітніх дівчат, які не перебувають у шлюбі; втеча дитини з дому. Кризове втручання здійснюється поетапно: 1) діагностика кризової ситуації; 2) розробка оперативних і стратегічних засобів її ліквідації; 3) реалізація заходів; 4) оцінка реалізації заходів і діагностика ситуації. Кризове втручання передбачає роботу зі стадіями кризи, мобілізацію ресурсів середовища і можливостей людини, сім'ї загалом для подолання кризи.

У кризовому втручанні в сім'ю з огляду на професійні функції соціальний педагог може виконувати роль експерта, опікуна, вчителя, помічника, захисника тощо. Кризове втручання може здійснюватися через роботу психологічних команд, волонтерів, кризових менеджерів місцевого рівня (ними можуть бути інспектори з охорони прав дитинства і соціальні працівники, педагоги центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, кризових центрів соціально-психологічної допомоги, які почали створюватися в Україні), міждисциплінарних команд фахівців, які вміють швидко розв'язати складну проблему. Основна форма надання соціальних послуг у кризовому втручанні – індивідуальна (з однією людиною чи всією сім'єю); менш доцільною є групова форма роботи (соціальна опіка, створення дружнього середовища, групи взаємодопомоги). Методи, що використовуються в кризовому втручанні, виключають критику клієнта і значущих для нього людей, стосунків, сфер діяльності, а також покарання чи осуд клієнта. Методики та технології роботи, які доцільно застосовувати в кризовому втручанні, повинні бути спрямовані на підтримку клієнта, формування в нього об'єктивної оцінки ситуації і самооцінки, життєвих умінь. Втручання передбачає надання комплексу соціально-економічних, юридичних, психологічних, соціально-педагогічних, інформаційних, соціально-медичних послуг, послуг із працевлаштування. Ці послуги надаються адресно, в залежності від проблем сім'ї, її члена. *Психологічні послуги* спрямовані на покращення стосунків із навколишнім соціальним середовищем, на корекцію та реабілітацію особистості. *Соціально-педагогічні послуги* спрямовані на сприяття розвитку інтересів і потреб членів сім'ї, на

організацію індивідуального виховного і корекційного процесів, дозволя сім'ї, залучення її членів до творчої діяльності. *Соціально-економічні послуги* передбачають надання натуральної чи грошової допомоги, компенсації. *Соціально-медичні послуги* дають змогу попередити виникнення і розвиток можливих органічних розладів у людини, зберегти, підтримати й охоронити її здоров'я. *Юридичні послуги* передбачають допомогу в захисті прав та інтересів людей, сприяють застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, котрі здійснюють протиправні дії щодо особи, яка знаходиться в стані кризи. *Послуги щодо працевлаштування* – пошук роботи, навчання професійним умінням. *Інформаційні послуги* – довідкові, просвітницькі, рекламно-пропагандистські. Усі вони реалізуються як: соціальна опіка жертв насильства; сприяння організації оздоровлення і дозволя дітей; надання притулку жертвам насильства, надання речової та грошової допомоги; представництво сім'ї, її членів; створення дружнього до людини середовища, залучення її до груп взаємодопомоги; організація соціального навчання тих, хто здійснює насильство, у разі їхнього бажання; через інформування і консультування як потерпілих від насильства, так і членів їхніх сімей (за їх бажанням); відновлення соціальних і сімейних зв'язків людини (або налагодження нових соціальних зв'язків). Таким чином, надання комплексу соціальних і соціально-педагогічних послуг сім'ї дає змогу вивести її, окремих членів родини зі стану кризи, поступово підвищуючи їхню самооцінку, активність, самостійність, заохочуючи до спілкування спочатку з фахівцями, потім – і з такими ж потерпілими та з мікросередовищем, розширюючи соціальні зв'язки родини, члена сім'ї, наповнюючи їхнє спілкування предметною діяльністю, а життя – сенсом, позитивними емоціями, усвідомленням його цінності, поведінку – нормами, новим досвідом. Отже, кризове втручання – це така робота з сім'єю, з дитиною як членом сім'ї, що перебувають у стані кризи, з метою пом'якшення наслідків кризи; відновлення соціального статусу, психологічного та морального стану, запобігання аддиктивній та делінквентній поведінці особистості. Слід зазначити, що кризове втручання вимагає інтеграції зусиль і ресурсів та різних фахівців у роботі з сім'єю.

На основі викладеного можна зробити *висновки*: методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю в мережі ЦСССДМ в єдності з основами соціальної роботи визначають перелік соціальних послуг та їх призначення в ЦСССДМ, що дає змогу обрати технології та методики роботи надання послуг різним типам сімей у межах родиноцентричного підходу; соціально-педагогічні послуги сім'ям надаються в межах "допомоги для самопомоги" та кризового втручання, які розглядають сім'ю як суб'єкт та об'єкт роботи і відповідно мають кожна свій набір методів, форм, прийомів, технологій, методик. Визначені спільні методичні засади соціальної та соціально-педагогічної роботи дають змогу перейти до розробки родиноцентричної моделі системи соціально-педагогічної роботи з сім'єю в мережі ЦСССДМ.

1. Безпалько О. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи: Монографія. – К.: Наук. світ, 2006. – 363 с.

2. Гуров В. Социальная работа школы с семьей: Уч пособие. – М.: Пел. об-во России, 2003. – 192 с.

3. Карпенчук С. Теорія і методика виховання: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1997. – 304 с.

4. Коваль Е. Обучение подростков методике гуманистической самоэкспертизы // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. праць. – Київ - Запоріжжя: ІПППО - ЗУІВ, 1999. – Вип. 15. – С. 171-175.

5. Лактионова Г. Теоретико-методические основы социально-педагогической работы с женской молодежью в условиях крупного города: Дис. ... доктора пед. наук: 13.00.05. – К.: ІПППО, 1999. – 419 с.

6. Липский И. Социальная педагогика. Методологический анализ: Уч. пос. – М.: ТЦ СФЕРА, 2004. – 320 с.

7. Павлютенков Е. Организация методической работы: Уч. пособие. Харьков: Основа, 2005. – 78 с.

In the article bases of socially pedagogical work are system exposed with family in activity of social services.

Key words: *socially pedagogical work with family; centers of social services; strategy of "help for a self-help"; technology and method of work of grant of services the different types of families.*

УДК 37.013.42

ББК 74.900.506

Людмила Фірсова

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДОПОМОГА РОДИНІ У ВІДНОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ТРАДИЦІЙ

У статті розкриваються особливості діяльності соціального педагога в організації сімейного дозвілля на основі українських народних традицій.

Ключові слова: *соціально-педагогічна допомога, родина, українські народні традиції.*

Сім'я, як відомо, є природною основою суспільства. В сім'ї, через сім'ю, в умовах родинного побуту, праці, дозвілля формуються первинні ціннісні орієнтації та соціальні настанови молодого покоління.

Тим часом серйозні кризові явища, пов'язані з процесом глобалізації ринкових відносин капіталістичного типу та супутніми їм тенденціями (безробіття, посилена міграція населення, послаблення родинних зв'язків тощо) справляють негативний, руйнівний вплив на національні традиції, звичай взагалі, родині – зокрема і особливо.

Саме тому виявлення і підтримка позитивних тенденцій у сімейно-родинних відносинах, формах родинного спілкування у виробничій та

позавиробничих сферах, інтеграція родинних традицій, свят і обрядів у форми культурогенної життєдіяльності сучасної сім'ї набуває особливої гостроти [1].

Характерною особливістю сучасного родинного виховання є суттєве обмеження можливостей соціального оточення дитини: молоді батьки намагаються обмежити спілкування з ровесниками на прогулянках, на дитячих майданчиках, вважають небажаним спілкування з іншими людьми (сусідами, знайомими, малознайомими). Діти, та й батьки, рідко відвідують театри, разом з батьками майже не ходять на екскурсії, багато часу проводять біля телевізорів. Змістовних, пізнавальних телепередач для дітей майже немає, художні фільми та мультфільми перенасичені сценами жорстокості та насильства. Спосіб засвоєння світу дітьми в дошкільному віці перетворюється з безпосереднього в опосередкований, а неконтрольоване за часом перебування перед екранами телевізорів і комп'ютерів призводить до стомленості нервової системи, погіршення зору і зниження рухової активності, яка є природною і вкрай необхідною для здоров'я дитини. Така ситуація не може не хвилювати кожного свідомого громадянина України, незалежно від віку і професії, а особливо – соціологів, педагогів, психологів.

Тому *метою цієї статті* є окреслення можливостей соціального педагога в соціально-педагогічній підтримці родини в організації сімейного дозвілля на основі використання українських народних традицій.

Одним із напрямів роботи соціального педагога з сім'єю є організація сімейного дозвілля. Складна сімейна ситуація, відсутність у кожній четвертій дитини одного з батьків і невисокий культурний рівень батьків – найпоширеніші негативні фактори, з якими стикається соціальний педагог. Організація сімейного дозвілля ускладнюється тим, що потрібно знайти такі форми дозвілля, які були б цікаві усім членам родини, незалежно від віку.

На наш погляд, щоб допомогти родині у такій ситуації, потрібно звернутись до історичного досвіду українського народу, що має яскраве втілення в етнохудожніх цінностях, традиціях художнього освоєння навколишньої дійсності. Рід наш багатий на традиції, свята й обряди, прекрасний духовністю, оскільки з найдавніших часів наші прашури відбирали найцінніші надбання, збагачуючи їх, і бережливо передавали той келих мудрості і здоров'я нації з покоління до покоління. Українці вміли відчувати природу, черпати здоров'я, силу й красу з її лона. Всі творчі сили людини були спрямовані на зміцнення сім'ї, свого роду.

Соціальний педагог може запропонувати родині допомогу у проведенні сімейних свят. У процесі організації свята необхідно провести підготовчу роботу: підготувати сімейну символіку – герб, букет сім'ї, принести родинні фотоальбоми та експонати для виставки "Світ захоплень моєї родини", підібрати прислів'я на сімейну тематику. Сімейні свята – це свята доброти, щедрості, вони розкривають душі, сприяють встановленню контактів між батьками, дітьми, вихователем, виховують гордість за приналежність до своєї сім'ї, породжують бажання завжди обстоювати честь родини і продовжувати кращі сімейні традиції.

В організації сімейного дозвілля неабиякою популярністю користуються музеї під відкритим небом. Це унікальні соціально-культурні педагогічні комплекси, спроможні інтегрувати зусилля сім'ї, школи, громадських організацій, культурно-мистецьких об'єднань і спрямовувати їх на реалізацію рекреативного, розвиваючого, морального, естетичного потенціалу дозвілля, на формування духовної спільності родини, зміцнення сімейних цінностей і традицій. Музей просто неба дає можливості реалізації таким функціям сімейного дозвілля: компенсаторній, рекреативно-оздоровчій, культурно-просвітницькій, комунікативній, екологічній, соціальній, економічній [2].

Соціальний педагог може також запропонувати членам родини взяти участь у роботі гуртків, студій, клубів народної творчості різного спрямування. Сьогодні активний інтерес до українського фольклору дістає практичне втілення у формах художньої самодіяльності: оліадах, конкурсах, фестивалях, у повсякденній сфері впровадження і розвитку сімейної обрядовості.

Українські традиції народної творчості покликані допомагати людині в житті, сприяти естетизації побуту, збагачувати духовні основи життєдіяльності. Народна художня творчість є невичерпним джерелом формування моральних і естетичних якостей, громадянських рис, національної свідомості, пробудження творчої активності особистості. Соціальний педагог має пояснити батькам, що необхідно цікавитись народним мистецтвом, збирати і зберігати у своєму домі твори, які дісталися їм у спадщину та прилучати до творчості дітей, починаючи з дошкільного віку. Казкові персонажі, фантастичні образи, наповнені творчою уявою майстрів народного мистецтва, привертають увагу дітей, дозволяють у властивій для них художній формі відчувати і зрозуміти красу природи та людських стосунків.

Малювання – це творчий акт, що дозволяє дитині відчувати і зрозуміти самого себе, виявити думки і почуття, звільнитися від конфліктів, розвинути емпатію, бути самим собою, вільно висловлювати свої мрії і сподівання. Будь-яка доросла людина може навчити дитину малювати і щось творити руками. Для цього доцільно запам'ятати декілька правил: до дитячої роботи потрібно ставитися з повагою, виховання варто вчити берегти власну роботу; при можливості, давати кожній дитині особисто папір, олівці, пензлі, клей, фарби тощо; будь-яка допомога старшого на ранніх етапах художньої діяльності є дуже корисною. І якщо дорослий не вміє малювати і не може показати дитині, як зобразити предмет, він завжди допоможе розвинути його, знайти в роботі помилку.

Помітно впливає на дитину такий процес художньої творчості, як ліплення з глини, пластиліну, хліба. Для роботи з дітьми краще використовувати глину. Ліплення має велике значення для розвитку і виховання дитини. По-перше, розвиваються м'язи кисті рук, удосконалюється окомір, відпрацьовується узгодженість рухів. По-друге, у дитини виховується звичка послідовного виконання роботи. Спільна творча справа сприяє духовному зближенню членів родини, тим більше, що такою справою можна займатися вдома.

Отже, головними завданнями соціального педагога в організації сімейного дозвілля є формування позитивної мотивації родини до культурно-дозвілєвої діяльності на основі українських народних традицій, залучення родин до підготовки і проведення культурно-дозвілєвих програм, сприяння розвитку домашніх форм змістовного сімейного дозвілля.

1. Бабенко Н. Інтеграція родинних традицій, свят і обрядів у форми культурогенної життєдіяльності сучасної сім'ї // Український соціум. – 2005. – № 1. – С. 73-83.

2. Пінчук О. Сучасні технології організації сімейного дозвілля в музеях просто неба. – <http://www.knukim.edu.ua>

In the article the features of activity of social teacher open up in organization of domestic leisure on the basis of Ukrainian folk traditions.

Key words: socially pedagogical help, family, Ukrainian folk traditions.

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ, ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ РОДИННОЇ КУЛЬТУРИ

ЛЮДИНИ І СУСПІЛЬСТВА

Бодун Алла. Родинна педагогіка Сухомлинського: від материнського порога до людини	3
Мар'яна Варварук. Колективістські відносини сім'ї в думанні радянської та сучасної психолого-педагогічної науки	8
Ваховський Максим. Костянтин Ушинський про переваги та недоліки сімейного виховання	18
Світук Микола. Культура взаємин як усвідомлена необхідність формування сучасного сім'янина	22
Гриценко Світлана. Теоретичні аспекти самовиховання	25
Ковальчук Віра. Використання педагогічної спадщини М. Галушницького у сімейному та суспільному вихованні	32
Ковбас Богдан. Сутність та особливості культури родинних взаємин	37
Костів Володимир. Формування основ родинної культури – невідкладне завдання сучасного цивілізованого суспільства	41
Котик Тетяна. Дитячий близькість у двомовних сім'ях як науково-педагогічна проблема	49
Ларіонова Вікторія. Реалії сімейного виховання дітей в умовах масової культури	53
Лещук Оксана. Внесок родинних династій Кременецчини у розвиток музичної освіти південно-західної Волині XX-XXI століття	56
Неллі Лисенко. Етична соціалізація старших дошкільників у сучасній родині: педагогічний контекст	62
Максимович Ольга. Історико-педагогічний підхід до проблеми формування морально-етичних цінностей у дитини в сім'ї	69
Меркулов Олег. Погляди на сімейне життя у посланнях святих апостолів Нового Завіту в українській народній культурі	73
Михайлишин Роман. Проблема родинного виховання в педагогічній спадщині Івана Юшівщина	78
Сіткар Віктор. Дитяча субкультура як діалектика загального та особливого в культурі родинного виховання	81
Струтинська Тетяна. Особливості відсутності впливу бацька на розвиток і поведінку дітей	89
Телятинський Іван. Прагнення до християнського ідеалу людини – основа підготовки вчителя до формування особистості в сім'ї	93

Фіглевський Мечислав. Преса, школа і сім'я про викладання основ християнської етики	98
Фунтєй Любов. Розвиток ідей опікунського виховання у педагогічній спадщині Степана Сірополька	105
Яцина Олена. Проблема родинного виховання в творчій спадщині членів товариства „Просвіта” на Закарпатті (1920-1939)	109
СУТНІСТЬ, ЗМІСТ, ФОРМИ Й МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ СІМ'ЯНИНА В УМОВАХ РІЗНИХ СІМЕЙ	
Архипова Світлана. Роль родинного виховання у творчому розвитку дитини	116
Березовська Людмила. Вплив батьківської сім'ї на формування особистості дитини	119
Білоусова Надія. Роль сім'ї у формуванні в молодших підлітків потреби самовдосконалення	123
Бодюк Зінаїда. Концептуальна модель формування правової культури особистості сім'янина	129
Будник Олена, Назарук Любов. Формування народознавчої компетентності дитини: родинні виховні традиції та сучасність	133
Васійчук Оксана. Роль сім'ї у формуванні здорового способу життя дітей	139
Вороцук Оксана, Кецик Уляна. Соціальні і психолого-педагогічні засади сімейного виховання дитини з особливими потребами	146
Головач Людмила. Особливості формування статевої культури сім'янина	150
Дерев'янка Надія. Пріоритетність формування громадянської культури у контексті родинного виховання	154
Докторович Марина. Вплив неповної сім'ї на формування соціальної компетентності підлітка	159
Дяків-Михайлюк Галина. Родинне виховання в умовах знецінення матеріальних і духовних чеснот у суспільстві	164
Клімкіна Наталія. Проблеми формування культури родинного виховання підлітків в умовах неповної сім'ї	170
Копончук Антоніна, Лаврук Сергій. Особливості впливу неповної сім'ї на статево соціалізацію особистості в ранньому юнацькому віці	176
Крикун Лілія. Особливості формування сім'янина в умовах позашлюбної сім'ї	185
Лемко Галина, Козій Оксана. Сім'я – основне джерело формування ціннісних орієнтацій молоді	189
Лещенко Олена. Зміст, форми та методи формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя	194
Лісовець Олег. Підготовка до сімейного життя як напрям діяльності сучасних	197

громадських молодіжних організацій

Лисак Наталія. Сім'я як чинник виховання працелюбності дітей молодшого шкільного віку	202
Луцан Надія. Родинне виховання – основа формування особистості дитини	207
Мельник Неля. Моральні цінності орієнтації як важлива складова родинного виховання	211
Мисак Богдан. Особливості формування фізичної культури сім'янина	216
Рень Лариса. Дисфункціональна сім'я як головна детермінанта дитячої безпритульності	220
Тимків Лідія. Використання виховного потенціалу сім'ї в соціальній роботі з дітьми	227
Червінська Інна. Сім'я як соціокультурне середовище формування особистості	232
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ У ВЗАЄМОДІ ДОШКІЛЬНИХ УСТАНОВ, ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ, СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ І СІМ'Ї	
Борис Галина. Чинники мілітності у фаховій підготовці майбутніх педагогів до роботи з батьками дітей раннього віку	237
Ваховський Леонід. Сутність та особливості виховної взаємодії школи і сім'ї	243
Вертухіна Валентина. Роль сім'ї у підготовці дітей з вадами зору до школи	247
Винищук Олег. Стівирання родини та школи у процесі фізичного виховання школярів	251
Вознюк Ліна, Кіндратюк Богдан. Формування інтересу майбутніх педагогів до вивчення дзвонознавства	256
Дорошенко Світлана. Необхідність формування якостей комунікативної культури сім'янина у вищій школі	264
Зозуляк Роксолія, Басараб Світлана. Особливості діяльності Івано-Франківського обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у формуванні відповідального батьківства	267
Ізнатенко Катерина. Зміст діяльності ЦСССМД з формування культури прийомного батьківства	273
Кушук Іванна. Дослідження рівня сформованості культури родинних взаємин в учнів 1-4 класів шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності	277
Левицька Катерина, Глеб Оксана. Можливості викладання іноземних мов у формуванні особистісних якостей сім'янина	284
Любарська Ольга. Роль соціального педагога у створенні іміджу сім'ї	290
Петриниш Роман, Чумак Ольга. Формування культури родинного виховання у сфері соціально-молодіжної політики України	297

Протас Оксана. Особливості взаємодії школи та батьків у професійній орієнтації старшокласника 302

Сабат Надія, Шпак Олександра. Підготовка соціальних педагогів до формування педагогічної культури батьків 309

Сватенков Олександр. Конкуренція соціальної реклами як форма підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування психолого-педагогічної культури родинного виховання 315

Трубавіна Ірина. Методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю в мережі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в Україні 320

Фірсова Людмила. Соціально-педагогічна допомога родині у відновленні українських народних традицій 327

CONTENTS

THE THEORY-METHODOLOGICAL, HISTORY-PEDAGOGICAL PRINCIPLES OF THE FORMING OF FAMILY CULTURE OF A PERSON AND SOCIETY

Bogush Alla. Family pedagogics of Sukhomlinskiy from a maternal threshold to the man	3
Maryana Varvaruk. Collectivism relations of family in interpretation of Soviet and modern psychological and pedagogical science	8
Vakhovskiy Maxym. Kostyantin Ushinskiy about advantages and disadvantages of family education	18
Yevtikh Mykola. The culture of mutual relations as a realized necessity of forming of a modern family man	22
Grischenko Svitlana. Theoretical aspects of self-education	25
Kovalchuk Vira. Use of pedagogical inheritance of M. Galuschinskiy in family and public education	32
Kovbas Bogdan. Essence and features of culture of family mutual relations	37
Kostiv Volodimir. Forming of bases of family culture - an exigent task of the modern civilized society	41
Kotyk Tetyana. Child's bilinguism in bilingual families as a scientific-pedagogical problem	49
Larionova Viktoriya. Realities of family education of children in the conditions of mass culture	53
Lehkan Oksana. The contribution of family dynasties of Kremenets lands to development of musical education of south-west Volyn	56
Nelli Lysenko. Ethnic socialization of senior children of under school age in modern family pedagogical context	62
Maksymovych Olga. The history-pedagogical approach to the problem of forming of moral-ethic values of a child in a family	69
Merkulov Oleg. The opinions to family life in the messages of saint apostles of New Testament in the Ukrainian folk culture	73
Mikhaylishin Romana. The problem of family education in the pedagogical inheritance of Ivan Yuschishin	78
Sitkar Victor. Child's subculture as dialectics of general and special in the culture of family education	81
Strutinska Tetyana. The features of absence of father influence on development and behavior of children	89
Telyatinskiy Ivan. Aspiration the christian ideal of a man is basis of preparation of a teacher to the forming of personality in family	93

Figlevskiy Mechislav. The press, school and family about teaching of bases of christian ethics	98
Fushtey Ljubov. The development of ideas of guardian's education in the pedagogical inheritance of Stepan Siropolko	105
Yatsina Olena. The problem of family education in the creative inheritance of members of society in Zakarpattia (1920-1939)	109

ESSENCE, CONTENT, FORMS AND METHODS

OF FORMING OF A FAMILY MAN

IN THE CONDITIONS OF DIFFERENT FAMILIES

Arkipova Svitlana. The role of family education in creative development of a child	116
Berezovska Ljudmila. The influence of paternal family on the forming of personality of a child	119
Bilousova Nadiya. The role of family in the forming in the of necessity of self-perfection in the junior teenagers	123
Bolyuk Zinaida. The conceptual model of forming of legal culture of personality of family man	129
Budnik Olena, Nazaruk Ljubov. The Forming of ethnological competence of a child; family educational traditions and contemporaneity	133
Vasiychuk Oksana. The role of family in the forming of healthy way of the life of children	139
Voroschuk Oksana, Ketsyk Ulyana. The social and psychology-pedagogical principles of family education of a child with special necessities	146
Golovach Ljudmila. The features of forming of sexual culture of a family man	150
Derevyanko Nadiya. The priority of forming of civil culture in the context of family education	154
Doktorovich Marina. The influence of incomplete family on the forming of social competence of a teenager	159
Dyakiv-Mikhtaylyuk Galina. Family education in the conditions of depreciation of material and spiritual values in society	164
Klimkina Natalia. The problems of the forming of culture of family education of teenagers in the conditions of incomplete family	170
Kononchuk Antonina, Lavruk Sergiy. Features of influence of incomplete family on sexual socialization of personality in early youth age	176
Krykun Lilya. The features of the forming of a family man in the conditions of extramarital family	185
Lemko Galina, Koziy Oksana. Family as a basic source of forming of the valued orientations of young people	189
Leschenko Olena. The contents, forms and methods of forming of responsible attitude	194

toward paternity in young married couples

Lisovets Oleg. The preparation to family life as direction of activity of modern public youth organizations	197
Lisak Natalia. Family as factor of education of industriousness of children of younger school age	202
Lutsan Nadiya. Family education is basis of the forming of personality of a child	207
Mehnyk Nelya. Moral values of orientation as an important constituent of family education	211
Misak Bogdan. Features of forming of physical culture of a family man	216
Ren' Larisa. Disfunctional family as a main determinant of child's homelessness	220
Tymkiv Lidiya. The use of an educational potential of family in social work with children	227
Chervinska Inna Family socio-cultural environment of the forming of a personality	232

THE FEATURES OF THE FORMING OF CULTURE OF FAMILY EDUCATION IN CO-OPERATION OF PRESCHOOL ESTABLISHMENTS, EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS, SOCIAL SERVICES AND FAMILY

Borin Galina. The factors of changeability in the professional preparation of future teachers to the work with parents of children of early age	237
Vakhovskiy Leonid. Essence and features of an educational co-operation of school and family	243
Vertugina Valentina. The role of family in the preparation of children with disorders of sight to school	247
Vinnichuk Oleg. The collaboration of family and school in the process of physical education of schoolboys	251
Voznyuk Lina, Kindratyuk Bogdan. The forming of interest of future teachers to the study of bell-ringing	256
Doroshenko Svitlana. A necessity of forming of qualities of communicative culture of a family man in higher school	264
Zozulyak Roksoyana, Basarab Svitlana. Features of activity of the Ivano-Frankivsk regional center of social services for family, children and young people in the forming of responsible paternity	267
Ignatenko Katerina. The contents of activity of the senters of social services toward the forming of culture of receiving paternity	273
Kulik Ivanna. The research of level formed of culture of family mutual relations in the students of 1-4 forms of boarding-schools in out-school activity	277
Levitska Katerina, Gleb Oksana. The possibilities of teaching of foreign languages in the forming of personality qualities of a family man	284
Lyubarska Olga. The role of a social teacher in the creation of the image of family	290

Petrishin Roman, Chumak Olga. The forming of culture of family education in the field of social youth policy of Ukraine	297
Protas Oksana. The features of co-operation of school and parents in the professional orientation of senior pupil	302
Sabat Nadiya, Shpak Olexandra. The preparation of social teachers to the forming of pedagogical culture of parents	309
Svatenkov Olexander. A competition of the social advertising as the form of preparation of future social teachers to the forming of psychology-pedagogical culture of family education	315
Trubavina Iryna. Methodical bases of social pedagogical work with family in the network of centers of social services for family, children and young people in Ukraine	320
Firsova Ljudmila. Social pedagogical help to family in proceeding in Ukrainian folk traditions	327

Вимоги

до подання статей у Вісниках Прикарпатського університету, журналах, збірниках наукових праць, матеріалах конференцій

1. Обсяг оригінальної статті – 6–12 сторінок тексту, оглядових – до 12 сторінок, коротких повідомлень – до 3 сторінок.
 2. Статті подаються у форматі Microsoft Word. Назва файлу латинськими буквами повинна відповідати прізвищу першого автора. Увесь матеріал статті повинен міститись в одному файлі.
 3. Текст статті повинен бути набраним через 1,5 інтервалу, шрифт “Times New Roman Cyr”, кегль 14. Поля: верхнє, нижнє, лівє – 2,5 см, правє – 1,5 см (30 рядків по 60–64 символи).
 4. Малюнки повинні подаватись в окремих файлах у форматі *.tif, *.eps, Corel Draw або Adobe Photo Shop.
 5. Таблиці мають мати вертикальну орієнтацію і мають бути побудовані за допомогою майстра таблиць редактора Microsoft Word. Формули підготовлені в редакторі формул MS Equation. Статті, що містять значну кількість формул, подаються у форматі LaTeX.
 6. Текст статті має бути оформлений відповідно до постанови ВАК №7-05/1 від 15 січня 2003 року “Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України” (див. Бюлетень ВАК України. 2003. №1).
- Статті пишуться за схемою:
- УДК і ББК (у лівому верхньому куті аркуша);
 - автор(и) (ім'я, прізвище: жирним шрифтом, курсивом у правому куті);
 - назва статті (заголовними буквами, жирним шрифтом);
 - резюме й ключові слова українською мовою;
 - постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми й на які спирається автор, виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
 - виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням подальших розвідок у цьому напрямі;
 - список використаних джерел;
 - резюме й ключові слова англійською мовою.
7. Стаття повинна бути написана українською мовою, вичитана й підписана автором(ами).
 8. У цілому до “Вісника” необхідно подати дві рецензії провідних учених у даній галузі.

20.00
Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ВІСНИК
Прикарпатського університету

ПЕДАГОГІКА
Випуск XXII–XXIII

Видається з 1995 р.

Адреса редколегії: 76000, м.Івано-Франківськ,
вул. Мазепа, 10

Педагогічний інститут
Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника
тел. 2-33-62

Ministry of Education and Science of Ukraine
Precarpathian National University named after V. Stefanyk

NEWSLETTER
Precarpathian University named after V.Stefanyk

PEDAGOGICS
№ XIX–XX Issue

Published since 1995

733645

Publishers adress: Pedagogical Institute,
Precarpathian National University named after V.Stefanyk
57, Shevchenko Str., 76025, Ivano-Frankivsk, tel. 59-60-21

Головний редактор: ГОЛОВЧАК В.М.
Літературний редактор: КОСТИВ В.І.
Комп'ютерна правка і верстка: ТРУШ Н.В.

За зміст і достовірність фактів, цитат, власних імен
та інших відомостей відповідають автори

Друкується українською мовою
Ресстраційне свідоцтво КВ №435

Здано до набору 05.09.2008 р. Підп. до друку 02.10.2008 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура "Times New Roman".

Ум. друк. арк. 21,00. Тираж 100 прим. Зам. 33.

Віддруковано у Видавничо-дизайнерському відділі ЦІТ
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
76000, м.Івано-Франківськ, вул. Бандери 1, тел. 71-56-22
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
від 12.12.2006 серія ДК 2718